

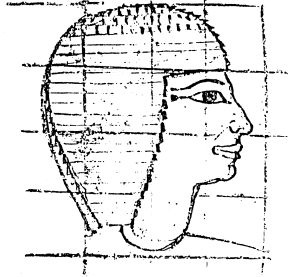

OVE VON SPAETH

Gåden om Faraos Datters Søn

ATTENTATET PÅ MOSES

– ny realitet bag oldtidens traditioner om Moses, oprindelig en egyptisk
faraoprins der blev udstødt som tronkandidat og fik sit eftermæle destrueret ...

OVE VON SPAETH

Gåden om Faraos Datters Søn

ATTENTATET PÅ MOSES

2 / Moses' Identitet og Mysterium Revurderet

Ny realitet bag oldtidens traditioner om Moses,
oprindelig en egyptisk faraoprins der blev udstødt
som tronkandidat - og som ved sin mystiske forsvinden
fik sit eftermæle destrueret ...

www.VisdomsNettet.dk

Ove von Spaeth: "Gåden om Faraos Datters Søn: Attentatet på Moses, 2 - Moses' Identitet og Mysterium Revurderet".

Trykkeri: Nordisk Bog Center A/S, Haslev

Diagrammer, landkort, redaktion, design: copyright Ove von Spaeth

Mekanisk, fotografisk, elektronisk, fonografisk og enhver anden, også fremtidig, form for gengivelse, indlagring og udnyttelse af denne bog, eller dele deraf, til offentlig eller privat brug, såvel som udlejning og anden cirkulation, eller handel i andet omslag end udgiverens, og uden at nærværende klausuler er opfyldt, er - iflg. lov nr. 158 af 31. maj 1962 og overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan samt iflg. internationale regler for ophavsret (Bern-konventionen etc.) - ulovlig uden forfatterens skriftlige forhåndstilladelse (henv. via forlaget).

Uddrag som citater til brug for artikler er tilladt, når kilden angives. Retten til udnyttelse af bogens konklusioner og komposition, egne oversættelser, astronomiske og tekniske beregninger, tidstabeller og genealogiske diagrammer etc. - til brug for fiction, romaner, film, teater, radio, tv, cd-rom, internet eller andre medier, og til andre former for drama såvel som dokumentarfremstilling og anden udnyttelse af bogens indhold - er alt tilsvarende beskyttet og forbeholdt forfatteren.

Copyright © 1985 & © 2000 by: Ove von Spaeth
ISBN 87- 7876-195-6

Omslagets ill.: Tuthmosis I - Tuthmosis-kongernes stamfader - skabte det nye stor-Egypten. Genopdagede indicier i oldtidens optegnelser vil pege på, at datteren af netop denne farao oprindelig opdrog Moses til senere at skulle være farao. (Tempelrelief).

Forreste sides vignet: Senmut - Hatshepsuts multibegavede vesir - synes at have haft en afgørende rolle i Moses-dramaet. (Projiceringskitse).

Af forfatteren til denne serie er i alt følgende, selvstændige bind udkommet eller under forberedelse - de kan alle læses uafhængigt af hinanden - se individuel omtale sidst i bogen. Supplerende information om serien, anmeldelser og debat: findes i arkiv på web-site <http://www.Moses-Egypt.net>

DE FORTRÆNGTE OPTEGNELSER - Attentatet på Moses; 1
GÅDEN OM FARAOS DATTERS SØN - Attentatet på Moses; 2
DEN FORSVUNDNE TRONARVING - Attentatet på Moses; 3
DEN HEMMELIGE RELIGION - Attentatet på Moses; 4
PROFETEN SOM UKENDT GENI - Attentatet på Moses; 5

Indhold

1. DEL

1: HVEM VAR MOSES? 11

Baggrunden for mysteriet. - Dramaet begyndte i kongehuset

2: Moses' identitet afdækkes 17

Moses' uddannelse. - Den grå eminence bag Faraos Datter

3: Uddannelse af Moses til faraoprins 24

Kontroversielt arkæologisk fund: gravsættelsen af Moses' amme?

4: Moses' astronomiske gravkammer 31

Stjernekortenes uopdagede meddelelse: en nøgle til Moses' egyptiske identitet

5: Moses - kendt i Egyptens historie 39

Gåden om Faraos Datters Søn. - Forbløffende identiske personlige forhold

2. DEL

6: HEMMELIGT KONGELIGT ÆGTESKAB - OG KUPPET 53

Den smukke kongedatter. - Hatshepsuts kup. - Intern konspiration mod farao

7: Mysteriet om de hemmelige grave 63

Den skjulte kongegrav. - Gravanlæg med stedfortrædende kongeooffer

8: Magiske billeders og navnes strategi 69

Magiske koder og navnemagi som hemmeligt våben

9: Magtspillet udløses med alle midler 77

Den forsvundne hovednøgle til faraomagten. - Og en massakre på Moses' amme

10: Den skæbnesvangre intrige 84

Ypperstepræstens dobbeltspil. - Den geniale beskyttelsesforanstaltning

11: Den udspekulerede fælde 92

Det mystiske drab; var Moses den skyldige? - Moses frakendes kongesymbol

12: Rolleombytning udnyttes i kuppet 99

Kongens fornyelsesmagi. - Moses som stedfortrædende kongeooffer

13: Det rituelle brodermord 106

Kosmisk ulykkesvarsel? - Brodermord som stedfortrædende offer?

14: Attentatet på Moses 111

Skinhenrettelsen, hvor Moses blev knækket - Magisk besværgelse ved blodet.

3. DEL

15: FLUGTEN 119

Ypperstepræstens mystiske død. - Eftersøgelsestogtet til Sinai

16: Største navneudslettelse i Egypten 126

Navnemanipulation og billeddestruktion. - Blev Moses' faraonavn stjålet?

17: Den snigende magtovertagelse - og et afgørende kup 133

Kongebetegnelsen "farao" først direkte anvendt ved Tuthmosis III's statskup

18: Gravenes tale 142

Hatshepsuts gådefulde forsvinden. - Manipulation med kongerækken

19: Identitetstyveri - fjernede Moses' spor 152

Vendtes Moses' kundskaber imod ham selv? - Den opløsende efterligning

20: Den genfundne Moses 160

Den ny viden om Moses' første 40 år. - Vendepunktet

APPENDIKS: Blod og Magi 169 - Stjernekort-dato 173 - Landkort 238

FORORD: Denne revurdering af Moses' identitet og baggrund er funderet i tværvidenskabelig kulturhistorisk forskning, sammenfattende arkæologiske fund, tekstforskning og astronomisk datering sat i relation til Bibelen, rabbinerskrifter og oldtidsforfattere. Mange overleveringer og fund er for første gang sat i større sammenhæng og må bedømmes ud fra **helheden**, da bogen ikke er baseret på enlige kilder eller enkeltstående afgørelser, men på fremlæggelse af en lang række indicier; disse kan betragtes som "tilbud" - til videre udforskning.

Bogen læses uden videnskabelige forudsætninger, og er ikke forsøg på "levnedsskildring" af Moses, "documentary fiction" eller modebetonet historiefremstilling. Et noteapparat er udeladt til fordel for sammenhæng og læseforløb. I stedet er notemateriale indarbejdet som læsestof i den fortløbende fremstilling; kildereferencer nævnes direkte på stedet og kan, som ved resuméer, tillæg og appendiks, efter behag forbigås eller udnyttes i videre dokumentation. Desuden kompenseres med en omfattende bibliografi med bogens oplysninger yderligere dokumenteret samt opdeling i emneområder, så verifikation lettes.

Den britiske egyptolog Alan H. Gardiners transskription af egyptiske navne er foretrukket. Supplerende astronomiske oplysninger findes bag i bogen.

En række forskere og fagfolk har fra deres videnskabsområder imødekommet bidraget med information samt vejledning, kritik, modargumenter og opmuntring. Disse eksperter har naturligvis intet ansvar for anvendelsen af deres oplysninger. Særlig tak rettes til:

Historisk astronomi: dr.scient. Kristian Peder Moesgaard, Institut for De Eksakte Videnskabsers Historie, Aarhus Universitet, - direktør for Steno Museet, Danmarks Videnskabsmuseum.

Egyptologi: egyptolog dr.phil. h.c. Erik Iversen, København; mag.art. Eva Richter *Ærøe*, tidl. Carsten Niebuhr Instituttet, Københavns Universitet.

Hebraisk filologi, hebraiske/græske bibelteksler og Talmud-skrifter: fagreferent Egon K. Keck og rab. S. Heimann, begge tidl. Judaistisk Afd., Det Kgl. Bibliotek, København; cand.mag. i religionsstudier og semitiske sprog Jens-André P. Herbener, Det Kgl. Bibliotek.

Bibelforskning: fagreferent cand.theol. Jakob H. Grønbaek, tidl. Det Kgl. Bibliotek, København.

Græsk filologi og mytologi: universitetslektor Leo Hjortsø, tidl. Institut for Græsk og Latin, Københavns Universitet.

Historie: cand.mag. Jens Jørgensen, historiecensor v. Kbhs., Aarh. og Odense Univ.

Jødiske/mosaiske kalenderprincipper: overrabbiner Bent Lexner, København.

Astronomiske beregninger: univ.lekt. Leif Kahl Kristensen, Fysisk Institut, Aarhus Universitet; magister K.A. Thernøe, tidl. Fysisk Institut, Danmarks Lærerhøjskole, Kbh.; univ.lekt. Kyril Fabrin, Aalborg Universitet; tidl. astronom H. Quade Rasmussen, Kalundborg; astronom F. Richard Stephenson, University of Durham, England; astronom David Dunham, US Naval Observatory, Washington DC, USA.

Også tak til: forskningsbibl. Eva Bjørnbøl, Cairo; Marianne Illum; Bodil Eeg Neumann; journ. Karine Smidth; idéhistoriker, red. Rune Engelbreth Larsen; cand.jur. Jannie Fursund; Sidney Måge; Asmus Koefoed; Det Kgl. Bibliotek samt Universitetsbibliotekets 2. afd.; og for edb-specialprogram fra Laurids Pedersen, Nysted; og astronomisk computerberegning af Jarl Hansen, RCCO Ltd., Coín, Spanien.

O.v.S.

Introduktion

Dette værk af Ove von Spaeth om revurdering af Moses' historiske forhold vil - ved udbredelse publiceret på passende vis - kunne ændre vort nuværende syn på det historiske forløb i Den nære Orient i seneste halvdel af 2. årtusind f.Kr.

Det er en velformuleret tankevækkende tekst, der læses med stor glæde, og som må interessere enhver, der dyrker vor gamle historie enten af videnskabelige eller privatpersonlige grunde.

Forfatteren giver en omfattende fremstilling af sit materiale, sandfærdigt og uden bihensigter. De anvendte primære kilder går vidt ud over de i den præsente forskning anvendte; og sekundære kilder, herunder moderne forsknings resultater helt op til dato, er anvendt og diskuteret i forbløffende grad.

Ove von Spaeth's værk - som er et resultat af årelangt arbejde med hidtil delvis upåagtede problemer - er ikke alene seriøs historieforskning, men også levende historieskrivning, der således appellerer både til faglig historisk forskning og til almindeligt historisk interesserede læsere.

Leo Hjortsø

(Nu afdøde) universitetslektor i klassisk filologi, Københavns Universitet

*

(En engelsk publiceret afhandling af forf. med dokumentation om det ældste egyptiske stjerne kort s datering, "a major advance" iflg. den britiske astronom Dr. Patrick Moore, bringes i dansk læsertilpasset form i Appendiks 2. Flg. eksperter bidrog med korrigerende data, og gav disse introduktioner til selve afhandlingen:)

Den resulterende datering af Senmuts stjerne kort, som forfatteren har efterprøvet objektivt på astronomisk grundlag, er, mener jeg, et væsentligt bidrag til debatten om fiksering af den ægyptiske kronologi.

Kr. Peder Moesgaard

Universitetslektor, dr.scient., Institut for De Eksakte Videnskabers Historie, Aarhus Universitet, - direktør for Steno Museet, Danmarks Videnskabsmuseum

Uden noget kendskab til astronomi er jeg ikke desto mindre overbevist om, at fra et ægyptologisk synspunkt indeholder Ove von Spaeths afhandling ny og værdifuld information vedrørende dateringen af Senmuts stjerne kort.

Erik Iversen

Egyptolog, dr.phil. h.c., København

"...Den øverste herre over hemmelighederne... er jeg."

"...Eftersom jeg desuden har studeret alle skrifterne fra ypperstepræsterne, er intet af, hvad der er sket fra den første dag, skjult for mig..."

Senmut

1. DEL

På toppen af sin obelisk er Hatshepsut afbildet i faraodragt foran guden Amon.

Hvem var Moses?

De to ens kongeklædte skikkelser knælede begge, hvorefter to tilkaldte bøddler hævede deres våben samtidigt og slog til. Men kun én skikkelse segnede og rullede om i støvet. Denne person var iført en klædning, der var bragt til at ligne Moses' prinselige dragt til forveksling. Og få øjeblikke forinden var han - ubemærket af Moses, der ligeledes havde fået et bind for øjnene - blevet ført ind sammen med den ene bøddel og henrettet i Moses' sted.

Men Moses var forblevet uskadt. Hans bøddels arm var standset midt i en bevægelse - slaget gennemførtes ikke fuldt ud - her skulle undgås selv den mindste blodsudgydelse. Alt dette er bevaret i gamle overleveringer i især jødiske kilder. Men ud over en tidligere omtale af scenen, jf. bind 1, indeholder dette drama yderligere afgørende aspekter:

Den således både rituelle og symbolske henrettelse, der her foregik i Egypten for nær 3.500 år siden, blev denne egyptiske prins' og tronfølgerkandidats redning og overlevelse. Men ritualet ledsagedes af en magisk forbandelse og var især udtryk for en opløsning af hans officielle identitet. Ydermere blev der i hele landet snart iværksat en omfattende destruktion af hans eftermæle. Moses var herved i levende live blevet gjort officielt ikke-eksisterende.

Hvorfor var der to ens udklædte ofre foran bøddlerne? Også gennem denne del af Moses-dramaet træder den usædvanlige ritus frem - og kan her medvirke til at klarlægge den særlige baggrund for, at han i det hele taget skulle henrettes. Og hvorfor den mystiske henrettelse var iscenesat på den måde, kan nu klarlægges ud fra data i sjældnere anvendte oldtidskilder.

Alt dette hænger sammen med det vigtige spørgsmål: Hvem var denne Moses, der cirka 1.500 f.Kr. levede ved faraos hof indtil ovennævnte skinhenrettelse, og som senere allierede sig med en indvandrergruppe, hebræerne, hvor han blev leder af deres udvandring fra Egypten - og hos hvem han indførte en religion og en lovgivning, der begge herefter har været en stadig eksisterende inspiration i store dele af verden?

Når selv den mindste egyptiske depotskriver kan ses at have efterladt inskriptioner eller andre mindelser, ofte med datérbare oplysninger, hvor meget mere må da ikke en stor og konstruktiv personlighed som Moses have sat sine spor i Egyptens historie under de første mange år af sit liv

ved faraos hof? Men netop destruktion af hans identitet og eftermæle har siden hen forværret vanskelighederne ved at genfinde hans spor.

Mange af de detaljerede oplysninger om Moses findes bevaret i jødiske kilder, nemlig *rabbinerskrifternes* ældste dele, af *samme* høje alder som den ældste kerne af Bibelens Moses-beretning, som de supplerer. Der kan have eksisteret en oprindelig, fælles kilde med Moses' biografi, hvoraf visse dele blev brugt i Bibelen, mens resten senere indgik i en større tekstsamling, *Talmud*, der er overleveret via de gamle rabbinere og udgør *in toto* et stort antal bind. Mange *senere* tilføjelser heri er indsigtsfulde argumenter og andre jødiske kommentarer til den Hebraiske Bibel. Hvorimod de ældste rabbinerskrifters eksistens overhovedet ikke kan forklares uden Moses' eksistens.

Senere brugtes i jødisk tradition disse rabbinerskrifter desuden til en særlig religiøs træning. Heri søges der stadig ud fra teksternes indhold at opstille modargumenter eller alternative kommentarer og derved kanalisere en dybere forståelse. Men det er den førstomtalte ældste del, der er en historisk nøgle.

Mysteriet om Moses og hans tidsalder

Selve Bibelen beskriver forholdene omkring Moses' fødsel yderst kortfattet og omtaler først igen Moses i 40-års alderen ved hans flugt til et eksil uden for selve Egypten. Men de mellemliggende næsten 39 år henligger i mørke.

Senere, da Moses var op imod 80 år, omtaler Bibelen ham især i forbindelse med udvandringen fra Egypten samt lovgivningen og andre handlingsmættede episoder i dette år af hans liv. Også her er der dyb tavshed om den mellemliggende, anden livsperiodes 39 år (Bibelens 40-års cykler er afrundede tal).

Endelig efter et usædvanlig langt liv omtaler bibelteksten Moses i perioden, før han døde - inden israelitternes invasion i det forjættede land, Kanaan. Også denne sidste faser mellemliggende år - nu fra hans 80. år og frem - dvs. næsten alle ørkenvandringens år, er i svær grad uigennemsigtige.

Et af de specielle problemer i den hidtidige Moses-forskning udgøres af selve dens utilstrækkelige fremgangsmåde, at der sædvanligvis har været lagt for lidt vægt på "den egyptiske faktor" bag den bibelske beretning. Desuden har der mest været søgt efter spor af en person alene med netop navnet Moses - ofte uden at tage i betragtning, at højtstående egyptere i reglen havde flere navne.

Alligevel synes den eftersøgte person at være udmærket kendt af egyptologer for sit ekstraordinære livsforløb ved faraos hof: På bemærkelsesværdigt mange specifikke områder viser hans skæbne sig som *identisk* med Moses' liv i Egypten i de nævnte, første 39 "skjulte" år.

En række konkrete forhold kan fremlægges - de vil vise, at der kan være tale om en og samme person. Mysteriet om, hvem Moses i virkeligheden var, synes bl.a. et *tricky* tidsplaceringsproblem at have hindret opklaringen af.

Dette er som at skulle løse en ligning med flere ubekendte: Den meget uklare tidsregning for, hvornår Moses optrådte - og den ligeledes uklare tidsregning for den egyptiske samtids faraoner. Således har historikerne endnu ikke kunnet fastslå, hvilke faraoner Moses levede under, mens han boede i Egypten. De manglende spor har hos flere teologiske skoler og i visse historieopfattelser skabt tvivl om Moses som realistisk skikkelse i det hele taget.

Her har en stor del af den hidtidige forskning om Moses været dømt til at mislykkes, idet der mest har været søgt i en tidsalder, der er op til 300 år for sent. Nemlig i 1200-tallet f.Kr. under farao Ramses II i 19. dynasti - fremfor i 1500-1400-tallet f.Kr. under *Egyptens 18. dynasti*.

Dermed blev det ikke taget i betragtning, at flere af oldtidens forfattere nævner de bestemte egyptiske konger, Moses levede under, netop er at finde i 18. dynasti. Til de kongers årstal bruges her i bogen en udvidet, såkaldt *high*-datering.

Kan Bibelens historiske data underbygges?

De pågældende faraoners rette datering er et centralt, men også drilagtigt og besværligt forhold. *Intet* fast tidspunkt har hidtil kunnet bevises, kun tilnærmelser, og egyptologerne står ikke som nogen enig front. Skønt uenige om en præcis datering, refererer mange til en hypotese om, at Tuthmosis III kom på tronen 1479 f.Kr. Dette år (der er senere end i bogens tidsregning) udgør kun en *relativ* datering, dvs. absolut ikke en fast vedtaget standard.

Flere egyptologer anvender da heller ikke dette tidspunkt, men bruger egne i forskellig grad afvigende kronologier. (Jf. også tavle side 236).

Som baggrund for undersøgelsen bygger bogen ikke kun på nyeste fund, men også på visse ældre oversete opdagelser, der nu har kunnet re-verificeres. Og blandt utraditionelle områders bidrag til bogens materiale, ses især:

1. En række ellers mindre anvendte oldtidskilder, f.eks. rabbinerskrifterne samt egyptiske, græske, romerske og jødiske forfattere og historikere.
2. Antropologiske opdagelser og historiske overleveringer af religionskultiske mysterieoptrin, hvor tekst og handling leverer informative data.
3. Astronomisk datering der hidtil set sjældnere anvendt, men er den mest specifikt præcise datering, der kendes. F.eks. overleverer rabbinerskrifterne brugbare astronomiske nøjagtige data, der med datidens

viden umuligt kunne "fabrikeres", men viser sig at være reelt autentiske.

De enkelte bind i bogserien er struktureret sådan, at de kan læses selvstændigt - uafhængigt af hinanden. Hvis man f.eks. ikke kan godtage resultatet vedrørende Moses' identitet, der afdækkes i nærværende bog, vil dette ikke anfægte resultater i de øvrige bind, hvori intet vil fundere sig specielt på det aktuelle bind 2.

I *bind 1* blev der afprøvet en indfaldsvinkel til at opnå bedre datering og tidsregning med den af rabbinerne bevarede oplysning om en sjælden astronomisk begivenhed, der nu kan tidsfæstes ved moderne astronomisk metode. Resultatet viser sig at passe med oldtidsforfatteres gengivelser af historiske optegnelser om de faraoner, Moses levede under. Dette uanset, at visse retninger inden for 1980-90ernes egyptologi følger de omtalte hypoteser om en noget senere datering af de pågældende egyptiske regenter i 18. dynasti.

I det foreliggende *bind 2* suppleres kronologifastsættelsen ud fra eksakt astronomisk datering af Egyptens - og verdens - ældste kendte stjernekort. Det er anerkendt som værende fremstillet under de omhandlede 18. dynasti-regenter, der nu bedre vil kunne fikseres i tid.

I de dele af moderne teologi, som bruger antagelser, der afviser Moses' historiske eksistens, opfattes ofte også det meste af Bibelens indhold kun som myter uden reel historisk værdi. Dette skønt de pgl. hypoteser modsiger konkrete oplysninger i rabbinerskrifterne og hos oldtidens forfattere samt nutidens videnskabelige data fra bl.a. arkæologi og antropologi. Herefter bliver det yderligere klart, at de fundne historiske informationer i bogens undersøgelser reelt *bestyrker* flere dele af Bibelens Moses-beretning.

*

RESUMÉ FRA BIND 1: **Moses' gådefulde baggrund**

I *bind 1* blev det sandsynliggjort, 1) at Moses var egypter og ikke, som længe antaget, hebræer. Det stod herefter klart - bl.a. ud fra oldtidstekster og også fra det udbredte kongebarnsritual - 2) at Moses reelt var søn af "Faraos Datter" og var kandidat til den egyptiske trone. Endelig demonstreredes, 3) at den pågældende Faraos Datter netop kunne være den person, der senere blev kendt som dronning Hatshepsut.

Forskningens hidtidige problem om, hvilket århundrede Moses levede i, synes her at kunne løses ud fra verificeringen af rabbinernes overleverede *astronomiske* daterings- og kalenderoplysninger sat i relation til egypto-arkæologisk forskning. Således blev Hatshepsut dronning (1522 f.Kr.) og, så usædvanligt, siden hen kronet til farao (1509 f.Kr.); det kunne i nogen tid beskytte sønnens tronkandidatur.

Overleveringernes kendskab til Moses underbygges af vor tids forøgede vi-

den om det egyptiske kongehus. Just slægtskabsforholdene herindenfor blev af afgørende betydning for Moses' ændrede livsforløb i Egypten. I relation til rabbinerskrifternes præcise oplysninger kunne det klarlægges, at Faraos Datter fødte Moses 1534 f.Kr. (i februar). Tiden passer med, at Tuthmosis I's unge datter Hatshepsut kronedes året forinden til sin fars medregent med *officiel titel* Faraos Datter!

Et højtstående medlem af kongefamilien med flodgud-titlen Iteru (Jethro) var Moses' far. Han måtte senere forlade Egypten og gå i eksil. Moses mor, altså Hatshepsut, var nu blevet gift med sin yngre halvbror, den senere Tuthmosis II, der regerede cirka 1522-1509 f.Kr. Han var Tuthmosis I's søn med en hofdame, Mutnofret, der generelt ikke menes at være af kongeæt. I forb.m. Moses ved hoffet refererede oldtidens kirkehistoriker Eusebius overleveret viden om Faraos Datters ægtefælle som værende det ældste kendte tilfælde af elephantias. Tuthmosis II's 3.500 år gamle mumie, først fundet i nutiden, viser præcis denne usædvanlige lidelse!

Hatshepsut fik ikke flere sønner; men ægtefællen Tuthmosis II fik med sin ikke-kongeligfødte haremskvinde Iset en søn, der siden blev farao med navnet Tuthmosis (III). Trods sidstnævnte outsider-prins' yderst spinkle kongelige afstamning, støttede dele af præsteskrabet - ved en effektiv intrige - denne aspirant som konkurrent til tronen. Det udløste en voldsom ændring i Moses' skæbne.

*

Tilbage på sporet af Moses

Der var reelt en generations afstand mellem Hatshepsuts søn, Moses, og Isets søn, Tuthmosis III. Denne stedbror og halvfætter til Moses var således mellem 18-23 år, da Moses som cirka 40 årig måtte flygte til et eksil. Fra denne periode - med den for historikerne så mærkelige og skjulte overgang i magtforholdet fra Hatshepsut til Tuthmosis III - skulle der ved nysyn på de fremdragne kilder genkendes potentielle spor af Moses' liv i Egypten.

For hvordan gik det til, at Moses, skønt opvokset som Faraos Datters søn, dog måtte lade sig udkonkurrere af en yngre, mere tyndblødet prins? Det er nu blevet lettere at rekonstruere dette forløb detaljeret, da Moses, ramt af intriger, fradømtes sine høje embeder og status og fortrængtes fra landet - og de fleste spor af ham fjernedes ved Egyptens største udraderings-aktion nogensinde! Hertil må der nødvendigvis også ses på den gamle *mysteriekultiske* og *psykiske ideverden* (og dens magi-tradition), der især hos egypterne blev opfattet som en konkret dimension. Mange gådefulde forhold i Moses-dramaet i Egypten forstås næppe uden også at betragte disse specielle sider.

Det kan ikke anses for urealistisk at pege på en mulig identitet for Moses-skikkelsen. Af forskellige årsager har forskningen i historie, egyptologi og teologi ikke altid været ganske fordomsfri over for de dog

adskillige forsøg i tidens løb på at opspore Moses som konkret person i historien.

At pege på en historisk autentisk, endda *egyptisk* person til at være Moses, er således ikke uhørt: Kendte egyptologer har forsøgt dette, f.eks. Ahmed Osman med en bog herom i 1990'erne - samt hans kollega Rolf Krauss med andre tiltag. Begge forslag har lakuner i historisk sammenhæng og bruger en ikke-konsistent Moses-datering (se også kap. 20), men forsøgene respekteres.

Også forskere fra andre videnskabsgrene, bl.a. historie og antropologi, har tidligt påpeget, at Moses var en egyptisk prins. Tilmed påpeges dette af den jødisk og egyptologisk velorienterede Sigmund Freud. Og fra religiøs vinkel skriver "Haggada"-udgiveren Rabbi Menachen Hachohen (New York 1987, s. 12):

"...hvorfor valgte Gud en "egyptisk" prins, opvokset i faraos palads, til jødernes udfrier?..."

I det følgende vil det blive klart, at punkt efter punkt i Bibelens Mosesberetning og dens tilknyttede tekster i rabbinerskrifterne viser sig mere plausible end hidtil anset for muligt: Især er det slående, når rabbineres og oldtidsforfatteres oplysninger vurderes sammen med fund og resultater fra netop arkæologi og egyptologi. Yderligere kan astronomisk datering ud fra de omtalte ældste egyptiske stjernekort demonstreres at passe eksakt med *jødiske* kilder.

Det anseelige antal indicier vil i det følgende bidrage til at pege på, *hvem* der i det gamle Egypten kunne være den person, der siden blev kendt som Moses. Som det viser sig, en strålende begavet person, der blev saboteret af misundere, heriblandt en særdeles dygtig konkurrent, men øjensynligt også af en række middelmådigheder - en gennem historien ikke ukendt problemstilling.

Det åbnede materiale fører direkte ind i overrumplende dramatiske forløb: magiske beskyttelsesstrategier, hemmelige gravanlæg, stedfortrædende offer, likvideringer, henrettede kongestatuer, skjulte navneko-der, statskup, giftmord og manipulation med kongerækken - og herved med historieopfattelsen...

*Hatshepsut-hoved,
fra kolossalstatue i
Deir el-Bahari-templet.*

Moses' identitet afdækkes

Hvem var den grå eminence bag Faraos Datter?

Baggrunden hos den omtalte person, der ved det egyptiske hof i Tuthmosis-æraen kunne sammenlignes med den unge Moses - gives her i korte træk:

Når en egyptisk kronprinsesse eller dronning traditionelt var indviet som "gudens-hustru", tildeltes hun en husforstander i den øverste gud Amon-Re's hus, dvs. Theben/Karnaks vigtige tempel. Grænserne omkring en kronprinsesses eller dronnings domæne var variable hos de første "gudens-hustru"er under Egyptens 18. dynasti (cirka 1580-1315 f.Kr.). Således ses denne øverste husforstander yderligere i funktion på andre af de områder, der også uden for tempeladministrationen var underlagt en kronprinsesse eller dronning med "guds-hustru"-titlen.

På dette embedes dermed betydningsfulde magtposition fik dronning Hatshepsut, antagelig ved 1515 f.kr., indsat en fantastisk personlighed, der i forvejen var knyttet til hende og hofstaben. Det var den meget unge *Senmut* (eller, som visse skoler foretrækker det, transskriberet som *Senenmut*), der med denne post som udgangspunkt snart fik god adgang til større udvidelser af sine således hurtigt voksende og mangesidige embedsområder. Hvem kunne da denne hos Faraos Datter nærtstående og højt betroede Senmut være? Og hvorfor gjorde hun så overordentlig meget ud af ham som ingen anden og særdeles hurtigt lod ham stige op gennem magtsystemet?

Ud over at være "guds-hustruen" Hatshepsuts øverste forvalter blev Senmut hendes kongelige stedfortræder (vesir) og skatmester. Han blev hendes højre hånd administrativt - og blev politisk set "den grå eminence".

Men især kendes han som en af de mest betydelige bygmestre i Egyptens historie, en genial arkitekt der stilmæssigt var nyskabende og banebrydende. Han byggede Egyptens smukkeste templer, især Hatshepsuts store tempel i Deir el-Bahari ved Theben (landkort side 64 og 237). Til dette anlæg – og inspireret af farao Mentuhoteps specielle tempel fra cirka 2040 f.Kr. beliggende sammesteds - opfandt Senmut en ny stilart, en fornyelse som desuden ligner en forløber for tidlig græsk-mykensk stil. Han menes også at have opfundet halvmåneformede bassiner, der i en arkitektonisk helhed placeredes foran mange templer.

Yderligere bestyrede han landets kalender, en højt betroet post, der

må ses i forbindelse med denne kapacitets forbløffende astronomiske indsigt. Ved sin ledelse af det store tempelbyggeri i Deir el-Bahari lod Senmut som stjerneekspert de guddommelige stjernekonstellationer optegne oven over et af Hatshepsuts tronnavne *Usertkau* på grundstenen. Den inskription kan i praksis også have været en slags horoskop for tempelgrundlæggelsen. Hertil udførte Hatshepsut en ritus under fastlæggelsen af nogle af templets vigtigste akser efter Solen i øst og efter stjernerne, især Karlsvognen.

Det er også historisk kendt, at Faraos Datter, Hatshepsut, i kraft af at være sin fars medregent og senere Egyptens dronning og hersker, havde en dertil svarende magt til at stå bag den unge Senmuts høje status ved hoffet. Der ser som helhed ikke ud til at have været nogen særlig kontakt mellem Senmut og Hatshepsuts gemal, som var farao Tuthmosis II.

Senmut nævner ham aldrig i sine inskriptioner, usædvanligt for en person ved hoffet, men Senmut havde sine grunde. Umiddelbart efter Tuthmosis II's død var der fri bane: Det er en kendsgerning, at Senmut efter denne faraos død med det samme og i rekordagtig fart udnævntes til en række af landets højeste poster.

Det er som om Hatshepsut, der snart selv blev Farao, havde ventet på at komme igennem med dette; som en velforberedt plan sat i funktion. Egyptologerne har kendt til Senmut siden 1880'erne og undret sig over, hvordan han, som en hidtil i deres øjne ikke-kongelig person kunne erholde - på én gang - så mange og store betroede poster og embeder, som de egyptiske kronprinsere ofte selv havde som "forstadier" til faraotitlen. Hos Senmut var netop *disse* embeder nærmest i overtal.

Dette sat i relation til rabbinerskrifters og oldtidsforfatters omtale af Moses' embeder ved hoffet - samt til at kun kronprinsesser og dronninger tituleredes "Faraos Datter" - bestyrker yderligere relationerne til betydningen bag selve 2. Mosebogs ordrette beretning om, at "Moses blev til en søn af Faraos Datter", dvs. at hun *lod ham opdrage som prins*.

Indbyrdes parallelle forhold overset

Flere rabbinerskrifter og oldtidsforfattere (bl.a. Philo og Josefus) omtaler i forbindelse med Moses' ungdomsår, at han tidligt udviste genial begavelse på mangfoldige områder. Moses fik de bedste lærerkræfter i sin uddannelse som prins - også inden for militæret, hvor han anførte dristige togter i Nubien. Ligeledes fik han uddannelse i stats- og udenrigstjenesten og siden som leder af statens byggeprojekter og af diplomatiet; mere herom senere.

Hvad Senmut angår, bliver det yderligere tydeligt ud fra et betydeligt antal bemærkelsesværdigt overensstemmende forhold (se kap. 5), at netop *han* viser sig at have den sandsynlige baggrund for at være den manglende brik i eftersøgningen af den unge Moses i Egypten. Med dis-

se stadig flere indicier bestyrkes det særlige perspektiv: at Senmut *er* identisk med Moses!

På overvældende mange og betydelige områder er der slående paralleller mellem Senmut og Moses. Men inden for egyptologien er der intet helhedsbillede af Senmut. Han er hidtil blevet antaget for at være en "borgerlig opkomling". Også dette har umiddelbart kunnet forekomme mindre indbydende for forskningen til at sætte ham i forbindelse med beretningen om Moses.

I hidtidige forsøg på sammenføring af egyptologi med bibelberetningen er der ofte opstået en afhængighed af en bibelforskning farvet af enten traditionelle eller af senere toneangivende teologiske holdninger, hvilke normalt ikke kan defineres som videnskab i mere eksakt forstand, om end der på flere områder anvendes videnskabelige teorier og data.

I stedet for en hidtidig mangelfuld og ofte mytisk opfattelse af Moses synes det nu muligt at få et første bidrag til et bedre og synligt billede af ham. De ofte noget stiliserede, men dog personlige portrætter af Senmut kan i nogen grad lade et indtryk danne sig af den karismatiske unge Moses som en forfinet, intellektuel, fornem egypter med stor personlig styrke.

Og om Hatshepsut har de egyptiske kunstnere ved deres statuer og afbildninger formidlet indtrykket af denne Faraos Datter som en spinkel, men viljestærk, alvorlig person med en iboende stærk autoritet.

Senmuts kongelige funktioner og optræden

Hatshepsut havde fra starten en grænseløs hengivenhed for den unge Senmut. Hun lod ham titulere som en fyrste og udnævnte ham til kongelig kansler og hertug. Han ses tidligt (under Tuthmosis II) i direkte tjeneste ved hoffet og blev siden øverste kongelige forvalter: Bestyrer for alle kongelige ejendomme, samt bygmester og blev en særlig skatmester efterhånden for hele Egypten. Desuden blev han guvernør (og senere vicekonge) over Nedre Egypten - især dette embede indgik dengang faktisk obligatorisk i uddannelsen, når en kronprins kom "i faraolære".

Her har Senmut også haft militæret som uddannelsesområde. Da han siden hen selv blev opdrager og bestyrer for Hatshepsuts ældste datter, den unge kronprinsesse *Neferure* (eller *Re-Neferu*), var det netop et embede - og også ærespost - ofte tildelt feltofficerer af høj rang og med familie ved hoffet: Men derfor urealistisk, hvis det havde været en almindelig bygmester.

Til sig selv lod Senmut bygge et decideret *kongeligt* gravanlæg (der er arkæologisk Theben-Tomb-registreret som No. TT 71). Det adskiller sig fra de fleste af tidens borgelige gravanlæg ved udvendigt at have en vestibule med flerdobbelte søjlerækker. Desuden lod han her til sig selv opstille en ligeledes kongelig stensarkofag. - Senere, da den politiske situation

ændredes, efterlod han denne officielle statelige grav ufærdig og lod udføre *et andet* og hemmeligt gravanlæg (TT 353) til sig selv. Dette var *også*, og stadig tydeligere, igen netop som et kongeligt anlæg, idet det ligesom flere tidlige egyptiske kongegrave blev anlagt inde under templerne.

Alene dét i ung alder at være guvernør over netop Nedre Egypten, og general på felttog, samt landets chefbygmester, var som sagt normalt for en *kronprins*. Og at Senmut lod udføre kongelige gravanlæg til sig selv, og det ene endda under templet, samt en stensarkofag, var heller ikke tænkeligt for en ikke-kongelig.

I sin hemmelige grav lod han inskriptionerne omtale sin høje stilling også inden for nogle mere hemmelighedsbetonede områder. Lignende inskriptioner lod han udføre i flere templer og på statuerne af sig selv, f.eks.:

"...Jeg er den største af de største i hele landet - jeg er vogteren af faraos hemmeligheder..."

Den pågældende farao var Hatshepsut selv. I opremsningen af Senmuts mange hverv ses titlen "herre over hemmelighederne"; med den rang kunne han fremstå som faraos virkelig fortrolige: *hry-sst3 (herseshta)*, ordret 'mysterie-kyndig/-lærer', en præstelig titel for denne særlige stilling, kendt siden de tidligste dynastier. Sin høje status her uddyber han:

"...(jeg er) den, der kender alle kongens skridt i kongepaladset..." - og omtaler sig i det hele taget som:

"...den øverste herre hvad angår hemmelighederne i det Store Hus (dvs. hos farao)..."

Som kongens vesir havde Senmut snart over 20 af Egyptens højeste embeder og mindst 80 titler. At have mange titler var ikke ukendt, men en stor del af Senmuts var ikke til pynt, for hans kapacitet var formidabel, og efter hans tid måtte hans embede, lige under kongen, opdeles i flere vesirater.

Men forinden har det været vigtigt for Hatshepsuts hensigt med Senmut, at hans embeders kompetence var så vidtstrakt, at han på sine høje poster kunne fungere direkte som faraos (Hatshepsuts) stedfortræder faktisk som en medregent - dvs. i landets højeste embede, igen netop typisk for en *kronprins* at besidde. Ved at overskue hans inskriptioner fremgår, at han lagde mere vægt på sine højadministrative, præstelige og kongelige repræsentative funktioner end på militære titler.

Mindst 25 statuer og cirka 75 portrætrelieffer, tegninger og billeder af ham har overlevet - ud af et følgerig yderligere større antal. Et så uhørt omfattende eftermæle kendes netop ikke at være forekommet hos en ikke-kongelig.

Viser Senmuts navn/titel hans virkelige afstamning?

Fra sin første optræden ses Faraos Datters "højre hånd" mest at have fungeret under navnet Senmut. Dette kan endda være forbundet med hans

tidlige kultiske indvielse, hvor dette navn kan være givet ham af Hatshepsut. Først var hun sin fars kronede *medregent* - co-regentskabet var en politisk sikkerhedsformalitet - inden hun blev gift med sin halvbror; hvorefter hun også kaldte sig "Faraos Søster", idet faraonerne imiterede gudernes søskendeægteskaber.

Dette er i princippet en parallel til en titel, der synes skjult i navnet Senmut. *Senmut* (eller *Senenmut*) betyder 'moderens bror' - ifølge den egyptologiske autoritet Hermann Ranke's: "Die ägyptischen Personen-namen" (s. 309,3).

Således kan Senmut-navnet her demonstrere - ud fra "mor": at han var Hatshepsuts kongelige søn. Og, ud fra "bror": ligestillet som tronberettiget. Med andre ord kunne dette medvirke til at vise, at Senmut var af kongeslægt og berettiget til tronen; og i så fald med stærkere baggrund end Hatshepsuts på én gang kongelige ægtemand og halvbror, Tuthmosis II.

Ingen kultur har som den egyptiske været så optaget af ordspil. Det var her almindeligt, at navne ikke blot var lyde, men havde reel betydning - og opfattedes endda at have en stærkere magi, hvis de ved deres lyd eller stavemåde havde flere lag betydninger. Det ses overalt i udstrakt brug:

Når en kongelig fik "guden som far" i den kongelige undfangelsesakt, *hieros gamos*, anvendtes røgelse, der formidlede manifestationen af gudens integration ("gudens ånd") i denne *hieros gamos* akt. Det er muligt at se et anagram (dobbeltydig læsning) skjult i navnet *Sen-mut*, idet *mut* betyder 'mor'; mens *sen*, 'bror', i visse sammenhænge kan betyde '(røgelses)duft'. Så navnet kunne også vise hans mors kultiske forbindelse med guden Amon, der var manifesteret i hellig røgelse, og hun optrådte som gudens ægtefælle.

Senmut var også udstyret med en ærestitel, *imach*, 'den tilbedelsesværdige' eller 'den højærværdige'; titlen var brugt oprindelig om guder, kongelige personer og stormænd, men efterhånden videre udbredt. Rabbinerskrifterne omtaler udførligt, at Moses kronedes tidligt til moderens medregent. Det er bemærkelsesværdigt, når *Senmut* på egyptisk betød 'moderens bror', at hans egyptiske titel *imach* kan "genfindes" i hebraisk: I det sprog betyder *em* 'mor', og *ach* 'bror' (blot vil "moderens bror" på hebraisk få omvendt ordstilling).

En rest af dette kunne have overlevet i de bibelske tekster: Ved nævnte status, "moderens bror" kan der i princippet være udtrykt et tilsvarende kongeligt niveau som i "2. Mosebog"s tekst (6,20) om *Moses' mor, der er "faderens søster"*. Det sidste var en titel for dronningen: Hatshepsut.

Bibelforskningens problem med Moses-teksterne

At se forbindelsen mellem Senmut og Moses kræver et nysyn på fortrængte kilder. Bibelens historiske baggrund er ofte af den bibelkritiske

forskning generelt nedvurderet, ikke mindst fordi man tidligt kanoniserede en speciel hypotese, kaldet "*dokumentar*"teorien, inden en korrigerende videnskabelig arkæologi var blevet etableret. Den hypotese er bl.a. basis for udokumenterede påstande om, at Bibelen er opdigtet af opfindsomme jødiske præster cirka 300 f.Kr. Skønt hypotesen aldrig kunne bevises, er den i tidens løb blevet påsat utallige overbygninger, så den efterhånden hos senere tilhængere ikke opfattes som hypotese, men ukritisk som selve sandheden.

Og hvad angår optegnelser om Moses overleveret i rabbinerskrifterne, studeres disse tekster kun yderst begrænset inden for teologisk forskning. Den anden yderlighed kan ses hos visse ortodokse jøder og kristne, hvor man af andre årsager ofte undgår at vurdere historieforskningens resultater.

Desuden er de astronomiske oplysninger fra oldtiden - overleveret via rabbi Abrabanel (jf. bind 1's kap. 1 og 13) - ikke afprøvet af forskningen, så der kunne opnås en mulig mere konkret datering af Moses' fødsel.

Kort sagt, under mere end 150 års forskning var hindringen for at opklare Moses' baggrund, at fem vigtige forhold blev undervurderet eller direkte overset:

1. Der forskes hovedsagelig, som om Moses kun kendes i Bibelens udgave. Der overses stort set alle egyptiske, græske, romerske, indiske og arabiske overleveringer og relevante optegnelser fra de ældste kirkefædre.
2. De ældste dele af rabbinerskrifterne er af samme høje alder som de ældre dele af Bibelens Moses-tekster.
3. Moses-optegnelser overleveret i rabbinerskrifterne studeres kun yderst begrænset inden for teologi og historie - og bliver tilsidesættende blot kaldt for "farverige fortællinger".
4. "Den egyptiske faktor" tages ikke i videre betragtning i forsøgene på forståelse af Moses-teksternes mange påståede uoverensstemmelser.
5. Rituelle mysteriespil, hvis praksis i vore dage kan virke nærmest utilgængelig, skal vurderes som noget indgribende og uhyre betydningsfuldt i datidens livsførelse og livsforståelse. Heri findes mange værdifulde antropologiske data, der kan forståeliggøre det historiske stof. Antropologer var blandt de første, der videnskabeligt udvidede synet på de gamle bibelteksters indhold; mens teologi- og sprogforskere kom, som omtalt, på vildspor ved den stadig ikke-beviste 'dokumentar'teori om, at Bibelens "Mosebøger" er sammensyet af et sammensurium af påståede kilder. Hypotesen om dette *udokumenterede* princip baserer sig bl.a. på den ufunderede ide, at senere rettelser i Bibelen daterer teksterne til at være fra disse senere indgrebs tid.

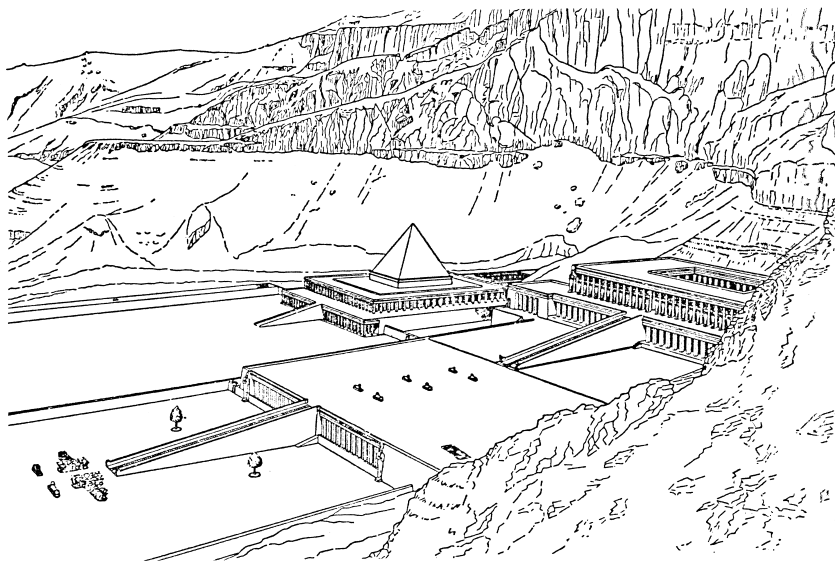
Inden for visse forskningsgrene anvendes ofte den arbejdsmetode på

forhånd at anse intet for sandt i de gamle beretninger, førend det er bevist. Med dette filter tages der næppe nogen forskningsmæssig risiko, hvorfor projekter herunder let ender i blot at deltage i anerkendelse af det allerede anerkendte. Derfor kan informative historiske data, der kan gemme sig i gamle overleveringer i rabbinerskrifterne eller være indlagt i såkaldte myter, blive overset.

Derimod anvendes her i bogen til en begyndelse eller *udgangspunkt* fordomsfrit at behandle beretninger fra dens omhandlede tider og områder som relativt sande, så længe de ikke er modbeviste eller urimelige - og dertil naturligvis ud fra en vurdering af de præsenterede kilders herkomst og kronologi. Denne anerkendte fremgangsmåde anvendtes blandt de største bibel-arkæologiske autoriteter som f.eks. W.F. Albright, Cyrus Gordon og Yigael Yadin.

Som bogens hovedlinje bruges, ud over at modbetragtninger også kan være nævnt, mest at lade facts og indicer selv tale, uden at teksten domineres af én lang, fortsat diskussion med forgængeres behandling heraf. Kilder omtalt i generelle termer, vil angives mere detaljeret under den nærmere behandling.

Specifikke forhold under Egyptens 18. dynasti - udtrykt i bibeltekster og rabbinerskrifter, men først genkendt af nutidens historiske forskning - afgør, at teksterne umuligt kan være konstruerede af jødiske lærde i senere tider. Substansen i informationerne viser sig ofte korrekte og logisk overensstemmende, f.eks. med nyere egyptologisk viden: I antropologien genkendes tegn på Moses' kongelige baggrund.

Hatshepsuts tempel, i Deir el-Bahari. Bagved ses farao Mentuhoteps tempel.

Moses' uddannelse til faraoprins

Kontroversielt fund: gravsættelsen af Moses' amme?

Den kvinde, der i Bibelens beretning om Moses' fødsel ammede ham, kan meget vel vise sig identificerbar. Et gravkammer med mumiet af en kvinde, der var Senmuts plejemor og amme - ansat som kongelig amme - samt hendes ægtefælles mumie, blev fundet i 1936 ved Theben (se kap. 9).

At de personer kunne være forbundet med Moses er hidtil upåagtet. Det har som antydning begrænset bibelforskningen, at den kun sjældent har benyttet rabbinerskrifter, oldtidsastronomi og myteforskning i undersøgelserne. Men det fremgår realistisk af gamle kilder og traditioner, at efter at et kongebarn deltog i "kongebarnsritualet på floden", blev det i nogen tid opdraget "hos fremmede", der i praksis ofte var en betroet familie. Dette er gennem overleveringer kendt at have fundet sted overalt i den gamle verden. Der var ofte tale om en rituel gennemspilning af gudernes handlinger i myterne.

Selve opdragelsesforholdet i nogen tid hos fremmede var ikke ukendt i egyptisk kongetradition. I Egypten benævntes en amme jævnligt "mor"; og den tyske egyptolog Hellmut Brunner omtaler i sin afhandling "Der 'Gottesvater' als Erzieher des Kronprinzen", i *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* (Band 86, 1961, s. 90ff), at det helt fra det ældste Egypten ligeledes var udbredt, endda også hos kongen (eller kronprinsen), at anvende ordet "far" for sin "opdrager"!

Det fremgår af inskriptioner om Senmut, at han især i sine yngre år var forbundet med ovennævnte gravlagte ægtepar, der var tilknyttet hoffet. Denne familie bestod af en far, *Ramose* (Ramses), og en mor *Hatnufer*, samt i alt fem sønner og nogle døtre. Flere yngre sønner, heriblandt *Minhotep*, blev siden højtstående præster. Det vides, at to af parrets børn var ældre end Senmut. Ifølge et parallelt mønster i bibelberetningen og rabbinerskrifterne havde Moses' forældre, dvs. plejeforældre, ligeledes to børn i forvejen.

Mistydning delvis på grund af skadede inskriptioner gav først indtryk af, at også en betydningsfuld embedsmand ved hoffet, *Sen(i)men* var Senmuts ældre bror. Men nyere undersøgelser foretaget af de amerikanske egyptologer Dorman & Roehrig, i *Varia Aegyptiaca* (vol. 3, 1987, s. 127-134), viser definitivt, at Senmen havde en anden mor - og blot var en nær kollega til Senmut. Desuden er Senmut aldrig omtalt i hans inskriptioner.

Egyptologerne har bemærket mange ejendommelige forhold om Senmut, og heriblandt at han udøvede sit virke fra landets overhovedet højeste poster, mens ovennævnte familie alligevel kun forblev i en mellemhøj embedsklasse.

Dog er egyptologerne på flere punkter ikke gået meget videre end det indtryk, der dannedes i slutningen af 1800-tallet efter den første afdækning af Senmuts eksistens. Derfor er det ikke tilstrækkeligt undersøgt, om Senmut overhovedet var et regulært medlem af denne familie. F.eks. må det tages i betragtning, at man almindeligvis i samfund og familie oplærtes til at respektere nurser som medlem af familien. Herefter vil der, ud fra den senere tilkomne, forøgede information, kunne fremstå følgende billede:

- Senmut sørgede for sine plejeforældre, næsten som det var hans rigtige forældre - og udstyrede dem med en grav tæt ved sit eget officielle gravanlæg i Theben-området *Sheik Abd el-Gurnah* for begravelser af fornemme personer og undertiden kongefamiliemedlemmer. Men plejeforældrene blev netop *ikke* anbragt i hans eget langt større - kongeligt udformede - gravanlæg, som det dog kunne være sket, hvis de havde været hans rigtige forældre.

For hvis Senmut havde været ikke-kongelig, ville sidstnævnte fremgangsmåde netop have været en ofte anvendt praksis, idet borgerlige familier ikke unormalt kan ses begravet nogenlunde samlet - om ikke i samme gravkammer, så dog ofte i samme familiegravanlæg. Også disse usædvanlige forhold ved Senmuts gravanlæg såvel som et specielt tidspunkt, hvor disse plejeforældre døde (omtales senere), burde have vakt mistanke til den status, som egyptologerne ved det nævnte første indtryk oprindelig havde tildelt Senmut.

I hvert fald fik Senmut hos denne hoftilknyttede familie sin første opdragelse og undervisning - således stadig inden for Hatshepsuts rækkevidde og omsorg; mens der samtidig kunne holdes en, sikkert ikke uønsket, afstand til hendes kronprinsgemal, den senere Tuthmosis II.

Da plejefaderen Ramose blev gravlagt, blev der nedlagt kostbare våben - fint indsvøbte - i alt to langbuer, 70 specielt farlige pile og et bronzespyd i graven. Buerne var omhyggeligt brudt i stykker. Våbnene var ikke til jagt, men til krig og parade for en højtstående officer.

Det samlede gravfund bør absolut ses i relation til to opdagelser af den tyske egyptolog *Wolfgang Helck*, gengivet i hans "Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reiches" (Leiden 1958); samt i hans "Der Einfluss der Militärführer in der 18. Ägyptischen Dynastie" (Leipzig 1939). Helck peger således på, at Senmut - med tilknytningen til den fundne familie - ikke mindst havde en militær baggrund for sin karriere.

Helck påviser her en særlig praksis: De kongelige ammers ægte-mænd udnævntes til kongelige lærere og opdragere - og samtidig havde

disse kongelige opdragere en fortid som officerer af høj rang ved krigsstyrkerne og var ofte kongens gamle *krigskammerater*.

Disse informative facts må ses i relation til, at Senmut også selv flere gange i kampene mod Nubiens styrker var i aktion som hærleder en eller to gange, endda i tæt samarbejde med Hatshepsut. Dog kendes *hun* mest som en hersker, for hvem det lykkedes at fastholde lange fredelige perioder, og det er et faktum, at blandt hendes utallige billedrelieffer er der intet, der viser hende i forbindelse med noget af krigsmæssig karakter - just modsat de fleste faraoner i især 18. og 19. dynasti. Men i de nævnte krigshandlinger tidligt i Nubien fulgte hun således traditionen for en farao om at stå i spidsen for hæren. Dette gengives i en af Senmuts inskriptioner, her i en klippe på øen Sahel, lige syd for Aswan.

Senmut var så at sige "kongens krigskammerat" og blev netop også udnævnt til personlig opdrager og lærer, "tutor", for den ældste kongedatter Neferure. Det hverv overtog han fra sin ovennævnte kollega Senmen, der ligeledes først havde været ansat i hæren. Begge var tidligt skriftlærde, et niveau hvorfra, ikke ualmindeligt, også flere af hærens skrivere avancerede og kunne til sidst blive generalstabsofficerer.

Men da Senmut som ganske ung var i hærens tjeneste som leder, tyder den forudgående, og således endnu tidligere, skriveuddannelse netop ikke på, at han var født og opvokset i en landsby, som det synes at have været tilfældet med Ramose og Hatnufer. Derimod er der tale om uddannelse på stedet med de store muligheder for advancement, nemlig ved hoffet.

Gravfundet med Senmuts plejeforældre indeholder således vitale data: Ramose, med de fornemme våben, havde en officerskarriere som baggrund for sin ansættelse ved hoffet, hvor han bl.a. havde titlen *sab*, dvs. 'dignitar'. Hans kone, Hatnufer, der ifølge oplysningerne i gravfundet havde været ansat hos kongehuset, har her - og fuldstændig som i den nævnte tradition - også som omtalt været kongelig amme.

Af inskriptioner på det fundne gravgods fremgår, at Hatnufer har modtaget mange gaver fra Hatshepsut personligt (jf. også kap. 9), samt at hun ejede ting med tilknytning til Hatshepsuts ældste datter, kronprinsesse Neferure, hvem hun åbenbart yderligere har været amme og nurse for.

Kongehusets amme og den militære opdrager

Således, ved et sammenfald af de særlige omstændigheder - men statistisk ikke urimeligt - er der åbnet for, at nævnte gravfonds indhold af data kunne belyse den virkelige baggrund i forbindelse med Bibelens beretning om, at Moses af Faraos Datter fik tildelt en amme. Specifikt fortæller rabbinerskrifterne, ifølge S. Baring-Gould's tekstsamling "Legends of Old Testament Characters" (II, London 1871, s. 78), at han blev opdraget af Faraos Datter:

"... i hendes egen afdeling ved hoffet ...".

Og parallelt vides, at Hatshepsut allerede som en ganske ung Faraos Datter havde sin egen afdeling ved hoffet med sin personlige stab. Gravfundet viser her, at Hatnufer endog direkte tilhørte selve Faraos Datters stab.

Og "tilsvarende" var den bibelske Moses' amme/plejemor ansat ved hoffet, det fremgår bl.a. af, at Faraos Datter gav hende løn - ifølge "2. Mosebog" (2,9). Rabbinerskrifterne beskriver hende desuden som en kvinde, der i forvejen ammede, da hun af Faraos Datter fik det hverv at amme Moses.

En opsummering af forholdene tydeliggør en sammenhæng, idet det egyptiske kongehus netop følger traditionen fuldt ud, ved at Senmut og Moses begge ligesom prinser fik tildelt en kongelig amme, Hatnufer - samt en kongelig opdrager, nemlig hendes ægtefælle, den militære leder Ramose.

Både i det gamle Egypten og i mange andre kulturer var det almindeligt, at en amme var mere end blot en kvinde, som tog sig af diegivning i stedet for barnets mor. Bl.a. i oldtidens Rom udgjorde ammerne en betydelig og anerkendt institution i samfundet. For en amme var ofte også nurse, barnepige og opdrager gennem mange år og kunne i det hele taget fungere som en reservemor. Et tidligt, egyptisk eksempel på, hvor nære sådanne relationer kunne være, er, at den senere Tuthmosis III giftede sig med sin ammes datter og gjorde hende til førstehustru.

Idet den nævnte brug af betegnelserne "far" og "mor" for de personlige opdragere var temmelig almindelig hos egypterne, vil egyptologerne også medgive, at det kan være svært at finde ud af, hvornår f.eks. betegnelsen "far" dækker enten den rigtige far eller en anden person benævnt med denne tiltaleform, eller endda når det alene skal udtrykke 'op-hav'.

På lignende vis kendes yderligere en vidtstrakt egyptisk brug af betegnelserne "bror" og "søster", uden at der forelå noget reelt familieforhold. Alle disse forhold synes at have smittet af på Bibelens ofte indirekte omtale af Moses' "far og mor" - og hans såkaldte "bror og søster". (Jf. bind 1's kap. 5).

Følgelig har skikken også præget Senmuts inskriptioner, hvor han respektfuldt mindes Ramose og Hatnufer. Og ikke alene må Senmuts tidlige militære opdragelse som antydning forklare, hvordan han allerede som ganske ung netop kunne optræde fuldbefaren som strateg på felttog i Etiopien; men det berettes således også "parallelt" af rabbinerskrifterne og oldtidsforfatterne (bl.a. Josefus), at den unge *Moses* var general under flere felttog i Etiopien.

Disse kilder omtaler forskellige episoder, hvor Moses viste sine evner som en militær taktiker og betydelig strateg. Dette var han næppe blevet uden videre, dvs. uden just en professionel træning i praksis og en

tidlig, grundig indførelse i emnet af en erfaren militærperson. Derfor vil meget tale for, at denne netop var en sådan veteran: feltofficeren Ramose.

Ramose fulgte hermed præcist hoffets tradition - udover i forbindelse med sin hustrus stilling: For ud fra sin baggrund fik netop han, nu mere tydeligt, kongehusets førstefødte Senmut/Moses betroet i sin varetægt til oplæring.

Indviet arkitekt og bygmester

Idet Senmuts høje post hos Hatshepsut som øverste forvalter og administrator over kongelige huse og ejendomme var en stilling under templets domæne, var han reelt "gudshustruen"s personlige husbestyrer af "Amons hus", dvs. templet. Den del af hans opdragelse og uddannelse, der var tilknyttet præsteskrabet, må være foregået tidligt - igen ifølge sin unge alder ved sine første poster.

Hatshepsut sørgede for, at Senmut blev indviet i mysteriekulter. Han opnåede en høj rang, der gav adgang til hemmelig viden og højere indvielsestrin. Her må han bl.a. være blevet indviet i Osiris-mysterierne og stjernemysterierne. Senmuts eget, senere konstruerede, hemmelige nye gravanlæg var yderst velegnet - f.eks. med dets exceptionelle mytologiske stjernekort - til også at kunne anvendes til kultiske og mysteriebetonede formål.

En af de mange statuer af Senmut (nu i Louvre-museet i Paris) viser ham med en sammenrullet målesnor - ligesom ofte guden Thoth. Det motiv kendes tilsvarende forbundet med konger og guder på babyloniske afbildninger (se bind 1's appendiks). Også Bibelen, bl.a. "Jobs Bog", omtaler, at Jahweh bruger en sådan målesnor. Jf. en opfattelse senere hos oldtidens filosoffer om "Gud som den store arkitekt". Til arkitekturen for et tempel og dets orientering efter himmelretning og stjernerne anvendtes geometri og astronomi, der på det niveau opfattedes at være hellige videnskaber (mere om dette i kap. 20).

Ideerne herom tilhører en særlig kultisk tradition, der senere i Europa kendtes inden for broderskaber og loger for indviede, f.eks. som de senere frimurere. En sådan betegnelse er egentlig en kulttitel (også kendt som "bygmester", "arkitekt"), der senere tog forbillede i Hiram, kong Salomons såkaldte bygmester for Jerusalems tempel cirka 975 f.Kr. Senmut har som Egyptens øverste arkitekt her kunnet demonstrere bl.a. med dette ydre tegn - målesnoren som særlig fremhævet i statuens udformning - at han var en indviet bygmester.

Det var ikke fuldstændig ukendt, at en kongesøn eller prinselig tronarving var arkitekt. Eksempelvis var flere af farao Snefrus sønner arkitekter, blandt dem Ankhaf, som her var konstruktør af en af de første store pyramider.

Men Senmut var desuden øverste præst for guden Amons hellige processionsbåd og øverste præst for gudinden Maat. Han gav sig - som vi skal se - i sine inskriptioner yderligere til kende som en stor indviet, med lærdomme i hemmelig viden. Men med hensyn til hans embede som øverste forvalter af Amontemplet i Theben/Karnak, var der en potentiel ulempe i dette, nemlig at han dermed blev ypperstepræstens nærmeste magtkonkurrent.

Hvad angår de hemmelige lærdomme og de indviedes kultudøvelse, beskriver Senmut, i en inskription i sit gravanlæg, sig selv som:

"...Amon-templets øverste herre over hemmelighederne..." - og

"...Eftersom jeg desuden har studeret alle skrifterne fra gudernes ypperstepræster, er intet af, hvad der er sket siden den første dag, længere skjult for mig..."

Det var som det kunne være Moses - det fremtræder næsten tilsvarende i oldtidsforfatternes hyppige omtale af Moses' mystiske viden.

Senmuts erklæring her er konkret vidnesbyrd om en ellers i nutiden omdiskuteret eksistens af en esoterisk tradition i Egypten, en tradition også kendt fra andre gamle kultursamfund. En eksklusiv viden mest forbeholdt indviede at få adgang til.

Lignende udtalelser som Senmuts - fra den ældste viden - kendes tusinde år efter Moses' tid, nemlig fra græske filosoffer i årene 600-400 f.Kr.: Pythagoras samt Sokrates og dennes lærer Solon, der alle rejste ned til de egyptiske præster og indviedes i det gamle Egyptens visdom og lærdomme. Ligeledes Sokrates' elev Platon, der tilbragte 13 år i Egypten (ifølge Platons elev Eudoxos). De blev her præsenteret for optegnelser om ypperstepræster og konger langt tilbage til "den første dag".

Et fragment af det koncept kan eventuelt genkendes i Solons egyptiske oplevelser, f.eks. myten om et Atlantis for nu 11.000 år siden. Den myte synes reflekteret i vægudsmykningen i templet i Edfu, skønt endnu ikke således genkendt af egyptologien. Men templet opførtes ifølge beskrivelserne ved ny skik som en bevarende kopi af ældre templer og deres udstyr, tekster og udformning. Her i templet ses i detaljer en ældre beretning om et ø-kontinents oversvømmelse (mytologisk "skabelsens ø") og om udsendinge derfra, som medbragte deres viden til fortidens Egypten. Selve myten kunne derfor være mere egyptisk end græsk.

Senmut var faraos øverste opsynsmand for byggeri, ligesom det læses om Moses i bl.a. rabbinerskrifternes beretninger. Og Senmut var tilmed arkitekt og designer. Det gamle Egyptens frembringelse af tidløst design inden for kunst, arkitektur og brugsgenstande er uden tvivl blandt det smukkeste frembragt i verdenshistorien; på dette fundament udfoldede den kreative Senmut sit talent som en sand æstet. "Parallelt" læses om Moses i Bibelen, f.eks. om hans fuldt professionelt udførlige instruktion for udformning, materialer, målangivelser og farver til frem-

stilling af det mobile tempeltelt (selve Tabernaklet) og dets genstande samt af alteret og Pagtes Ark.

Hatshepsut lod desuden Senmut restaurere mangfoldige ældre templer og mindesmærker; og den egyptisk-jødiske forfatter Artapanos (100 f.Kr.) omtaler, at Moses genopbyggede forfaldne templer. Og Josefus (cirka 70 e.Kr.), fra hvem vi kender følgende udsagn, synes af nationale årsager at tage afstand fra informationer, som den egyptiske historiker Apion (50 f.Kr.) gengiver fra egyptisk overlevering om Moses' specielle byggestil:

"...Moses byggede i Heliopolis (byen On) helligdomme, der var åbne mod himlen, og lod dem vende mod øst..."

Tilsvarende er det kendt, at Senmut fornyede arkitekturen, da han over for Egyptens sydlige hovedstad (Theben/Karnak) udformede Hatshepsuts store tempel: Heri er bl.a. store fritliggende terrasseanlæg i tre etage-niveauer og kæmpemæssige åbne gårde med sølegange, hvor en del af de kultiske handlinger kunne foregå under åben himmel. Templet - et af Egyptens smukkeste med sin originale og tidløse stil - er *orienteret mod øst*. På lignende vis byggede Senmut også templet for solguden Re's kult i Heliopolis ved den nordlige hovedstad Memphis. Dvs. i princippet meget tilsvarende som i Apions beretning.

Senmuts mærkelige skæbne - som i det videre forløb vil tage yderligere form - har undret egyptologer i mere end hundrede år, og kan kun begribes, når det bliver klart, at han var den egentlige, men tilsidesatte, tronarving. Dvs. igen et markant forhold identisk med Moses' situation.

*Sort granitstatue
af Senmut som vesir
og kongelig arkitekt,
bl.a. udstyret med
lamdmålersnor og
særlig symbolik.*

Moses' astronomiske gravkammer

Lysstrålernes kultobjekt i sten

Tidligt i sin karriere lod Senmut udføre et hemmeligt gravanlæg til Hatshepsut, genialt godt skjult inde i en højtliggende bjergvæg. Og da han til sig selv lod udføre hele to gravanlæg, blev det seneste og hemmeligste af dem udstyret med de tidligere omtalte ældste stjernekort.

På det ene af disse kort findes den største og mest dominerende gengivelse af Verdens-aksen (*axis mundi*), der kendes på noget egyptisk stjernekort. Aksens betydning er hidtil upåagtet inden for egyptologien, foruden at selve afbildningen end ikke er blevet genkendt som Verdens-aksen.

Et halvt hundrede år f.v.t. lod historikeren Apion i 3. bind af sin "Egyptens Historie" (overleveret via andre oldtidsforfattere) fortælle om Moses, bl.a. i forbindelse med et specielt projekt, at:

"...i stedet for obelisker opstillede han (Moses) søjler, hvor foden var udformet som en skulptur af en båd..."

Hertil oplyser Apion yderligere, at der var placeret en statue af et menneske på toppen af søjlerne. Uden tilstrækkeligt kendskab til egyptisk tradition og historie protesterede Josefus - i hvis værk "Contra Apionem" dette Apion-referat findes - imod Apions fremstilling.

Men det viser sig, at Apion var på sikker grund. I Egyptens såkaldte Nye Rige, hvis historiske periode starter med 18. dynasti fra cirka 1580 f.Kr., var det nyt at opstille meget store obelisker: Disse kultobjekter i sten udtrykte en repræsentation af den første (bjerg)top med de første stråler, der oplyste verden. De derfor guldbelagte obelisker (med guld på toppens lille pyramideform, men nogle forskere foreslår dem helt gulddækkede) - endda navngivet med personnavne og ofret til - havde en *sol-kultisk* funktion; og de udtrykte Verdensakse-ideen. Den type søjler Moses lod fremstille "i stedet for obelisker" kunne derfor netop være en rebus-agtig afbildning af den med lyset skabte "Verdens-akse på himlen" (omtale følger), og som udgår fra sin rod i stjernebilledet *Arken/Skibet*.

På gamle egyptiske stjernekort, som netop Senmuts kort, ses tilsvarende dette stjernebillede *Skibet* i sin tidlige form som et billede af Isis udtrykt som *Sirius*-stjernen stående på sit skib. Selve *Skibets* hovedstjerne kendes senere som *Canopus* ('roret', 'styreåren') ved foden af Verdens-aksen. Nær aksens top er der på Senmuts kort afbildet - ligesom i Apions beskrivelse - en menneskeskikkelse, her iført en maske, der forestiller Isis' søn Horus.

"Tilsvarende" var Senmut også kendt for netop at have planlagt og ledet omfattende arbejder med at lade udhugge, transportere og opstille kæmpemæssige obelisker. Ligeledes var han kendt for, på sine skulpturer og bygninger, at være en mester i en særlig form for skjulte rebusser - hans helt egne opfindelser - i en form, der herefter i Egypten kom på mode og dannede skole i mange følgende århundreder.

Mysteriet om stjernekortenes betydning

Ved at sætte de gamle skriftlige kilder og nutidige arkæologiske fund i relation til en astronomisk datering, kan de fremlagte oplysninger om Moses' herkomst og identitet afprøves og vil yderligere underbygges. Igen: *astronomisk datering* er den mest præcise tidsmåling, der kendes.

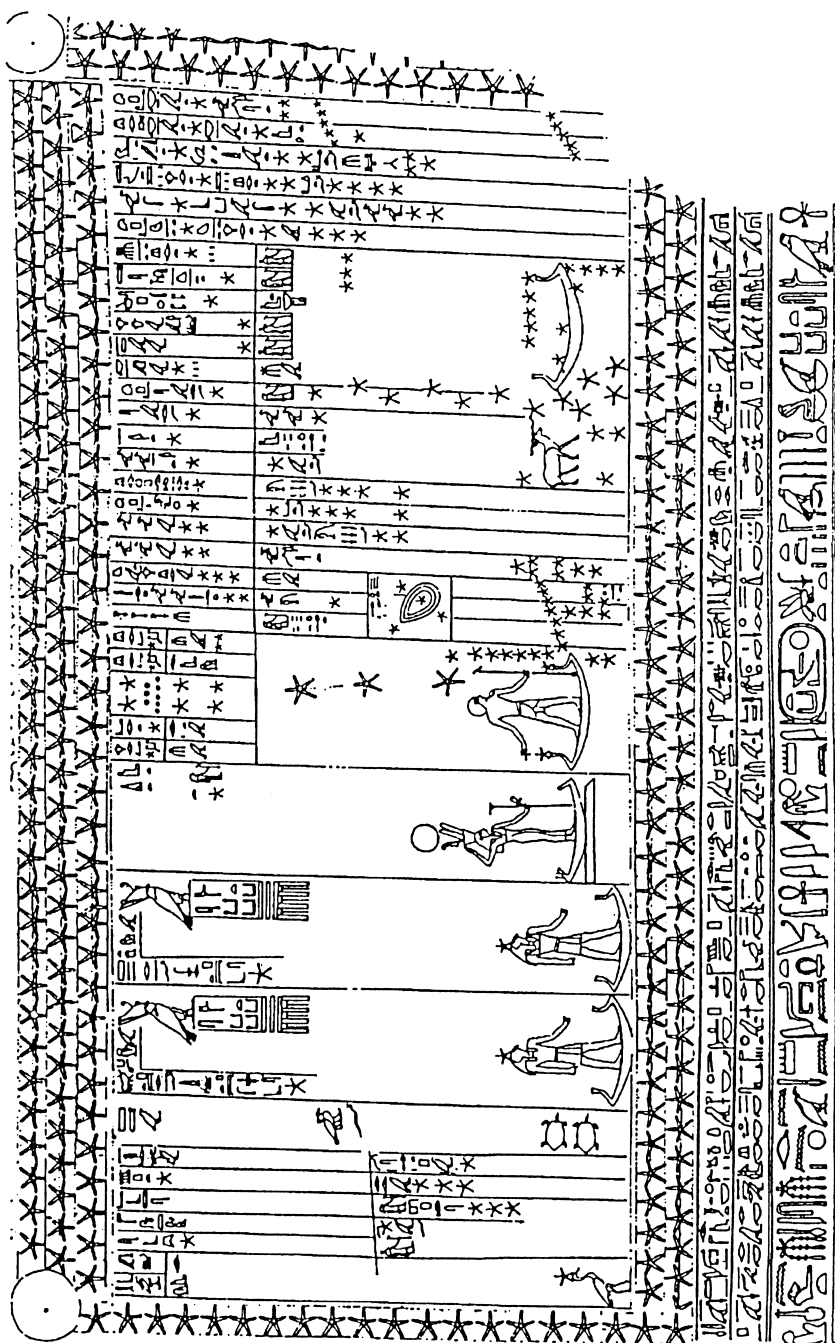
Oldtidens stjernekundskab omfattede astronomi, astrologi og tidsmåling og var et specielt vigtigt emne i datidens lærdom. En *egen udformning* af denne himmellære kendtes i Egypten længe før indførelsen af babylonisk astrologi. Tidligt fandtes et observatorium øverst på månegudssønnen Khonsu's helligdom i templet i Karnak/Theben. Og fra de ældste tider brugtes astronomiske sigtelinjer som plan for tempelanlæggenes akser.

I flere rabbinerskrifter berettes, at Moses var "oplært i al Egyptens visdom", og at dette indbefattede stjernelære. Både i disse skrifter og hos oldtidsforfatterne - og stadig hos nutidens samaritanere - ses Moses' ry som en af oldtidens store astrologer/astronomer. Moses' astronomiske kundskaber har ikke været ubetydelige, idet denne viden senere var nødvendig for hans indretning af israelitternes kalender, som den kendes i Mosebøgerne.

Og hos Senmut, hvad angår hans mange embeder - ud over at være Egyptens kalenderforvalter - var de ikke nogen urimelighed; f.eks. var Amenhotep II's sekretær øverste astronom ved templet i Karnak (Theben) og ydermere landmåler samt opfinder af verdens første offentlige bogholderi.

De ældste astronomiske overleveringer i Egypten er sparsomme, der findes kun få stjernebilledaftegninger. De viser især *Sirius* - samt *Karlsvognen*, benævnt *khepesch* (eller evt. *meskhetiu*), der er udformet som en (okse)skank. Desuden findes ældre brudstykker af de 36 såkaldte dekanstjernebilleder (tidligste fund fra 2300 f.Kr.), der markerede egypternes opdeling af ekliptika, Solens tilsyneladende bane, i 36 sektorer.

Men i Senmuts andet og seneste gravanlæg er det netop ikke brudstykker - for hovedkammerets loft er dækket af to detaljerede astronomiske og astromytologiske, *hele* stjernekort, som for første gang viser: Et fuldt færdigt himmelsystem. Disse imponerende kort var både en milepæl og en nyskabelse i den egyptiske astronomi. Og de er i det hele taget verdenshistoriens ældste samlede astronomiske afbildning.

Senmuts stjerne kort på det nordre panel i et af lofterne i hans seneste gravanlæg.

Dette ufærdige og aldrig benyttede, hemmelige Senmut-gravanlæg, blev fundet i 1925 og er dateret til mellem 1500-1470 f.Kr. Dateringen vil her blive yderligere indkredset, og det vil fremgå, at gravanlæggets indretning sluttede brat i 1493 f.Kr.

Det ejendommelige er, at Senmut med den af forskerne formodede borgerlige afstamning her har ladet sit gravanlæg udstyre på denne særlige måde, som *end ikke en farao kunne måle sig med*:

Nemlig et astronomisk udstyr der ikke alene som nævnt er det ældste, der kendes i Egypten, men stadig i de følgende næsten 300 år er eneste eksempel på et sådant fuldt udarbejdet stjernekort. Det er et faktum, at efter Senmut forekom stjernekort kun i enkelttilfælde og normalt kun hos faraoerne. Så først senere igen i farao Seti I's gravanlæg fra 1200-tallet f.Kr. findes et sådant regulært astronomisk og astromytologisk stjernehimme-arrangement.

Hvad var Senmut da for en mand, når han kunne konkurrere på lige fod med - ja, endda overgå faraoerne på dette dengang så betydningsfulde område? Fra samtidige inskriptioner vides, at skønt den stjernekyndige Senmut som nævnt var landets mægtigste mand efter Hatshepsut, og skønt han havde et stærkt parti bag sig, faldt han pludselig - så gådefuldt - i unåde og forsvandt derefter totalt.

Senmut nåede derfor aldrig at tage dette gravanlæg i anvendelse, og ligeledes er der tydelige spor af, at arbejdet pludselig blev afbrudt. På materialer i Senmuts gravanlæg er der fundet dateringer udført af arbejdsholdene. De seneste datoer er fra afbrydelsen, hvilket er med til at vise, hvornår han forsvandt. Som det vil blive klart, viser Senmuts forsvinden sig at være *på selvsamme tid, hvor Moses måtte flygte fra Egypten* - den Moses, der - ligesom Senmut - således både havde nogle af de mægtigste poster i landet og netop var kendt som særdeles stjernekyndig.

Verdens ældste kendte 'horoskop'?

Senmuts levede i brændpunktet, både angående tid og sted, af en ekspansion på flere niveauer inden for religionen, især udgående fra Theben. Religionens koncept omfattede også kosmologiens særlige relation til himlen og dennes indretning, igen på flere niveauer, hvad Senmut da har stiftet bekendtskab med. Men om end Senmut udviste stor begavelse også på det felt, har han ikke selv opfundet himmelkortenes opdelings-system, der kun kan ses som et resultat af en længere tradition for stjernemæssig tidsaflesning ("stjerne-ur"). Men han synes at have opfundet afgørende forbedringer med udvidelser (jf. Appendix 2) og endda nyskabelser i stjernekortenes konstruktion.

Disse første hele stjernekort, installeret i Senmuts hemmelige gravanlæg, dannede skole og var en model, der i princippet efterlignedes i de følgende 1.500 år i Egypten. Men et særligt motiv, der på andre stjer-

nekort i senere faraoners gravanlæg og i templerne efterhånden blev mindre betonet, og undertiden helt fjernet, er derimod oprindelig hos Senmut det mest dominerende: Verdens-aksen. Dette fænomen må ikke forveksles med Jordens akse, men er dannet af himlens tre kraftigst lysende stjerner, *Canopus*, *Sirius* og *Lyra/Wega* (jf. bind 1's kap. 10), der tilsammen viser sig som på en lige linje langs den lysende Mælkevej tværs over himlen.

Dette specielle fænomen dukker af og til op i forskningen. Og at denne Verdens-akse er Senmut-stjernekortets hovedmotiv bliver især forståeligt i relation til kongebarnsritualet: traditionen med det spæde kongebarns færd på Nilen. Ritualet synes ofte udført på et tidspunkt, der tilsvarende starten af maj, hvor Solen hvert år passerer Verdens-aksen.

Selv om Senmuts stjernekort indeholder den ældste afbildning af Verdens-aksen, der kendes nogetsteds, kaldes den - af de få egyptologer, der overhovedet har bemærket den - "en mast". Måske den eneste, der vides at have genkendt Verdens-aksen på Senmut-stjernekortet, var direktøren for Bamberg Observatoriet, den tyske astronom og astronomihistoriker Ernst Zinner, der i sin afhandling "Die Sternbilder der alten Ägypter", i 'Isis' (vol. 16, 1933, s. 301-325) omtalte den netop som: *Verdens-aksen* på stjernekortene - få år efter gravanlægget med kortene blev fundet.

Samtidig udgør Senmuts stjernekort et himmelportræt, som i realiteten er verdens ældste kendte horoskop i dette udtryks oprindelige mening, der betegnede at "læse på himlen" især for at bestemme tiden ud fra figurationer i horisonten. Ved en nærmere analyse af inskriptionerne på Senmuts stjernekort kan aflæses, at næsten alle planeterne er samlet omkring stjernen Sirius og dermed Verdens-aksen. Dette peger på en bestemt dato:

- Planeterne positioner og specielle rækkefølge ved Sirius-sektionen på Senmuts stjernekort udgør en så sjældent optrædende kombination, eftersom præcis denne individuelle form kun er forekommet mindre end fire gange inden for flere tusinde år, bl.a. i maj 1534 f.Kr. Alle år fra 2200 f.Kr. til 200 e.Kr. er i den forbindelse undersøgt (jf. analyse i Appendiks 2).

Imidlertid er denne egenskab ved Senmut-kortet ikke hidtil blevet opdaget af forskningen. Ingen synes at have undersøgt, om dets opstilling af de af egyptologerne allerede identificerede planeter på kortet er forekommet i virkeligheden, skønt netop en sådan speciel planetgruppering, som nævnt, reelt viste sig på himlen just på Senmuts tid.

Stjernekortenes uopdagede meddelelse

Med denne opdagelse blotlægges nu nogle konkrete spor, der igen kan bestyrke indicierne for Senmuts skjulte baggrund og egentlige status. Men først:

Nøjere undersøgelser af andre egyptiske stjernekort vil afsløre det faktum, at på 1.500 års efterfølgende udgaver af stjernekort efter Senmut's *model* er planeterne ligeledes samlet omkring *Sirius*, men ofte i lidt ændret rækkefølge, sådan som de individuelt var placeret på himlen på just de pågældende tidspunkter, hvor disse senere stjernekort blev opstillet. Først i Egyptens seneste perioder kan de tidsmæssige omstændigheder synes mere tilfældige.

Men de tidligste korts individuelle tidskorrespondance er præcise, hvorfor dateringen af Senmut-kortet vil kunne fastlægge perioden mere nøjagtigt for Senmut og hans samtidige: Hatshepsut og Tuthmosis-konger.

Denne periode i Egyptens historie under 18. dynasti viser sig ud fra kortets angivelser ofte anbragt 20-30 år for sent, hvis mange egyptologers såkaldte *low*-datering følges, og ifølge hvilken Tuthmosis III først regerede fra året 1479 f.Kr. Men dette er atter en forbigående *trend*. For i egyptologiens snart 200 år er disse dateringer jævnligt søgt forbedret og derfor flyttet rundt på næsten hvert tyvende år, men stadig uden sikkert resultat.

Under alle omstændigheder kan astronomiske kontrolberegninger bekræfte, at Senmut's stjernekort er opstillet for *samme tidspunkt*, som episoden med Moses på Nilen fandt sted. Nemlig i begyndelsen af maj 1534 f.Kr. (jf. bind 1, kap. 13). Moses' fødsel angives i en hel række rabbinerskrifter at være sket i starten af månemåned *adar* (februar-marts). Og dertil angiver "2. Mosebog" (2,2-3), at Moses var tre måneder gammel i arken på Nilen.

Episoden fandt altså sted på en dato stadig bevaret i jødisk tradition. Beregnet herfra, via rabbi Abrabanel's overleverede astronomiske data kan selve året for Moses' fødsel bestemmes præcis til at være 1534 f.Kr. Jf. Abrabanel's "Frelsens Kilder", kilde 12,2 (1497, trykt i Stettin 1760). At det således overhovedet skete just ved Verdens-akse-datoen er med til at belyse, at episoden med Moses' færd på Nilen er foregået ved en ceremoni, der anvendtes til at anerkende "gudens-søn" som den kommende nye konge.

Tidspunktet for udførelse af dette kongebarnsritual var stjernemæssigt fastsat af egypternes præsteskrifts såkaldte "timepræster". De holdt - også for at kunne styre Egyptens kalender - omhyggeligt regnskab med bevægelsen af himlens stjernekonstellationer og især tidspunkterne for de fornævnte 36 dekan-stjernebilleders opdukken eller nedgang i horisonten. Timepræster deltog altid i vigtige religiøse ceremonier, fester og optog.

Dette har de derfor *også* gjort ved ritualet med Moses i arken på Nilen, hvilket afspejles i rabbinerskrifterne, idet faraos astronomer/astrologer således må have modtaget timepræsternes løbende rapporter; for ved denne lejlighed - jf. Baring-Gould's rabbinerskriftsamling (II, s. 75) - erklærede de:

"...barnet har nu mødt sin skæbne på vandet..."

Hermed viser rabbinerskrifternes overleveringer sig også i denne specifikke astronomiske sammenhæng i overensstemmelse med egyptisk praksis.

Med egyptisk traditions ekstreme forkærlighed for ordspil ville det for Senmut, der kendes som ekspert i "*spielende Schreibung*", være nærliggende at betone Verdens-aksen afbildet som høj 'mast' - på egyptisk *sen-t* ('mast', 'flagstang' samt 'basen på en obelisk'): Dvs. med udeladelse af en enkelt stavelse i navnet *Senmut*. Det pågældende hieroglyftegn er en grib, udtalt *mu(t)* og kan betyde 'mor' - så i selve navnet Senmut er der allusioner til Verdens-aksen, 'masten', men også 'moderen' (Faraos Datter). Foruden at selve denne lyd *mu* også betød 'vand' (Nilen).

Samaritanerne i det nuværende Israel har i deres ældgamle kalender - i traditionen indstiftet af Moses - bevaret en særlig dag i januar/februar, tre måneder før maj, dvs. ligesom det var tilfældet med dagen for Moses' fødsel. Den pgl. dag betegnes i samaritanernes ældgamle kalendertradition med (mindre udforsket) et Senmut-lignende navn: *Semut*, der betyder 'konjunktion' samt 'nymåne' (der reelt er en konjunktion, "et møde" mellem Sol og Måne), og omtales med dette ordvalg: at være "til minde om mødet mellem Moses og Ahron".

Ifølge Bibelen var Ahron tre år ældre end Moses - han er da født netop ved den store konjunktion (1537 f.Kr., ud fra Abrabanel's data) tre år før Moses' fødsel ved nymåne. Endda en hel række af rabbinerskrifter oplyser, at begge fødtes i februar (*adar*) og begge ved *nymåne*.

Med sine stjernekort synes Senmut simpelthen at have ladet angive en afgørende vigtig begivenhed i sit liv. Nemlig øjeblikket med "kongelige" stjernepositioner, der var på himlen, da han tre måneder gammel blev indviet til og anerkendt som den kongelige arvtager.

De gådefulde kort som nøgle til Moses' egyptiske identitet

Ud fra ovennævnte baggrund kan Senmut-stjernekortet siges i overført betydning at være "Moses' dåbsattest". - *Opsummering*: Planeternes himmelpositioner på Senmut-stjernekortene viser altså et tidspunkt, der svarer til endda samme dag, nemlig i begyndelsen af den hebræiske månemåned (*sivan*), hvor, ifølge rabbinerskrifterne, Moses' færd på Nilen foregik: på en dato, der i nutidig kalender tilsvarende 7. maj 1534 f.Kr. Hermed er fremkommet to historiske - og astronomisk verificerbare - checkpoints:

1. Senmuts stjernekort angiver himmellegemernes konjunktion omkring Verdens-aksen ved en nymåne, hvilket kan computerberegnes astronomisk at være sket i 1534 f.Kr. (nymånekulmination 7. maj nutidig kalenderstil, kl. cirka 10 formiddag lokaltid, Theben (også her må henvises til analysen i Appendiks 2)). - Dette faktum kan yderligere sættes i relation til:

2. Rabbi Abrabanel's overleverede oplysninger fra oldtiden om, at "...Moses fødtes tre år efter den store konjunktion i Fiskenes stjerner...", kan ud fra de astronomiske beregninger vise en speciel kombination af planeterne, som kun forekom i 1537 f.Kr. (i februar-marts). Det præciserer, at Moses fødtes 1534 f.Kr. Og med Bibelens angivelse af, at Moses sejlede i arken på Nilen tre måne-måneder efter sin fødsel, synes episoden at være tidsmæssig identisk med dateringen af planeterne's himmelpositioner på Senmuts kort.

Ved Månens passage forbi Solen den pågældende dag ved Nilen - dvs. det var nymåne og dermed en særlig festdag hos egypterne - kan det nu beregnes, at de to himmellegemer var så tæt ved hinanden, at det nær var blevet en lokal synlig solformørkelse. Samtidig, omkring denne dato befandt Solen og Månen sig tæt ved den stjernedannede Verdens-akses position på himlen.

For ikke-astronomer kan det udtrykkes således: En solformørkelse kan kun observeres fra bestemte steder på Jorden, forskellige steder fra gang til gang. Men også i tilfælde af, at den pågældende formørkelse sandsynligvis ikke kunne ses fra Theben, var Månen alligevel så usædvanlig tæt på Solen, at en karakteristisk interferens i lysstrålerne, der almindeligvis mærkes lige før og efter selve kulminationen af en solformørkelse, derfor ikke usandsynligt måtte mærkes i nogen grad.

Det svarer godt til rabbinerskrifternes overlevering (Baring-Gould, II, s. 73), der reelt udtrykker, at Solen skinnede specielt "skadende" den dag, hvor Faraos Datter ikke brugte paladsets bassin, men gik til floden. På egyptisk kaldtes solformørkelse: *iret Her em jatet es*, 'Horus øje (Solen)' er 'skadet' (*jated*, iflg. "Wörterbuch d. Aegypt. Sprache" 1, 1971, s. 35).

En solformørkelse er kun mulig ved tiden for nymåne. I denne fase, hvor Månen passerer tæt forbi eller hen over Solen, er nymånen endnu ikke blevet synlig. Den pågældende dag med denne konjunktions kulmination - dvs. astronomisk nymåne - markerer månemånedstidspunkterne (disse er uafhængige af en udgave af den egyptiske kalender, der har faste måneder: den borgerlige, ikke-religiøse kalender), idet hver en sådan dag dermed udgjorde den første dag i en ny månemåned. Derimod optræder en nymånes første *synlige* fremkomst på himlen altid i døgnet efter astronomisk nymåne. Denne *synlige* fremkomst repræsenterer "det genfødte Horusbarn" - ifølge R.A. Parker's "Egyptian Calendars" (Chicago 1950).

Når nymånen passerede Verdens-aksen, kunne det som i dette tilfælde markere det vigtige tidspunkt for ceremoniellet på Nilen, hvilket som i mange kultiske optrin var arrangeret som en genspejling af dette øjeblik's kosmiske forhold - "som hos guderne i himlen". Her fremstod den omhandlede nymåne som gudebarnet Horus' symbolske ankomst i himlen. I den ceremonielle akt har det været tilsigtet, at dens handling ud-

spilledes samtidig just ved Nilen, hvor han, ifølge egyptisk mytologi, ankom som "den nye konge(søn)".

Med andre ord - dette ritual for gudesønnen Horus som kongebarn synes genkendeligt bag Bibelens version af beretningen om Faraos Datters medvirken ved floden. At det blev udført på det bestemte tidspunkt, der genkendes i Senmut-stjernekortet, viser en ny og overraskende dimension med særlige perspektiver for beretningens oprindelse. Således kan disse stjernekort sandsynligt vise sig som en af hovednøglerne til Moses' oprindelige, egyptiske identitet.

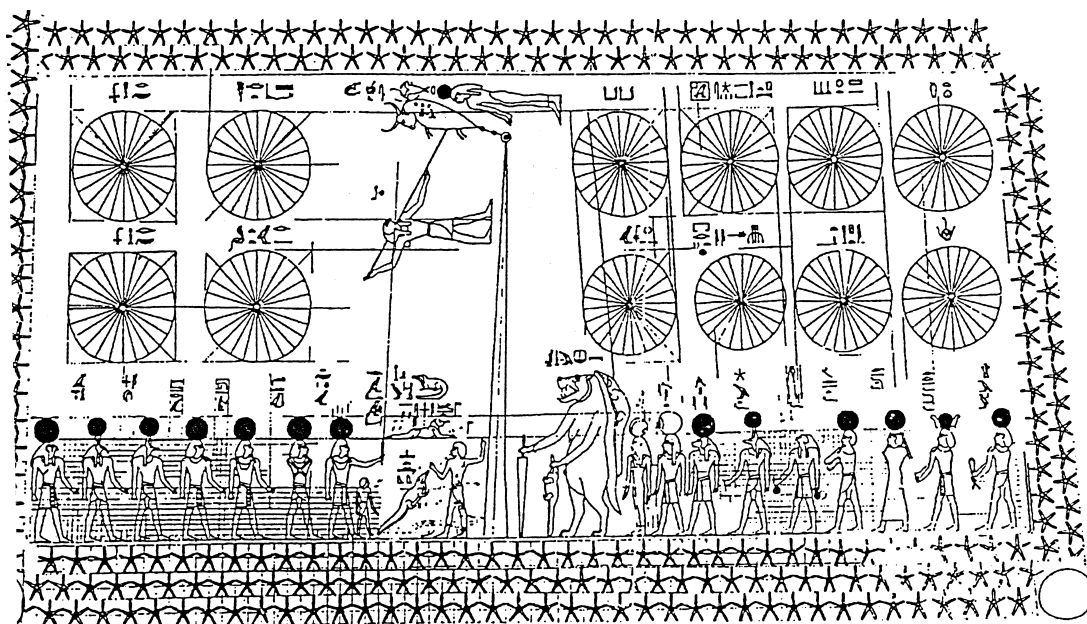
RESUMÉ

- Senmut havde embeder af normalt samme art som hos en kronprins. Desuden var han faraos fortrolige på en række områder. Og hans embeders forudsætning har været vidtgående studier hos det højeste præsteskab.

- Med sine himmelkundskaber blev Senmut landets kalendermester. Også herunder findes flere detaljer med paralleller til Moses-traditionen.

- Senmuts stjernekort i hans ubenyttede gravanlæg var så unikke, at ikke engang faraonerne havde lignende før næsten 300 år senere - og hans kortsystem dannede skole i Egypten i mere end tusinde år derefter.

- Senmuts stjernekort viser på himlen en særlig opstilling, og kan bl.a. præcisere en bestemt dato. Denne dato synes genkendelig i rabbinerskrifternes omtale af tidspunktet for Mosesbarnet på Nilen.

Supplementet til Senmuts stjernekort, på gravloftets sydlige panel, viser verdens-aksen, tidsdiagrammer og visse mytologifigurer som stjernebilleder.

Moses - kendt i Egyptens historie

Gåden om Faraos Datters Søn

Kongelige børn, der var børn af faraoen og en haremsdame, blev opdraget som "barn af paladset", hvilket også var deres titel. De blev uddannet af "læreren for de kongelige børn" og "lederen af det kongelige harem". Men hvad angår Moses, har han været endnu mere end blot et kongeligt barn:

I Bibelen og jødisk tradition blev Moses som nævnt opdraget som "Søn af Faraos Datter". Og Paulus med sin jødiske baggrund bruger netop dette udtryk om ham og fortæller, at Moses til sidst hos israelitterne afstod fra at omtale sig selv med *den* betegnelse. Den indebar noget specielt:

Oprindelig på Moses' tid under Egyptens 18. dynasti vil præcis dette udtryk have haft en særlig betydning og synes i hans tilfælde at have fungeret som en titel. For i den daværende periode var det typisk kongehusets kvinder, der var af helkongeligt blod og mest fuldgældigt kunne videregive arvefølgen, mens deres gemaler kun var af mindre kongelig byrd; kun tre gange inden for dette dynasti sad der en farao af helkongeligt blod på tronen.

Ved således at kalde sig "Søn af Faraos Datter", hvilket ellers er sjældnere set i anvendt praksis, har Moses, i denne særlige situation med den helkongelige Faraos Datter Hatshepsut som mor, således kunnet advisere sin høje grad af kongeblood og sin dermed favorable position for adkomst til tronen. (Dette og dele af det følgende er yderligere uddybet i bind 1).

Ved israelitternes udvandring fra Egypten deltog også andre folk, ifølge Bibelen. Moses rubriceres i Bibelen under betegnelsen *levit*, en gruppe hvis medlemmer med deres mange egyptiske navne - ligesom navnet Moses - synes at have haft et stort antal egyptiske deltagere. Mange levitter var præster, hvilket var en egyptisk tradition, men endnu ikke hebræisk skik.

Ifølge rabbinerskrifterne var levitterne de eneste blandt de israelitter, der var omskårne, mens de boede i Egypten (jf. bogseriens bind 1, kap. 5). Igen en egyptisk skik, endda af langt ældre dato. Disse skrifter oplyser i fortsættelse, at *levitterne ikke boede nordpå i Goshen som de øvrige israelitter; men i og ved hovedstaden*. Og på den tid var det Theben.

Hatshepsut og hendes gemal, den senere Tuthmosis II, havde af politiske grunde meget tidligt indgået ægteskab; hun var kun cirka 14 år, og

han et par år yngre. Ligeledes af politiske grunde fremskyndedes en tidlig graviditet for at kunne give fødsel af en mulig tronarving: Moses. For hans biologiske far - en ældre *stand in* for Tuthmosis II - var også af kongeslægten. Moses' oprindelige status ved hoffet har givetvis været generende for Tuthmosis II, især efter at denne blev farao (cirka 1523 f.Kr.).

Da Tuthmosis II døde efter cirka 13 års regeringstid efterlod han sig to døtre med Hatshepsut som deres mor, samt en højst etårig søn, hvis mor var den tidligere nævnte haremsdame Iset.

Efter nogle års enkestand for Hatshepsut - hvor præsteskabets støtte til hendes regentskab efterhånden kunne blive problematisk, hvis hun insisterede på, at hendes og ikke Tuthmosis' søn skulle blive den næste farao - lod hun sig selv krone til farao i stedet. Dette usædvanlige træk må netop have været til beskyttelse af hendes søn, mens de ventede på bedre tider, hvor han forhåbningsvis kunne blive fuldt anerkendt til at bestige tronen.

I alle forhold ønskede Egyptens herskere medvind og kraft, hvilket traditionelt kunne søges opnået ved at "efterligne guderne". Herskerne kunne gøre dette som deltagere i kultiske mysteriespil eller i udførelse af praktiske formål og pligter i et regi, der var tilpasset gudernes handlinger, som kendtes fra teologien og myterne. Også Hatshepsut har deltaget heri.

Og netop her i Hatshepsuts tilfælde fandtes en klar, hellig præcedens for en fornem mor, der beskytter sin søns arv, nemlig gudinden Isis, der som enke beskyttede sønnen Horus ved at *skjule ham og regere, indtil han var vokset op* og kunne indtage regentskabet. Kronprinser guddommeliggjordes officielt ved at blive identificeret med gudesønnen Horus - og afbildedes ofte i dennes skikkelse.

Inden for 2. dynasti havde enkedronning Nemaathep regeret for sin lille søn, den senere kong Djoser, og i 6. dynasti havde enkedronning Anches-Merire regeret for den kun seksårige kong Pepi II. Også i dynastier efter Hatshepsut kendes sådanne tilfælde. Dog, *ingen* dronning regerede for en nevø, og der var heller intet forbillede hos guderne for dette! Men Tuthmosis III var netop nevø til Hatshepsut, og hans mor levede stadig.

Trods forskningens kendskab til disse facts, ses det ustandseligt og udokumenteret gentaget i nutidens publikationer om Hatshepsut, at hun regerede på sin nevøs vegne. Men ingen ved det med sikkerhed. For der kunne oprindeligt have været tale om *en anden* end nevøen. Heri findes snarere en del af forklaringen på hendes overraskende kroning til farao.

Den diskrete kongelige søn

I egyptologien er det en udbredt erfaring, at man sjældent kan være sikker på ret meget, og at virkelighedens verden hyppigt overgår fantasiens. Vanskelige forskningsforhold kan resultere i utilstrækkelige undersøgel-

ser, hvorfor "etablerede" resultater, der ofte kan lukke af for nyt, ikke må overtages ukritisk.

Således eksisterer der stadig en række konkrete forhold, som egyptologien hidtil ikke har nogen reel forklaring på. Eksempelvis hvorfor helt fremmedartede stoffer som både sydamerikansk kokain og nikotin kan findes organisk indlejret i faraonernes mumiedelev - bl.a. hos Ramses II; eller hvordan der af massive stenblokke er fremstillet stenvaser, hvis indre er fuldt udhulet under den smalle hals, hvilket selv i dag er teknisk umuligt at udføre. Skønt vaserne ses på mangfoldige museer, synes nærmere omtale af dem at være undgået; der forsøges videre, som om disse forhold ikke eksisterer. Og ligeså i Hatshepsuts tilfælde ses der sådanne "mindre behandlede" emner.

Således også på baggrund af Egyptens mange andre store, uløste gådefulde forhold, skulle det netop ikke være nogen umulig tanke, at Hatshepsut havde en søn, der med sin status i dette tilfælde var delvist gemt af vejen.

Den egyptisk-græske historiker Manetho, der 280 f.Kr. havde adgang til sit lands fortidsviden i Alexandrias kæmpebibliotek og gamle tempelarkiver, som kongen lod indsamle dertil, lader forstå, at den højtuddannede egypter *Moses* først tog dette sit navn i brug ved israelitternes oprør og udvandring. Som bekendt havde især i de egyptiske kongelige flere navne, og det gjaldt også kongebørn. Og vil gælde i Senmuts tilfælde.

Hvordan Senmut manøvrerede sit liv under opslidende balancegang - mellem at være prins mest i det skjulte og samtidig stå parat til at overtage styret, når oppositionen mod hans tronkandidatur engang kunne afdæmpes - vil blive taget op ud fra en lang række foreliggende facts. Hans dramatiske kurs ligner i sig selv mere et stof til film og romaner. Bl.a. har han måttet leve en stor del af sit unge liv i ly af adoptivforældrene; selve princippet i den ordning er f.eks. også velkendt i senere græsk og romersk kultur, hvor et sådant tema tilmed fandtes i myterne.

Som nævnt andetsteds viser Senmuts meget unge alder ved sin tidlige debut i relativt høje embedsstillinger ved hoffet, at han tilhørte dette hof snarere end oprindeligt et landsbymiljø med et par forældre fra den lokalitet. Ved hoffet er han blevet undervist sammen med de øvrige kongeslægtsbørn til sine kommende embeder. Ved nu diskret at neddæmpe hans kronprinsebaggrund og stille den i venteposition indtil bedre tider, har Hatshepsut uden større problem tidligt kunne tildele ham de høje embeder, da han dog var i kongefamilien.

I værket "Ancient Egypt: A Social Story" (red. Bruce Trigger et.al., Cambridge U.P., 1982) beskriver den amerikanske egyptolog David O'Connor strukturen i regeringsforholdene under 18. dynasti: At netop personer i familie med kongen, ved afstamning eller giftemål, udgjorde og endda konstituerede sig som en særlig faktor i regeringsapparatet.

Både Senmut og Moses som problem i forskningen

Mange historikere har undret sig over Senmuts så nære forhold til Hatshepsut - og over den i realiteten kongelige måde, han selv optrådte på ved sine embeder såvel som ved udformning af sine inskriptioner, statuer, gravanlæg m.v. Flere forskere har i deres søgen prøvet at finde eller opfinde forklaringer:

- En grafitti, fundet ved det især af Senmut arkitektonisk udførte tempelanlæg i Deir el-Bahari, hævdes af visse forskere at forestille præcis ham i en mere end øm scene med en fornem dame iført en muligvis kongelig hovedbeklædning. Den vises dog *uden* regentens symbolik. Alene derfor er det ikke Hatshepsut, men måske en prinsesse (jf. kap. 7), og kun *hvis* den beklædning i det hele taget er kongelig. Trods denne endog flerdobbelte usikkerhed, ses omtalte graffiti alligevel brugt til at vise, at Senmut måtte være Hatshepsuts elsker.

Denne således udokumenterede påstand har mange accepteret uden videre, skønt det aldersmæssigt set vil være langt mere naturligt at se Senmut som hendes uægteskabelige barn. Hvorfor skulle Hatshepsut ene blandt den tids herskere have holdt sig tilbage fra at have såkaldt uægteskabelige børn? - det er hverken logisk eller historisk plausibelt. Netop Senmuts unge alder kan vise en direkte sammenhæng, idet han som flere gange nævnt som helt ung fik høj status og embeder, hvilket kun en prins kunne have opnået. Men hvor derimod borgerlige - ligesom f.eks. Senmuts plejeforældre - kun ville opnå dette i mindre grad, eller først langt senere efter at have tjent sig op.

Som det stadig vil blive mere klart, synes også modstanden mod Moses at tilsvare modstanden mod Senmut. Men hos forskerne er deres strid og problemer om Moses som en historisk ægte figur forsøgt løst i visse skoler ved simpelthen at *afskaffe Moses* ved at gøre ham *ikke-eksisterende*, nemlig til blot en mytefigur, der, som omtalt, var konstrueret af jødiske præster. De pgl. forskere har her gjort den vigtigste skikkelse i jødernes historiske selvforståelse til en fiktion ved at hævde, at det var præsternes fiktion! *Attentatet på Moses* - udført af hans samtids egyptiske opposition, og senere i en vis grad af oldtidens bibelredaktører - har her fået sin gentagelse i nutiden.

Også for Senmut synes forhold af denne art at ligne Moses' gådefulde skæbne og tilmed behandlingen, han senere fik af forskerne. F.eks. ses Senmut fremstillet som en opportunist, der satsede alt på Hatshepsut - og tabte, nogen tid før hendes eget løb var slut. Hans netop gådefulde forsvinden har således drillet egyptologerne, mens flere afviser et komplot mod ham, og forskellige hypoteser om hans skæbne har efter tur været i højsædet.

Mere end 15 personlige forhold er identiske

Indicier i identitetsspørgsmålet bestyrkes ved en omfattende samling konkrete kildebelagte, parallelle facts om Senmut og Moses' status, embeder og værker. Eftersom Senmut fungerede som Faraos Datters højre hånd - og her som bekendt den store landadministrator, bygmester, arkitekt, general, finansminister etc. - stod det i hans magt at have bidraget til skønne bygningsværker samt at have efterladt sine egne kongeligt udstyrede gravanlæg og de talrige statuer og portrætter af ham selv.

Potentialet hos den intelligente, skabende og igangsættende Senmut passer på utroligt mange detaljerede områder præcist til dét, rabbinerskrifter og andre oldtidskilder fortæller om Moses' mangeartede talenter som opfinder, organisator, general, stjernekyndig m.m. Samt dette, at de begge befandt sig ved faraos hof - og åbenbart *på samme tid*.

Lighederne viser sig så uhørt slående, så der kun synes at kunne være tale om én og samme person. Dette kan demonstreres præcist ud fra følgende *opsummering* af op til 20 særlige områder. På faktisk alle punkter er der tale om helt specifikke, personlige identiske forhold. Disse forhold dokumenteres i senere kapitler, mens enkelte punkter nødvendigvis bliver *repetition* fra det foregående:

1. Den udvalgte amme i Faraos Datters hofstab

Senmut's "plejemor" var, som omtalt, amme og tilknyttet hoffet. Desuden: Denne plejemor havde i forvejen to børn, begge ældre end ham.

- Tilsvarende var også Moses' "plejemor" en amme tilknyttet hoffet. Ifølge rabbinerskrifterne forhandlede ammerne politik med farao; og ifølge Bibelen eksisterede et ansættelsesforhold ved hoffet, idet den kvinde, der ammede Moses, fra begyndelsen ikke alene kunne færdes frit (dvs. accepteret af faraos vagter) på den flodbred, hvor Faraos Datter færdedes og "badede", men hun aflønnedes også direkte af Faraos Datter ("2. Mosebog" 2,1-10). - Og hvad angår det andet nævnte forhold, angiver Bibelen ligeledes parallelt, at den "plejemor", som Moses blev overladt til, i forvejen havde to børn, der var ældre end Moses.

2. Prinsen som tronfølger

Senmut havde titel som en fyrste og udførte prinselige funktioner, f.eks. som vicekonge og som faraos stedfortræder i statssager, og han benævnes i sine inskriptioner som "faraos mund", hvilke embeder og udtryk herfor bl.a. kan findes anvendt i forbindelse med kronprinsers poster.

- Tilsvarende oplyser ikke alene Bibelen, at Faraos Datter opdrog Moses som sin søn, men også ifølge optegnelser af den egyptisk-jødiske filosof *Philo* (Philo Judæus af Alexandria cirka 10 f.Kr.) og den græsk-jødiske historiker *Flavius Josefus* (cirka 70 e.Kr.), gav hun ham uddan-

nelse som prins. Tilmed angiver rabbinerskrifterne detaljeret, hvordan Moses som treårig kronprins blev kronet til tronfølger.

3. *De kongelige titler*

Senmuts navn betyder 'moderens bror', hvilket ikke er noget ejendommeligt navn, hvis det i dette tilfælde er en kongelig titel.

- Tilsvarende eller parallelt omtales Moses i Bibelen som søn af 'faderens søster'. Den titel kan ses forbundet med det faktum, at Hatshepsut var sin fars (Tuthmosis I's) kongelige co-regent, ligesom ellers en dronning ofte var det. Og den status var netop benævnt som hans (faraos) "søster".

4. *De mange betydelige embeder og roller*

Senmut var bl.a. Hatshepsuts visier, guvernør, finansminister, udenrigsminister, general, arkitekt og bygmester. Han bestred efterhånden mindst 20 af de højeste embeder og var indehaver af mere end 80 titler.

- Tilsvarende fremgår af rabbinerskrifterne og oldtidsforfatterne, at Moses bestred en lang række højere poster, ikke mindst inden for Egyptens politik og administration. Et markant antal af posterne viser sig at være i samme områder som Senmuts. I nutiden kan mange af disse betretninger tage sig ud som skrøner med idealiseret omtale af Moses som helten i de mange vidt forskellige roller, som han springer uhindret ind og ud af - bl.a. som overhoved for store anlægsarbejder, samt udenrigsminister, general etc. Men her er skrifterne tværtimod forbavsende korrekte. For på den tid indbefattede en visiers høje administrative post bl.a. netop at have overopsyn med militæret såvel som med udlandshandel, foruden f.eks. politivæsenet.

5. *Kronprinsen som Nedre Egyptens guvernør*

Det vides, at flere af netop de embeder med særlig status, som Senmut erholdt, var som at "stå i farao-lære", idet traditionen som nævnt var, at kronprinser især i 18. dynasti ofte var guvernører over Nedre Egypten. Da Senmut blev guvernør, var det således over Nedre Egypten, dvs. næsten en tredjedel af det egentlige Egypten.

- Tilsvarende (og ud over at rabbinerskrifterne omtaler, at den unge Faraos Datters gemal som kommende farao var også i en periode først guvernør over Nedre Egypten), omtales, at Moses fik en sådan statholderposition i Nedre Egypten. Ifølge disse rabbinerskrifter (f.eks. Baren-Gould, II, s. 79) færdedes han her iført tilhørende embedsdragt, et prinseligt ornat med halssmykke.

6. *Anlægsarbejder på landsplan*

Idet Senmut fungerede bl.a. som bygmester, overopsynsmand, "managing director", organisator og administrator ved de helt store anlægsar-

bejder, arbejdede han over hele Egypten, mens Nedre Egypten samtidig var under hans direkte styre.

- Tilsvarende omtaler rabbinerskrifterne Moses bl.a. som overopsynsmand for farao ved store anlægsarbejder i Nedre Egypten.

7. Forbindelsen til nyskabende arkitektur

Senmuts kreative og nyskabende evner kom især til udtryk i hans virke som arkitekt, bl.a. skabte han en ny stil inden for det egyptiske tempelbyggeri med åbne gårde m.v. og lod sit tempel, opført for Hatshepsut - et af Egyptens smukkeste templer - vende mod øst, orienteret efter Solens opgang (hvilket ikke var standard dengang, og linjeorientering efter stjerner brugtes også). Desuden: Under Hatshepsut blev der iværksat, ofte med Senmuts ledelse, en lang række restaureringsarbejder på ældre templer og monumenter (pietetsfuldt og uden at Hatshepsut, i modsætning til flere faraoer i samme situation, tog æren for værkernes oprindelige opførelse).

- Tilsvarende forhold ved Moses' tempelbyggeri er beskrevet af den egyptiske historiker Apion (50 e.Kr.), bl.a. de åbne gårde og at templet vendte mod øst. Således et tempelbyggeri, der var opsigtsvækkende (på samme måde som Senmuts arkitektoniske nyskabelser) endda så meget, at det blev fundet værd at fremhæve om Moses. - Og hvad det supplerende forhold angår, omtaler den egyptisk-jødiske forfatter Artapanos (100 f.Kr.), at Moses genopbyggede nedbrudte egyptiske templer. De specifikke oplysninger om religiøst byggeri kan næppe være et påfund tilskrevet en sådan person (Moses), der senere indførte en anden religion, hvis der ikke var noget der tydede på, at det sandt.

8. Faraos udenrigsminister

Når Senmut fungerede som udenrigsminister, modtog han fremmede landes ambassadører o.lign. officials. Denne høje post havde så stor betydning og prestige, at der i Senmuts første gravanlæg, det store officielle, findes store vægbilleder, der bl.a. viser Senmut modtage ambassadører fra Kreta. Billederne er udformede ud fra en inspiration i de fremmedes ægæiske stil (ældste kendte eksempel i Øvre Egypten), en forløber for græsk-mykensk stil.

- Tilsvarende fortæller rabbinerskrifterne (jf. Baring-Gould, vol. 2, s. 80), hvordan Moses havde så stor yndest hos farao, at denne også:

"...lod ham få det store embede at modtage højtstående udlændinge og introducere dem for hoffet og kongen selv..."

9. Succesrig hærfører

Senmut blev af Hatshepsut sendt til Nubien i syd som general (og som nævnt hørte det netop med i "faraolæren"); det skete i mindst to tilfælde.

- Tilsvarende beretter rabbinerskrifterne samt Josefus ("Antiquitates", II) og Philo, at Moses i bestemte situationer var udnævnt til general og førte sejrkrige i Nubien i syd.

10. *Den store skriftlære*

Senmut var overordentlig skriftlærd - og kendes som den første, der opfandt, eller i større skala videreudviklede, en speciel rebus-kodeskrift på basis af hieroglyf-skriftsystemet.

- Tilsvarende omtales Moses som en stor skriftlærd - samt at han ifølge oldtidsforfatterne var opfinderen af vort (akrofoniske) skriftsystem, alfabetet. Bl.a. har den sammenhæng strejft forskerautoriteter som Kurt Sethe og Hubert Grimme. Alfabetet er lydmæssigt konstrueret på grundlag af det omfattende egyptiske hieroglyf-skriftsystems kun 24 énstavelsestegn (én-konsonanttegn), og grafisk konstrueret af udvalgte hieroglyffers former.

11. *Ekspertise i himmelkundskab*

Senmuts stjernekundskab var uden lige. Ingen, ikke engang en farao, havde før og ej heller i de efterfølgende 300 år ladet udarbejde sådanne hele stjernekort, som der findes i hans gravanlæg.

- Tilsvarende omtales blandt oldtidens forfattere og i en lang række rabbinerskrifter ingen anden person i disse årtusinder f.v.t. at være i besiddelse af større stjernekundskab end Moses.

12. *Indretningen af kalenderen*

Senmut havde den højt betroede stilling som hele Egyptens kalenderforvalter, og han har skrevet herom:

"...jeg styrer dagene for gudernes fester - og forløbet af hver dag, som gives af Horus...".

- Tilsvarende var Moses ifølge rabbinerskrifterne og oldtidsforfatterne kendt, som ovenfor omtalt, for sin store astronomiske viden. En viden, der var et nødvendigt grundlag for at kunne beregne kalenderen og fastsætte de religiøse fester. Og ifølge Bibelen og rabbinerskrifterne opstillede eller formidlede Moses til israelitterne den Måne-baserede kalender; og indførte heri 7-dages ugen, hvoraf én dag er hviledag (den omtales i jødisk tradition som "gaven fra Moses" - bl.a. i rabbinerskriftet "Yachar", S. 1265).

13. *Identisk dato optræder i optegnelserne om Moses og Senmut*

Senmuts stjernekort viser sammenstillingen af planeter på himlen - placeret tæt omkring stjernen Sirius - hvor deres særlige rækkefølge indkredser et bestemt tidspunkt, der astronomisk kan omregnes til en dato i begyndelsen af maj 1534 f.Kr.

- Tilsvarende angiver rabbinerskrifterne samme dato (omregnet til

hebræisk kalender) for episoden med Moses på Nilen tre måneder efter hans fødsel, nemlig i begyndelsen af maj 1534 f.Kr. Det var 3 år og 3 mdr. efter den store planetkonjunktion i Fiskenes stjerner, omtalt i jødisk overlevering - og som, astronomisk kontrollérbart, indtraf 1537 f.Kr.

14. *Identiske specielle personlige forhold*

Senmut vides ikke at have haft nogen officiel hustru, men kun konkubiner, og ej heller børn - særdeles usædvanligt for en så højtstående offentlig person i Egyptens hierarki (et hemmeligt ægteskab skal siden omtales).

- Tilsvarende omtales Moses heller ikke at have officiel hustru eller børn, mens han havde sine høje poster i Egypten. Igen var dette usædvanligt for en mand af hans alder og status.

15. *Alder, afbrudt livsforløb og begges forsvinden - som identiske*

Som et særligt vigtigt lighedspunkt må nævnes, at Senmut pludselig fra den ene dag til den anden måtte forlade alt og forsvandt i Hatshepsuts regeringsår nr. 16, dvs. omkring 1494 f.Kr.

- Tilsvarende måtte Moses cirka 40 år efter fødselsåret 1534 f.Kr. flygte fra Egypten og gå i eksil, dvs. just i 1494/1493 f.Kr.

16. *Plejemødrenes ensartede skæbne ved flugten*

Kort forinden Senmut flygtede, døde hans plejemor.

- Tilsvarende, inden Moses flygtede, døde hans (pleje)mor - ifølge oldtidsforfatterne (se også kap. 9).

17. *Samme tilflugtssted*

Præcis ved Senmuts forsvinden sendtes et eftersøgningskorps til Sinai.

- Tilsvarende forsvandt Moses og skjulte sig også siden hen bl.a. på Sinai, ifølge Bibelen.

18. *Samme form for omtale af Faraos Datters skæbne*

Faraos Datter, Hatshepsut, døde under mystiske omstændigheder.

- Tilsvarende omtaler rabbinerskrifterne i forbindelse med Moses, at Faraos Datter døde under mystiske omstændigheder.

19. *Specielle religionsforhold*

Senmut var "øverste bestyrer af Amons hus", og var kultisk indviet. Også især på hans tid kendes der spor i Egypten af den religionsopfattelse, der siden blev til det, der i dag omtales som monoteisme (jf. også kap. 20).

- Tilsvarende har den store religionsstifter Moses haft betydelig kultisk erfaring bag sig, da han for et helt folk kunne indføre den ældste kendte lære om koncentration om én gud (en art "monoteisme") - samt indstifte noget helt nyt hos hebræerne, nemlig en præstekaste.

OVERBLIK: SUPPLERENDE DATA

Yderligere paralleller

Til ovenstående sammenligninger kan der suppleres med en længere række henvisninger til Senmut's og Moses' ensartede forhold, hvoraf yderligere flere af de mest iøjnefaldende blot skal nævnes for et udvidet overblik's skyld:

- *Den nære tilknytning til Faraos Datter.* Egyptiske inskriptioner omtaler Senmut i tæt forbindelse med Faraos Datter, Hatshepsut, som baggrund for hans uddannelse, høje status ved hoffet, og som hendes stedfortræder og specielle protegé. - Tilsvarende om Moses' forbindelse til Faraos Datter omtaler Bibelen's "2. Mosebog" (2), ordret fra hebraisk, at:

"...Moses var hende (Faraos Datter) til søn...",

foruden at rabbinerskrifterne og oldtidsforfatterne omtaler Moses' tætte forhold til hende som baggrund for hans prinselige uddannelse ved hoffet.

- *Det dårlige forhold til Faraos Datters gemal.* I Senmut's inskriptioner er der en bemærkelsesværdig mangel på omtale af eller nærmere kontakt med Hatshepsut's kongelige gemal, den senere farao Tuthmosis II. - Tilsvarende angiver den egyptisk-jødiske forfatter Artapanos, i Alexandria cirka 100 f.Kr., at der udvistes fjendtlighed imod Moses fra Faraos Datters gemal, som:

"...blev misundelig på Moses og søgte at ramme ham...".

- *Storstilede organisator.* Senmut udviste store organisatoriske evner, hvilke både krævedes som general under krigsforhold og især også i hans virke ved de store anlægs- og konstruktionsforetagender, f.eks. når tusindvis af mænd skulle koordineres ved arbejdet med obeliskernes udhugning og den næsten tusinde kilometer lange transport både til lands og ad Nilen samt den endelige opstilling. - Tilsvarende oplyser rabbinerskrifterne om, at Moses ved israelitternes udmarch fra Egypten organiserede de tusindtallige folkemasser, og om hans koordinering af dem ud fra deres forskellige lokaliteter, i hold efter hold på forskudte tidspunkter, så den planlagte trafik ikke brød sammen.

- *Professionel styring af konstruktion og design.* Den fornyelse inden for traditionens stil, som Senmut skabte, både i arkitektur og f.eks. udsmykningen af sine gravkamre, viser ham i besiddelse af en usædvanlig professionalisme. - Tilsvarende omtaler Bibelen meget udførligt, at Moses gav anvisning på indretning såvel som design af Tabernaklet, alteret, Pagtens Ark m.v. med just en professionel og detaljeret redegørelse af udformningen: En konstruktionsbeskrivelse, som på den tid kun en højtstående fagmand med både kunstnerisk og teknisk indsigt ville være i stand til at præstere.

- *Verdens-aksen.* Senmut's optagethed af Verdens-aksen ses bl.a. på hans berømte stjernekort, hvor denne akse i forhold til senere gengivelser er specielt overdimensioneret og udgør stjernekortets centrale motiv. Samtidig var Senmut kendt for det omfattende og krævende arbejde at opstille obelisker. I egyptisk

religion er obelisker kultisk forbundet med Solen; og kan desuden ses som udtryk for Verdens-aksens princip. - Tilsvarende beretter den egyptiske historiker Apion, at Moses lod, "...i stedet for obelisker...", opstille specielle søjler. Ud fra beskrivelsen genkendes en sådan søjle som en videreudviklet "skulptur" af Verdens-aksen, hvis kultiske tradition ligeledes var forbundet med Solen.

- *Lovgivning*. Senmuts høje poster indebar juridisk og administrativ kunnen og rådgivning samt en naturlig medbestemmelse ved lovgivningen. - Tilsvarende har Moses som den store lovgiver haft en sådan baggrund og erfaring fra sine år ved faraos hof og administration i Egypten.

- *De forsvundne spor*. Efter Senmuts forsvinden blev talrige spor af ham destrueret. - Tilsvarende synes sporene af Moses i Egypten forsvundet, skønt han havde en høj status og derfor nærmest uundgåeligt må have efterladt sig spor i form af inskriptioner, gravanlæg m.v.

- *Desuden*: Der eksisterer yderligere en række særlige forhold, der ud fra mangfoldige kilder er genkendelige og med tilsvarende vægt hos dem begge, f.eks. et fra talrige fund (vedr. Senmut) og overleveringer (vedr. Moses) kendskab til de pågældendes store indsigt i magipraksis. Et særligt område er de religiøse relationer, der først synes bragt til udfoldelse i en sen alder (hvilket vil blive berørt i kap. 20).

*

Overensstemmelsen

Alt dette vil ofte passe dårligt med senere tiders billede af Moses. Men ved *opsummering* af alle disse forhold vil især dette kunne fastslås igen:

a: Da der inden for samme tid i det samme land ved det samme hof næppe fandtes to så overensstemmende personer med de samme så usædvanlige positioner og med samme slags ekstraordinære ekspertise, synes det ikke at være to forskellige, men en og samme identitet.

b: Både "Faraos Datters yndling Senmut" og "Faraos Datters yndling Moses" forsvandt pludseligt fra Egypten - og forlod de samme slags høje poster inden for nøjagtigt samme tidsrum, ja samme år i Egyptens historie. Deres skæbner er som identiske helt ud i de specifikke personlige detaljer; og som nævnt vil Senmut-navnet blot have været et af den yngre Moses' mange egyptiske navne, idet han som højtstående person - og også ifølge en række rabbinerskrifter - bar flere navne.

c: Men især dette: Hvorfor skulle Senmut i sit gravanlæg vise stjerneoptegnelser for det bestemte tidspunkt, der er identisk med episoden med Moses i arken på Nilen, hvis det ikke også netop var ham, der var Moses?

RESUMÉ · Der var tradition for, at en dronning kunne regere på sin kongelige søns vegne, men ikke for - som Hatshepsut - at regere på en nevøs vegne. Dette og andre eksempler kan vise, at nevøen, den senere Tuthmosis III ikke oprindelig var opdraget til, eller udvalgt til, at være farao.

· Hos Senmut og Moses fremstår mere end 20 nu fremlagte personlige og specifikke forhold som identiske, også i mindste detalje.

2. DEL

Kubusstatue af Senmut sammen med Hatshepsuts datter, prinsesse Neferure.

Hemmeligt kongeligt ægteskab?

Den smukke kongedatter levede hos Senmut

Senmuts position under Hatshepsuts tidligste selvstændige regeringsår - i kort resumé: Senmut blev indsat på nogle af landets højeste poster, der traditionelt tildeltes kronprinser, hvorved han optrådte på helt samme måde og reelt "stod i faraolære" ved at være general, guvernør, vice-konge eller medregent etc. Dette må forstås i relation til, at Hatshepsut på stadig flere områder forberedte hans vej til kongemagten:

- Da han blev udnævnt til personlig lærer og opdrager for Hatshepsuts ældste datter Neferure og fik hende fuldt overdraget i sin varetægt, er det især påfaldende, at det forhold ikke ses at afsluttes, da prinsessen nåede den passende alder, men så usædvanligt fortsattes uden at ophøre.

Allerede mens denne kongedatter var meget ung, havde Hatshepsut tidligt efter sin gemals, Tuthmosis II's, død ladet hende krone til sin medregent. Det var et politisk arrangement for at sikre uhindret arvefølge samt gøre tron-raningsforsøg resultatløse. For at Neferure efter traditionen kunne gøres til medregent, måtte hun først være anerkendt som kronprinsesse. Til dette fordredes, at hun var indviet til "gudens-hustru". Inskriptionerne viser, at denne titel opnåede hun tidligt.

Til en kronprinsesses eller dronnings indvielse til "gudens-hustru" hørte også et særligt ceremoniel, et *hieros gamos*, 'det hellige samleje'. Her optrådte kronprinsen eller farao i gudens skikkelse. Han skulle helst være en bror eller halvbror til hende; hvis muligt prioriteredes søskendeægteskab for at bevare kongebloodet og følge myten bag egyptisk kongetradition.

Men på det pågældende tidspunkt for dette tiltag var Hatshepsuts nevø, den senere Tuthmosis III, stadig et barn. Og som det vil fremgå, varede det endog længe, inden han kom på tale som kronprins. Endelig blev han heller ikke gift med Neferure, men med hendes lillesøster - og på et langt senere tidspunkt. Så hvem var den prins eller anden person af kongeblood, der normalt skulle udfylde funktionen som "gudens repræsentant" ved Neferures indvielse til "gudens-hustru"? Det kunne netop have været Hatshepsuts uofficielle søn; han var i så fald Neferures halvbror.

I det gamle Egypten blev der ofte prioriteret en tronarvelinje med så vidt muligt direkte kongelige efterkommere. Opretholdelsen af denne tradition, der ansås for hellig, var stærkt afhængig af præsteskabets kulturelle og ceremonielle medvirken.

Der kan hos Hatshepsut have været sigtet mod, at den mere renblo-

dede arvefølge helst skulle videreføres fra hendes egen mere direkte linje, fremfor fra hendes ikke-helkongelige gemal Tuthmosis II. Bag en løsning på dette problem anes et af Hatshepsuts politiske skaktræk:

At en faraoaspirant fortrinsvis skulle gifte sig med en af kongedøtrene, må her sættes i relation til et usædvanligt arrangement, som den franske egyptolog Suzanne Ratié beskriver i sin "*La Reigne Pharaon*": Senmut tog den ældste kongedatter Neferure - officielt som "tutor" for hende - direkte i sit eget hus, og lod hende forblive her i alle årene. Endvidere ville dette næppe være betroet en egypter af jævn byrd.

Det kan derfor se ud til at have været skalkeskjul, hvor Hatshepsut af taktiske årsager endnu ikke ønskede offentliggjort det i virkeligheden arrangerede barneægteskab, der her var etableret helt efter traditionen for kongelige søskende: Dvs. en politisk sikret trolovelse mellem hendes ældste kongelige datter Neferure og hendes førstefødte kongelige søn Senmut (Moses) - hvem faraotronen nu skulle være mere sikret.

Derimod var den meget unge søn fra Tuthmosis II's forbindelse med haremskvinden Iset - en søn, der senere blev farao kaldet Tuthmosis III - oprindelig ikke, hverken i egen eller andres opfattelse, udset til engang at skulle være farao. Denne yngre "ottendedelskongelige" prins måtte siden hen nøjes med at ægte den yngste af de to helkongelige prinsesser, *Merietre-Hatshepsut* (til den tid 25-35 år), skønt førstefødte kongedøtre (som Neferure) ellers jævnlige ses være prioriteret til dronning.

Den disposition har undret egyptologerne, da hun hverken var ældste kongedatter eller medregent. Bl.a. derfor har enkelte forskere, foreslået at hun ikke var en kongedatter; dette uden at være opmærksom på hendes ægte kongedattertitel "gudens-datter", jf. den danske egyptolog C.E. Sander-Hansens værk "*Das Gotteweib des Amun*", udgivet af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab (København 1940). Ydermere er Neferure som den udvalgte kronprinsesse følgelig omtalt mere i inskriptionerne end Merietre-Hatshepsut, der, først efter at Neferure var ude af billedet, fik den pågældende titel og position. På hele den baggrund synes et ægteskabsarrangement for Senmut og Neferure tidligt at have været en kendsgerning.

Idet Hatshepsut havde Merietre-Hatshepsut som sin yngste helkongelige datter, kan Neferure (netop den *ældste* datter bl.a. iflg. Senmut) ikke være født senere end omkring Tuthmosis II's død 1510/1509 f.Kr. Sandsynligvis var hun født langt tidligere, idet hendes indgåelse i co-regentskabet med den regerende enke Hatshepsut fandt sted dennes 2. regeringsår, og må derfor være foregået cirka 1508/1507 f.Kr.

Da en forudsætning for en kronprinsessestatus og anerkendelse som kvindelig medregent, synes at have været at blive indviet som "guds-hustru", må Neferures indvielse have fundet sted senest ved hendes indtrædelse i co-regentskabet. Når hun var fysisk udviklet til at gennemgå dette ritual, må hun have været mindst 13-14 år gammel, hvilket var be-

tragtet som acceptabelt i dette sydlige kulturmønster og traditionen for tronarvingers politisk arrangerede barneægteskaber. Derfor må Neferure være født senest 1519 f.Kr.

I flere af egyptologernes beskrivelser omtales derimod Neferure konsekvent som en yngre pige - en misforståelse opstået fordi Senmut lige til det sidste på sine statuer lod sig afbilde sådan, at han på armen bar den i øvrigt meget smukke Neferure, der altid her var portrætteret som en teenagepige. Dog har dette intet med pigens alder at gøre, men er en af Senmut ændret afbildningsform, der efter ham dannede skole og derfor også kendes ved senere formynderskaber, og fremstår som hans måde at demonstrere, at hun stadig var tilknyttet ham.

Disse specielle statuer har simpelthen også haft den funktion at være symbol på hans embede, titel og status som kronprinsessens opdrager og "husvært" ud over at være chef for hele hendes administration og husholdning. Også det kunne tyde på, at hans skjulte kronprinsestatus på det tidspunkt var blevet usikker, så han i givet fald måtte fremhæve sine faste holdepunkter, heriblandt sin stærke forbindelse med kronprinsessen, der nu også var blevet formel medregent.

Neferures navn findes inskriberet i kongelig kartouche (ramme) ligesom for en kommende dronning, men ikke forbundet til Tuthmosis III. Alligevel nævnes han som hendes ægtemage i flere bøger; men dette er udokumenteret og fri fantasi.

I det overleverede materiale, både fra Senmuts inskriptioner og billeder og fra omtalen af Moses i Bibelen, rabbinerskrifterne og hos oldtidsforfatterne, foreligger der intet iøjnefaldende tegn på ægteskab i alle årene lige til Senmuts/Moses' forsvinden i 40 års alderen. Dette var især usædvanligt for en så højtstående person; for alle forventedes at gifte sig og opfylde forbilledet fra Osiris og Isis. To små unavngivne kvindebilleder på et relief i Senmuts sidste gravanlæg kan eventuelt, som de i nogle tilfælde er blevet tolket, vise Neferure og Hatshepsut.

Et hemmeligt eller foreløbig uofficielt ægteskab kan tydeligvis gemme sig bag arrangementet med Neferures ophold, proforma eller ej, i Senmuts hus i alle årene. Det er et faktum, at det var almindeligt i Egypten at *anerkende det som ægteskab blot dette at flytte i samme hus*.

Ikke usandsynligt kan der især også have været en mere romantisk side ved arrangementet, da han, som det fremgår, ikke ønskede at følge skikken at have flere hustruer. For også dette ikke at have officielle medhustruer var temmelig usædvanligt for en mand med så høj position og prestige. Til sammenligning havde den anden og yngre prins, den senere Tuthmosis III, allerede tidligt anskaffet sig ikke mindre end tre officielle hustruer samt flere medhustruer (hvis navne er ukendte).

Var Senmuts sandsynligvis ægteskabsbetonede såvel som romantiske forhold til den unge og smukke Neferure en realitet ligesom tutor-forhol-

det, var det dermed samtidig blevet en politisk faktor, der kunne medvirke til at forklare (se kap. 9) hendes gådefulde og tidlige forsvinden.

Hatshepsuts kup: en kvindelig farao

Sandsynligvis for at demonstrere kontinuiteten ved fortsat at regere på Tuthmosis II's vegne og dermed bevare magten efter hans 13 år som farao, lod Hatshepsut fem år efter gemalens død opstille en stele med en inskription, der viser Tuthmosis II's regeringsår 18, hvilket har undret egyptologerne - endda så meget, at det mest foretrækkes at se bort fra dette datum. Men hvorfor greb hun ikke til at krone sig som farao med det samme?

Også her synes Senmut at stå som den i eftertiden skjulte brik i spillet. Og når han på grund af de magtpolitiske forhold var hendes vanskeligt officielt anerkendte søn, synes dette medvirkende til - så længe det ikke var taktisk forsvarligt at indsætte Senmut - at hun greb til selv at lade sig krone og herske som farao samt sikre, at magten ikke skulle overdrages andre end ham.

Denne exceptionelle handling fra hendes side kan synes at være en nødløsning, skønt nødvendigvis i nogen udstrækning forberedt, men nu udløst på et meget kritisk tidspunkt. Nemlig da der undervejs i syv år efter gemalens død må være stillet afgørende krav til hende som enkedronning om at afgive ledelsen til den yngste prins, som en magtfuld gruppe i præsteskabet var begyndt at foretrække.

I tidens løb havde enkelte dronninger som nævnt været regent på deres søns vegne, når denne som mindreårig kronprins var udnævnt til farao. Dog var kvinder af kongeblood tronberettiget ifølge en tradition helt fra 2. dynasti. Her var ifølge oldtidens egyptiske historiker Manetho en farao Ba-en-neter (i senere græsk optegnelse kendt som Binothis), der lovgav, at kvinder kunne være den kongelige regent. Dette er klart og koncist, og ikke spor teoretisk i sin udformning. Tidligst kendes dronning Meryt-Neith at have regeret mest selvstændigt. Og i 18. dynasti var kongeligt fødte dronninger som Hatshepsut automatisk deres gemalers medregenter.

I forvejen var 18. dynastis dronninger ret selvstændige og havde f.eks. egne religiøse embeder, egne godser og egen administration samt var på adskillige punkter ligestillede med deres farao-gemal. Og at indsætte sønnen ville, som det er fremgået, kunne være udtryk for en styrkelse i konsekvens af myten, idet hun som en genklang heraf kunne være som gudinden Isis, der forsvarede sin søn Horus' kongelige rettigheder og arv.

Og fra en dengang mere end tusindårig legende om egyptiske herskeres guddommelige herkomst, praktiseredes tronretten helst som en arv med mandlig forrang. Men idet det var proklameret, at Hatshepsut var undfanget ved *hieros gamos*, og da hun efter sine søskendes død var alene om at kunne videreføre slægten "fuldblods", har alt dette yderligere kunnet støtte, at tronovertagelsen lykkedes for hende. Hatshepsut blev

da den eneste kvinde, der er en direkte kronet farao - hvilket kunne være svært at omstille sig til i Egyptens tunge institutioner.

Selv skriverne kunne have svært ved det, fordi det egyptiske ord for 'konge' sprogligt kun kan være maskulint - og i egyptisk fandtes der ikke noget udtryk for 'dronning', så der måtte anvendes formen "kongens første-hustru". Derfor ses Hatshepsut ofte i teksterne omtalt som "han". (Dette specielle sproglige problem kan illustreres, ved f.eks. da Danmarks dronning Margrethe I i 1400-tallet regerede de tre skandinaviske kongeriger og af udenlandske udsendinge blev tituleret "fru konge"; samt genkendes i lignende forhold hos Sveriges dronning Christina, der i 1650 *ikke* kronedes til dronning, men netop til konge).

Således indeholder inskriptioner om Hatshepsut som farao en sær blanding af han- og hunkønsformer, alt imens skriverne har forsøgt - ofte forgæves - at undgå disse grammatiske urimeligheder. Det tog egyptologerne næsten 75 år at forstå, hvorfor denne farao Hatshepsut, som de naturligt først antog for en mand, også omtales i femininum.

Som farao iførte hun sig ved særlige officielle og ceremonielle lejligheder en faraos mandsdragt med den kunstige udgave af det obligatoriske faraohageskæg. Billeder i hendes tempel i Deir el-Bahari viser hendes guddommelige fødsel, og her lod hun sig afbilde som et nyfødt drengebarn for at passe i traditionen.

Men ved flere officielle såvel som kultiske aktiviteter gennemførte hun at optræde som kvinde. Bl.a. lod hun indføre - efter Senmuts ide - sfinxer med kvindeansigt udformet som portræt af hende; de første blandt egyptiske kvindelige sfinxer, der overhovedet kendes, og som siden dannede skole.

Med sin mandsdragt, og med karakteristisk "mandlig" okker hudfarve på visse billeder, har hun underbetonet, at hun var kvinde - og vil da kun sjældent have vist sig officielt som kongelig mor til Senmut/Moses.

Det er et faktum, at Hatshepsut efter sin gemals død regerede som en kronet farao, bl.a. findes flere af hendes og andres inskriptioner herom intakte, dvs. ikke ødelagt af efterfølgerne. Forskere har vanskeligt kunnet gennemskue de komplicerede forhold (og skabte med tiden det omtalte rygte til turistguiderne, at Senmut var Hatshepsuts elsker).

På mangfoldige områder har Hatshepsut undret forskningen. Eksempelvis skriver også den britiske egyptolog Joyce Tildesley i sin bog "Hatchepsut" (s. 112-113), at det var gådefuldt, hvorfor dronning Hatshepsut ventede i 7 år med at lade sig krone. Desuden angiver bogen, at det er tydeligt, at dronningen betragtede eksistensen af den unge Tuthmosis (III) som et problem.

Dette er netop et meget tydeligt og præcist billede af situationen. For hvad enten kronprinsen var nævnte Tuthmosis eller den person, Senmut/Moses, der ikke blev farao, var det et betydeligt problem. Her er alt-

så den skjulte tredje medspiller dén faktor, der kan forklare situationen.

Og i betragtning af alle de fjernede og/eller ændrede inskriptioner gives der næppe noget direkte kendskab til de vigtigste af de hæmmende forhold, der har afholdt Hatshepsut fra endelig åbenlyst at kunne lade Senmut/Moses indsætte på tronen. I mellemtiden var Neferure hendes co-regent – og var *hans* mest bestyrkende ekstra forbindelse til tronen.

Der opstod naturligt modstand mod Hatshepsuts utraditionelle og kupagtige kroning af sig selv til farao. Alene dette bevirkede, at Senmut automatisk fik hendes skjulte fjender også som *sine* fjender. Modstanderne har grupperet sig omkring den konkurrerende meget yngre prins, og kan især være provokeret af perspektivet i den – efterhånden kun med besvær skjulte – mere end tætte konstellation Senmut-Neferure.

Dette at der i det hele taget fandtes en anden, om end tyndblodet, ætling inden for kongeslægten, og dermed en potentiel tronkandidat, har været tilstrækkeligt til at kunne udløse, at præsteskrabet "bemægtigede sig" denne person for at kunne føre et stærkere modspil mod Hatshepsut.

Det interne modspil mod farao Hatshepsut

Efter de første herskere i 18. dynasti midt i 1500-tallet f.Kr. ses en form for religiøs bølge i Egypten udvikle sig og fremstå som en selvforstærkende følge af den forøgede præstemagt. Da Amonpræsteskrabets enorme ekspansion endnu var i sin vorden, imens Tuthmosis I (1536-1523 f.Kr.) udvidede landets grænser, kunne denne hastigt voksende magtgruppe eventuelt stadig være blevet styret i en anden retning.

I tiden efter 1540 f.Kr. havde Hatshepsuts far, først som general og siden som farao, Tuthmosis I, fuldendt *sin* fars og bedstefars befrielseskrig og drevet de fremmede erobrere, hyksosfolket, endeligt ud af Egypten. Men det var også just perioden, da Amonpræsteskrabet fra hovedsædet i Theben voldsomt ekspanderede sin virksomhed og økonomiske magt.

Netop Amonpræsterne, mere end andre gudekulters præsteskrab, førte et regulært religiøst erobringstogt. De opførte templer for Amon-kulten og prøvede at udkonkurrere lokale guders helligdomme ikke alene i Egypten og de fra hyksos-besættelsesfolket generobrede områder i nord, men – da der nu var fri bane – også i de nye store asiatiske besiddelser, som Tuthmosis I erobrede.

Allerede inden slutningen af Hatshepsuts regeringstid var præsteskrabet ved sin vækst nu jævnbyrdig med eller overgik på flere måder faraos magt. I det følgende halve århundrede blev dette præsteskrab Egyptens største jordbesidder og korndepot-ejer – og havde bl.a. guldminer og andre store bedrifter, egne markeder, handelsskibe, skibsværfter, hele landsbyer samt ejede købmænd såvel som krigsslaver og hele privathæere (jf. at nogle templer var, i tidligere feudalherreres stil, af udseende som borge med tårne og brystværn). Denne landets største kapitalmagt var

faraonerne afhængige af til bl.a. at finansiere deres krige, hvorfor ypperstepræster ofte også kunne ses i embedet som landets krigsminister.

Det var mens disse omstændigheder endnu var overskuelige, at denne magtgruppe rimeligvis kunne være blevet underlagt større *kontrol* fra faraos side. Men Hatshepsut synes oprindelig at have støttet dette nyligt bedre organiserede præsteparti, der nu havde fået ypperstepræsten *Hapuseneb* i spidsen - ligesom dette præsteskab delvis affandt sig med hendes overtagelse af regentskabet. Sammen havde de mægtig styrke. Bl.a. ved den afhængighed synes hun ikke at have kunnet styre præsternes stadigt voksende dominans.

Og at få bremsset op for Amonpræsteskabets ekspansion var for sent. Men at hæmme dette magtmonopol kan dog have været en af Hatshepsuts bagvedliggende hensigter, da hun lod sit tempel i Deir el-Bahari ved Theben opføre på flere måder så radikalt anderledes.

Derved kan hun have søgt at kontrollere dyrkelsen af hovedguden Amon her i dennes egen hjemby ved også at fremme kulten for gudinden Hathor, som hun søgte at gøre til en mere ligestillet hovedfigur i dette tempel.

Præsteskabets største ekspansion foregik således allerede på Moses' tid, hvor han blev et hovedvidne til denne voksende ubalance. På et senere tidspunkt synes Moses at have taget forholdsregler mod netop det problem: Som noget helt nyt for hebræere/israelitter, der aldrig havde haft præster før, oprettede han - efter *egyptisk* mønster - et præsteskab. Men præsterne måtte ikke som i Egypten blive en stat i staten.

For det fremgår i Moses' lovgivning for israelitterne, at præsteskabets magtområde og økonomiske *Lebensraum* nøje begrænses til nogle få byer. Principielt var bønderne frie, idet disse præster ikke måtte eje land. Præsternes indtægter blev dertil fastsat, hvilket måtte modvirke udvikling af en kapitalmagt hos det fremtidige Israels præsteskab.

*

ORIENTERING: MAGTENS BAGGRUND

Faraoner versus Amonpræsteskabet

En baggrund for den herskende politik i Egyptens 18. dynasti 1585-1305 f.Kr. er at finde i faraonernes ofte store bundethed af præsteskabet, hvis kapitalmagt nærmest kan sammenlignes med Tibets præstestyre frem til 1950erne og Vatikanets styre. Farao var da afhængig af præsteskabets økonomiske understøttelse, især til hæren - og af dets indflydelse på kongemagtens opretholdelse.

Præsteskabet vogtede bevarelsen af "kongebloodet". Den amerikanske mikrobiolog Scott Woodward's undersøgelser i 1995 af dna-molekyler i mumier viser *næsten ingen spor af fremmed blod* i denne 18.dynasti kongeslægt.

- *Vedr. Tuthmosis IV: Amonpræsteskabets voksende magt gjorde det endnu*

sværere for de følgende faraoner efter Hatshepsut. Hendes oldebarn, Tuthmosis IV, 1300-tallet f.Kr., havde et problem: Hans mor menes hverken at have haft titlen "faraos datter" eller "gudens-datter", så sandsynligvis derfor var han heller ikke selv "gudens-barn" og måtte herefter opfinde en anden måde at blive anerkendt på - uden om støtte fra Amonpræsterne. Nu påbegyndtes, at byerne Memphis' og Ons mindre Amon-centrerede, nordlige udgaver af teologien igen fik mere opmærksomhed.

Så Tutmosis IV drog til *solguden Re's* (Re-Harmachis') hovedsæde just i byen On (senere kaldet Heliopolis, nær Cairo), hvor den guds kult havde mange præster. Herfra tog han helt ud i ørkenen til Giza på "jagtudflugt" - et sandsynligt dække, i virkeligheden for at blive fri af Amonpræsternes overvågning.

Her arrangeredes, at han lagde sig til at sove foran den store Sfinx (ved sin fars kapel på dette sted), hvor solguden Re kunne vise sig for ham under søvnen og love ham regentskabet; til gengæld skulle han sørge for at lade den næsten tildækkede Sfinx grave fri af ørkensandet. Allerede her (længe før farao Akhenaton/Amenhotep IV's religionsbrud) ses altså dette tegn på en eksisterende afvigelse fra hovedvægt på Amon - til fordel for solguden.

Den ikke-førstefødte Tuthmosis IV havde især det problem, at hans dronning Mutemwia, ifølge mange egyptologer, ikke var af egyptisk kongeslægt (men sandsynligt en mittanisk prinsesse) og uden kultisk titel: Der kan gisnes om, hvad han har måttet afgive af magtkoncession til Amonpræster for at gøre dronningen til "gudens-hustru", hvilket da også skete længe efter, at han blev farao, hvor han gjorde sin trofaste, ikke-klerikale, general til ypperstepræst. Dronningen blev da dynastiets sidste indehaver af nævnte kultiske titel, for nu ændredes kursen.

- *Vedr. Amenhotep III*: Kongeparrets søn Amenhotep III favoriserede yderligere solguden ved siden af Amon, og omdøbte sit palads i *Atons* (solskivens) gudsnavn. Amenhotep III fik *Teje* til dronning, en datter af Yuia - en libanesisk-syrisk fyrste stationeret ved det egyptiske hof - og af Yuias *kongeligfødte* egyptiske hustru Tuyu, der var førstedame i "Amons harem", dvs. de udvalgte præstinder ved Amonkulten i templet i Theben. Dog fik dronning Teje ikke "gudens-hustru"-titlen.

Kongen blev træt af det ledende præsteskab, der især havde Theben-templet som magtcenter for hele Egypten, idet templet ejede jord i hele landet; alene i Theben var der efterhånden 20.000 præster. Derfor flyttede han sin residens til den anden side af Nilen, i Malgata overfor på vestbredden, hvor det omtalte palads etableredes.

- *Vedr. Amenhotep IV/Akhenaton*: Amenhotep III's og dronning Tejes søn, Amenhotep IV (1353-1335 f.Kr.), var derfor ikke slavisk efter tronfølgetraditionen direkte tronberettiget. For at undgå ekstra afhængighed af Amonpræsteskabet, valgte han da at lade guderne på anden måde anerkende sig som indehaver af tronen - ved at han "overlod det alene til solguden", dvs. Re.

Fra da af koncentrerede Amenhotep IV sig udelukkende om solguden - ikke usandsynligt også inspireret dertil af sin stærke dronning *Nefertite*. Visse forhold kan tale for, at hun var en udenlandsk prinsesse, ankommet allerede som

barn ved en politisk udveksling, fra det fjerne solgud-dyrkende mediske land Mitanni (i nuværende "Kurdistan", Sydarmenien og Vestpersien).

Inskriptioner nævner hendes opdrager, en sandsynlig *tutor* med myndighed som forældre: Aye, senere ypperstepræst og til slut farao (uden kongeblood).

Med omtalte herkomst kunne Nefertite i så fald ikke blive "guds-hustru" eller på anden måde opfylde reglerne; det har kunnet medvirke ekstra til, at Amenhotep IV brød helt med Amonpræsteskabet og valgte at dyrke solguden. Forskere, der tvivler på Nefertites omdiskuterede afstamning, vil engang fra dna-undersøgelser kunne få afklaret, hvorvidt hun måske i stedet var af en gren af egyptisk kongeslægt.

Amenhotep IV dyrkede solguden som *Aton* (*Aten*), 'solskiven', en transcendent form for guddom, og lod det foregå også uden for Re's præsteskab, idet han oprettede et selvstændigt Atonpræsteskab med ny kultusform. Derfor, i lighed med sin fars reaktion, flyttede kongen endnu i faderens levetid fra de Amon-dominerede byer, især Theben - men yderligere bort, for uafhængigt at bygge sin egen regeringsby Akhen-Aton (nu kaldet Tell el-Amarna, 500 km nord for Theben) op fra grunden, direkte på den bare mark.

Han udskiftede sit navn fra Amenhotep (IV) til Akhen-*Aton*. Da man troede på navnemagi, forsøgte ad denne vej at svække Amons magt. Og han lod sit Atonpræsteskabs nidkære agenter rejse land og rige rundt og ødelægge Amon-navne i forgængernes inskriptioner; det ramte også en del af Hatshepsut(-Chemmen-Amon)'s inskriptioner. Akhenaton og hans efterfølgende søn eller slægtning blev ifølge nogle egyptologer muligvis likvideret. Den særlige religionsversion blev aldrig bredt modtaget. Og da herefter den førnævnte Aye efterfulgt af general Horemheb blev faraoer (hvorefter igen et nyt dynasti kom på tronen), fik Amonpræsteskabet igen sin magt - denne mægtige institution kunne umuligt fortrænges.

*

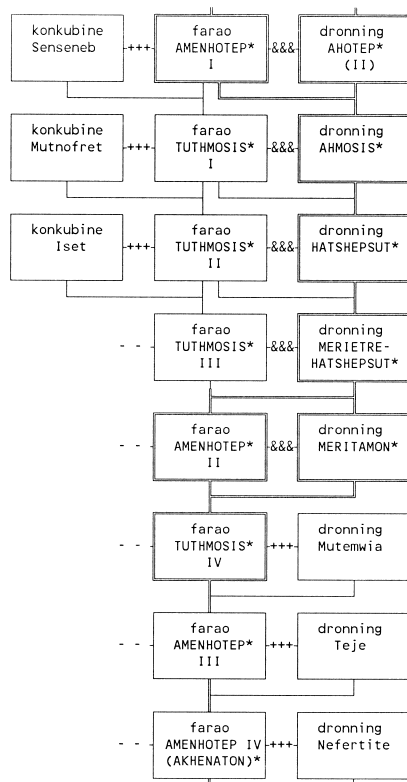
På baggrund af disse tidstypiske perspektiver bliver det forståeligt, at selv om landets hersker arbejdede så meget for en sag, sådan som Faraos Datter ifølge rabbinerskrifterne gjorde for at fastholde Moses som tronarving, ville forehavendet fra starten være vanskeligt at gennemføre, når flere af præsteskabets ledere ikke støttede det.

Ifølge oldtidsforfatterne havde Moses først haft egne nye ideer om udformning af den egyptiske religion. Samtidig er det et historisk faktum, at tydelige spor af "monoteisme", reelt *monolatri*, fra ideen om én (skaber)gud, tidligt fandtes i Egypten og igen aktiveredes i Amenhotep II's tid - jf. emnet 'monoteisme' i "Lexikon der Ägyptologie" (Band 4, 1982): Dvs. præcis på Moses' tid. Det var *ikke* læren om kun én eksisterende gud, snarere eksklusiv koncentration om en bestemt blandt guderne - her guden Aton. Det var den tendens, der udvikledes yderligere hos farao Akhenaton IV. (I dag ved vi, at der hos ham ikke var tale om ren

monoteisme eller måske næppe monoteisme i det hele taget).

Således fik Amonpræsteskabet allerede under Hatshepsut (og Moses) netop gode grunde til at beskytte sin position.

Skønt mange tekster fra tiden skal tydes med varsomhed, da de ofte også udtrykte en politik, er det dog nu muligt mere detaljeret at rekonstruere et særligt forløb. Nemlig hvor gruppen omkring den anden, yngre prins gennem intriger både iværksatte en fortrængelse af Moses og en destruktion af hans status og af de fleste af sporene efter ham.

Fra 18. dynastis 1. del og midte til cirka 1335 f.Kr. (se side 236) Især dynastiets kvinder førte kongebloodet videre i lige linje. Helkongelig fødsel kunne give førsteret til tronen. Børn af ægteskabet: helkongelig & tyndbloodet kongelig, ansås for helkongelige.

Selve de genealogiske linjer er opstillet med data fra egyptologerne Suzanne Ratié (: "La Reigne-Pharaon") og Alan H. Gardiner (: "Egypt of the Pharaohs").

==== : Fuldblods kongelige personer; samt stærkeste kongelige linje.

* : Personer af kongeslægten (både hel-, halv-, kvartblods etc., etc.)

&&& : Tronægteskab mellem kongelige hel- eller halvsøskende.

+++ : Ubeslægtet ægteskab eller do. samliv.

(Årstals-oversigt, se side 236)

Mysteriet om de hemmelige grave

Hatshepsuts skjulte gravanlæg

Hatshepsuts officielle gravanlæg i *Biban el-Moluk* (det arabiske navn for 'Kongernes Dal') blev bygget under Senmuts lederskab, men dette blev siden overtaget af ypperstepræsten *Hapuseneb*.

Foruden udførelsen af dette langsomme arbejde, havde Senmut for længst påbegyndt arbejdet med *et andet*, et hemmeligt, gravanlæg for Hatshepsut i klipper i nærheden af Kongernes Dal. Dette synes iværksat også på grund af Hatshepsuts utraditionelle magtsituation som kvindelig farao, for at skabe sikkerhed for hendes gravsætning, ligesom ved et projekt for Tuthmosis I. Til sidstnævnte havde arkitekten Neni konstrueret en hemmelig grav (KV 30), dog ikke anvendt, og skrev herom:

"...ingen ser, ingen hører (den)..."

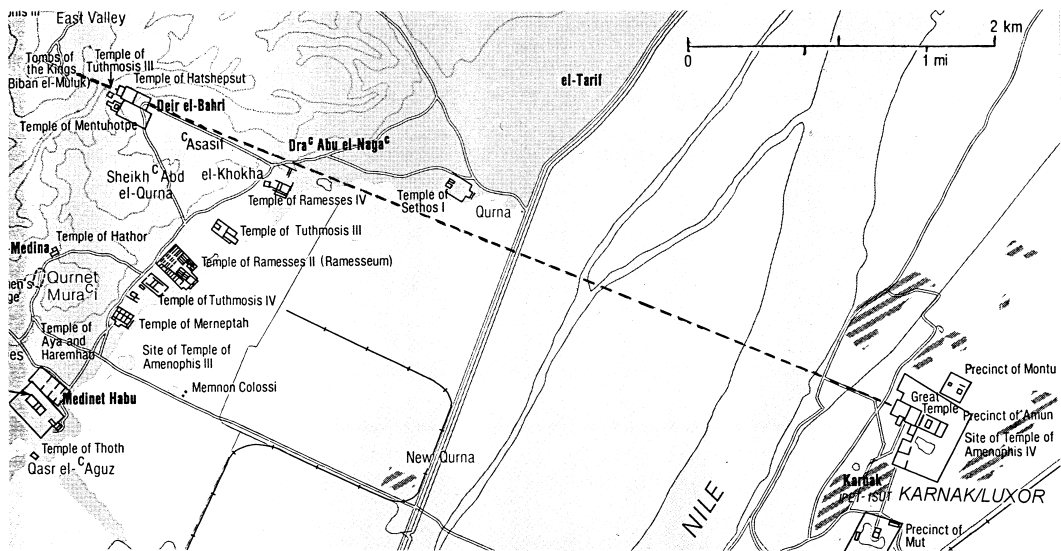
Hatshepsuts dygtigt skjulte gravanlæg (No."WA D", i Wadi Sikkat Tanar el Zaida) blev fundet ved et tilfælde i 1916 af den engelske egyptolog Howard Carter (bedst kendt af mange som opdageren af Tutankhamons grav). Gravens mesterligt udtænkte planlægning er den geniale Senmuts værk: I et øde bjergpas med lodrette klippevægge er der bagved den ene af disse vægge en slugt eller naturlig skakt, der ikke ses nede fra bjergpasset.

Heller ikke ved et kig oppefra og ned i skakten er der noget usædvanligt at bemærke. Hejses en person ned, ville vedkommende et stykke nede - men i 60 meters højde over bjergpasset udenfor - kun vanskeligt opdage en udhugget gang ført vinkelret ind i bjergvæggen, og var den gang udvendigt camoufleret af en lidet iøjnefaldende tilmuring.

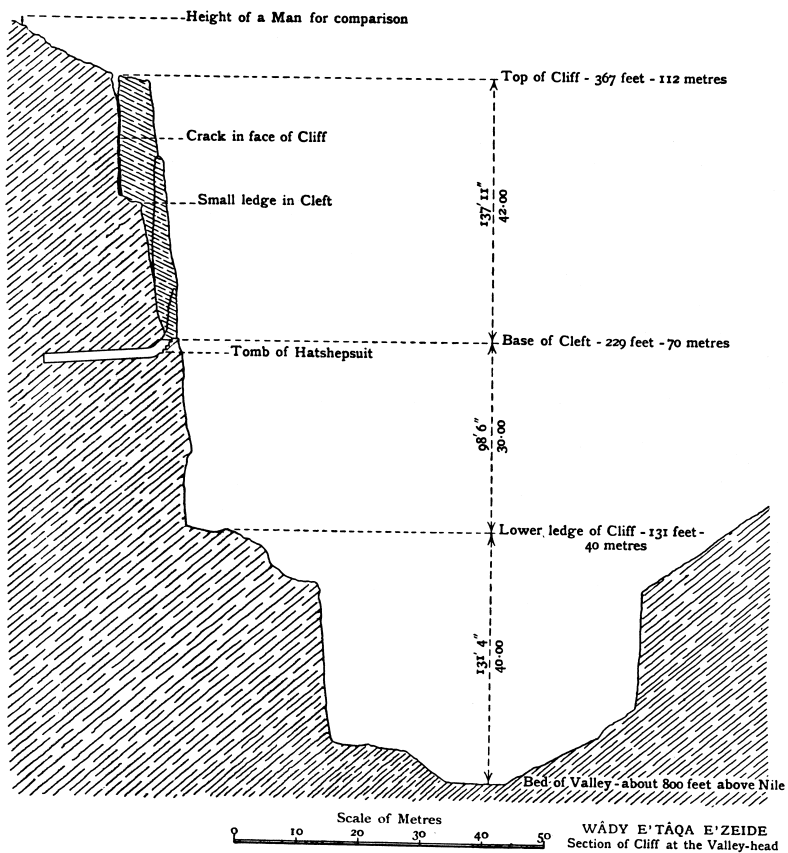
Og ligesom Senmut aldrig kom til at benytte sine egne gravanlæg, synes hverken Hatshepsuts hemmelige eller officielle gravanlæg nogensinde benyttet, og hendes mumie er aldrig fundet. Hvad var der sket? Bag dette anes konturer af et storstilet drama. Opklaringen af denne gåde har som hovednøgle, at Senmut er Moses. Herefter kan de politiske årsager bag Moses' flugt fra Egypten - nemlig det hidtil for historikerne så dunkle magtforhold mellem Hatshepsut og Tuthmosis III - nu belyses bedre.

Senmuts egen hemmelige kongegrav

Senmuts nyskabende udformning ved Theben af Hatshepsuts store Deir el-Bahari tempelkompleks med træbeplantede terrasseanlæg - understøttet af kolonnadegange - skulle matche stilen fra naboen Mentuhoteps tempel, men synes også inspireret af hans oplevelse på en søgående ek-

*Sigtelinjen: ad Karnaks tempel-akse via Deir el-Bahris tempel-akse til Hatshepsuts kongegrav.
Howard Carters skitse: hans fund af Hatshepsuts første hemmelige grav, oppe i klippevæggen.*

spedition til Punt (Somaliland/Etiopien) ved mødet med de frodigt bevoksede bjergterrasser ned mod kysten.

Facadestilen i dette kongelige tempel havde han allerede anvendt i en miniudgave på sit eget, første gravanlæg (TT 71 på Nilens vestbred). Og sidstnævnte anlæg har foran sin gravskakt, der er indboret i bjerget, en flot vestibule udformet som front og indgang i et lille tempel, med flere rækker elegante 16-kantede søjler - og også herved forlenet med kongelighed; denne delvis revival-stil kom siden på mode i højtstående privatgrave.

Et andet tiltag i samme kongeagtige regi er, at der i klippesiden over gravanlægget findes en udhugget niche med en udvendigt opstillet statue af ham. Og her er han også afbildet med kongedatteren Neferure.

Indenfor var graven også kongeligt udstyret. Her er stadig rester af smukke vægmalerier, udført i en helt usædvanlig ikke-egyptisk, men minoisk-lignende stil. De viser bl.a. et sceneri med hans modtagelse af udenlandske ambassadører fra de "fjorgræske" stater. Udsmykningen af Senmuts grav er usædvanlig også ved at være den overhovedet tidligste afbildning af ægæiske repræsentanter i Øvre Egypten.

Ved højadelens grave i Gibel el-Silsileh 200 km syd for Theben lod han tidligt opføre sin private lille helligdom (No. 16) til mindekult for ham. Dette mindekapel var i sikker afstand fra hans gravanlæg i Theben.

I Hatshepsuts regeringsår nr. 11 ophørte Senmut brat at færdiggøre sit officielle gravanlæg. Den spændte situation omkring ham var blevet mere kritisk - så *et andet* (allerede påbegyndt) gravanlæg hastede mere.

Så ved Hatshepsuts Deir el-Bahari tempel, som Senmut havde anlagt i et bjergbassin, lod han sin nye, anden grav udhugge: Et hemmeligt anlæg (TT 353) med en flere hundrede meter lang underjordisk gang - med en skjult indgang i templets yderområde. Denne korridor er i en bestemt vinkel ført skråt ned og udboret direkte ind under det forreste af Hatshepsuts tempel, hvis inderste rum, "det allerhelligste", er udhugget inde i dalens lodrette bjergvæg. Og det var dette rum, som den aldrig færdiggjorte udgraving af Senmut-gravanlæggets lange tunnel tog sigte mod.

Hvordan han har kunnet afstedkomme dette arrangement - der endda kunne opfattes blasfemisk med krænkelser af en af landets vigtigste helligdomme - har ikke hidtil stået klart, medmindre han netop var af kongelig rang. For her kunne han efter mere end tusindårige traditioner have sit gravanlæg under tempelgulvet. Udadtil kunne graven hemmeligholdes ved at ligne tilhørsforholdet til det igangværende tempelbyggeri og ville da næppe direkte associeres til Senmut, der jo allerede havde en.

I Senmut-gravens plan anes hans måske noget paranoide situation: Det skjulte gravanlægs lange tunnel, der forbandt alle gravens kamre, ville i færdiggjort stand også kunne fungere som hemmelig flugtgang til eller fra templet. Ydermere kunne anlægget - ikke ukendt ved gravkamre for indviede - anvendes til hemmelige kultiske formål, her med anvendelse af

gravudsmykningens astromytologiske stjernekort med Verdens-aksen.

Dette hemmelige Senmut-anlæg var totalt ulig embedsmænds grave indtil da, men i visse forhold forbavsende lig Hatshepsuts *officielle* kongegravanlæg (KV 20) i Kongernes Dal præcis på den anden side af bjerget bag Deir el Bahari-templet. Senmut havde både til Hatshepsut og sig selv anvendt den nye *kongelige* praksis, at der ikke - som ellers hidtil almindeligt - var noget kultrum eller kapel direkte som en del af gravanlægget, hvilket kunne være risikabelt på grund af gravrøvere.

Derfor var templet i Deir el-Bahari - for Thebens hovedguddomme Amon og Hathor - indrettet også til mindekult for Hatshepsut og hendes far, Tuthmosis I (i stedet for evt. i hans alternative, skjulte grav KV 38).

Således ville templet som denne kongeslægts mindekultsted og som det storslåede bygningsværk Senmut med sin arkitektur (og endda egne portrætter) havde så stor andel i, også kunne være et værdigt døde- og mindekulttempel for Senmut (Moses) selv, når han blev farao; og også når han engang skulle gravsættes under templet.

Hatshepsuts farfar Amenhotep I var på den tid den første farao, der begravedes adskilt fra sit dødetempel. At han nu fik udhugget et gravkammer helt borte i den beskyttende Kongernes Dal, var en yderligere ny skik. Her fik også Hatshepsut og Tuthmosis I deres gravanlæg. Disse anlæg var - ud over hendes og farens hemmelige grave - de eneste kongegrave på den tid i den øde og afsides dal (tre timer på æselryg fra Theben).

Først efter at Hatshepsuts efterfølger Tuthmosis III ville overtrumfe Senmut og lod sit meget store gravanlæg ligeledes placere i Kongernes Dal - for at tilknyttes stærkere den "nye kongerække" af Tuthmosis'er - blev det fast kongelig tradition at bruge denne tidligere "anonyme" dal. Indtil 1990 er her udgravet cirka 20 *kongegrave*. Dalens cirka 70 kendte grave er alle (men sandsynligvis ikke Tutankhamons) blevet plyndret.

At Hatshepsut og Senmut med kæmpeindsats indrettede ekstra gravanlæg var derfor næppe udslag af fejl disposition, men for, af sikkerhedsårsager, at have hemmelige grave foruden de officielle. Det, de havde forudset ved modstanden mod deres regentskab, nemlig at der blev "krigsførelse" ved begravelsen, gik også netop i opfyldelse for Hatshepsut.

Graven for Senmuts stedfortrædende kongeofter

Senmuts hemmelige gravskakt inde under Hatshepsuts tempel var i sine hovedtræk i princippet udformet som en kopi af et tilsvarende gravanlæg under nabotemplet, Thebens ældste tempel. Her findes gravanlægget for den store konge i 11. dynasti, der samlede Egyptens riger, farao *Mentuhotep II* (eller *I*, ifølge enkelte egyptologer) 2061-2100 f.Kr.

Disse to gravanlægs gangsystemer løber næsten helt parallelt - og befinder sig begge under templer, hvis usædvanlige byggestil også er beslægtede. En understregning af paralleliteten mellem Mentuhoteps grav-

anlæg og "naboen" Senmuts hemmelige gravanlæg gives af den tyske egyptolog Wolfgang Helck, i 'Göttinger Miszellen' (24, 1977, s. 35-40), idet han påpeger: Begge gravanlæg har kompasretningen øst-vest, i begge er inderste rum den ufuldendte del, og begge anlæg er placerede under decideret kongelige templer - dvs. ikke udført for en præsteorden, men hvor gravenes indehavere havde ladet dem fremstille til sig selv.

Mentuhotep-gravanlægget har en to meter dyb skakt ned i gulvet i gangen, inden denne når frem til de inderste kamre - mens Senmuts gravanlæg har et noget tilsvarende hulrum i form af en niche i gangens væg, inden gangen når frem til anlæggets tre gravkamre.

Denne i alle øvrige sammenhænge umotiverede niche i Senmuts gravanlæg synes da, nøjagtigt som Mentuhoteps lille skakt, beregnet til et særligt formål: En usædvanlig begravelse - til genfødsel - forbundet med kongens regeringsjubilæum, *Sed*-festivalen. Denne fornyelsesfest afholdtes ofte 30 år efter en konges kroning eller tronbestigelse.

I Mentuhotep II's gravanlæg, uberørt indtil udgravningen i 1901, var kisten tom, og det kongelige mumie har aldrig været gravsat i graven - hvilket (af andre årsager) heller ikke kom til at ske i Senmuts grav.

Men ydermere var der i gravanlægget for Mentuhotep gravsat - indhyllet i fine stoffer - en statue som forestillede kongen i fuld legemsstørrelse. Statuen, udført som siddende på en kubus-trone, har faraonerne karakteristiske ceremonielle attitude med krydsede arme og viser kongen i sit specielle gevandt brugt ved kongernes særlige jubilæum, *Sed*-festivalen. Det tilhørende begravelsesritual udførtes om aftenen op til denne fornyelsesfest (se kap. 12), efter hvilken kongen opfattedes som fornyet og forynget. Desuden var der gravsat det såkaldte "dødemåltid" ligesom hos en rigtig afdød. Det kan nu demonstreres, at:

- Der er foretaget rituel begravelse af "den gamle konge", hvis rolle udfyldtes af en kronet indviet genpart, dvs. en udvalgt person eller som her i mild form: Nemlig en statue eller dukke henrettet som *stedfortrædende offer* - og begravet som et mumie omviklet med mumiebind.

Mentuhoteps kongedukke henrettedes for over 4.000 år siden. At henrette en dukke som stedfortrædende offer anvendtes stadig i Europa meget sent. F.eks. den danske rigsforstander, *kongens stedfortræder* Corfitz Ulfeldt henrettedes *in effige* - ved at en dukke udklædt som ham blev halshugget på slotspladsen i København den 13. november 1664. Dukken var fyldt med nyslagtede dyrs indvolde, der skulle vælde *blodigt* ud af den. Og for kun 200 år siden lod Paris' politipræfekt henrette en dukke, der forestillede den undvegne Marquis de Sade.

Efter at Helck har udpeget lighederne i gravanlæggene især i forbindelse med særlig plads til den rituelle begravelse af stedfortrædende kongefigurer, viser det sig værdifuldt at undersøge selve den fundne kongedukke. En omhyggelig egyptolog, tyskeren Dieter Arnold, har bemærket

et brud på denne kongefigurs hals; jf. hans værk "Der Tempel des Königs Mentuhotep von Deir el-Bahari" (Band 1, Mainz a.M. 1974, s. 72). Bruddet kan spores tilbage, hvor de hhv. franske og engelske arkæologer Gaston Maspero og Howard Carter allerede ved udgravningen erkendte, at figuren var gravsat ved en *Sed*-festival: Dens ansigt er farvet som det sorte frugtbare Nil-slam - som udtryk for genfødsel fra en dødeverden.

I Cairos oldtidsmuseums vestfløj lod Maspero derefter statuen (No. 36,195 i Cairo Museum) opstille på den tids "uarkæologiske" facon som en kunstgenstand på en piedestal isoleret fra sin sammenhæng. Den lidt klodsede figur blev endog beskrevet som ved analyse af et kunstværk.

Men eftertidens forskere vil næppe have en chance for at opdage, at der var tale om en henrettet kongefigur, et stedfortrædende kongeofter. Egyptologer og museumsfolk har, dengang i misforstået iver efter at udstille figuren som eksempel på "egyptisk kunst", limet dens *afhuggede hoved* omhyggeligt til kroppen og repareret snittets knækkede kant med gips. Dette er usynligt på senere fotos, idet man med samme farve maling som på figuren har dygtigt skjult det fine *lige snit*, der tydeligt ikke er noget tilfældigt "brud".

Undersøgelse af et stadigt eksisterende foto fra *før* bemalingen af reparationen - ses på planche IX i G. Maspero's "Le Musée Égyptien" (tome 2, Le Caire 1907) - afslører, at halsen på denne 1,83 m høje (over basis) sandstensfigur har været hugget eller savet igennem med et præcist snit fra nakken og frem til under hagen, hvor kanten blev skadet ved snittets afslutning. Men ikke i én eneste tekst senere hen har nogen omtalt dette snit gennem halsen. Exceptionelt at denne mere end 4.000 år gamle *stedfortrædende offerfigur* fra den tids gamle og mystiske ritual stadig eksisterer, sandsynligvis som den eneste der er tilbage i verden - om end denne baggrund ikke her er kendt af egyptologerne.

Tilbage til Senmut: efter Wolfgang Helcks påvisning af parallelitet i de to graves indretning bliver det klart, at Senmut havde forberedt en statuegrav til begravelse af sit stedfortrædende offer, her en kongelig udklædt og kronet "narrekonge"-statue. Helck omtaler i sin artikel netop dette ekstra formål med Senmuts gravanlæg, men uden at drage konsekvensen: at *Senmuts grav var en grav for en konge!* Endda i hans første grav findes en sådan niche. Igen et af de upåagtede tegn på ham som tronfølgerkandidat.

Af en eller anden uangiven grund mener Helck - idet han hertil slet ikke nævner nichen - at det var den underjordiske korridors næstsidsste gravkammer i Senmut-anlægget, der skulle bruges til *Sed*-festivalritualet. Men som det fremgik, er det snarere den omtalte "tilmurings-parate" niche i selve korridoren, hvilket endda viser yderligere overensstemmelse med Mentuhoteps gravanlæg. Under alle omstændigheder var ingen privatgrav indrettet til dette formål; kun en konge eller kommende konge ville indrette plads i sin grav til en kongeofterstatue.

Magiske billeders og navnes strategi

Billeder og navne i aktion på væggene

Som om Senmut allerede var en farao, lod han, ofte ret iøjnefaldende, sine værker rundt om i Egypten signere, dog uden kongelig indramning. I det hele taget lod han sine inskriptioner indsætte utallige steder.

Over hele landet lod han - især i forbindelse med sine mange bygningsværker - opstille et betydeligt antal statuer, der portrætterede ham selv. Dvs. vanligt netop for en kongelig person, men som ingen almindelig bygmester kunne have tilladt sig i dette voldsomme omfang.

Enkelte af hans statuer blev ud fra en særlig, egyptisk tradition udformet som en såkaldt terning- eller kubusstatue, hvor selve kroppen af den portrætterede person er udført delvis kubusformet.

Lignende statuetyper af ham findes på Sinai, som Senmut besøgte. Og fra den bibelske verden omtales Moses senere i en del af sin eksilperiode at have boet netop på Sinai, hos præsten Jethro. Det tilflugtssted må da have været ved Sinais dengang eneste tempel i Serabit el-Khadim.

En anden statue fundet i denne lokalitet, kan meget vel i sig selv bevise at være en afbildning af Moses, hvad visse forhold ved dens inskription *kunne* være en henvisning til (jf. kap. 16). Selve inskriptionen er udført med et revolutionerende fremskridt fra hieroglyffernes stade, nemlig verdens ældste kendte alfabet. Dets opfindelse er dateret til just denne periode, dvs. under Hatshepsut og dermed Senmut/Moses. Dette kunne have visse overensstemmelser med, at alfabetet er en opfindelse, der af mange oldtidsforfattere netop blev tillagt Moses.

Flere af Senmut-statuerne i selve Egypten er udført som de tidligere omtalte dobbeltfigurer, der viser både Senmut og den unge kronprinsesse og medregent Neferure - sidstnævnte med det kongelige scepter i hånden. En offentlig understregning af Senmuts intime tilhørsforhold hos kongemagten.

En del inskriptioner med hans navn står ligesom de var *forberedte* til - så snart han blev farao - hurtigt at kunne omgives af den kongelige kartouche, *senu*, dvs. den særlige ramme om navnehieroglyffer, der angav, at det var en konges navne. Han har også benyttet omvendt fremgangsmåde: når der f.eks. på en Senmut-statue er indhugget den kongelige *senukartouche*, men i tom tilstand, hvilket ikke var unormalt når en ny farao afventedes, har den lige såvel været parat til at udfyldes, så snart Senmuts faraostatus var etableret.

Han synes med disse handlinger tydeligt at ville manifestere sig som uomgængelig faktor, nu da hans tronfølgerstatus var blevet mere usikker. For styrken hos fjenderne ved hoffet og præsteskabet øgedes, ligesom konkurrencen fra den yngre prins, dog endnu i skyggeposition, øgedes.

Blandt Senmuts modforanstaltninger er det påfaldende, at han alle- vegne i Hatshepsuts tempel i Deir el-Bahari, som han næsten nåede at færdigbygge, lod sig selv afbilde. Især på skjulte steder, indsat i vægge- ne eller i form af udhuggede relieffer og statuer. På flere af dem er han endda også her portrætteret sammen med Neferure.

Desuden er de fleste af hans egne navneinskriftioner godt og grun- digt sammenkoblet med Hatshepsuts kongenavne, ofte på en måde så hans navn direkte kunne tage farve af hendes rang.

Figurer der forestiller Senmut, samt inskriftioner om ham selv, var i templet anbragt skjult *i næsten hvert eneste kapel og bag alle døre*. Så- ledes at først når man står helt inde i de forskellige rum - og hvor der var døre, da først med disse ofte indadsvingende døre lukket efter sig, så væggen ses - opdages disse Senmut-statuer eller -billeder!

Idet egyptiske templer, hvor døre, bortset fra til særlige rum, ofte ikke blev holdt lukkede undtagen ved ceremonier, kunne disse Senmut-bille- der således i lange tider forblive upåagtede af besøgende i templet. Alene i dette Hatshepsut-tempel er der næsten 70 døråbninger, bag hvilke Sen- mut - på næsten hver eneste af de skjulte flader eller nicher - systematisk har anbragt sine her særdeles talrige, malede eller reliefudskårne portræt- ter. Som en bevidst, magisk indlejring af ham i den hellige bygning.

At en person - uanset hvor højt et embede eller magtstatus - på den måde til overmål udsmykker en faraos tempel med sit eget portræt var uhørt og ville være blevet standset undervejs, med mindre det drejede sig om en kongelig person. Som præcis i Senmuts tilfælde. Tilmed ses Hat- shepsut ifølge flere inskriftioner direkte at have sanktioneret disse hand- lingen fra Senmuts side.

De fleste af portrætterne er udført i en stil, der adskiller sig fra de øv- rige tempelrelieffer og bærer herved præg af at være anbragt i al hast, sandsynligvis fordi situationen tilspidsedes. Disse af Senmut iværksatte arrangementer stod da parat til øjeblikkelig brug på et taktisk fordelag- tigt tidspunkt under magtkampen.

På en væg i dette Hatshepsut-tempel findes en portrættegning, der viser Senmut på næsten kongeagtigt niveau, idet han her har et påsat ha- geskæg - et symbol, som oftest eller især *konger* ses at udstyre sig med.

En sådan tegning af Senmut findes allerede i hans første gravanlæg (TT 71). Samme sted havde Senmut yderligere ladet udføre nogle speci- elle afbildninger af sig, bl.a. en sfinx med det kongelige hovedklæde og påsat hans portræt: igen et *kongetegn*, foruden at også hans ansigt på selve sfinxen var forsynet med hageskæg.

Kun en tronarving kunne tillade sig at placere sit navn så påfaldende ofte i denne særlige tætte forbindelse med den regerende faraos navn. Dette var ikke gjort af nogen anden og på denne omfattende måde før end netop Senmut. Eksempelvis i sit hemmelige gravanlæg under Deir el-Bahari templet lod han inskribere:

"...Leve ...den guddommeligt fremtrædende Maatkare (Hatshepsut), konge af Øvre og Nedre Egypten, elsket af Amon - *leve hun og Senmut*, øverste bestyrer af Amons hus..."

Disse navne - Maatkare (et af Hatshepsuts tronnavne) tæt ved Senmuts navn - kombineret i en inskription, der begynder med ønsket "...Leve ...farao!". Bl.a. ifølge finderen af denne Senmut-grav, den amerikanske egyptolog Herbert E. Winlock med sin afhandling "Excavation at Deir El Bahari 1911-1931" (New York 1942), angives det på denne måde, at:

"...Senmut betragtede sig som fuldt ligeværdig med farao Hatshepsut..."

De omtalte inskriptioner ville - hvis Senmut havde været nogen anden end netop den kongelige arvtager - have været en enorm helligbrøde netop i Hatshepsuts tempel, der allerede fra starten stod som en af landets største helligdomme. Dets egyptiske navn var *Djeser-djeseru*, 'det allerhelligste' - ordret 'det helligste af de hellige steder (templer, helligdomme)'.

I den nordvestlige offerhal i dette tempel findes Senmuts inskription om sig selv. Ifølge Suzanne Ratié, i "La Reine Pharaon", lyder den:

"...Amon være lovpriset og denne gudernes herre givet lydig ærbødighed for at bringe vitalitet, velstand og helbred til farao over Øvre og Nedre Egypten, Maatkare (Hatshepsut) - må han (konge er hankøn) leve evigt - (ønskes) af Senmut, fyrstelig leder samt bestyrer af Amons hus. Hermed i overensstemmelse med privilegium fra kongen, der ved sin fuldmagt omfatter den kongetjenende person (Senmut) og lader ham *få sit navn følge kongens navn* og manifesteres på enhver væg i Djeser-djeseru og ligeledes i templerne for guderne for Øvre og Nedre Egypten; således talte kongen....!"

Lignende tekstforhold ses ved de enestående stjernekort, der findes i Senmuts hemmelige gravanlæg under dette tempel, i sig selv helt uden fortilfælde, og findes heller ikke de første 600-800 år herefter i nogen privatgrav, men i gravanlæg *kun og alene hos konger*.

Langs midteraksen i Senmuts gravkammer mellem stjernekortene i loftet er der - selv her, isoleret fra offentligheden - flere tekster med Senmuts navn direkte forbundet med Hatshepsuts, f.eks. sammen med det ovenfor beskrevne "leve"-ønske. I ingen af Thebens privatgrave står der anført kongenavne på denne måde - i det tilfælde at kongenavne overhovedet er nævnt.

Endnu et tegn på Senmuts kongelige rang var netop dette, at han havde hele to gravanlæg, hvilket hidtil kun to konger også havde.

Senmut opfandt en ny stil for de kongelige sarkofager, bl.a. at de nu blev udført i granit, og den første lod han fremstille til Hatshepsut. Det dannede faktisk mode senere hos faraoner efter den tid, helt frem til og med Amenhotep III (død cirka 1380 f.Kr.).

Et særligt tegn på Senmuts rang som kongelig af fødsel kan bl.a. synes udtrykt ved, at hans egen sarkofag er af samme størrelse og type som Hatshepsuts - og formet som en stor kartouche (den særlige ramme, der omslutter kongenavne) - en umiskendelig *kongesarkofag*.

For mumier gravsattes dengang normalt i trækister - tidligere gjaldt dette ofte også kongerne - men her havde Senmut altså til eget brug ladet en pragtfuld kongelig sarkofag udhugge af kvartsitsten (granit). Den var oprindelig beregnet for Hatshepsut og er af samme art som to kongesarkofager, der på Hatshepsuts foranledning i den periode var fremstillet til i så fald også Senmuts "forgængere", faraonerne Tuthmosis I og Hatshepsut selv. Og med de andre nævnte træk kunne dette vise, at han forberedte sit gravanlæg, som om han var det efterfølgende led i denne *kongefamilie*.

Den amerikanske egyptolog og senere direktør for Metropolitan Museum of Art i New York, William C. Hayes - omtalt for sit fund af Senmuts (pleje)forældres grav - fornemmede tydeligt Senmuts så åbenlyst kongeaftige status i adfærd i forb.m. kongefamilien, således:

"...*ham* var det tilladt at optræde, faktisk som om han var medlem af den familie..."

Senmuts magiske koder som hemmeligt våben

Statuer og billeder i templerne blev, ligesom navne og navneinskriftioner, *tillagt en magisk kraft*. Nogle statuer i gravanlæg var endda beregnet til, at sjælen kunne tage bolig heri, hvis mumien blev ødelagt.

Nogle af Senmuts særlige foranstaltninger med sine billeder i templet var således bl.a. til brug for hans statuers og navnes beskyttelse mod destruktion, iværksat af eksempelvis senere faraoner med en anden politik.

Desuden kunne metoden være en potentiel modforanstaltning i tilfælde af oprør, hvor også aktioner med billedstorm kunne anvendes til offentligt at reducere en herskers eller en guds magt.

På grund af Senmuts godt camouflerede arrangementer skulle mange af disse statuer og billeder ikke let opdages; følgelig en mindre risiko for overlast. Efter hvad senere fulgte, skulle dette vise sig at være et klogt træk. Disse hemmelige arrangementer fra Senmuts side kan også, som vi skal se, forklare den hidtil så ubegribelige og inkonsekvente kurs, som Tuthmosis III siden fulgte, hvor han ødelagde et betydeligt antal Senmut-statuer og -inskriftioner, men lod andre være urørte.

Det var hermed helt i overensstemmelse med den tids opfattelse, at

Tuthmosis III ikke rørte visse af statuerne og inskriptionerne, hvis det har været på grund af deres "magiske ladning" med "skjult forbandelse". Blot dette at udtale visse af inskriptionernes ord og navne ville yderligere åbne for deres kraft, omtalt som "lyde fulde af virkning". Jf. også f.eks. at Hatshepsut (eller Neferure?) er afbildet i et relief - fundet på sten fra hendes nedbrudte Røde Kapel - hvor hun brænder navnene på Egyptens fjender; altså en rent magisk handling set med datidens øjne.

Og det "hemmelige våben" til at beskytte Senmuts eftermæle mod skadelige handlinger kunne yderligere være indeholdt i endnu ikke tydede koder i hans inskriptioner. Således af mulig frygt for dette magiske indhold undgik mange inskriptioner destruktions og heraf endda også flere blandt de mere iøjnefaldende.

Allerede ved Senmuts første gravanlæg er der i dets byggeaffald uden for klippekaktens fornemme frontparti fundet sten med en særlig form for magisk inskription. Ud fra mængden ved findestedet er kalkuleret, at der har været hundredvis, hvis ikke tusinder, af disse "magiske" sten, som var beregnet til indbygning i gravanlæggets (skille)vægge på en sådan måde, at de var totalt skjulte. Igen en opfindelse - eller en fremgangsmåde forbedret og sat i system - af Senmut.

Disse sten beskrives detaljeret af William C. Hayes i hans artikel "Ostraka and Name Stones from the Tomb of Sen-Mut, No. 71, at Thebes", der er udgivet af The Metropolitan Museum of Art: Egyptian Expedition Publications (vol. 15, New York 1942). Han omtaler et lignende tilfælde ved Senmuts konstruktion af Hatshepsuts Deir el-Bahari-tempel.

Netop her har Senmut samt forskellige fornemme personer, ifølge deres vedhæftede navne"sedler", ladet Hatshepsuts navn(e) inskribere på sten, der ligeledes var beregnet til skjult indbygning i templet. På den måde har de, sandsynligt ved et særligt ritual, været kontributeret til beskyttelse af Hatshepsut - og til, at hun i særlig grad var forbundet med og beskyttet af dette tempels "hellighed". (Jf. i Ramses II's obelisk fra Luxor-templet blev der ved dens flytning til Paris afsløret, at denne konge har sat sine navne i et godt skjul på obeliskens ellers evigt utilgængelige underside).

Men i Senmuts første gravanlæg var det ham selv, der havde ladet sig forbinde med - og især beskytte af - hundredvis af sten, der alle bærer hans navn og individuelt hans forskellige titler. Under den tids udbredte magi-tro kendte man til gentagelsens kraft: f.eks. i egyptiske grave ses ofte på vægge og genstande en konstant repetition af navne på gravens ejer som forsøg på permanent bevarelse og beskyttelse.

De pågældende sten til brug for Senmuts gravanlæg adskilte sig ikke af form fra de øvrige byggesten og stenklumper. Men de er inskriberet på selve byggefladen, så de efter indbygning i væggene var usynlige. Her

- inde i væggene - ville ingen finde på, at der overhovedet var skrevet på dem. Som Hayes i sit ovennævnte værk anfører:

"...de var beregnet til aldrig at blive set af dødeliges øjne..."

Flere af sine inskriptioner i klippevæggen havde Senmut gemt *under* et lag gipspuds på hvilket der igen var inskriptioner, så ingen ville fatte mistanke til, at der overhovedet fandtes andre (indre) inskriptioner. Yderligere hemmeligholdelse sikrede han sig ved at bruge fremmede arbejdere; tilsvarende er der fundet flest afrikanske og asiatiske navne i arbejdernes interne meddelelser.

Skønt Senmut viste stor forudseenhed med disse forholdsregler, har de skjulte forbandelser åbenbart ikke på længere sigt kunnet stå imod præsteskabets og Tuthmosis III's senere så omfattende *damnatio memoriae*-aktion - som udførtes ved hjælp af særlige mod-forbandelser foruden selve destruktoren af Senmuts eftermæle.

Allerede på det tidspunkt, da Senmut under Hatshepsuts tempel lod indrette sit hemmelige gravanlæg, har han følt sig yderligere truet. I modsætning til ved indretningen af sit første gravanlæg lod han i dette senere anlæg inskribere en kraftig forbandelse mod enhver, der ville vove at udsætte det for destruktion:

"...hvilket rammer ethvert menneske, der vil tilføje min statue noget ondt: han vil fældes af sin tids konge - han vil ikke finde hvile i den vestlige ('de dødes verden'/vest for Nilen) begravelsesplads - han vil ikke få nogen levetid på Jorden!..."

Senmuts metode til at skjule navne

I kongegrave og andre kongelige anlæg findes der jævnligt en særlig navneinskrift, der forbandt kongen med det pågældende anlæg, og som efter sin grundlæggers død i mange tilfælde gik over til at blive anset som betegnelse for selve anlægget. I et sådant navn, populært kaldet "pyramidenavnet", indgik ofte ordet "stjerne", der kunne associere til herskerens tilstand efter døden. F.eks. er kong Djosers pyramidenavn "Horus er den øverste stjerne i himlen".

Og ifølge "Lexicon der Ägyptologie" (Band 5, 1984, col. 7) er Hatshepsuts pyramidenavn:

"...(Dronningens) *hellige sted* er 'tabu'..."

Da man for længst var ophørt med at bruge pyramider til begravelser, blev det nu dødetempler, der blev tilknyttet et sådant navn. Således Deir el-Bahari templet - der netop bar navnet *Djeser-djeseru* 'det (mest) hellige sted', hvilket udløser et ordspil i nævnte citat - og demonstrerer hensigten, at hun og hendes sted skulle garderes.

For at beskytte Hatshepsuts navneinskriftioner på vigtige steder mod destruktion opfandt Senmut rebusser, så at hendes navne i givet fald ikke skulle kunne findes af eventuelle destruktører.

En af måderne, som han gjorde dette på, demonstreres over døren til Hatshepsuts kapel netop i Deir el-Bahari-templet. Her svæver gudinden Nechbet som en stor hvid fugl, der har øjnene fremhævet, samt med *ka*-tegnet i "kløerne"; de udgør tilsammen en navnekode udformet som en stavelsesgåde:

- Den hvide vildgås er den øverste gud Amons symbol, mens gudinden står for retfærdigheden *maat*, hvilket er tilføjet det nævnte sjælekraft-tegn *ka*, og øjnene som er *Re*, hvorved der fås: *Maat-ka-Re*. Og Maatkare var det almindeligst anvendte tronnavn for Chenem(t)Amon Hatshepsut. Navnene betyder 'den, der er forbundet med Amon' og 'den fremmeste af kvinder'. Ovennævnte Nechbet var også kendt for at repræsentere Øvre Egyptens hvide kongekrone, og herved opnås betydningen 'konge' i forbindelse med Amon, der var giveren af den hellige kongemagt.

Denne og flere lignende af hans navnegåder blev løst af den franske egyptolog Étienne Drioton i 1938 og har nu vundet bred tilslutning (bl.a. også fra senere kolleger såsom Jaquet-Gordon og Suzanne Ratié).

En anden af Senmut's beskyttende navnegåder for hende udførtes ved at indgrave en skikkelse med det kongelige hovedklæde, bærende scepter og *ankh*-tegn (gudernes symbol for liv) i hænderne. Figuren har intet ansigt under hovedklædet, her er der tomt og bart. Men disse hellige symboler er gentaget med en anbringelse øverst på hovedet. Drioton fandt, at denne kryptiske fremtoning udtrykker på egyptisk: *chenem* ('pyntet' eller 'påsat') *amonhat* ('den, hvis ansigt er usynligt') *shepsut* ('de ophøjede ting'). I dansk ordstilling:

"...de ophøjede ting sat på den, hvis ansigt er usynligt..."

Med nøjagtig ens stavemåde og blot en anden ordopdeling, bliver det:

"...'*Chenem(t)amon Hatshepsut*'..."

Samtidig angives det - ved hjælp af det kongelige hovedklæde, scepter og *ankh*-symbol - at det er en konge af gudestatus.

Senmut udnyttede genialt det egyptiske hieroglyfskriftsystem til det yderste i sin opfindelse af sådanne rebus-agtige navnekoder eller kryptogrammer (eller rettere "krypto-glyffer"). Til beskyttelse af Hatshepsut og sig selv har han lavet endnu flere af dem. På en sort granitstatue (No. 42114, Cairo Museum), der afbilder Senmut og kronprinsesse Neferure sammen, har Senmut, i forbindelse med flere lignende koder, her fremstillet sig selv som opfinder af dette hieroglyf-kodesprog, hvilket han også kalder for:

"...tegn, som jeg udførte efter mit hjertes tanke og ved meget stort arbejde..."

En tilsvarende omtale af sin opfindelse har han også sat på en anden Senmut-statue (nu i Berlins Museum).

Selve grundideen bag dette kryptografiske system er omstridt, men

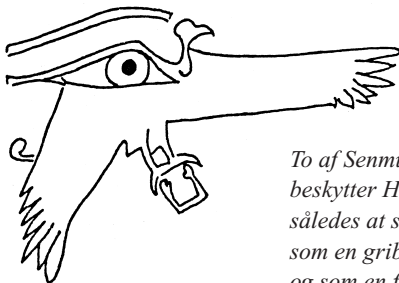
enkelte spor ses allerede under 11. dynasti (der bl.a. omfattede den tidligere nævnte farao Mentuhotep II kort før 2000 f.Kr.). Dette fremgår af den danske egyptolog Erik Iversens afhandling "Papyrus Carlsberg Nr. VII, Fragments of a Hieroglyphic Dictionary", der er udgivet af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Skrifter (vol. 3, No. 2, København 1958).

Men Senmuts opfindelse - inspireret fra netop Mentuhotep-tiden - var en udvikling af metoden til et fungerende, helt system. Siden blev hans kodesystem røbet og udbredt. F.eks. er Ramses II's fornavn Usermaat-ra indbygget i kode i solguden over Abu Simbel klippetemplets indgang.

For Senmuts opfindelse gav - ifølge Étienne Drioton, der som ekspert har rendyrket dette felt - inspiration til en hel modebølge gennem de efterfølgende århundreder med brug af sådanne kryptogrammer; faktisk på tilsvarende måde som det skete, da Senmuts opfindelse af stjernekort - eller netop hans særlige udgave heraf - også dannede skole, der spores gennem mere end tusinde år efter hans tid.

RESUMÉ

- Ud fra en alvorlig angst for at få ødelagt det vitalt vigtige eftermæle lod Senmut både Hatshepsuts og sine egne gravanlæg udstyre med afskrækkende trylleformularer og skjulte indbyggede magiske koder som "aktiverbare" tabu'er.
- Også begges navne beskyttede han mod destruktion ved at gøre dem uigenkendelige, når de blev skjult i billedgåder, der umiddelbart ser neutrale og umistænkelige ud - en rebusform, han selv havde opfundet.
- Senmut lod sig ofte afbilde med kronprinsesse Neferure siddende på sit skød. Han var den første mand, der brugte denne form, som hidtil var kendt fra billeder af barnepiger - og ligeledes bragte han sine navneinskriftioner i tættest mulig forbindelse med Hatshepsuts - for uophørligt over for enhver opposition at kunne demonstrere sine stærke kongelige relationer.
- Senmut ses flere gange afbildet med skæg, en portrætform der især, men ikke udelukkende, var anvendt af konger, bl.a. når de præsenterede deres guddommelighed, som her var identificeret var genopstandelsesguden Osiris.

To af Senmuts kryptogrammer, der beskytter Hatshepsuts navne ved således at skjule dem i rebus-form: som en grib bl.a. med Horus-øje og som en figur uden ansigt.

Magtspillet udløses med alle midler

Hovednøglen til faraomagten - forsvundet

Det vides, at Senmut havde et stærkt parti i ryggen. Så hvis han skulle bringes af vejen f.eks. ved et mord for at svække Hatshepsut og give adgang for den yngste prins (den senere Tuthmosis III), kunne det bringe denne efterfølger i miskredit - såvel som i en også fortsat alvorlig klemme, fordi Hatshepsut stadig havde den øverste magt. Derfor måtte der lægges en virkelig udspekuleret plan for at fjerne Senmut.

Den anvendte fremgangsmåde blev bragt diskret til udførelse i flere faser: En *paladsrevolution i slow motion*, således at udenforstående ikke let fattede mistanke til, at nogle afgørende ændringer var i gang. Herved kunne risikoen for borgerkrig mindskes eller undgås, og landets fjender ville heller ikke fristes til at angribe, når de ikke så tegn på uro og dermed på svækkelse af faraotronen.

I spørgsmålet, hvem der skulle være tronfølger, har kongedatteren Neferure spillet en afgørende rolle. En kort *opsummering* af hendes forhold: Efter at Hatshepsuts datter Neferure allerede fra ganske ung blev dronningens medregent, kom hun i opvæksten under Senmuts opsyn; han var lærer for Neferure. Men så snart hun var gammel nok til at få børn, dvs. fra 14-års alderen, blev hun indviet til "gudens-hustru". Som andet steds omtalt betyder dette, at hun for at blive indviet kronprinsesse på det tidspunkt må have været tilknyttet en mand, der var udset til tronfølger eller i det mindste var af kongeslægt. Efter alt at dømme har Senmut været den pågældende; og på den tid var Tuthmosis III's alder under to år.

Men langt senere, i et af årene efter 1497 f.Kr. forsvandt Neferure pludseligt - en total forsvinden uden et eneste spor, ikke engang en grav eller inskription nogetsteds! Nærmere bestemt skete det på et tidspunkt mellem Hatshepsuts regeringsår nr. 12 og 15.

Howard Carter søgte da at foreslå, at i Abernes Dal nordvest for Kongernes Dal kunne en af stedets tomme grave, der er usædvanlig bar og uden inskriptioner, eventuelt være Neferures grav - og nævnte dette i *Journal of Egyptian Archaeology* (vol. 4, 1917, s. 107-118). På jorden et sted i den lokalitet havde han fundet en lille, tabt sten med hendes kongelige kartouche indhugget. Men alligevel er der intet, hverken beliggenhed eller andet, der peger på nogen grav beregnet for hende.

Hun var virkelig forsvundet. Det har især været efter, at Senmut fik dette slag ved hendes forsvinden, at han for alvor måtte ændre kurs af

hensyn til både sin personlige sikkerhed og status som tronarving.

Først når en kronprinsesse ikke fandtes, kunne en anden kongedatter blive "gudens-hustru" og ny kronprinsesse. Så da nu Neferure ved sin sporløse forsvinden tilsyneladende var bragt af vejen, var hermed et af Senmuts/Moses' bedste kort spillet ham af hænde - idet Tuthmosis III sikrede sit eget faraokandidatur ved at gifte sig med Merietre-Hatshepsut, den yngste af Hatshepsuts to kongedøtre.

Herefter var der fri bane for Tuthmosis III til at undergrave Senmuts magt. Men det tog yderligere nogen tid og en udfoldelse af største forsigtighed at få Senmuts stærke position til at smuldre totalt, og for at konspirationen ikke samtidig selv skulle tabe terræn.

Indicier for at Tuthmosis III ikke var tronarving

Et resumé af Tuthmosis III's situation: han synes slet ikke fra starten at have været hverken indstillet på eller forberedt til at blive farao! Han havde derimod lagt an på et liv med mere beskeden position som søn af en af fødsel kvartkongelig farao, Tuthmosis II, og en ikke-kongelig haremskvinde, Iset. Således lader hans tekster os forstå, at før han blev farao, tilbragte han sit liv som *underordnet præst i et tempel i Kheb*.

Det sted var et mindre tilgængeligt marskområde i Buto i nord ved deltaet - et rimeligt sikkert tegn på, at han var sat derud for at være uden for indflydelse. Ligeledes uden sigte på faraotronen giftede han sig tidligt helt "ustrategisk" og upolitisk med sin amme Ipu's datter Zat-jah.

Men den efterhånden fremvoksende hemmelige opposition blandt præsteskrabet imod Hatshepsuts regime har været ivrig efter at få standset Hatshepsut selv såvel som hendes arvefølgedispositioner. Så ivrige, at disse sammensvorne har slækket på prioriteringen af prinser med det tykkeste kongeblood (egyptologisk anses dette dog heller ikke for et ubetinget krav), at de valgte denne "ottendedelskongelige" prins. Med - eller mod - hans vilje har de fået ham til at deltage i intrigen mod Hatshepsut og derfor også mod Senmut.

Så skønt denne yngre prins i forvejen var gift med både Zat-jah og en medhustru Nebet-u - måtte han som nævnt desuden gifte sig med Hatshepsuts yngste datter Merietre-Hatshepsut siden hen.

Hans indgåelse af dette ægteskab må derfor ses som et politisk kup med det dobbelte formål: - at gøre ham mere acceptabel som kommende farao - samt især at holde den eneste tilbageværende kongedatter "optaget", så Senmut ikke kunne gifte sig med hende og derved få svarere ved at bevare sin status som tronfølger efter Neferures forsvinden. - For bortset fra den politiske gevinst var Tuthmosis (III) i den grad uinteresset i Merietre-Hatshepsut, at han holdt hende i baggrunden og gjorde (først) Zat-jah til "store kongehustru", dvs. dronning. Og ved dennes død lang tid senere, gjorde han dernæst den førnævnte, ellers ubekendte Nebet-u til sin førstehustru.

Desuden havde Tuthmosis III flere "mindre" medhustruer og en række sønner, som han fik med dem. Mindst seks af disse prinsers navne kendes. Men den første og foretrukne dronning, Zat-jah, var den, der blev mor til Tuthmosis III's ældste søn (Amon)-em-hat, som, skønt sikkert i nogen grad prioriteret som førstefødt, dog ikke blev farao.

Først efter at den følgende dronning, Nebet-u, var død - og hvor da Tuthmosis III var over 35 år - samt for yderligere at befæste sin magt i de uoprægede år, der fulgte efter Hatshepsuts død 1487 f.Kr., lod han endelig Merietre-Hatshepsut reelt indtage pladsen som dronning. Her, mindre end 20 år før Tuthmosis III døde, fødte hun omkring 1474 f.Kr. hans "mere kongelige" søn og efterfølger, den senere *Amenhotep II*.

Bl.a. kan Tuthmosis III ikke lige fra fødslen have været tronarving - og heller ikke en så tidlig farao - for som nævnt var han næppe to år gammel, da Hatshepsut som enkedronning overtog styret cirka 1509 f.Kr.

Hermed kan resumeres tre faktorer: Ud over at Tuthmosis III var for ung til at kunne assistere som mulig kronprins ved Neferures indvielse til "gudens-hustru", har også hans ringere kongelige herkomst i forhold til Senmut/Moses været et problem. Og allerede hans valg af ægtefæller tydeliggør, at det ikke oprindeligt var hensigten at få ham på tronen.

Og det bestyrkes desuden af, at Hatshepsut meget tidligt gav en formel medregentstatus til Neferure (i øvrigt delvis knyttet til Neferures indvielse som "gudens-hustru"), men *ikke* til Tuthmosis III. Hatshepsuts disposition ville være både usædvanlig og reelt ubegribelig, hvis denne søn af Tuthmosis II tidligt havde været en anerkendt tronarving.

Afsløring af massakre på den kongelige amme

Senmuts første og officielle gravanlæg (TT 71) er hugget ind i klippen nær toppen af bjerghøjen Sheik Abd el-Gurnah, 0,5 km syd for Hatshepsuts store tempel i Deir el-Bahari. Gravanlægget var det første i den lokalitet.

Bag frontens opmurede facade på den udvendige del af gravanlægget er der flere parallelle søjlerækker, hver med otte søjler. Herfra fører en flot vestibule ind i den lodrette klippeside, hvor det store udhuggede anlæg begynder. Udvendigt forbinder en bred stentrappeagtig aksial rampe to terrasser i hvert sit niveau, tildeles en stilmæssig forløber for hans udformning af Deir el-Bahari-templet. Der anes inspiration fra en ældre egyptisk tradition - repræsenteret af en tidlig arkitekt Ineni fra Egyptens såkaldte midterste kongerige - der nu i revitaliseret form indgik i Senmuts vision.

Dette Senmut-anlæg - hvis indre gulv dækker hele 148 kvadratmeter - er den største på Thebens vestbred, dvs. af kongelig størrelse. Den amerikanske egyptolog Peter F. Dorman kan i sit værk "The Tombs of Senenmut" (New York 1991), ikke forstå, hvorfor Senmut har hele to gravanlæg, og foreslår, at dette første anlæg var hans kapel - skønt en grav

oftest byggedes først (og denne var endda med gravsarkofag), og skønt Senmut også havde bygget et kapel, sydpå i Geb es-Silsileh.

I undergrunden foran gravens imponerende indgangsparti blev der i 1936 fundet en primitiv familiegrav. Det var denne, der indeholdt kister med rester af mumierne af Senmuts "plejeforældre" den cirka 60-årige Ramose og hans jævnaldrende hustru Hatnufer. Igen: "familie" opfattet på bredeste måde ved nurse-forbindelsen til Senmut.

Ikke alene var det normalt at se familiemæssigt og med høj respekt på nurser og opdragere, uden at der forelå ægte familieskab. Jf. at Hatshepsut i sit Deir el-Bahari tempel ærefuldt lod opstille en statue af sin egen nurse Sitre (også kaldet Inet), hvis mumie - fundet i 1903 af Howard Carter - endda som et hidtil ukendt privilegium var blevet gravsat i selve Kongernes Dal.

Da Senmut med sin position udgjorde, som vi skal se, den bagvedliggende årsag til denne plejefamilies død, må han have følt det som sin traditionelle pligt at ordne deres begravelse.

Ud over Ramose og Hatnufer indeholdt graven et antal kister tilsyneladende med den øvrige del af husstanden, der her omfattede bl.a. tre kvinder og tre børn af ukendt navn.

Fundet og udgravningen blev gjort af to amerikanske egyptologer Ambrose Lancing & William C. Hayes. Deres beskrivelse ses i "The Egyptian Expedition 1935-1936", i The Bulletin of The Metropolitan Museum of Art (vol. 32-II, New York 1937). De undrede sig især over de mange beviser på - og understregede det som specielt og ekstraordinært: at alle otte familiemedlemmer i alle aldre, plus alle de pågældende fra husstanden, *var døde samtidig og begravede på én gang*.

Der var næppe tale om en epidemi, idet der fra denne periode ikke findes ekstra mange begravelser, hverken i dette område eller andetsteds, og mumierne bærer heller ikke præg af sygdom. Derfor vil det pludselige massedødsfald hos denne særlige familie direkte kunne tydes - og bestyrkes af oplysninger i det følgende - som et led i *et attentat*.

Ud fra skriftlige angivelser på nogle af krukkerne i Ramoses og Hatnufers grave er begravelsen blevet opfattet af Lancing & Hayes som sket i Hatshepsuts "7. regeringsår". Det år er kendt som Hatshepsuts kroningsår - og var samtidig med påbegyndelsen af Senmuts første og officielle grav. Men de to egyptologer baserer deres opfattelse på kun disse vin- og oliekruffers årstal, hvilket er så upræcist, at det bliver misvisende.

Nøjagtig datering er vigtig for blotlægning af attentatmændenes fremgangsmåde. Og da de to egyptologers datering ud fra upræcise kronologier, metoder og andre forståelige misforhold nu snart 70 år efter dette fund endnu ikke er blevet undersøgt dybere af andre eller taget op til revision, er det derfor nødvendigt her at se på et par afgørende facts.

For set i sammenhæng - nu støttet af bedre udforskede kronologiske

omstændigheder for Hatshepsut, end der fandtes ved udgravningen i 1935 - må dateringen på afgørende punkter revideres. Herved forskydes tiden frem til nogle år efter Hatshepsuts kroning, hvorved det viser sig, at graven stammer fra perioden med opgøret, der satte ind inden for de sidste år af Senmuts karriere:

1. Af de i alt 12 gange, hvor Hatshepsuts navn er fundet i Ramose/Hatnufer-familiegraven, er hun seks gange omtalt som "konge af Egypten". Hatshepsut overtog magten cirka 1509 f.Kr. og lod sig krone til farao 1502 f.Kr., så graven er derfor fra *efter* dette tidspunkt, endda flere år efter (se pkt. 2). Mens gravfundets krukker med den nævnte "7-års-dato" mest vil angå dateringen af selve krukkerne, f.eks. deres keramiske fremstilling eller deres forsegling (ligesom det kendes i nutiden ved årgangsvin), så siger de derimod intet om gravlægningsens præcise alder/tidspunkt.
2. Alle disse begravelser på dette sted neden for Senmuts officielle gravanlæg var ikke hugget ned i den underliggende klippe, men placeret under skærver og byggeaffald, stammende fra udhugningen af Senmut-gravanlægget i toppen af samme bjerghøj 15-20 m ovenfor den. Den traditionelle præparation af ligene er foretaget - men selve begravelsen af plejeforældrene er stærkt præget af at være *foregået i al hast*. Efter udhugningsaffaldets mængde at dømme betyder det, at plejeforældrene er blevet begravet tidligst ved den tid, da størstedelen af arbejdet med Senmuts grav var ved at være færdigt. Da denne Senmut-grav først påbegyndtes i Hatshepsuts kroningsår 1502 f.Kr., er der forløbet nogle år, før de udhuggede stenskarver havde nået at danne et så tykt affaldslag, at det var tilstrækkeligt for at dække disse begravelser.
3. Da noget af det linned, der blev fundet i graven, var hentet i de kongelige lagre, idet det var mærket med Neferures kongelige kartouche, kan også dette pege på en sen dato. For det er tvivlsomt, om Neferure var umyndig eller mindreårig pige i Hatshepsuts regeringsår nr. 7, idet hun på det pgl. tidspunkt var i en alder, hvor hun har fungeret som en voksen kongelig med egen husholdning og tilhørende egen afdeling af de kongelige depoter.

Hertil viser det sig ydermere, at ikke alene fandt ombringelsen af Ramose, Hatnufer og deres familie sted på et tidspunkt ikke længe efter Neferures forsvinden. Men foruden alle disse mystiske dødsfald var der også samtidig omkring plejeforældrenes grave begravet fire andre personer, som tilhørte Senmuts husholdning. Bl.a. en person fra Senmuts private musikkepel; således var sangeren Harmose med sit instrument begravet få meter fra plejeforældrene og under helt samme omstændigheder. Og lignende gælder for et unavngivent ægtepar fra husstanden, samt forvalteren Tusy.

Stadig samtidig var der også foretaget - og ligeledes i hast - yderligere en særlig begravelse. Her er fundet - indsvøbt og i en stor kiste - et

temmelig stort dyr, dengang ikke ret almindeligt i Egypten hos privatpersoner, men igen: kun *hos kongelige* - normalt tilhørte heste militæret direkte under farao. Men her var en kostbart udstyret ridehest begravet "med fuldt honnør". Senmut med sin skønhedssans må have værdsat den højt, den var noget af et kongeligt statussymbol og brugtes af *herolder*.

Situationen fremstår her, som var der anvendt gangstermetoder, hvor fjenderne som et ekstra raffinement ved deres terroraktion også foretog en massakre på hans sjældne og kostbare ridehest. Det kan i nutiden vække associationer til en lignende situation i Mario Puzo's og Francis Ford Coppola's kendte roman/film "Godfather".

Ramose, der havde været den gamle konges krigskammerat og siden fik en ærespost ved hoffet, blev som tidligere omtalt gravsat med sine kostbare våben og fint indsvøbte våben: To langbuer og 70 specielt farlige pile og et bronzespyd - alle beregnede til krig eller parade for en højtstående officer. Her var der fulgt en skik udbredt flere steder i verden, ved således at lade en stor krigers våben følge med i graven.

F.eks. da Amenhotep II, der var kendt som en mesterlig bueskytte, senere i samme århundrede blev gravsat, fulgte hans berømte bue ham i graven. Men hos Ramoses var buerne - så usædvanligt - brudt omhyggeligt i stykker, en destruktionshandling der kunne tyde på at være en ekstra forhånelse ved ombringelsen af denne kriger. At bryde et sådant våben i stykker udtrykte ikke ualmindeligt underkastelse over for en fjende.

Tuthmosis III omtaltes ikke som prins

Det er blevet betvivlet, senest af egyptologen Joyce Tyldesley fra Manchester University, i hendes bog "Hatchepsut" (London 1996), at så mange mennesker døde på én gang som ved en katastrofe. Hun mener, at der ikke er fuldt sikre beviser på (hvilket dog er ganske normalt i egyptologien og også korrekt her), at Ramose og Hatnufer omkom som ofre for et attentat. Hun foreslår da, at de døde på forskellig tid og gravsattes med gravgods og nogle mumiekister, og er så senere blevet flyttet og samlet her i en fælles samling af grave.

Også andre lignende forslag ses i cirkulation, uden at der overhovedet synes foretaget nærmere analyse ud fra de arkæologiske facts og betingelser.

Således hos Tyldesley ses der bort fra, at udgraverne Lancing & Hayes, ud fra deres egne direkte observationer af de nyåbnede grave, hævder at disse mennesker var døde nogenlunde samtidig. Desuden var det almindeligt ved den gennemsnitligt lave levealder i datidens Egypten, at fremstilling af diverse gravudstyr blev forberedt ofte mange år forinden ibrugtagningen.

Mumierne var ikke åbenlyst molesterede, men de afdøde kunne let være blevet ombragt på en diskret måde - ikke nødvendigvis med gift, i

stedet kunne det f.eks. være sket ved strangulering.

Især er det nødvendigt at nærlæse de udgivne udgravningsrapporter. Det vil da fremgå, at Tyldesley ved sin ikke-attentat hypotese bl.a. har overset at tage den døde hest samt Ramoses ødelagte våben i betragtning. Heller ikke de primitive grav-hulrum, der nødtørftigt var stablet sammen af affaldsstumper fra Senmuts udhugne klippegrav. Det ville ingen rigmand byde hverken venner eller familie. Desuden ville der ved ordentligt forbedrede gravsættelser ikke inkluderes alle slags tjenestefolk i familiens private grav - og her ovenikøbet slet ikke familiens tjenestefolk, men Senmuts.

Der var virkelig intet gjort ud af disse primitive begravelser under skærverne, og ydermere skulle Senmut med sit næste gravanlæg blive anbragt med betydelig distance fra dem: Alt dette bestyrker, at der kun var tale om plejeforældre og ikke de rigtige forældre til denne mægtigste mand i Egypten efter farao. At de i det hele taget var gravsat så nær hans første gravanlæg, må især skyldes krisesituationen samt respekt og veneration ud fra den stærke tilknytning velkendt ved amme/tutor-forhold ved hoffet.

Desuden, med plejefamiliens fælles skæbne med hans husstand er det ikke usandsynligt, at Senmut med sin veneration senest kan have ladet dem bo på aftægt i en afdeling af sit rige hus og gods.

At Hatnufer var Neferures amme - og ifølge vor tesis også tidligere amme for Senmut - *var ikke usædvanligt for netop (halv)søskende* og indikerer yderligere det nære slægtsforhold. Det tydeliggør eksistensen af en fælles årsag bag Neferures og Senmuts hver så gådefulde forsvinden inden for en bestemt periode. Endnu i dagens Egypten under islam bliver børn, der får mælk af samme kvinde, anset for at have et søskendeforhold.

Det er bemærkelsesværdigt ved familiens markante forbindelse til de øverste kongelige, at navnet på den prins, der senere blev farao Tuthmosis III, *aldrig er nævnt* på én eneste af de fundne genstande med tilknytning til hoffet eller på andre af fundene i graven!

Ej heller omtales han i Senmuts inskriptioner i dennes to gravanlæg og *heller ikke i nogen af Hatshepsuts gravanlæg*. Han er end ikke nævnt i Tuthmosis II's inskriptioner. Det bekræfter også, at han fødtes sent.

Alt samstemmer med disse hidtil oversete forhold, at ikke blot hos Senmut og hans plejeforældre, men ikke en gang hos de kongelige selv, regnedes den senere Tuthmosis III for at være tronfølger eller regent. Han må da være kommet på tronen uventet, som f.eks. ved et kup.

Hele den ovennævnte situation forekommer nu som en terroraktion, foruden at det i den tids ånd kan være udført som et destruktivt magi-offer i en ritualiseret hævn- eller skadehandling, der alt sammen tydeligt har haft til hensigt at fratage Senmut lysten til at fortsætte med at ville aspirere til faraotronen. Og dertil kunne det fremstå som en grusom advarsel til at afskrække andre indflydelsesrige personer fra at fortsætte deres relationer til - eller direkte at støtte - Senmut.

Den skæbnesvangre intrige

Ypperstepræstens dobbeltspil

Hapuseneb, der var Amons ypperstepræst i Theben, blev en af Egyptens rigeste og mest indflydelsesrige dignitarer. Ud over det forhold, at han som indehaver af dette mægtige embede kontrollerede Amontemplernes jorder og ejendomme, havde han og "næstøverste Amonpræst" egne paladser og godser med store stabe af sekretærer og tjenere af alle slags. Han havde ligesom præsteorganisationen både handelsskibe og en egen lille privat hær.

Mange af de personer, som den tids ypperstepræster udpegede til indsættelse i statsadministrationen, havde end ikke gejstlig baggrund. Selv hos farao anbragte ypperstepræsten egne mænd som hoffolk.

Præsteskabet ekspanderede til en overklasse, en *præstekaste*, der ejede næsten halvdelen af Egyptens jord (sml. den katolske kirke, der f.eks. i Danmark frem til reformationen i 1500-tallet ejede en tredjedel af jorden, som den styrede helt fra Vatikanet). Alene de mange præsters grave udgør en fjerdedel af samtlige begravelser ved Theben.

Når faraonerne skulle føre krige, var de ofte afhængige af de gigantiske økonomiske midler hos præsteskabet (templerne havde et uhyre antal kornkamre og var veritable kapitalbanker). Således ses, cirka 100 år efter Tuthmosis III, at farao Akhenaton (Amenhotep IV) - der brød så afgørende med dette Amonpræsteskab - ikke førte nogen krige af betydning, skønt naboerne benyttede sig af situationen og attackerede rigets grænser. Dette må derfor *også* ses i lyset af hans nedbrudte forhold til Amons præsteskab og dets formidable pengekasse.

Hatshepsuts første 13 år som Tuthmosis II's dronning 1523/22-1509 f.Kr. og dernæst hendes eget regime i cirka 22 år først som regent og siden som kronet farao 1509-1487 f.Kr. var mest en fredelig periode i Egyptens historie. Og fra starten synes hun i virkeligheden at have siddet mere på magten end gemalen gjorde. Ikke utænkeligt må præsteskabet have søgt midler til at styre hende, f.eks. ved at bidrage mindre til krigskassen.

For der var netop ingen større felttog, erobringer eller periodiske småkrige på hendes tid bortset fra to-tre grænsestridigheder med et enkelt togt til Nubien, hvor hun som nævnt fulgte den tradition, at farao personligt stod i spidsen for hæren (enkelte egyptologer anser ekspeditionen som en fredelig handels ekspedition, uden at ænse inskriptionernes tale om krigstogt). Hun havde i stedet for kostbare krigsudgifter stort set valgt en strategi, der oven i købet styrkede hendes position i forhold til præsteskabet:

- Hun fandt nogle bedre og mere holdbare udveje ved fredelige midler, idet hun udviklede en enestående aktivitet gennem diplomatiet. Således også ved hendes ekspedition til Punt (Etiopien-Somalia); herom vides, at der ikke i 600 år tilbage - ikke siden farao Mentuhotep - havde været officiel kontakt direkte på regeringsplan mellem de to lande.

Men den interne konflikt ulmede, og til sidst stod Hatshepsut i den situation, at den person, der blev en af hendes overhovedet mægtigste - og værste - fjender, også var den, der var "øverste Amonpræst", dvs. ypperstepræsten for hele Egypten. Hans embede forenede den religiøse og politiske magt i én person, så han - bortset fra en del af perioden med Senmut - havde landets mest magtfulde position ved siden af farao. Denne mand var den tidligere nævnte Hapuseneb, der bl.a. betegnede sig selv som:

"...den øverste blandt alle Amons præster i syd og nord (dvs. 'det egyptiske dobbeltrige')..."

I kultisk henseende har Hapuseneb været en højt indviet, og han lod i sine selvbiografiske inskriptioner yderligere forstå:

"...jeg kendte hemmeligheden om gudernes ni-foldighed... (og) ...kendte den højeste hemmelighed hos begge gudinder (dvs. Isis og Nephtys i Osiris-mysterierne)..."

Han var øverste dommer; det var forbundet med, at han også var dét der svarer til justitsminister. Og som ypperstepræst fungerede han i vid udstrækning som rigets "personalechef" og havde indflydelse eller bemyndigelse til at ansætte de folk, som han selv ønskede, hos farao. Blandt sådanne personer afslører flere, i inskriptioner i deres gravanlæg, en tvetydig holdning til Hatshepsut (se kap. 18).

Hapuseneb angiver desuden om sig selv, at han oprindeligt var blevet udvalgt ved Tuthmosis I's hjælp til at være:

"...den øverste i Amons hus (tempel) i Theben..."

Senmuts magtområder bl.a. som "gudens-hustru"s (dronningens) "husholder" i templet og siden også templets øverste administrative forvalter, var konfliktbefordrende tæt på Hapuseneb. Sidstnævnte blev tilmed guvernør over Øvre Egypten, med Theben som hovedsædet. Dvs. endnu en konkurrencesituation, når Senmut var guvernør over Nedre Egypten.

Senmut var i flere forhold tvunget til at indordne sig Hapuseneb, da denne ypperstepræst på et tidspunkt også blev krigsminister og finansminister. Eksempelvis var Hatshepsut nødt til at gøre denne gejstlighedens øverste til formel overentreprenør for sit officielle kongegravsprojekt i Kongernes Dal (KV 20) - skønt Senmut dog var den, der havde vist sit talent for at udføre vanskelige og utraditionelle projekter. Ifølge nogle egyptologer er det just Senmut, der er afbildet i et af gravens rum, hvor han giver Hatshepsut hyldest, og hele grundprojektet bærer umiskendelige spor af at være Senmuts dristige, ukonventionelle og stort udtænkte plan:

- Dette gravanlæg er udført bag om den præcis smalleste del af det

bjerg, der adskiller templet i Deir el-Bahari fra Kongernes Dal - og er udformet som et tunnelprojekt, der i lige linje skulle udhugges *under* bjerget og slutte på dets anden side: direkte under Hatshepsuts tempel. Og i princippet ville tunnellen i fortsat *samme linjeføring* også forbindes med Senmuts hemmelige grav, der således fra modsat side af bjerget er ført langt ind under tempelområdet - som var de skabt til hinandens forlængelse. Via templet *gik denne sigtelinje helt over til Karnaks tempel* på Nilens østbred.

Det storslåede projekt - det længste og dybeste gravanlæg - havde ikke sin lige i Egyptens historie. Det har været hårdt for Senmut at blive forhindret i at gennemføre det, og at måtte overlade en stor del til sin værste konkurrent. Men ydermere ændrede Hapuseneb planen, så at anlæggets linjeføring krummedes bort fra retningen, hvad enten det var fra problemer med undergrundens reelt vanskelige beskaffenhed, den ny ledelses fejl eller simpelthen obstruktion behændigt skjult ved at overdribe betydningen af de tekniske problemer.

En hidtil uerkendt "parallel" til Senmuts ideer ses 300 år senere, da farao Seti I både efterlignede Senmuts stjernekort og delvis Deir el-Bahari templets stil samt en egenskab ved gravanlægget i Kongernes Dal: I lokale beboeres tradition - idet forfædre til distriktets i 4.000 år bofaste befolkning deltog i arbejdet med Seti-gravanlægget (KV 17) - findes der i anlægget en tunnel ført under bjerget og ud mod Hatshepsuts tempel. I nutiden er der under gravens tonstunge sarkofag just fundet *en skjult tunnel* med dén retning; i 1950'erne gen-udgravedes heraf 120 m, men fortsættelsen venter.

Henimod slutningen af Hapusenebs liv skete noget mærkeligt. På mystisk vis tiltog han sig også magt som vesir, hvad der afgjort var at trænge mere ind på Senmuts enemærker og dermed presse Senmuts magt.

Eventuelle, og uundgåelige, konflikter og krænkelser mellem de to topfigurers magtområder og beføjelser afspejles ikke med tydelighed i inskriptioner - så hvis der var fjendtligheder i det skjulte, blev masken holdt udadtil. I tilslutning til denne politik nævnes Hapuseneb derfor respektfuldt i Hatshepsuts inskriptioner og selv i Senmuts måske største projekt, hendes smukke tempel i Deir el-Bahari.

De temmelig spegede forhold omkring ypperstepræsten Hapusenebs indstilling til Hatshepsut ses efterhånden at have udviklet sig til et gigantisk dobbeltspil - hvor denne hovedfigur for landets øverste religiøse og politiske magt *også* fremstod blandt lederne af en konspiration. På den ene side var Hapuseneb inden for præsteskrabet leder af et stærkt parti, der stod for fornyselsen og understøttede Hatshepsut; mens han på den anden side også deltog i et i starten svagere parti, der forblev traditionen tro og hvis skjulte fjendtlighed over for Hatshepsut siden hen slog over i at støtte den senere Tuthmosis III.

Idet denne farao var både opdraget og uddannet til præst hos præsteskrabet, var han fortsat stærkt tilknyttet denne institution.

Obelisk-triumfen - det gunstige øjeblik for komplottet

Hatshepsut påbegyndte i sit sidste år som enkedronning at lade Senmut fremstille to obelisker samt transportere og oprejse dem i Thebens (Karnaks) store tempel *Ipet-Issut*, 'det mest udvalgte af (alle) steder'.

Da Hatshepsut havde jubilæum som hersker - 30 år fra det år, hvor hun *oprindeligt* blev tronhersker sammen med sin gemal - afholdtes den tilhørende traditionelle fornyelsesfest, *Sed*-festivalen. Som det nu var ved at blive skik ved denne type farao-festival, lod Hatshepsut opstille (yderligere) to obelisker; denne gang af granit fra øen Sehel nær Aswan. Udførelsen blev betroet Senmut samt Hatshepsuts *ældste vesir Amenhotep*.

Senmut lod de kolossale obelisker udhugge i Aswans granitbrud 250 km syd for Theben, transportere og endeligt opstille i Thebens tempel. Således, efter at de store stenblokke var frigjort fra stenbruddets klippe, trak tusindvis af arbejdere i et enormt teamwork obeliskerne gennem sandet og ud på en specialflåde i en tørdok. Her udnyttedes Nilens forårshøjvande til at få denne flåde fri og bugseren den til Theben, inden oversvømmelsen atter faldt, hvilken nu udnyttedes til at få fartøjet losset, når det således blev tørlagt ved flodbredden ud for byggepladsen.

Senmut påbegyndte opgaven i Hatshepsuts regeringsår 15 og afsluttede værket præcis syv måneder senere - inde i år 16 (1494-1493 f.Kr.). I hendes tempel i Deir el-Bahari er denne store begivenhed afbildet med flådningen fra Nilens første katarakt (vandfald) ved Aswan; fartøjet med de to obelisker blev trukket af henved 30 galejer med cirka 900 roere. Det hørte med til Senmuts bedrift, at det var de hidtil største obelisker, der nogensinde var opstillet i Egypten; de massive stenkolosser er mere end 30 m høje, nær 2,5 m brede ved basis, og hver vejer tæt ved 350 tons.

Obeliskerne oprejstes ved hallen, der var bygget af Tuthmosis I i Theben/Karnaks gamle Amontempel. Deres pyramideformede toppe og de indhuggede hieroglyffer blev overtrukket med imponerende mængder guld (det antages, men er aldrig blevet konkret dokumenteret, at endog hele obeliskskiftet på det første par var forgyldte). Det betroede arbejde blev udført af Hatshepsuts øverste guldsmed Thutiy.

Hatshepsut priste obeliskernes skønhed og kostbarhed, og garanterede, at de var "af hver sin hele stenblok". Disse over 30 m høje monolitter, dvs. hver af dem som netop én ubrudt stenblok, var sandelig en bedrift; denne garanti for deres egenskaber lod Hatshepsut inskribere på dem - inklusiv en lang *besværgelse*, hun svor ved alle guderne.

Hatshepsuts nu i alt fire obelisker var opstillet mellem 4. og 5. pylon (tårn-portal) i Amontemplet og skulle her have "genklang" med en anden gruppe af fire obelisker, der allerede fandtes ved templets indgang. Kun den ene af de fire står tilbage i dag.

Hendes obelisker stod inde ved templets akse. Det er denne vigtige

akse, der genses i hendes Deir el-Bahari tempels midterrampe, som Senmut i kilometers afstand vest for Amontemplet placerede præcis i den linjeføring.

Senmuts egne inskriptioner viser stolthed. At være kun syv måneder om hele værket *var* en uhørt præstation. Forståeligt, at det kæmpemæssige og krævende arrangement kunne gøre ham mindre opmærksom over for komplotmageres planer, da han må have befundet sig langt fra Theben. Han påbegyndte (jf. Ratié) endda Egyptens højeste obelisk, 41 m, på 1040 tons. Den fik en udvendig revne og forblev i stenbruddet. Revnen er ikke i undersiden, hvor obelirken mejsledes fri, dvs. ikke opstået under arbejdet, idet de pgl. sider er fuldt *finish*polerede. Den kom derfor først *efter* denne færdiggørelse og kunne kun frembringes ved skiftevis at tænde bål og hælde vand på fladen. Altså en bevidst ødelæggende (sabotage)handling.

Det er et vigtigt punkt. Og det var måske derfor, at den ældste vesir Amenhotep blev indsat som hjælp - udefra set naturligt og uproblematisk - eller var han netop blot et redskab til at skubbe Senmut ud?

På Hatshepsuts vegne lod Senmut et par sektioner af hendes fars (ovennævnte) tempelhal midlertidigt demontere, bl.a. ved fjernelse af et halvtag, af træ, og dets fire cedertræssøjler samt hele sydvæggen inklusiv dennes søjlerække. Enhver entreprenør vil kunne genkende det som kun en midlertidig fjernelse for at kunne komme ind og anbringe de to enorme obelisker på højkant i dette gamle Amons hovedtempel i Theben. Men det har ikke passet fjenderne ved hoffet, de synes at have planlagt særlige formål for templet og dets Tuthmosis I-hal.

Til et overblik over situationen indtil nu kan der *opsummeres*: For afgørende at skubbe Senmut ud af magtspillet synes den skjulte fjendtlige opposition at have ladet Neferure - den vigtigste nøgle til kongemagten - forsvinde totalt. Hvorefter gruppens tronkandidat Tuthmosis (III) blokerede Senmuts sidste udvej for "helkongeligt" ægteskab ved at gifte sig med den tilbageværende anden kongedatter. Herefter tilspidsedes konflikten - og mundede ud i terroraktion mod Senmuts nærmeste omgivelser.

Det var godt planlagt - hvilket kan rekonstrueres på baggrund af en række inskriptioners datoangivelser. Det fremgår da, at fjenderne i en sidste fase har ventet med at gå i aktion til en periode i 1494-93 f.Kr. Her var fri bane til at konspirere og udføre sabotagehandling: Især mens Senmut gennem mange måneder ofte var optaget af nævnte rejser med arbejde i Aswan og Sahel foruden andre steder langt fra Theben.

Komplottet mod Senmut ser herefter ud til at have været planlagt at kulminere ved det omtalte Hatshepsuts 30 års jubilæum, *Sed*-festivalen, i det pågældende år 1494/1493 f.Kr.

Tempelhallens uopklarede gåde

Senmuts opstilling af obeliskerne i netop Tuthmosis I's hal kunne direk-

te bruges imod ham, eksempelvis ved at påstå det som en krænkelse mod den mægtige gud Amon samt mod det hellige minde for den store heltefarao, Tuthmosis I. Baggrunden for, at en sådan anklage i det hele taget kan rekonstrueres, er, at et tilstrækkelig synligt mønster fremtræder.

Hatshepsut havde legitimeret opstillingen ved - som hun i inskriptioner lod forstå - at hun hermed udførte sin fars Tuthmosis I's ønske eller vilje. Således gik hun fri i denne sag; i det hele taget kunne hun bedst rammes, hvis først Senmut var fjernet. Det var her, der skulle sættes ind!

Så Senmuts indsats med obeliskerne standsedes. Den ældste vesir Amenhotep overtog både arbejdet og æren for især de sidste to obeliskers opstilling. Det har siden skabt forvirring (skønt sjældent påpeget) om fremstillingens rækkefølge hos en række egyptologer. Men også forvirring om Senmuts indsats især ved det sidste par obelisker, hvortil også mange forskere bidrager til den lange række af opfattelser herom, alle indbyrdes afvigende eller uklare.

Det er et faktum, at ved at afskære Senmut fra selv at fuldføre sin plan med hallen, tog Tuthmosis III senere æren for at "genopføre" det meste af denne søjlehal, kaldet *Khu mennu*.

Der må have været nogle særlige omstændigheder ved hans farfar Tuthmosis I's oprindelige opbygning af denne hal. Den synes tillagt en særlig betydning gennem flere generationer - også selv om tempelkomplekset snart fik tilbygget andre større og rigere haller end denne.

Her har bl.a. Tuthmosis III selv ladet dette tempel udvide. Foruden at hæve stengulvene på grund af flodens oversvømmning ombyggede han i større omfang og fjernede da en tempelport opført af Tuthmosis I's far, Amenhotep I - men helt uden at dette indgreb blev lagt ham til last.

Senmut ødelagde ikke hallen ved at skaffe plads til obeliskerne; blot fjernedes et lille træhalvtag for at lade rummet blive en af hans typiske åbne gårde, elegant indrammet af kolonnader, hvis søjlerækker synes at have gået hele vejen rundt langs ydervæggene. En af kolonnaderne udformede Senmut med sit arkitektoniske nysyn, hvor de enkelte søjler menes skabt med forbillede i udsmykkede teltpæle til *Sed*-festivalens pavillon.

Rummet forblev derefter som friluftshal, og her ragede obeliskerne frit i vejret. Når der ikke mere skulle anvendes tag, er dette virkelig afslørende for Tuthmosis III's tale om sin "genopførelse".

Derefter skete intet videre - bortset fra at Tuthmosis III byggede klodsede mure om Hatshepsuts obelisker og skjulte mest muligt af dem og deres tilmed religiøse inskriptioner. De mure ødelagde rummet meget, men stadig uden at denne farao kritiseredes for det. Og 30 år efter skrev Tuthmosis III's søn, Amenhotep II, om sig selv, at (også) han:

"...genoptog restaureringsarbejdet..."

Videre oplyser denne farao, at han indsatte manglende søjler, dekorerede dem med kostbart metal og satte de indemurede obeliskers vægge i

stand. Det skete stadig uden at alle disse indgreb i hallen blev kritiseret.

Da Tuthmosis III mur-indkapslede Hatshepsuts obelisker, lod han "til erstatning" opstille to af sine egne foran templets 4. pylon, og "skjulte" det ved at lave dem delvis som kopier af hendes obelisker. De ligger nu som rester omkring Hatshepsuts eneste tilbageværende obelisk.

Hvad mon det var for mystiske forhold ved denne hal? Der kendes ikke til om inskriptioner er bevaret om den side af aktionen, hvor Senmuts indsats med opstillingen af Hatshepsuts obelisker kunne fordrejes til at blive brugt imod ham selv. Forløbet skal ses ud fra den stærke logiske konsekvens ved de pågældende forandringer, startet af Hatshepsuts ønske om indgriben i hallen, hvorefter det er et faktum, at Senmut efter opstillingen af obeliskerne - kort før sin forsvinden - blev frataget sit værks triumf.

Det ville netop være særdeles effektivt indledningsvis at underminere Senmut på et af hans mægtigste ansvars- og magtområder, nemlig overopsynet med disse - også religionspolitisk følsomme - tempelbyggerier, landets største ressourcekrævende virksomheder af indvirkning på beskæftigelse og økonomi. Således at rejse tvivl om hans virke kunne bruges til at skabe en breche i grundlaget under den mægtige Senmut og herved bane vej for at introducere langt alvorligere, ellers normalt utænkelige anklager imod ham.

Og det viser sig, at i tempelgårdshallen fandt de ritualer sted, der var forbundet med kongens opstandelse, når den konge efter døden forenede sig med Re. Denne solgud var desuden netop tilknyttet obeliskerne.

Senere tekster viser, at også Osirismysterier tilhørende disse ritualer udførtes her. Man valfartede årligt fra hele Egypten for at være nær dette ceremoniel i landets helligdomscenter. Det vil forklare obelisketeksternes tilmuring, samt at Senmuts præg på det sted skulle holdes borte fra den kommende konge og dennes slægt: I denne hal stjal Tuthmosis III tronen ved et kup mod Hatshepsut midt under ceremoniellet (jf. kap. 17).

Heroldtitlen som genial beskyttelsesstrategi

Senmut må have været yderligere bevidst om voksende fare, idet han på dette tidspunkt fandt på en speciel udvej til at beskytte sit liv, især når han var borte fra begivenhederne og dermed konspirationen i Theben.

Bag rabbinerskriftens beretning - mere herom senere - er det muligt at gennemskue med klarhed, at Moses (Senmut) skulle gøres til syndebuk: stedfortrædende offer. Dødsstraf for en højtstående som Senmut kunne kun vanskeligt komme på tale, medmindre det drejede sig om f.eks. drab på en af faraos herolder, der repræsenterede farao selv, hvilket derfor automatisk kunne udløse ubetinget dødsstraf.

Men at han i stedet blev udsat for skinhenrettelse, hvor han kun blev symbolsk dræbt, vil netop skyldes, hvad der nu vil blive klart: At den strenge dødsstrafregel så paradoksalt også har medvirket til at redde ham.

Det stærke sammenfald i identitet og skæbne hos Moses og Senmut bliver stadig tydeligere (jf. nye indicier, kap. 11). Baggrunden er, at noget af det sidste inskriptionerne vidner om, hvad Senmut foretog sig, inden han så pludseligt "forsvandt fra Egyptens overflade", var, at *han lod sig udnævne til faraos (Hatshepsuts) øverste herold*.

Dette var ikke umiddelbart en stilling af største betydning så langt fremme i hans storstilede karriere, hvor han som bekendt var bl.a. faraos stedfortræder, administrator, guvernør over en stor del af Egypten, skatmester, udenrigsminister, general etc. Men nu da fjenderne ved hoffet og præsteskabet var blevet livsfarlige, var det et genialt træk at tage *denne titel som beskyttelsesforanstaltning*; - for hvem kunne henrette en faraos herold uden selv at blive henrettet bagefter, ifølge den strenge regel om dødsstraf for drab eller medvirken til drab på en kongelig herold?

Videre i dette drama fremgår det, at for afgørende at skubbe Senmut ud af magtspillet blev en bestemt taktik taget i anvendelse over for ham, nemlig "at vende hans egne våben imod ham selv". Dette ses gentagne gange herefter anvendt som den mest effektive fremgangsmåde. I dette tilfælde kopieredes Senmuts ide med at arrangere en speciel udnævnelse som beskyttelsesforanstaltning:

- For også ypperstepræsten lod sig selv udnævne - som omtalt - til vesir! Ligeledes her altså et temmelig usædvanligt skridt, når hans i forvejen højere stilling tages i betragtning, idet han i en vis forstand trådte et rang- eller status-trin nedad, når han fungerede som vesir.

Hermed som en parallel eller tilsvarende situation som Senmuts stillingsmæssige trin "nedad": Fra sin stærke vesirpost kunne Hapuseneb yderligere gribe ind mod Senmuts nære forbindelse med faraomagten. Et nyttigt modtræk netop fordi vesirembedet kunne give direkte adgang til heroldernes netværk både i hæren og administrationen over hele landet.

Kun cirka én måned senere hørtes der pludselig ikke mere til Senmut overhovedet.

Men netop også på dét tidspunkt, her i Hatshepsuts regeringsår nr. 16, døde Hapuseneb pludseligt. Det skete påfaldende samtidig med, at Senmut forsvandt. Inden for denne sidste måned accelererede de dramatiske begivenheder voldsomt - hvilket det følgende vil klarlægge.

RESUMÉ

- Det er kendt, at ypperstepræsten Hapuseneb støttede Hatshepsut, men tilhørte samtidig i hemmelighed et parti, der var vendt imod hende.
- Denne ypperstepræst med egne formuer og virksomheder i ryggen blev Senmuts hårdeste konkurrent.
- Senmuts beskyttelsesstrategi synes efterlignet af ypperstepræsten, da denne tildelte sig selv nye titler, der kunne yde beskyttelse.

Den udspekulerede fælde

Det mystiske drab - var Moses den skyldige?

Bibelen omtaler en mystisk drabsepisode, som blev den udløsende årsag til, at Moses til sidst måtte flygte bort fra Egypten. Ifølge "2. Mosebog" (2,11-14) gik Moses ud og "iagttog hebræernes byrder (arbejde)" - og her blev han oprørt over at se, at en egypter overfaldt en hebræer, og:

"...da vendte han (Moses) sig om til alle sider og så, at der ikke var nogen (vidner). Derpå slog han egypteren ihjel og gemte ham i sandet..."

Men i rabbinerskrifterne (f.eks. Paracha og Targum, se nedenfor) er bevaret en udvidet version, der viser mere af situationen. Her berettes om en konflikt. Også i rabbinerskriftet "Yashar" (S. 1265f) beskrives det i forbindelse med, at han iført fuldt prinselig ornat ledede store anlægsarbejder i Nedre Egypten. Idet Moses under sine inspektioner således "iagttog arbejdet", mens han styrede statens anlægsarbejder her i landets nordlige del, havde en egyptisk arbejdsleder sendt en hebræer bort og derefter gemt sig i hebræerens hus for at lægge an på dennes kone. Sagen blev anmeldt, så den kunne dømmes af Moses, der "var kendt for sin nåde og retfærdighed".

Denne beretning fortsætter videre med en mærkelig episode, idet den fremstiller det, som om Moses løftede en spade for at slå egypteren i hovedet og dræbe ham, men standsede og udøvede i stedet en magisk påkaldelse, hvorefter egypteren faldt død om:

"...da lyden af Guds navn nåede hans ører..."

Her er et indhold med forskellige elementer. Hvorfor skulle den højtstående Moses, der havde mange embedsmænd til at udføre sine ordrer, egenhændigt gribe til vold mod en af sine underordnede? og hvordan kom han som dommer i den situation at holde en spade?

Der er heller ikke andet, som tyder på, at et drab blev begået i ubehersket vrede, da Moses flere gange i rabbinerskrifterne - om end han sandelig kunne vise temperament - er beskrevet som "det tålmodigste menneske i verden". F.eks. når han ofte måtte forsvare det (med Bibelens udtryk) hårdnakkede folk, israelitterne, over for deres egen gud.

Endnu mere mærkeligt er det, fordi der ikke kendtes til spader hos egypterne! De anvendte hakker - i deres sprog var der end ikke noget ord for spade eller skovl. I Bibelen, men kun i "5. Mosebog" (23,14-15), findes det hebraiske ord '*jated*', der senere blev oversat som 'spade'.

Mindst tre forskellige rabbinerskrifter - "Paracha" til Exodus 2,12 ved Rabbi Solomon Jaschi, samt den palæstinske "Targum" (I, s. 447) og jerusalemske "Yashar" (s. 1265-1266) - hævder, at dette drab på egypteren endog blev udført ved hjælp af:

"...den måde, som Moses udtalte gudsnavnet på...".

Et voldsomt antal egyptiske tekster viser udstrakt brug af magiske formler. En arabisk tradition hævder, at fra oldtiden er "kendskab til lyd" bevaret f.eks. hos visse islamiske sekter, bl.a. med hjemsted i Cairo, en viden der kunne anvendes ved en speciel intonation af gudsnavnet Allah med en særlig effekt til følge. De gamle egyptere og andre oldtidsfolkeslag havde desuden stor viden om giftstoffer, drugs, parfumer og røgelse - ifølge traditionen også just midler, der kunne få en person til at falde død om eller som tilsyneladende død, og evt. blot kunne udløse det ved et let puf.

I rabbinerskrifterne synes egypteren at være dræbt ved Moses' blot afværgende bevægelse, men meget taler for, at det hele kun var arrangeret til at tage sig ud som drab. Endog i Quranen (sura 28,15) er der endnu bevaret elementer af netop dette forløb.

På hele den baggrund er det logisk, at brug af det hebraiske *jated* for en 'spade' giver forkert udlægning af overleveringen, idet ordet i virkeligheden i hebraisk betydning er en 'pløk' eller en 'pind', 'skaft' - og eventuelt afledt heraf en betydning som 'gravestok', hvilket igen sandsynliggøres af, at "4. Mosebog" (21,18) omtaler:

"...en brønd fyrsterne gravede, folkets ædle gravede med kommandostaven, med deres stave (eller 'Lovens scepter')...".

Men *jated* synes afledt af egyptisk *jati* eller *jtj* (*iti*), 'en hersker, konge, kongelig person' og 'herske, udøve magt. I stavningen af *jati* indgår en hieroglyf, et determinativt tegn - dvs. "tydetegn" der ikke i sig selv udtales - og som viser en mand med en sådan herskerstok/stav eller scepter.

Ved derfor at tage "den egyptiske faktor" i betragtning ved oversættelse af denne sætning opklares problemet. Der viser sig her en dobbelttydning, idet 'at udøve eller have magt over' også kunne være et udtryk i forbindelse med magi - hvad der netop omtales at være udøvet her - samtidig med, at episoden kan udlægges, som det var lykkedes Moses "at få magt over" angriberen ved sin afværgende bevægelse.

Den bevægelse må han have foretaget, da han holdt sit værdigheds-tegn i hånden: netop et lille scepter eller en magtstav som de øverste officials, med "magt" i kraft af deres embede, var udstyret med. Den angribende egypter faldt herved, så mystisk, om som død.

Det anvendte hebraiske ord *jated* har forbindelse til den oprindelige egyptiske dobbelttydning der er forbundet med et lignend ord *jatet* (*j3tt*), 'destruktion' (se også kap. 13) - registreret i Erman & Grapow's standardværket "Wörterbuch der Aegyptischen Sprache" (Band 1, s. 35).

Bibelen omtaler ingen af detaljerne i rabbinerskrifternes beretning,

og Bibelens åbenbart stærkt forkortede referat er i det hele taget mærkeligt, idet tilsyneladende ingen havde set hverken manden eller drabet.

Desuden ville der dengang normalt ikke blive gjort nogen større af-fære ud af det, hvis en så højtstående person var kommet for skade at slå en underordnet ihjel. I værste fald var det bl.a. muligt at betale sig fra det med en erstatning. Så hvorfor skulle Moses være flygtet af den grund? Også derfor peger sådanne forhold bag den faktiske hændelse på et isce-nesat arrangement.

I Bibelens beretning angives tydeligt, at ingen overværede episoden. Dette kunne være et resultat af, at Moses pålagde de tilstedeværende he-bræere tavshed - ifølge Baring-Goulds rabbinerskriftsamling "Charac-ters..." (vol. 2, s. 82), der videre oplyser: Men hebræerne diskuterede det bagefter indbyrdes, og nogle sagde, at Moses havde handlet godt, og an-dre, at han havde handlet dårligt. Derfor kan den oprindelige beretning have angivet, at da Moses var alene, var det blot, mens han skjulte liget, idet han allerede gennem længere tid var blevet klar over, at hans fjender udspionerede ham.

Beretningen fortsætter med besynderlige handlinger. Dagen efter drabet gik Moses derud igen (måske for at kontrollere om liget var skjult tilstrækkelig godt?). Her mødte han to hebræere, der sloges. Dette angiv-es af både Bibelen og rabbinerskrifterne. Men sidstnævnte kilde - bl.a. "Midrash Rabba" (3,39) - beretter dertil, at disse to hebræiske bagmænd, *Dathan* og *Abiram*, var unge brødre og var sønner af Eliab fra Ruben-stammen. De var tydeligvis deltagere i et *frame-up*, hvor der blev gjort forsøg på et attentat mod Moses; et attentat som, selv hvis det mislykke-des, i det mindste ville provokere Moses til modhandling, som ville placere ham i en position, der kunne anvendes som påskud for at rejse anklage imod ham.

Disse rabbinerskrifter tilføjer, at striden havde forbindelse med Mo-ses' optræden dagen før. I den oprindelige beretning synes de to hebræ-ere, netop den pågældende gårdsdag, at slås om noget, de havde røvet fra liget. - Kunne det være noget, der var forbundet med Moses' handling?

Moses frakendes kongesymbol

Rabbinerskrifterne oplyser videre, at først da Moses greb ind i slagsmå-let for at forhindre, at Dathan slog Abiram, var de to brødre mærkvær-digt enige og uden strid, men var pludselig begge vendt imod Moses. I teksten i "2. Mosebog" (2,14) siger den ene til Moses:

"...Hvem har sat dig til fyrste ("konge") og dommer over os?

Tænk du på at slå mig ihjel, ligesom du slog egypteren ihjel?..."

Men i rabbinerskrifterne sagde han noget mere ved denne episode:

"...Hvem har sat dig, *du som er uden et skæg*, til fyrste ("konge")

og dommer over os? Vi ved godt, at du ikke er søn af Faraos Datter,

men af Jochebed. Tænker du på at slå mig ihjel, ligesom du slog egypteren ihjel?..."

Det til citatet anvendte hebraiske udtryk *sar*, 'fyrste', er en præcis anvendelsesform lige i tilfældet med Moses, der i rabbinerskrifterne var anerkendt som kronprins og kongens stedfortræder. På vestsemitiske sprog som hebraisk er 'konge' *malik*, mens det på østsemitiske sprog som akkadisk (babylonisk) var lige omvendt - her betyder *sar* 'konge' og *malik* 'fyrste', og ordene har i det daværende "protohebraiske" eller "protokanaanæiske" sprog været nærmere begge betydninger.

Således har hebraisk *sar* kunnet bruges i visse tilfælde i forbindelse med kongeembedet. Og at det i teksten var ment i den betydning, fremgår af sammenkædningen: at Moses' status anerkendtes her også at være dommer. I Egypten og øvrige Mellemøsten var det tradition, at kongen opfattedes som øverste dommer (bl.a. kong Salomon og, i princippet, Samson).

Yderligere forstærkedes denne betydning i citatat ved anvendelse af udtrykket "uden et skæg". Dette udsagn må derfor have haft en ganske anden betydning, end hvad senere udlægninger påstår: F.eks. at Moses var skægløs betød, at han var for ung og uerfaren til at blande sig - men dette giver ikke nogen mening, da han på den tid var en topembedsmand på omkring 40 år. Der var især ingen mening i at sige dette til Moses, da han som alle (især højstående) egyptere var glatbarberet; mens *skæg* ofte var tegn på kongens guddomsværdighed, hvorfor det også mest er *konger*, der ses med skæg. Det er derfor ikke ulogisk, at Senmut/Moses både i sit kongelige gravanlæg og i det officielle kongelige tempel i Deir el-Bahari i flere tilfælde netop også ses afbildet med skæg.

Udtrykket "uden et skæg" kunne derimod være en fornærmelse hos vestsemitiske folk, der overalt og i utallige afbildninger var kendt for just at være skæggede. F.eks. omtaler Bibelen senere (Salme 133,2) "Ahrons skæg", men *aldrig* påstås det nogetsteds, at Moses bar skæg. Yderligere påpeger bemærkningen tydeligt den skægløse Moses som værende en ikke-hebræer og dermed en udenforstående.

Men især vil det fremgå også af det følgende, at Dathan og Abiram har tilhørt den konkurrerende faraoprins' (Tuthmosis III's) parti, bl.a. ved at de tydeligt tilkendegav, at Moses *ikke for dem* eller deres gruppe anerkendtes som *sar*: 'konge/fyrste', 'overhoved', hvorfor de således ikke anerkendte ham at kunne bære en konges skæg. Det var i så fald en klar underkendelse af, at Moses tidligere var kronet som tronarving og anerkendt som kommende farao.

Idet Moses betegnedes "søn af Faraos Datter", kan han, efter at denne kvindelige hovedperson senere blev dronning, havde ladet sig mere fornemt kalde "søn af *Jah-Khebet*", dvs. af 'himlens gudinde' (Isis). Navnet genkendes som Jochebed i hebraisk gengivelse. Det er først langt henne i Bibelens Moses-beretning, at hans mor omtales som Jochebed.

Just på episodens tidspunkt - 1494/1493 f.Kr. - vides, at Tuthmosis III snart begyndte gradvis at overtage styret som farao fra Hatshepsut. Hendes beskyttelse af sin egen tronfølgerkandidat var da ved at gå tabt. Og i det følgende forløb bliver baggrunden for episoden mere klar, idet beretningen i "2. Mosebog" (2,14-15) fortsætter således:

"...blev Moses bange og sagde, 'Så er handlingen blevet kendt'; og farao hørte om denne gerning og søgte at dræbe Moses..."

Også her passer bibelteksten med egyptiske forhold. Ifølge den franske egyptolog Jean Vercoutter: "A la recherche de l'Égypte oubliée" (Paris 1986, s. 59) var farao den eneste, der kunne afsige dødsdomme.

Rabbinerskrifterne angiver til denne bibeltekst, at Dathan og Abiram gik direkte til farao (dvs. Tuthmosis) og rapporterede, at Moses havde dræbt den pågældende egypter, der nu pludselig ikke kun omtales som "opsynsmand", men af farao endda betegnes som:

"...min tjener...", (dvs. embedsmand, høj status hos farao).

I Bibelen omtales kun en beskåret episode fra intrigen - endda yderst kortfattet. Men i rabbinerskrifterne fremstår episoden som en meget velforberedt situation, hvor de to hebræiske mænd lokkede Moses i en fælde, hvorefter de i smug indklagede ham og vidnede imod ham vel vidende, at det ville blive farligt for Moses.

Dette er en særlig art forræderi, velkendt i verdenshistorien. (F.eks. da fundamentalistiske hinduer dræbte deres egen befrier Gandhi - eller da ortodokse jøder for få hundrede år siden forsøgte snigmord mindst to gange på den store jødiske filosof Spinoza, der havde betydet en del for kristnes accept af jøderne). Og Moses var, ifølge rabbinerskrifterne, kendt for tidligt at have søgt at bedre hebræernes forhold i Egypten.

Ydermere gengiver den ældste kirkehistoriker Eusebius af Cæsarea (260-340 e.Kr.) i sin "Evangelica Præparatis" (9,27) overleveringer, der bekræfter *den bagvedliggende konflikt om Egyptens trone*, nemlig at episoden med de to hebræere var:

"...en del af en større intrige ved hoffet, hvor det var meningen, at Moses skulle dræbes..." - og hvor

"...det første forsøg på at dræbe Moses blev gjort af den mand, som Moses derefter i stedet kom til at dræbe ved sin afværgende bevægelse, da han skulle forsvare sig..."

Faraos forklædte herold - var en fælde

Tuthmosis III havde i Hatshepsuts regeringsår 16 pludselig skaffet sig adgang til at regere sammen med hende, hvilket ser ud til at være sket i en eftervirkning af hendes (*Heb-*)*Sed*-festival, fornyelsesfesten. Så i hendes sidste seks regeringsår synes hun sat uden for reel indflydelse. Det må ses i sammenhæng med, at da de to hebræere uden frygt udtalte sig så frit over for Moses, blev han bange. For her vises det ekstra klart, i

hvilket voldsomt omfang konspirationen nu havde bredt sig.

Det ville herefter blive svært for ham at undgå følgerne ved det påståede drab på den specielle "faraos tjener". Situationen stemmer overens med rabbinerskrifterne (Baring-Gould, 2, s. 83):

"...Moses afskyede (den nye) faraos venner, men var glad for hans fjender..."

I fortsættelse beretter disse skrifter, at denne "faraos trådte sammen med sine varseltagere og rådgivere" - tydeligvis den kommende Tuthmosis III og hans medsamsvorne ved hoffet og præsteskabet - der herefter "blev enige om, at Moses skulle henrettes nu".

Ud fra en samlet vurdering kan *opsummeres*, at det er bekræftende tydeligt, at der var arrangeret en fælde, hvor Moses ved uheld synes at have dræbt en provokerende opsynsmand ved anlægsarbejderne i nord.

Det er også tydeligt, at den dræbte person, som farao omtalte som "min tjener", må have haft en særlig status - ellers kunne et hændeligt uheld med drab på en underordnet ikke have nedkaldt "faraos" dødsstraf over Moses. Især ikke, da Moses/Senmut var temmelig usårlig ved - indtil denne fase - at have den højeste status i Egypten efter Hatshepsut, endnu mens hendes magt så småt begyndte at blive reduceret.

Men der fandtes dog en mulig udvej til at få Moses regulært henrettet, nemlig hvis bagmændene kunne arrangere at forsyne den dræbte med en embeds-identitetsplade med faraos segl, som angav, at det var faraos herold - så var sagen en anden. Dette synes at *forklare de to hebræeres tilstedeværelse* dagen efter, hvor de tilsyneladende har prøvet at finde liget for selv igen at sikre sig den pågældende identitetsplade, før Moses nåede at få nærmere kontakt med dette "fældende bevis" imod ham selv.

For alle gjaldt det - bortset fra farao selv - at straffen for at dræbe faraos herold ubetinget var døden. Da dette med al sandsynlighed var den eneste mulige fremgangsmåde til offentligt at kunne ramme en person med så høj en status som i Senmuts/Moses' tilfælde, synes der derfor at have været tale om drab - reelt eller fingeret - på en af faraos herolder.

At Senmut virkelig *kunne* rammes - om end ikke med døden - på grund af *hans egen* nyerhvervede heroldstatus, blev et særligt problem (se næste kap.). Jf. også fra senere tid, at de græske herolder, de løbende budbringere, var urørlige: at krænke dem var som at krænke guderne.

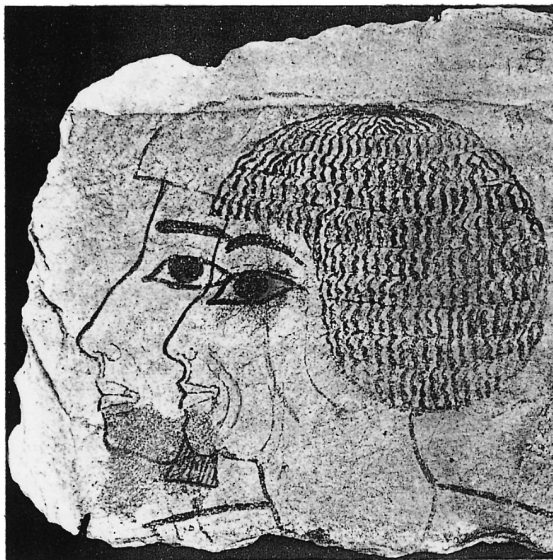
Faraos herolder kunne optræde som *officials* eller som her, som anonyme sendebud i særlige missioner; de stod inde for seglet med deres liv. Var drabet blevet udført på en falsk herold, kunne en sådan uretmæssig tilvejebringelse af et af disse registrerede segl - hvor tyveri eller falskneri ellers kunne efterprøves og fælde misbrugeren - derfor kun være sket ved accept fra en konspirerende gruppe inden for de højeste cirkler ved hoffet og præsteskabet.

Under alle omstændigheder må det have vist sig, at den dræbte kun-

ne afsløres at være - enten reelt eller fingeret - kongelig herold. Ellers var der ingen vægtig grund til at skjule liget, sådan som det var sket også ifølge Bibelens fremstilling af episoden.

Det kan naturligvis hævdes, at en del af dette er spekulativt. Men hvis anklagen om manddrab i Bibelens Moses-beretning overhovedet skulle være farlig for Moses - når hans høje status, prinselige uddannelse og nære tilknytning til Faraos Datter tages i betragtning - så synes ovenstående handlingsforløb i princippet og med basis i de historiske facts at være noget nær den eneste realistisk legale måde, at anklagen imod ham kunne blive farlig på.

- RESUMÉ**
- Flere urimeligheder i Bibelens kendte beretning om Moses' formodede drab på en egypter synes at have en overraskende anderledes og logisk baggrund i de egyptiske forhold.
 - Rabbinerskrifternes ældste egyptisk funderede beretninger om Moses' manglende, men her betydningsfulde, skæg er udeladt i Bibelens ellers i øvrigt ordrette udgave af samme episode.
 - Den dræbte - eller tilsyneladende dræbte - egyptiske opsynsmand synes at have haft en særlig stilling eller titel, der bevirkede, at episoden fik alvorlige konsekvenser.

Tv.: Dobbeltportræt af Senmut med skæg, fundet ved hans seneste gravanlæg.

Th.: Senmut med skæg, ostrakon-afbildning fundet ved hans første gravanlæg.

Rolleombytning udnyttedes i kuppet

Kongens fornylesmagi via stedfortrædende offer

Ved nogle af de ældste kendte mysteriespil i oldtiden udspillede der et ritual under det betydningsfulde nytårsceremoniel - især kendt i Babylon. Eller det kunne foregå ved en anden lignende *fornylesfest*, hvor kongen samt de ledende hoffolk og præster udklædtes og spillede forskellige mytologiske roller. En særlig udvalgt blandt disse personer blev udklædt som stedfortrædende konge, der herefter optrådte og fungerede som rigtig konge i en periode - ofte tre dage - med gennemspilningen af dette ceremoniels "narrekonge"-ritual.

Var landet i en krisesituation, der krævede et kongeofer, kunne denne narrekonge dræbes i stedet for at kongen selv blev ofret; og den oprindelige konge indtog igen sin plads og fortsatte som planlagt.

Religiøse mysteriespil med deltagerne klædt ud som konger, guder og dæmoner, er stadig i brug i Indien, Java, Bali - og f.eks. ved kinesernes nytår. I oldtidens verden har dette at være konge eller højtstående i hierarkiet krævet kultisk indvielse som en selvfølge og med tilhørende mysteriespil. Et sådant forløb indgik også i selve kroningen (se f.eks. bind 1's kap. 16-17).

Oprindelig var mysteriespil formede som religiøs praksis for kulturens indvielse. Men konceptet kunne også (mis)bruges af personer blandt de indvielse til at gavne deres eget verdslige magtspil.

I Akkad (Babylon) så tidligt som 800 år før Moses' tid kendes ifølge overleveringen, at kongebarnsritualet blev udført af et lille drengebarn, der i et sivflettet fartøj på Eufrat-floden blev modtaget af sin mor, kongens datter. Som voksen fik han en indvielseskultisk titel tilhørende Tam-muz- eller Adam-mytologierne: "kongelig gartner". Han blev siden pålagt den til nytåret udvalgte rolle, nemlig indviet som en "stedfortrædende konge" ("narrekonge"), der derpå skulle ofres for at give gode, nye tider.

Her benyttede han forvirringen - ved at alle deltagerne i dette mysteriespil havde andre roller end i virkeligheden - til et kup, hvorved han i stedet fik den hidtidige konge ofret for selv at blive konge. Efter således at have overtaget kongemagten blev han en af de største herskere - under navnet Sargon (I) - og grundlagde et dynasti.

Og i "Babyloniske Kongekronike" ses, at kong Irra-imitti satte *gartneren* Bel-ibni på tronen som "reserve"konge, men "døde, da han spiste grød" (gift-attentat?) - og "Bel-ibni forblev på tronen og veg ikke derfra".

Babylonierne fejrede deres rituelle nytårsfest ved vintersolhverv den 22. december. Romerne anvendte en del af dette ritual, hvor deltagerne påtog sig roller under denne ceremonielle fest, der i Rom kendtes under betegnelsen *saturnaliefesten*, og som således også var fejret på samme tid af året som i Babylon. Men da romerne efter deres egen kalender fejrede nytår ved forårsjævndøgnet cirka 21. marts, blev der derfor mange steder yderligere om foråret afholdt en lignende fornyelsesfest. Eksempelvis blev Julius Cæsar dræbt - efter forskellige forsøg på at gøre ham til konge, ifølge Svetonius' kejserbiografi - i år 44 f.Kr. på den berømte 15. marts, hvor det var fuldmåne, som indledning til forårsjævndøgnet nytårsfestival få dage senere.

Endnu, i store dele af verden, ses flere af de ydre rammer af dette gamle ritual i form af maskerade, karnevalsudklædning og udnævnelse af "narrekonge", nu som karnevalskonge eller kattekonge. Det foregår den dag i dag i perioden ved forårsjævndøgnet (og dermed ofte tæt ved påsken), der gennem mange tusinde år frem til kalenderændringen for blot 3-400 år siden også var tidspunktet for selve *nyttåret* i Europa.

I Mellemøstens forhistoriske tid var det oprindeligt ofte kongerne selv, der blev ofret ved en fornyelsesfest, hvorefter en yngre arvtager overtog kongemagten. I Egypten kunne drabet "formelt" udløses, hvis (en ældre) konge fejlede i en *løbeopvisning*, der skulle bevise hans fornyede kraft. Desuden skimtes en ofringsrite bag myten om gudekongen Osiris, der reelt ritualdræbtes og parteredes, men derefter opstod som en ung Horus, "den nye konge", hvilket indebar en *genfødsel* af kraften.

På billeder på egyptiske relieffer helt tilbage til 4. dynasti løber kongen næsten afklædt ved denne prøve, hvor han skulle vise, at han havde sin for hele landet så vigtige vitalitet intakt. Med stor sandsynlighed har bl.a. konger som Pepi II og Ramses II, allerede længe inden de blev ældre end et trekvart århundrede, haft en højtideligt indviet *stand in* til at klare denne og lignende prøver.

Det blev almindeligt, at også rituelle kongemord kunne udføres på en stedfortræder: det *stedfortrædende offer*. Men i normalt har situationen ikke været af en art, hvor så vidtgående foranstaltninger fandtes nødvendige for, at kongen kunne "få tilbagegivet sin ungdomsstyrke og vitalitet". Noget af det vigtigste i dette ritual kom nu til at bestå i, at kongen fornyedes ved netop på ny at gennemgå hele selve kroningsritualet, når han - med eller uden stedfortrædende offer - genindsattes i sine funktioner som konge.

Hvor kongedrabet oprindeligt var en *fornyelsesmagi*, for at en ny konge kunne tilføre landet ny kraft, blev det stedfortrædende kongeofter til en *afværgemagi* for at beskytte kongen, så han fortsat kunne forny sin kraft til gavn for landet. En sådan afværgemagi genspejles også i den senere semitiske skik med ofring af "stedfortrædende" børn til at beskytte kongebørn, der var født til at være den nye konge.

De romerske historikere Diodorus Siculus (III, 6) og Strabon (bog XVII, 2,3) fortæller, at i en periode 300-tallet f.Kr. styredes Nubien (Sudan/Etiopien), Egyptens sydlige nabo, fra hovedstaden Mero af et teokrati, dvs. et præsteskab alene uden konge - men alligevel beordredes "kongens rituelle død" fortsat udført.

Mens der ikke mere findes nogen konge af Egypten, praktiseres stadigvæk dele af det gamle, stedfortrædende kongeoferritual hos folkeslag i og omkring landet: således i Etiopien, hvor kongedrabet er blevet bevaret op til nutiden. Ifølge den engelske, og undertiden omstridte, egyptolog Margaret A. Murray's afhandling "Evidence for the Custom of Killing the King in Ancient Egypt", i antropologi-tidskriftet *Man* (vol. 14, 1914), er dette blevet observeret så sent som 1911 hos et folkeslag, der er nabo til Egypten, shillukerne i Fashoda ved Den Hvide Nil.

Ved det koptiske (dvs. de kristne egypteres) nytår foregår der i visse afsides egne af Egypten et tre-dages forklædningsspil, som er resterne af denne ældgamle tradition, der engang også kunne udføres som mysterispil, med henrettelsen af den stedfortrædende konge.

Den kongefigur - og nytåret - kaldes i ritualet stadig hos kopterne (senere bl.a. også kurderne) *Abu Nehruz*, den "kongelige far" til det "nye års regime". Foruden scepter og kappe er han udstyret med kunstigt skæg ligesom de gamle egyptiske og babyloniske konger. Hos kopterne bliver denne konge dømt til at dø, men bliver hver gang *tilladt at undslippe*, idet *henrettelsen sker i symbolsk form*, hvor det kun er ritualets kongeklædning og kongeudstyr, der destrueres - i et bål.

Således opfattedes kongedragten og kongeudstyret ikke alene at virke "overførende" af kongekraften på en person eller statuedukke, der skulle anvendes som stedfortrædende konge, men også som værende så stærke symboler, at de i sig selv kunne træde i stedet for kongen.

Den ældgamle respekt for kongedragt og kongesymboler kendes helt frem til nutiden. F.eks. skete det i 1930'erne ved en begivenhed i Riksdagen i Stockholm, at den svenske kong Gustav V ikke kunne ankomme; men da kongens tilstedeværelse var påkrævet for at denne specielle *riksdagssamling* var lovlig, gennemførtes den nu, ved at den ceremonielle kongekåbe bredtes over kongens stol i Riksdagen, hvilket anerkendtes som om kongen selv var til stede.

Magisk storcyklus for Månen og for Horus' 30. år

Tidligere blev der i Indien foretaget et regulært kongeofer hvert 12. år efter en indisk kalendercyklus, der er baseret på planeten Jupiters 12-års-cyklus. Endnu en cyklus, og ligeledes mindre afhængig af nytår, er statistisk påvist af den danske historiker Palle Lauring i sin bog "Danmarks Håb og Horn" (København 1954), hvorefter et signifikant stort antal kongedrab og mystiske kongedødsfald i Danmark, på helt samme måde

som andre steder i Europa, skete i et 7. eller 9. år - eller i multipla af disse cykler f.eks. 14 år (2 x 7) og 18 år (2 x 9). Tallene synes også her forbundet med planetariske cykler (hhv. Saturn, og i forbindelse med Månens bane og dennes solformørkelsescyklus).

Den amerikanske egyptolog og ekspert i egyptisk tidsregning, Richard A. Parker, viser i sit værk "The Calendars of Ancient Egypt" (Chicago 1950), at (*hep-*)*sed*-festivalen ofte blev fejret af kongerne ved deres 30. regeringsår: Heraf var perioden på 29 år, der indtil da var forløbet for kongen, betragtet som en forstørret udgave af *månecyklussens* 29,5 dage. Inden Månen afslutter denne cyklus, er den usynlig i 2,3 døgn indtil den 29. dag og blive først synlig igen herefter fra 30. dag.

Kongen repræsenterede her en genfødsel af kongeguden Osiris, der netop som 29-årig ikke alene blev ritualdræbt - af sin bror Seth - men desuden parteret i 14 dele. Heraf var Osiris' 12 krumme ribben udtryk for de 12 dele af Månen, der gennem hver månemånedes sidste 12 dage forsvandt, indtil Isis samlede dem igen en for en. De resterende to dele repræsenterede: Hovedet, ved fuldmåne - og genitalier ved den mørke *nymåne* i døgnet før Månen igen er synlig. Månens efterfølgende første lysende krumning eller "ribben" udtrykte Horus' fremkomst og vækst.

De i alt 24 dage med aftagende og tiltagende måne plus de to gange cirka 2,5 dage med henholdsvis fuldmåne og usynlig nymåne udgør månemånedens omtrentlige 29 dage. På en lignende vis har både babylonisk og jødisk mytologi ordspil på 'ribben' ved menneskets skabelse.

Kongen kaldtes for "de levendes Horus", og således i sit 30. år "døde" han, hvorefter han som den unge Horus - Horusbarnet - "genfødtes" ved *den nye Månes* kraft med ny styrke (eksempelvis kalder Hatshepsut sig i sine inskriptioner også for "den kvindelige Horus"). Det var til denne død før genfødslen, at der i stedet for kongen kunne bruges stedfortrædende offer, en person indviet med kongeudstyr eller en kongeklædt "indviet" dukke: som en afspejling af mytens Osiris, der dræbtes efter 29 år.

De himmelske forhold, der spiller ind, har også forbindelse med planeten Saturn, som har den langsomste cyklus af alle de dengang kendte himmellegemer, nemlig en omløbstid på 29,5 år. Det blev sat i relation til, at det hurtigste af himmellegemerne, Månen, har en cyklus på 29,5 dage. Dette forhold, at de 29-30 månedage paralleliseres med Saturns 29-30 sol-år, kendes fra en udbredt cyklusformel, der også optræder flere gange i Bibelen:

"...én dag for ét år..." ("4. Mosebog" 14,34; og "Ezekiel" 4,6).

Det var ikke noget brud på 30-årstraditionen (evt. fraveget af visse faraoer), at Hatshepsuts *Sed*-festival afholdtes, ifølge inskriptionerne, ved hendes første 16 år som enehersker, 9 år efter hendes faraokroning:

- Ved at regne 30 år baglæns fra hendes festival i 1493 f.Kr. passer tidslængden med følgende: Hun og hendes gemal Tuthmosis II blev

Egyptens regentpar (hvor hun var officiel co-regent), dengang hendes far, Tuthmosis I, døde 1523/1522 f.Kr. Festivalen for hendes regentskab blev hermed holdt præcis i et afsluttende cyklus-år, det 29.-30. år.

At der til kongens (Hatshepsuts) 30-års festival blev opstillet obelisker blev delvis til en kongetradition, der ligeledes har udspring i himmelske forhold, idet obelisker som nævnt var *kultisk* forbundet med Solen.

Ved denne *Sed*-festival har Hatshepsut udført forskellige hellige ritualer - idet hun som farao overrækkes, af Amon, alle landene under Solens kreds, dvs. et verdensherredømme. Bl.a. kom det til udtryk ved, at hun skød 4 pile mod himlen i de 4 verdenshjørners retning, hvor selve den måde, de faldt til jorden på, blev gransket af varseltagerne. Og der udsendtes 4 fugle, samt rejstes en *Sed*-søjle.

Desuden skulle hun på senere "frimurer"-agtig vis bære et vinkel-mål, som bygmestrene og astronomerne brugte. Til disse ritualer hørte også, at Amons statue blev sejlet på Nilen i den hellige båd. Der blev også ved det pågældende "kongens store nytår" opført to små og særprægede helligdomme, *naos* - med en trone i hver, for hhv. Øvre og Nedre Egypten, som kongen skulle bestige og sidde på som en anden gud-figur. Disse naos var som hytter af flettede siv og grene. (De synes at være et *egyptisk* element bag "løvhyttefesten", der senere indstiftedes af Moses til israelitternes høstfest om efteråret - en fest som siden hen blev nytår i deres borgerlige kalender).

Udnyttedes Moses til stedfortrædende kongeofter?

Hatshepsuts *Sed*-festival er gengivet i Deir el-Bahari-templet, hvor en afbildning med inskription viser, at både Hatshepsut og Tuthmosis III af guden Amon "...ønskes mangfoldige *Sed*-festivaler..". Billederne viser også, at de to kongelige sammen foretager ofringer - men den pågældende faraoprins er på disse billeder gengivet uden på nogen måde at ligne den person, der senere kendes fra afbildninger, som forestiller Tuthmosis III.

Men hvis det virkelig var ham, havde han næppe behovet at gennemføre sit eget kup imod hende, det kup han senere omtaler i sine inskriptioner. Af netop hans egne tekster (først senere færdiggjorte) fremgår også, at han indtil da ikke var anerkendt som kommende farao. Optakten synes i virkeligheden mere rettet mod Hatshepsuts faraokandidat end mod hende selv, og hun blev da også formelt siddende i 6 år derefter.

Det kunne i situationen se ud, som om Hatshepsut ved et eget kup midt under denne festival igen har prøvet at få Senmut/Moses kronet eller få hans status som kommende farao gen-ankendt: Således kan hun have foregrebet dette ved at lade det være ham, som oprindelig optrådte på disse billeder i templet, der stadig var under arbejde. Tidligere var der endda fremstillet små segl inskriberet med Neferure som kongens søster og hustru. Men atter havde Hatshepsut forregnet sig, mens nu hendes

fjender blev grundigt provokeret til at planlægge og realisere deres modforanstaltninger.

Da Hatshepsut og Senmut forekommer at have nydt en vis popularitet hos folket og hos store dele af embedsstanden, ville som nævnt et snigmord på Senmut ikke have været en tillokkende løsning for en konkurrent til den egyptiske trone. Desuden ville der blive problemer med hærens indstilling til et nyt styre; for selv om hæren var stærkt finansieret af præsteskabet, var den i praksis også delvis underlagt Senmuts domæne.

Foruden at en åben konflikt i regeringstoppen kunne fremkalde borgerkrigstilstande, ville den også indbyde nabostater og underlagte lande til oprør og til endda at gå på strandhugst i selve Egypten. Hvilken oprøvet faraokandidat ville bryde sig om at bestige tronen under sådanne omstændigheder med ufred både ude og hjemme? - og med embedsfolk og officerer, hvis loyalitet herunder måtte formodes som temmelig blandet?

Det gjaldt derfor om at få kuppet mod tronfølgeren Senmut/Moses til at se *ud, som om der intet kup var* - udadtil med alt i bedste orden. Det skulle foregå langsomt og snigende, uden at vække unødigt mistanke - indtil det nye regime pludselig fremstod som en uomtvistelig realitet.

Ved Hatshepsuts *Sed*-festival synes præsteskabets langvarige modstand nu at kulminere. Lejligheden har skullet benyttes til at rydde farao-prinsen Moses af vejen - ligesom kendt fra en langt tidligere historie, hvor denne skæbne var tiltænkt Sargon I - dvs. ved et "stedfortrædende offer"-spil. Men *hvor dette spil nu i stedet blev vendt imod Moses selv*.

Modstandernes taktik har været at lade Senmut/Moses fredeligt udføre ceremonien, til hvilken han i så fald ifølge den nævnte afbildning i templet var udstyret med kongelige regaler. Herefter kunne han oven i købet som kongeindviet bruges direkte i rollen som stedfortrædende kongeofter. I forvejen var han i farezonen, for ifølge gamle traditioner var højstående personer nær kongen og helst af kongeblood bedst egnede som stedfortrædende offer for en konge.

Ved *Sed*-festivalens slutning må han af de sammensvorne diskret være blevet "kidnappet" og tvunget til denne rolle i deres hemmelige ceremoni. På denne måde kunne et mord på tronfølgeren både camoufleres og "legaliseres", hvad der ikke kan have været nogen ukendt fremgangsmåde.

Traditionelt skulle der i forbindelse med det "stedfortrædende kongeofter"-ritual fremsættes vilde og latterlige "narreproces"-anklager. Anvendelsen af Senmut/Moses som stedfortrædende offer var som nævnt lettere gennemførlig, hvis der var "fabrikeret" et grundlag for, at der kunne rejses "latterlige anklager" mod ham. Det har derfor været nødvendigt at konstruere en forbrydelse, som det kunne arrangeres, at han var ophavsmand til.

Og det var netop "latterlige og falske anklager", som ifølge rabbinerskrifterne anvendtes til at kaste mistanke på Moses om at have dræbt en egypter, der var "faraos tjener".

Alle ingredienser var da til stede, for at Moses kunne anvendes som stedfortrædende kongeofer: Både hans kongelige afstamning, kongeindvielsen og en - om end konstrueret - baggrund for de til rituallet obligatoriske "latterlige anklager".

Allerede længe før dette tidspunkt kan Senmut ikke utænkeligt selv have lagt tanken om at være faraokandidat fra sig. Efter at Neferure var ude af billedet (i øvrigt op til fem år før hun overhovedet vil kunne sættes i forbindelse med Tuthmosis III som farao eller faraokandidat) har Senmut sikkert kunne have haft et ikke utilfredstillende liv ved at fortsætte på sine daværende embedsposter. Men ligesom den særlige magtgruppe i ikke uvæsentlig grad har presset den anden kandidat frem mod faraotronen, har Senmuts egne ambitioner næppe kunnet konkurrere med Hatshepsuts på hans vegne.

Også her må der gøres opmærksom på adskillige hypoteser i tidens løb vedrørende baggrunden for Senmuts mærkelige skæbne - ligesom i tilfældet med Hatshepsut (se kap. 13). Nogle forskere har med udvalgte facts i hånden ment, at han tilhørte et "fredsparti" i opposition til mere ærgerrige efterfølgere ved magtens tinder. Mens andre har ment, at han stod på god fod med Tuthmosis III, og atter andre har kunnet forestille sig, at han måske blot var forsvundet ved en ulykkeshændelse.

Dog ikke i udpluk, men det totale bagvedliggende forløb, sammenstykket af alle foreliggende brikker i puslespillet, må betragtes: Netop her i en helhed, synes alle spor, tilmed hos med- og modspillere - ved obstruktioner, intriger, titelændringer, samt ved dateringer etc. - at pege mest afgørende i én retning, mere fast og mere konkret end i flertallet af hidtidige hypoteser.

De allerede fremlagte hændelser må da sættes i relation til, at Hatshepsuts fornyelsesfestival foregik i 1494/1493 f.Kr.: Dvs. på et tidspunkt da Moses var cirka 40 år. Det var præcis i den alder, at han - ifølge rabbinerskrifterne og det Nye Testamente - flygtede fra Egypten efter at være kommet under anklage.

Således forgæves havde Senmut (Moses) i sit hemmelige gravanlæg under templet, som beskrevet (kap. 7), forberedt en plads til begravelse af en kongeklædt dukke, indviet til en *Sed*-festival. Nu synes han i stedet at være blevet overrumplet til selv at skulle lægge krop til.

- RESUMÉ**
- Traditionen om kongens rituelle fornyelsesproces blev gennemspillet med visse mangeårige intervaller, nemlig cykliske tidspunkter der også var astronomisk baserede.
 - En metode til afgørende at forstøde den uønskede tronkandidat synes at have været den ikke ukendte strategi at gøre ham til et stedfortrædende offer ved kongens fornyelsesceremoniel.

Det rituelle brodermord

Ulykkesvarsel til at skaffe Moses af vejen?

I tiden op til Hatshepsuts festival 1494/1493 f.Kr. kan et astrologisk varsel være tydet: At hun var i fare, og at det var nødvendigt at få en højtstående kongelig, en prins, som offer. Ifølge de ældste astronomiske optegnelser (fra Kina) var der i 1495 f.Kr. observeret en komet i månedsvis på himlen.

Overalt var kometer traditionelt et stort ulykkesvarsel, 'destruktion', for konger, men også solformørkelse kunne betyde stor fare. I givet fald skulle sådanne varsler afværges både for Egypten, Hatshepsut og hendes festival. Ved Moses' fald (jf. kap. 11) anvendtes det egyptiske ord *jatet*, 'destruktion'; det genkendes i udtrykket for en uheldsvarslende *iret Her jatet es*, 'solformørkelse'. (Flere eksempler vises i Appendiks 2). Der er ikke overleveret meget i selve Egypten om sådanne eller lignende varsler. Men et typisk astrologisk varsel - om end her fra en lidt anderledes babyloniske tradition - kunne lyde:

"...Hvis planeten Jupiter kan ses under en formørkelse, betyder det sikkerhed for kongen, men *i stedet for ham* skal en anden (stor)mand eller underordnet afgå ved døden..."

- ifølge den engelske assyriolog Reginald Campbell Thompson: "Reports of the Magicians and Astrologers of Niniveh and Babylon in the British Museum", (vol. 2, London 1900). Kongens sikkerhed var således afhængig af, at sidste del af dette varsel gik i opfyldelse, ellers ville det proklamerede dødsfald ramme kongen selv. Hvis der ikke fandtes nogen, der lå for døden i den aktuelle periode, påtog en stedfortræder sig risikoen på kongens vegne, indtil et eller andet dødsfald i disse højere cirkler ved hoffet omkring kongen måske alligevel skete som bebudet - men hvis der derimod intet skete her, måtte stedfortræderen dø for kongen.

For blot 400 år siden udførtes dette ritual i Persien, i 1593 f.Kr., hvor hofastrologen Jalal havde varslet en ulykke for tronens indehaver. Derfor blev en tronarving, Yusufi (Josef), gjort til konge i tre dage og derpå aflivet - hvorefter shah Abbas I genindtog sin trone.

Ligeledes endnu senere i samme århundrede, da en anden persisk shah, Safi, havde problemer med at blive rask, bebrejdede shahens livlæge hofastrologerne for i sin tid ikke at have valgt det bedste tidspunkt for shahens tronbestigelse, da dette problem nu var kommet og blevet så alvorligt. For shahens helbredelse måtte de derfor gøre kroningen om

ved at arrangere en ny; den udførtes sådan, at en kongelig, dvs. af shahens slægt, ved berøring skulle kroningsindvie en træfigur af shahen:

- Herved kunne den så forlenes med hans kongeslægtkraft og repræsentere ham, og således fungere om stedfortrædende offer - så slap den kongelige slægtning for selv at skulle stille op. En kongedukke brugtes da ikke alene til stedfortrædende offer, men også - ikke ualmindeligt dengang - til "*stedfortrædende offer for et stedfortrædende offer*".

Shah-figuren af træ blev med alt kongeudstyret sat på tronen, og fik siden hovedet afhugget. Nu da "shahen var død", kunne den virkelige shah genindtage tronen i Persien, som "genfødt" og med nyt navn, shah Sulaiman I (1666-1694). Hele proceduren stod i landets love.

Tilbage til Egypten: Hvis astrologer og magikere anbefalede, at noget ekstra blev sat ind imod frygtede virkninger efter et stærkt varsel, var der kun to prinser at vælge iblandt til offer: Senmut og stedbroderen, den senere Tuthmosis III. Hvis sidstnævnte yngste prins på skrømt havde været udset til offer, var det i så fald - ligesom tidligere for babyloniske tronaspirant Sargon (I) - lykkedes at vende situationen ved et komplot, så det i stedet var Senmut, der af politiske fjender blev gjort til offer.

Brodermord som stedfortrædende offer?

Allerede i den egyptiske religiøse ide om kongeguden Osiris, der efter "latterlige" anklager dræbtes og parteredes af sin bror, guden Seth, gendes dele af myten om "det første brodermord", hvor Kain dræbte Abel. Kains brænderoffer var ikke blevet modtaget i himlen, hvorfor han prøvede igen, nu med en stærkere indsats. Det kan forstås sådan, at her har broderen Abel kunnet bruges som stedfortrædende offer (det ældste kendte). De var halvbrødre, ifølge rabbinerne, begge sønner af Adam, der i mytologien var "den første konge". Adams tredje søn hed Seth - ligesom Osiris' bror.

Derfor kan beretningen om brødrene Kain og Abel (navnene er hebraisk ordspil på 'at få en søn og at miste én') oprindeligt have inkluderet også at handle om et stedfortrædende offer, der skulle beskytte den overlevende part. Og i Bibelen blev Kain *beskyttet* af Jahweh, så at:

"...enhver der dræber Kain, skal lide syvfoldig hævn...".

Jahweh beskyttede ham med et mærke i panden (i oldtidens tankegang og frem til bl.a. Descartes mente man her at se mindelser om "det lukkede 3. øje", "sjælens sæde" o.lign., med pinealkirtlen bagved som en biologisk reminiscens heraf). Kain fremstod så i senere opfattelse som en indviet, herunder som "bygmester" - en senere frimureragtig betegnelse - og var ifølge Bibelen den første, der grundlagde en by, *Hanok* (opkaldt efter Kains søn). Kong Romulus, der som "bygmester" byggede byen Rom i 753 f.Kr., dræbte sin ligeledes kongelige tvillingbror Remus efter "latterlige anklager" mod denne for "respektløst at hoppe over bymuren".

Dette fulgte en astromytologisk ritus, hvor den ene (tvilling)bror *Pol-lux*, et navn for en stjerne *uden for* himlens Paradis-mur (ekliptika, der "indhegner" dyrekredsen), skulle dø, og broderen indenfor var udødelig.

Også andre steder, ligesom her i Europa helt tilbage i bronzealderen, kendtes en beslægtet tradition: At sætte små drenge, der var brødre, ofte tvillingebrødre, ud i skoven eller ødemarken og derefter hente den af brødrene tilbage, som overlevede bedst. Mens den anden bror, hvis denne ikke allerede var død af strabadserne, blev ritualdræbt, for ad denne vej at styrke den overlevende bror, der herefter betragtedes som "den udvalgte", som var under et guddommeligt forsyn. Her ses relationer til "det rituelle brodermord".

Dermed kunne en bror være ideel som stedfortrædende offer netop ved at kunne "opveje" den anden bror, så guderne og magterne ikke fik et offer af ringere værdi. Fjendernes udvælgelse af Senmut som stedfortrædende offer må også ses i lyset af denne mytiske tradition - Osiris-Seth, Kain-Abel etc. - hvor, under visse kultiske forhold, den ene bror måtte dø. I så fald, ved denne henrettelsesmagi, skulle Senmut da gavne sin stedbror, Tuthmosis III, der nu kunne erklæres som "den udvalgte".

Hvad enten en komet eller formørkelse var observeret eller ej, har der under alle omstændigheder været søgt efter påskud for at kunne gå så vidt, som det skete her: For ved en *opsummering* af situationens mange enkeltdele viser der sig meget, som tyder på, at Hatshepsut har villet benytte sig af sin *Sed*-festival til endelig at få Senmut anerkendt med co-regentstatus: Ved disse udsigter er fjenderne blevet nervøse - og har besluttet selv at bruge *Sed*-festivalen til egne planer.

Som nævnt var det oftest en højtstående og indviet person, helst af kongelig byrd, der havde "værdi" nok til at kunne modsvare et varsel. Især når dette arrangement fristede til misbrug i interne magtkampe og personlige stridigheder, blev der valgt en højtstående, men helst uønsket person som offer. Og her var prinser, alene på grund af deres kongelige byrd, ofte af oppositionelle kræfter betragtet som uønskede. Ydermere kunne ritualet misbruges til at bringe den siddende konge til fald, sådan som bekendt Sargon gjorde ved sit modtræk.

Kort og godt, Senmut opfyldte alle betingelser for at blive udvalgt til stedfortrædende offer: - Han var af kongeblood, han var kongens stedfortræder, og han var samtidig "egnet til" at være offer for rituel brodermord foranlediget af sin kongelige stedbror.

Ypperstepræsten Hapuseneb må i sin egenskab af højeste dommer og justitsminister have været blandt de hovedfjender, som dømte Senmut til døden ved en hemmelig "narreproces" - alt bag ryggen af den snart herefter tilsidesatte Hatshepsut og hendes stab. Når det kom hende for øre, var det for sent - så var skaden sket, og den har endda kunnet forøge undermineringen af hendes egen stilling.

Senmut havde som nævnt beskyttet sig ved hjælp af sin udnævnelse af sig selv til herold, hvorfor eksekveringen af dødsdommen derfor blev ændret til at udføres som en effektiv, symbolsk henrettelse. Det skulle vise sig, at selv denne mildere måde at ramme ham på var overordentlig destruktiv.

Således, i flere tusinde år, i Mellemøsten og Europa var det ofte et lands næstkommanderende, der som kongens stedfortræder udsattes for henrettelse eller skinhenrettelse. Formentlig i uhyggeligt mange tilfælde. Et eksempel vedrørende et lands kendteste personer findes overleveret i vigtige dele, så sent som i 1600-tallets England (Francis Bacon-sagen).

Personer på denne post som "kongens stedfortræder" - ligesom i Senmuts (Moses') embede i Egypten - har da, især hvis de var af kongeblood, med al tydelighed været ekstra udsat.

Problemer med historiesynet

Bag alt dette fandtes den i oldtiden overalt stærkt udbredte tradition for at gennemspille myter om gudernes gerninger, eller i anden handling at efterligne disse mønstre. Men i nutiden anses ofte sådanne, derfor netop mytelignende, handlinger hos historiske personer for ikke at være historisk sande, og derpå klassificerer man materialet som værende myter og/eller en form for skønlitteratur. Mindre heldigt for forskningen.

Kimen til den pågældende anskuelsesform opstod i 1600-tallets slutning, da bibeloversættelser og læseundervisning blev udbredt især i Nord-europa. Herefter begyndte intelligentsiaen at tvivle på bibelteksternes bogstavelige ufejlbarlighed, og det modgik bibelsk fundamentalisme.

Med det voksende rationelle videnskabssyn i bagagen kunne f.eks. filosofen Nietzsche omkring 1900 erklære, at Gud er død. Den dybtgående skepticisme bag forskningens fejladressering af de gamle beretninger er just fra en tidligere tid, da arkæologi, sprogforskning og antropologi endnu ikke var videnskab. Og også i egyptologien kan der ses tilsvarende forbehold overfor mytehandlingerne såvel som for religionens forståelsesbaggrund i det hele taget.

Dertil kommer, at egyptologien er underlagt *trends*, især den veksellende datering af kongerækken, men også selve forskningsvinklen: Her ses bl.a. en kvindepolitisk-lignende trend, hvor Hatshepsut særlig fremhæves som kvinden, der med største dygtighed overtager en ellers maskulin magtposition samt er fredselkende. Andre gange synes et muligt fjendskab mellem hende og Tuthmosis III at overbetones. Og senere ses disse forhold bagatelliseret.

RESUMÉ

- Kongernes deltagelse i gennemspilning af gudernes mytologiske handlinger opfattedes at give styrke tilbage til kongerne - og var et udbredt ritual i mange af oldtidens samfund.
- Broderstriden blandt gudesønner i egyptiske mytologi synes udnyttet til på jordisk plan at sanktionere fjernelsen af den uønskede tronkandidat.

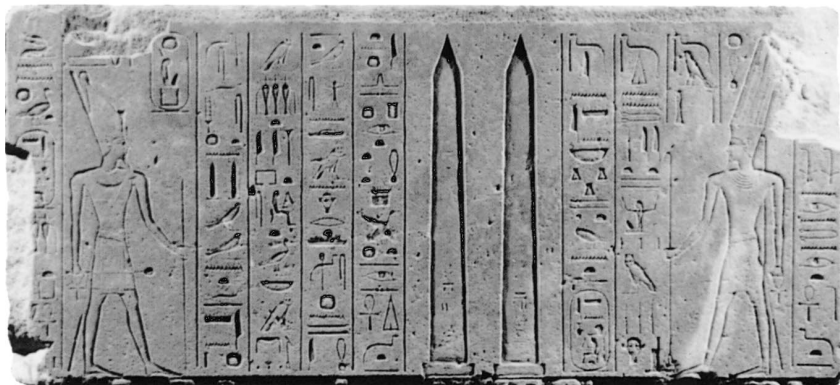

*Den særlige stav
holdes af en herold
(her i hærens tjeneste
hos farao Horemheb),
jf. kap. 11 og 13.*

*Også i sit kapel lod
Hatshepsut inskribere
om sine første obelisker
og deres dedikation
til Amon (kap. 10).*

*Statuen af farao
Mentuhotep viser sig
at have været anvendt
som stedfortrædende
offer (kap. 7).*

Attentatet på Moses

Skinhenrettelsen - da Moses blev knækket

Det er en kendsgerning, at en skinhenrettelse, som den Moses blev udsat for, kan virke psykisk nedbrydende. Denne proces kan sætte i gang, f.eks. når en dødsdømt med bind for øjnene hører den afgørende kommando efterfulgt af den forventede lyd fra bød lens sværdhug eller f.eks. peletonens skud, og hvor der så blot hugges eller skydes på en genstand tæt ved den dødsdømte, som herved får et chok. I chok-øjeblikket sker der en psykisk opfattelse af at være død - det er en illusion, men opfattes og føles som en reel tilstand.

Det pågældende offer - med bind for øjnene eller hele hovedet indhyllet - kan intet se, men gennemlever hele forløbet udelukkende via hørelsen, og opfatter det under sin anspændte tilstand som om henrettelsen virkelig fuldbyrdes. I realiteten "gennemlever" personen at dø. Som en yderligere grusomhed når den slags metoder også var brugt til psykisk tortur, har det været anvendt, at offeret tvangsindgives specielle drugs, der forstærker hændelsen og dennes psykisk nedbrydende effekt.

Et dokumenteret eksempel i nyere tid - der viser, at den psykiske rystelse ved "dødschokket" sætter sig voldsomme spor i sindet - kendes fra den russiske forfatter Fjodor Dostojevskij (1821-1881). Ifølge hans selvbiografiske chockrapport sattes han, uden at kende anklagen, otte måneder i enecelle i Peter-Paul-fæstningens fugtige, stinkende kasematter i Skt. Petersborg, et ophold som gjorde flere fanger sindssyge.

Hans breve blev først offentliggjort 1924 - og i et af dem, dateret 22. december 1849 til broderen, Mikhail, beskriver Dostojevskij, hvordan han samme morgen fra enecellen var blevet ført op på et skafot på Semenovskij-paradepladsen og fik oplæst sin dom, der havde en politisk baggrund: Dødsdom. Han blev på forhånd iført ligskjorte og stod nu i kulden i 18 minusgrader (celcius); der var sat ligkister frem - og hans kårde (han var ingeniørkadet i hærens akademi) blev derefter brækket som tegn på nedbrydelse af hans officielle identitet.

Han og medfangerne blev bundet til pæle for at henrettes ved skydning. Der lød trommehvirvler, men i det sidste afgørende øjeblik blev der afbrudt, og en ny dom blev læst op: På zar Nikolaj I's befaling blev Dostojevskij forvist otte år til eksil i Sibirien, hvoraf de fire i tugthus i byen Omsk. Men han havde gennemlevet hele forløbet på skafottet, som om han skulle dø; og hans neurotiske lidelse udviklede sig til fuld styrke og

gjorde ham definitivt epileptisk. En af de øvrige fanger blev komplet sindssyg af "dødsbehandlingen"; men kommer en person igennem alt dette, får livet en ganske anden dimension og mening, hvilket Dostojevskij flere gange påpegede.

I nutiden genkendes principperne i metoden til nedbrydelsen; f.eks. hos filminstruktøren Hitchcock, der som barn i en strengt katolsk familie gik i skole hos jesuitter, som, ud over megen anvendelse af skyld, brugte udspekulerede afstraffelsesmetoder. Herfra menes at udspringe det senere så berømte hitchcock'ske *suspense*, nemlig den type psykisk terror først at udsætte dommen og derefter udsætte eksekveringen, så offerets fantasi og angst havde rig lejlighed til at spille med.

Siden 1970'erne har hjælpeorganisationen Amnesty International ofte rapporteret om tilfælde, hvor et offer endda gang på gang opstilles med bind for øjnene og bliver beskudt, uden at blive ramt. Hvorefter personen nedbrydes af at flere gange have psykisk oplevet forløbet som at dø.

Tilbage til Moses' tilfælde - omtalt i kap. 1's indledning - vil det tyde på, at f.eks. lyden af bødlens slag, og lyden af kroppen der trimler om, blev frembragt ved en ikke ukendt metode, nemlig med anvendelse af et "paralleloffer", dvs. en anden person der i netop det øjeblik bliver virkelig henrettet samtidig med skinhenrettelsen.

Arrangementet har typisk været, at parallelofferet i forvejen var ført ind - og lydløst var til stede, kneblet og bundet. Når den dømte hovedperson derefter ankom med et dække ned over hovedet, eller blot tilbundne øjne, blev handlingen gennemført, uden at den sidstnævnte vidste, at der samtidig befandt sig en ekstra person ved siden af som paralleloffer.

Ud fra rabbinerskrifternes beretning om Moses er det tydeligt, at der har været anvendt et sådant paralleloffer - i realiteten var der her tale om "et stedfortrædende offer for et stedfortrædende offer". I disse skrifter - bl.a. Louis Ginzberg's "Legends of the Jews" (2, s. 282) - angives, at idet bødlen berørte Moses uden at skade ham det mindste, blev samtidig en anden mand dræbt i stedet, og at denne mand også var placeret inde blandt dem, der skulle eksekutere Moses. Videre beretter disse pgl. skrifter, at:

"...den(ne) anden person var blevet givet en ydre lighed med Moses..."

I forbindelse med, at det var en anden, der henrettedes i stedet for Moses, har det ud fra citatet betydet, at det stedfortrædende offer var blevet klædt ud for at skabe en ydre lighed med Moses: dvs. i kongeligt anræk. Sceneriet fulgte hermed nøje traditionen for sådanne riter.

Proces og henrettelse foregik i mysteriespillets ritus

Mosebøgerne er både ifølge teksternes egne oplysninger og den jødiske tradition skrevet direkte af Moses, i hvert fald hvad angår den originale kerne af indholdet. Men det bliver også mere og mere tydeligt ud fra de

mange personlige detaljer, at meget af denne kerne er af *selvbiografisk* tilsnit. Men herefter er en del af teksterne blevet samlet separat til brug for religiøse og lovgivningsmæssige formål og blev da grundlaget i Mosebøgerne. Mens hans øvrige beretninger med ofte flere personlige oplysninger, der ikke direkte vedkom religionen overleveredes, og bevaredes i rabbinerskrifterne. Og disse tekster fik i senere tider i en hel række tilfælde tilføjet kommentarer.

Under jødefolkets tvungne eksil i Babylon, næsten tusinde år efter Moses, blev der altså samlet overleverede dele af hans skrifter og mundtlige traditioner om ham. Og heri var der flere forhold - ofte egyptiske - som de skriftlærde næppe forstod ret meget af så lang tid efter. Det er derfor, at rabbinere, åbenlyst, giver tilføjelser og forklaringer; ofte ses disse kommentatorer i meget senere tider at optræde i debat:

"...rabbi A siger om dette...", og "rabbi B siger om dette...".

Ved teksternes omtale af forløbet ved Moses' skinhenrettelse - med stedfortrædende offer/paralleloffer - har de skriftlærde rabbinere i senere tider ikke længere kunnet fatte, hvordan det kunne gå til, at en anden blev henrettet i stedet for Moses.

Her viser det sig, at rabbinerne har opereret med begrebet "engle, der griber ind i menneskenes affærer". De deltagende personer i denne særlige henrettelsesform, nemlig et gennemført *egyptisk* ceremoniel med kultisk ritus og mysteriespil, var *klædt ud* som især de forskellige egyptiske guder. Det er baggrunden for, at disse "uoversættelige" figurer ses omtalt i rabbinerskrifterne som "engle" og andre som "dæmoner".

Således i rabbinernes omtale af Moses' skinhenrettelse er der grebet til en forklaring om et overnaturligt mirakel ved at foreslå: - at "det (nok) var en engel", der pludselig dukkede op *out of nowhere* og satte Moses' udseende på en anden person, klædt ud nøjagtigt som Moses, samt sørgede for, at denne anden person blev henrettet i stedet for Moses. Ofte har netop kommentarer af denne type medvirket til, at bagvedliggende reel og konkret information i disse skrifter ignoreredes af forskningen.

Beretningen ovenfor - også i Baring-Gould's rabbinerskriftsamling "Old Testament Characters" (II, s. 83) - om bødlen, "der blev givet en ydre lighed med Moses", går i korthed ud på, at Gud sendte englen Michael forklædt som bødde, hvorefter den oprindelige bødde blev ændret til at ligne Moses og derefter blev henrettet. Heri ses i virkeligheden den egyptiske praksis at være i funktion: At dén (nu bødlen), der dræbte faraos herold, eller blot *forsøgte* det, selv selv blive henrettet.

Ginzbergs værks notesamling (vol. 5, 1915, s. 406, note 76) opregner mindst ni forskellige rabbinerskrifter med denne beretning og oplyser, at yderligere tre rabbinerskrifter omtaler, at en engel også antog Moses' skikkelse. Igen fremstår omtalte handlings baggrund i de gamle mysteriespil med udklædning som guder, dæmoner etc. netop med stor klarhed.

Ifølge traditionen for denne ikke-fysiske henrettelsesform kunne denne ritus - præcis som i Moses' tilfælde - medføre, at personen både blev degraderet og samtidig "bandlyst", hvilket ydermere indbefattede at blive gjort fredløs. Bandlysning og fredløshed var langt frem i historien signalet til, at alle underordnede blev løst fra deres forpligtelser og trokabseder overfor den pågældende. Og i Moses' tilfælde ville dette næsten umuliggøre forsøg på en tilbagevenden for at genvinde tronen eller status som tronarving.

Sådanne traditioner og forhold har været kendt og praktiseret gennem historien i mindst 4.000 år. I Europa for kun 300 år siden fandtes der stadig rester af disse riter, oprindelig fra mysteriespil:

- Et eksempel fra Danmark illustrerer dette. Der skulle på den 6. juni 1676 foretages henrettelse af den danske kong Christian V's statholder (svarer til vesir eller vicekonge), *kongens stedfortræder*, Peter Schumacher greve af Griffenfeld. Dennes bror havde måttet fremsende kiste og ligtøj, og på den store plads i Københavns Kastel blev en sandbunke jævnet ud og dækket med et kvastkantet sort klæde - parat til at modtage den faldende hovedløse krop. Garnisonens soldater var opstillet til det makabre ceremoniel, da Griffenfeld klædt i ligtøj førtes ud til halshugning. Først blev hans titler destrueret, idet profossen (bødlen) trådte hans grevelige våbenskjold i stykker; så knælede Griffenfeld beredt til at modtage sværdhugget. Men i sidste sekund før hugget faldt, råbte generaladjudanten "Holdt, der er pardon".

At denne kongens officer i forvejen havde bragt benådningen med, men uden den dømtes vidende, viser også, at det var en gennemspilning af ritualets traditionsbestemte forløb. Griffenfeld havde - skønt ikke ramt det mindste - svært ved at komme på benene igen, måtte holdes oprejst og talte usammenhængende, stærkt påvirket af choktilstanden. Derefter sendtes han i eksil til et fængsel på den norske ø Munkholm i Trondhjem fjord til efter at en periode på 3 x 7 år var forløbet. Sådanne ellers glemte traditioner fastholdtes længe bag europæiske domsudførelsers *religiøse sigte*.

Oprindelig, i Moses' tilfælde var der noget, der tyder på, at skinhenrettelsens "dødschok" havde bevirket, at han i nogen grad mistede grebet under de efterfølgende begivenheder, hvor han netop havde mest brug for alle sine ressourcer for at overleve og vende situationen. Og en uheldig fremtoning i den første tid herefter, der kunne give blot mindste indtryk af en "knækket mand", ville være nok til at reducere støtten fra mange af hans sikkert i forvejen trussel- eller terrorskræmte tilhængere.

Bl.a. som følgevirkning af skinhenrettelsens "dødschok" hos den førhen så veltalende Moses synes der opstået et problem med at tale - i hvert fald for en tid. Enkelte rabbinerskrifter henfører en påstået talefejl hos Moses til at stamme allerede fra dengang, hvor han som treårig var

uheldig at brænde sig med gloende kul på munden ved episoden med prøven ved guldskålene (se nærværende series bind 1, kap. 17): Her havde han ligeledes stået chokeret over for en voldsom trussel, hvis han udtalte sig forkert. Senere, under Moses' eksil og i exodus-perioden, var der imidlertid ingen tegn på nogen talefejl.

Heroldstitlen - der blev redningen til overlevelse

På Moses' tid var sværd mere et stik- end hugvåben og kunne ikke bruges til halshugning. For personer, der blev henrettet ved at dræbes af kølleslag i baghovedet, var det ikke ualmindeligt, at hovedet bagefter blev skåret af med et sværd og brugt til at afskrække eller til et magisk ritual.

Dette bestyrker beretningens troværdighed, at denne "fremmede" henrettelsesform omtales. For i de originale rabbinerskrifter, "Talmud", findes der ikke et eneste tilfælde beskrevet, hvor dødsstraf hos israelitterne/jøderne er effektueret med sværd eller i det hele taget er udført. Kun i en enkelt og meget sen apokryf, dvs. ikke-autoriseret kommentar, "Sanhedrin/Torsefta" (9,10) til disse skrifter, nævnes metoden og kun i forbindelse med romerne.

At bødlen's sværd ikke så meget som snittede Moses' hud blev senere taget bogstaveligt som "miraklet ved sværdet", hvilket senere blev et yndet motiv bl.a. i forbindelse med apokryfe skrifter til Det Nye Testamente, f.eks. "Andreas' Gerninger" og "Matthæus' Gerninger", og yderligere genbrugt i kristne helgenlegender.

Rabbinerskrifterne - bl.a. i Ginzberg's "Legends..." (vol. 2, s. 282) - beretter endvidere, at bødlen ikke kunne skade Moses, fordi:

"...Moses (eller Moses' hals) var hård som elfenben..."

Her er det besynderligt, at disse gamle skrifter omtaler hårdheden ikke som granit eller andet af lignende fasthed, men som elfenben, et materiale ikke specielt hårdt eller modstandsdygtigt over for et kraftigt våben eller redskab. Men betragtes den reelle historiske baggrund, der er præget af "den egyptiske faktor" frem for senere israelitisk påvirkning, viser der sig - ikke unormalt i oldtidens sproglige overleveringer - betydningsfulde "budskabsbærende" ofte magiske *ordspil*, som egypterne mere end noget andet folk havde så stor forkærlighed for:

- I israelitisk overlevering på hebraisk er ordspillet gået tabt, så det her er ret gådefuldt, at "Moses var hård som elfenben" og derved skulle kunne modstå bødlen. Men på egyptisk hedder 'elfenben' *ab*, *aab* (*jebu*) eller *abu*, bl.a. ifølge Erman & Grapow's "Wörterbuch..." (Band 1, Leipzig 1925, s. 7). De pågældende ord har ensartet udtale og til dels samme hieroglyfiske stavemåde og kan samtidig betyde 'standse', 'ophøre', 'stoppe'.

Her skimtes en sammenhæng med, at et vigtigt eller ophøjet budskab/dekret i mange tilfælde blev graveret i en elfenbensplade, udformet som en lille, evt. flad stok, dvs. præcis som den omtalte "chefheroldens

identitetsplade" med faraos segl. Og som omtalt udløstes automatisk dødsstraf for at skade "faraos talerør", kongens chefherold.

Sidstnævnte status, hvis kendetegn ofte var symboliseret ved netop en herold-elfenbenstok, gjorde således Moses "hård" i betydningen 'usårlig': Således som en naturlig følge af denne forordning - og også forstået ud fra den omtalte udvidede betydning af udtrykket ('standse') - måtte en sådan henrettelse simpelthen *standses* af den lille elfenbensplade eller -pind, der ceremonielt eller embedsmæssigt kunne bæres i en kæde netop *om halsen*.

At skinhenrettelsen af Moses i stedet blev en symbolsk henrettelse, demonstrerer rabbinerskrifterne, idet den fysisk uskadelige berøring af sværdet på Moses' nakke blev foretaget ikke mindre end *ti gange efter hinanden*. Det er en typisk *rituel handling*. Ved denne forstærkende gentagelse udløstes det dystre moment, hvor den magiske forbandelse blev manet frem mod det chokerede - skadet af et ikke-dødbringende kølle-slag - og dermed stærkt påvirkelige offer. Forbandelsen styrkedes ved at besværge ved *blodet* fra paralleloffret (se Appendix 1).

Denne forbandelse har været udført for at forhindre, at Moses nogensinde skulle få sin identitet, navn og status tilbage. Ud over at anvendelsen af dette ritual skulle udøve et psykisk pres på Moses, så han ville være mindre tilbøjelig til at iværksætte et comeback som tronfølger, har det også haft et andet vigtigt formål. Nemlig at forstærke et indtryk over for omverdenen, som efterhånden fik kendskab hertil, at forbandelsen ville ramme den eller de, der forsøgte at støtte ham.

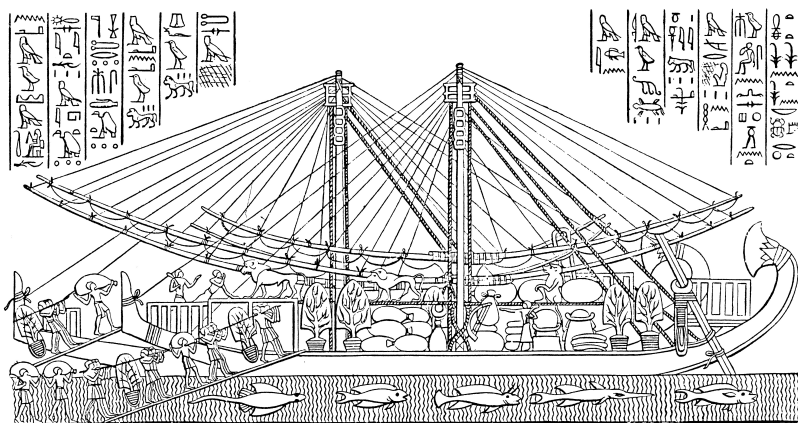
Derfor skulle forbandelsen fremkalde den tilsigtede effekt, hvad enten Moses troede på den eller ej, for det var tilstrækkeligt, at *andre* opfattede det som uheldbringende og farligt at hjælpe ham til en reetablering.

På et senere tidspunkt udførtes det næste "attentat" mod Moses' virkelige identitet som egyptisk tronarving. Det skete ved, at en tidlig, jødisk bibelredaktion udelukkede flere uanbringelige overleveringer herom. Det var næsten som om den magiske forbandelse var af usvækket virkning - endda også videre frem i tiden, idet den til religiøst brug målrettede bibelredigering, havde den bivirkning, at der opstod en sådan forvirring om Moses' baggrund i Egypten, at en række af nutidens forskere mener, at Moses ikke har eksisteret i virkeligheden.

Fra starten medførte den symbolske henrettelse af Moses, at han i omverdenens øjne kunne betragtes som død. Hans officielle identitet var destrueret. Moses var herefter færdig som højtstående person.

Uundgåeligt efter disse gamle ritualer fortabte Moses således landets højeste poster, embederne blev frataget ham - alle hans magtbeføjelser var med ét sat ud af kraft, og de fornemme titler "opløst". Som "Faraos Datters søn" og dermed "gudens søn", tronarving etc. eksisterede han ikke længere: Attentatet mod Moses var *fuldbyrdet*.

3. DEL

Hatshepsuts skibe lastes til hjemturen med rigdomme fra hendes Punt-ekspedition.

Flugten

Begivenhederne ved ypperstepræstens mystiske død

En *opsummering* af forløbet af attentatet kan være hensigtsmæssig ved dette stadium. Det vides, at Senmut forsvandt i tiden mellem Hatshepsuts regeringsår 16 og 17. Ifølge bogens presente farao-tidsregning fundet på astronomiske data indledtes hendes regering 1510/1509 f.Kr.; attentatet mod Senmut skete da i 1494/1493 f.Kr.

Til sammenligning var Moses - bl.a. ifølge flere rabbinerskrifter og det Nye Testamente - op imod 40 år, da han måtte flygte. De 40 år efter hans fødsel i 1534 f.Kr. betyder, at det netop var omkring 1494 f.Kr., at han skjulte sig og forlod Egypten. Ligeledes ses også tiden for Senmuts forsvinden i 1494/1493 f.Kr. at være i overensstemmelse hermed.

Forinden var Senmuts plejeforældre døde under den omtalte terroraktion. Og samstemmende ses - ifølge oldtidens kirkehistoriker Eusebius (433c) - at den egyptisk-jødiske forfatter Artapanos i Alexandria for mere end 2.000 år siden gengiver fra en ældre overlevering, at:

"...Moses' plejemor døde, inden han flygtede fra Egypten..."

Dette ses også i Ginzberg's "Legends of the Jews" (vol. 5, 1925, s. 401, note 61) - og det passer således præcist med skæbnen for den kvinde, der ammede Senmut.

Der er fra Hatshepsuts periode bl.a. fundet mængder af materialer med påskrevne angivelser af regeringsår og nøjagtige månedsdatoer for religiøse fester. Desuden bærer f.eks. potteskår og byggematerialer dato for arbejdernes påbegyndelse eller afslutning af et bygningsværk. Fund af sådanne dateringer specielt i forbindelse med hovedpersonernes handlinger og værker viser sig at kunne bidrage i Senmut/Moses-dramaet til præcist at angive forløbet og begivenhedernes rækkefølge.

Det er ved nøje at sætte disse oplysninger i indbyrdes relation, at det hidtidige skjulte forløb viser sig: Først forsvandt Neferure sporløst, og derpå døde Senmuts plejeforældre og nærmeste omgivende personer, mange heraf tilhørende husstanden. Alle var her døde så pludseligt og på én gang, tydeligvis ved en terroraktion.

Det var denne situation, der efterfølgende mundede ud i, at en af konspirationens hovedmænd, ypperstepræsten Hapuseneb *også* pludselig døde - hvorefter Senmut forsvandt fra Egypten ligeså pludseligt - begge hændelser kort efter hinanden i Hatshepsuts år nr. 16. Og netop på

den tid har processen med skinhenrettelsen med bandlysningen og fredløshed samt fratagelsen af hans officielle identitet været udført.

Og netop også i samme år 16 begyndte Tuthmosis III for første gang at optræde offentligt i inskriptioner (mere om dette følger) med sit navn sammen med titlen som faraoregent *sidestillet* med Hatshepsut!

En ypperstepræst blev snart igen indsat og tilhørte naturligvis helt og holdent Tuthmosis III's parti. Inden det næste skridt blev taget, var Senmut/Moses på vild flugt langt bort fra de sammensvornes rækkevidde.

I Senmuts hemmelige grav blev arbejdet afbrudt for altid. Af en sidste inskription i gravanlægget - måske er den endda foretaget af Senmut selv - nåedes kun at blive indkradset:

"...På den 29. dag i den 4. oversvømmelsesmåned... - - - -".

Herefter hørtes der ikke mere til Senmut.

Bag flugtberetningen afsløres en større sammenhæng

Efter Moses' involvering i det tilsyneladende drab på en egyptisk embedsmand, kan Bibelens version af beretningen give det indtryk, at Moses flygtede direkte til Sinai. Hvorimod rabbinerskrifterne, flere andre oldtidsskrifter og Josefus fortæller om hans lange ophold i Etiopien forinden opholdet på Sinai.

Ved Bibelens beretning om Moses' (endelige) ophold hos Jethro på Sinai vil en nærmere analyse afsløre flere mærkværdigheder i den pågældende tekst i "2. Mosebog" (2,15), der ordret siger:

"...Og farao hørte om denne gerning og søgte at slå Moses ihjel, men Moses flygtede fra faraos ansigt og *slog sig ned* i Midian-landet, og han *satte sig ned* ved brønden..."

Til udtrykket "slog sig ned" er der begge gange i Hebraisk Bibel anvendt samme ord, *jashab*. Men noget mere viser en gammel syrisk bibeloversættelse, "Peshitta", med oprindelse i traditionen hos den jødisk-kristne menighed i Edessa i Irak 200 e.Kr. (mange var efterkommere af jøder, der foretrak ikke at vende tilbage til Israel efter deres tvungne eksil i Babylon i 500-tallet f.Kr.). For denne tekst med ord og udtryk fra *før* Ezras bibelredaktion (i funktion efter 400-tallet f.kr.) angiver, at Moses "rejste til" (*halak*, 'gik til') Midian, midianitternes land; bl.a. Sinai-halvøen.

Dette synes at være en rest fra en oprindelig længere version af beretningen, som også kendes fra rabbinerskrifterne samt Josefus, Philo m.fl. For anvendelsen af dette udtryk "rejste (til)" vil da have forbindelse til en nu manglende tekst, der forud for det pågældende bibelvers har omhandlet Moses' eksilrejse - en rejse andre steder hen *inden* han "satte sig ned" ved brønden på Sinai.

For 1.200-1.300 år siden blev der til brug for læsning af den Hebraiske Bibel endelig fastlagt i skriften forskellige "signaltegn" (masoretiske tegn). De tjente til at vise, hvordan det traditionelt formodedes, at

det gamle sprog blev læst og udtalt. Dertil blev der i den Hebraiske Bibel indsat nogle såkaldt "forbindende tegn", der kun er skriftlige markeringer (accent), der ikke udtales. Herved synes et sådant forbindende tegn at være indsat i "2. Mosebog" (2,15) mellem sætningen med flugten fra farao og sætningen om, at Moses slog sig ned. Den sammenbinding af de to episoder er således udført ud fra en baggrund af senere tiders opfattelse og kan derfor tillægges mindre autoritet end selve beretningens egen næsten 3.500-årige kerne.

Især kan denne bibelteksts anvendelse af udtrykket "brønden" - dvs. ordet "brønd" determineret, altså i bestemt form - indikere, at der har eksisteret en forudgående tekst, hvorfor i det efterfølgende at brønden *forudsættes bekendt*; idet denne grammatiske form vil henvise til - den nu således forsvundne - første gang, hvor brønden har været nævnt.

Sinai udgør et område på størrelse med nutidens Schweiz og har flere kendte brønde og kilder, hvorfor der næppe kunne være tale om at bruge udtrykket "brønden," som om der kun var denne bestemte brønd. Der er endda inden for denne bibeltekst (2,15) i "2. Mosebog" flere temmelig tvivlsomme forhold, der kunne vise, at teksten på dette sted er et uddrag eller en amputeret version af en oprindelig større beretning.

Ikke alene rabbinerskrifterne, men også oplysninger fra Egyptens historie underbygger, at en mere omfattende flugtberetning har eksisteret. For dette, at Moses netop *ikke* valgte i første omgang at oprette sit eksil hos Jethro på Sinai, men havde en anden strategi - må ses i det lys, at allerede efter Hatshepsuts år 13 (1496 f.Kr.) var der *for usikkert i Midian på Sinai*. Det er et historisk faktum, at dette steds delvise isolation her var blevet brudt ved *genindførelse af minedriften*, og hermed i hvert fald tre år inden Moses' flugt ud af Egypten.

Forvirringen ved de to flugtveje

Ligeledes ud fra Tuthmosis III's første handlinger, nemlig at iværksætte eftersøgning på Sinai (omtales i det følgende), kunne det se ud til, at Moses havde ladet som om, han flygtede nordpå til sine forbundsfæller i en afskibningshavn ved grænsebyen med det senere navn Pelusium ved Middelhavet - eller endda videre her fra Nedre Egypten til Jethro på Sinai. Alt imens Moses, ifølge en lang række rabbinerskrifter og flere af oldtidsforfatterne, undslap i den stik modsatte retning til Etiopien i syd, her hvor Hatshepsut havde formået at skabe gode relationer.

Dette var de to klassiske flugtveje, hvoraf den nordlige ofte anvendtes af dem, der flygtede fra hofstaben, og som rabbinerne beretter, at det var sket i Jethros og Jobs tilfælde. Ruten var på Moses' tid velkendt fra bl.a. den egyptiske hofmand Sinuhes 400 år ældre og berømte såkaldte selvbiografi (model for Mika Waltari's roman "Sinuhe Egypteren").

I nordøst havde Moses i så fald - ligesom tidligere Sinuhe - ellers

skullet skjule sig for hærens patruljer. Først senere fuldendtes permanent den berømte "kongens (eller herskerens) mur", omtrent hvor Suez-kanalen nu udstrækker sig, og bestod af bl.a. en serie grænseforter med yderligere skarp bevogtning imellem sig for at føre kontrol med indvandrede asiater, f.eks. beduiner og andre hyrdefolk.

Den sydlige flugtvej til Etiopien var kendt for flere gange at være benyttet som eksilrute for egyptiske konger og prinser; og i myterne, for guder. Denne gang blev den atter benyttet af en prins - Moses.

Det var derfor nødvendigt for Moses at lade alle spor af flugten pege nordpå. Dette kunne f.eks. gøres ved at fabrikere "hemmelige" breve - men beregnet til at blive opsnappede - med antydninger om hans tilsyneladende færden i nord, i Nedre Egypten. Herved kunne han opnå nogle dages forspring, mens han i virkeligheden rejste direkte mod grænsen i syd.

For at undgå genkendelse fra præsteskabets efterretningsvæsen har han, når det var muligt, måttet rejse efter mørkets frembrud - og i starten især ad flodvejen, men længere sydpå måtte han "ad bagvejen" ind i Etiopien og derfor vandre ind over ufremkommelige ørkener og stenletter, hvor gribbe hurtigt kredser om en afkræftet enlig rejsende.

Allerede undervejs i selve Egypten kunne han næppe heller have optrådt udefinerbart som "en rejsende", idet der i flere perioder i det gamle Egypten herskede en art arbejdspligt, så alle arbejdsduelige i givet fald skulle kunne redegøre for deres arbejdsforhold. Ellers kunne de blive pågrebet og tvunget til at arbejde for staten.

En af de mest sandsynlige måder for ham at undslippe på var, hvis han var forklædt som de omrejsende købmænd, der havde lov at rejse frit omkring. Bl.a. havde præsteskab og templer egne købmænd. - Ligeledes, fra de gamle kilder beretter Josefus i sin "Antiquitates" samstemmende om flugten, at:

"...han (Moses) tog af sted for sig selv, og fordi de offentlige veje blev overvågede, tog han sin flugt gennem ørkenen, hvor hans fjender ikke ville mistænke, at han rejste; og skønt han var underforsynet med føde, gik han modigt videre..."

Til sidst var det blevet klart, at Moses alligevel ikke var flygtet nordpå. Ifølge rabbinerskrifterne (Baren-Gould, II, s. 83) forlod den Moses-fjendtlige udenlandske faraorådgiver Balaam og hans to sønner Egypten og rejste skyndsomst til Etiopiens gamle hovedstad - og kom Moses i forkøbet. Her havde Balaam tidligere, nemlig under sit ophold da han var en ung mand, gjort sig kendt for sine tjenester hos landets daværende konge.

Moses havde, for at kunne holde sig skjult så godt som muligt, måttet rejse på en mere besværlig måde og ad omveje - rabbinerskrifterne angiver med et rundt tal 40 dage - og han ankom derfor længe efter Balaam, hvis rejse må have fulgt en mere farbar, almindelig rute.

Rabbinerskrifterne beretter, at ved den etiopiske konges fravær un-

der en krig mod nogle oprørere var det lykkedes den således stedkendte Balaam at kuppe sig til en overtagelse af magten i hovedstaden, så at der ingen adgang var for Moses. Derefter kunne han holde hovedstaden "som gidsel" overfor den etiopiske konge og dennes hær for at få dem til at undlade at give Moses ophold, men i stedet pågribe ham og gøre det af med ham.

Men her forregnede Balaam sig. Moses gik i forbund med kongen, som derefter belejrede byen, der sluttelig blev indtaget ved hjælp af Moses utraditionelle strategier (omtales i bind 5's kap. 4-5) - men det lykkedes Balaam og hans sønner at undslippe. Moses' og kongens hjælp til hinanden blev indledningen til Moses' mangeårige eksilophold i Etiopien.

Yderligere i en meget lang periode efter kongens død - her angiver flere rabbinerskrifter cirka 25 år (cirka 6 år af Hatshepsuts sidste tid og 19 af Tuthmosis III's år) regerede eller bestyrede Moses landet sammen med enkedronningen, indtil den etiopiske konges søn var blevet myndig.

Eftersøgningstogtet til Sinai

Den tidligere omtalte genetablering af Sinais minedrift var foregået ved at Hatshepsut i sit 13. regeringsår udrustede en ekspedition til de gamle kobber- og turkisminer på Sinai for at lade dem genåbne efter århundreders stilstand bl.a. under hyksosfolkets besættelse af Egypten.

Området kom herefter mere i fokus, hvorfor det var for risikabelt at bruge Sinai som skjulested - i hvert fald ikke før *efter* interessen for minedriften igen blev mindre prioriteret. Dette skete således 7-8 år efter starten og derfor nogenlunde samtidig med Hatshepsuts regeringstids ophør i 1488/1487 f.Kr.

At det var en rigtig vurdering af Moses ved sin flugt umiddelbart efter skinhenrettelsen at undlade at søge til Sinai i første omgang, fremgår med al tydelighed af, at Tuthmosis III nu foretog sig en ejendommelig manøvre netop ved flugten, i Hatshepsuts år 16, dvs. i 1494/1493 f.Kr.

I påfaldende komisk kontrast til sine senere store hærtogter nordpå til Palæstina og Syrien, som han siden blev berømt for, stillede han sig i stor stil i spidsen for en hærafdeling - og i stedet for at sigte efter store og glørværdige erobringsmål hastede denne nervøse faraoaspirant med sin til formålet overdimensionerede flok soldater ud til det øde Sinai og har skræmt livet af indbyggerne i stedets lille minearbejderby Serabit el-Khadim.

Egyptologerne har aldrig kunnet forklare meningen med denne aktion. Men ved at se det i sammenhæng med Senmuts/Moses' flugt bliver det klart, hvorfor Tuthmosis III - da han ikke som forventet kunne lægge hånd på Moses her på Sinai - i Wadi Magharah, ikke langt fra Serabit, opstillede en stele med en inskription for at retfærdiggøre sit "togt". Hans inskription angiver da, at togtet gik ud på, at:

"...foretage eftersøgning (eller "opdagelse") i hemmelighedsfulde dale..."

- hvilket ellers næppe ville være det mest nødvendige at foretage sig midt under en større magtkamp i Theben. Ligesom det heller ikke ville kræve opmarch af et pænt antal soldater.

Tuthmosis III har næppe heller f.eks. søgt at tilfredsstille en usædvanlig geografisk interesse for specielt disse dog allerede så veludforskede dalområder omkring minedistriktet. Så at kalde dette togt at "gå på undersøgelse" på "hemmelighedsfulde" steder, synes tydeligvis at være et forsøg på omskrivning af hans egentlige formål: *At lede efter sin forsvundne konkurrent i hemmelige skjulesteder.*

Ved at proklamere det nævnte formål havde Tuthmosis III sikret sig mod eventuelle overraskelser fra hærens folk. Dette var nødvendigt, især fordi Senmut/Moses i sine embeder på flere områder også havde hæren under sig. Derfor måtte Tuthmosis III regne med, at der blandt hærens folk kunne være en del, der ikke pludselig opgav deres loyalitet over for Senmut/Moses, som de stadig kunne formode sad ved magten, idet skinhenrettelsen i begyndelsen var blevet hemmeligholdt.

På sin stele på Sinai med inskriptionen med den veludtænkte "officielle" forklaring, som Tuthmosis III - ifølge samme tekst - i Hatshepsuts år 16 efterlod som alibi for sin "opdagelsesfærd", figurerer bl.a. navnet på den medbragte nye kongelige herold Cheriuf. Men denne mand viste sig senere ifølge sin gravinskrift fortsat at have været loyal Hatshepsut-tilhænger. Sådanne forhold er med til at tegne baggrunden for, at Tuthmosis III - foruden ikke at nå sit mål på Sinai - har måttet skjule dette, ekspeditionens egentlige formål, for næsten alle deltagere i sit medbragte korps.

Det ligger lige for, enten at Senmut/Moses gennem sine forbindelser - eller at hans indflydelsesrige forbundsfæller på egen hånd - nemt kunne have arrangeret en skjult sabotage mod fødevarelagre i hærens depotbyer ved grænsen. Hermed kunne i så fald soldaterne, uafvidende, blive påvirkede - døde - af et infektorisk eller lidt bedøvende stof i maden. Rabbinerskrifterne gengiver det - jf. Ginzberg's "Legends of the Jews" (vol. 2, s. 282) - på følgende måde, at:

"...faraos arrangerede forfølgelse, men det var forgæves. Kongens tropper blev dels ramt med blindhed, dels med døvhed. Den døde kunne ikke give oplysning om hvor Moses kunne gemme sig, og den blinde, hvis han vidste noget, kunne ikke komme dertil..."

Det er heller ikke utænkeligt, at der bag denne tekst har foreligget en oprindelig beretning om en bestemt handlemåde hos enkelte tropper, der var loyale mod det gamle regime:

- Faraos udsendte tropper havde således ledt efter Moses i Egypten og helt ovre på Sinai. Men de var på forkert spor, hvad netop sådanne sta-

dig loyale officerer i hæren kunne tænkes at lukke øjne og ører for, hvis de alligevel skulle have gennemskuet det egentlige formål med ekspeditionen. - Forholdene inden for Egyptens styre på den tid var nemlig sådan, at også ved selve hoffet udgjorde repræsentanter fra hæren samt forhenværende officerer, der var indsatte på æresposter i hofstaben, et eget selvstændigt parti over for de præstelige partier eller fraktioner. Da det i høj grad var disse sidstnævnte, der støttede Tuthmosis III's magtovertagelse, må det indadtil have skærpet den til tider særdeles markante opposition mellem de to parter.

Der kendes lignende konflikt senere under denne faraos sønnesøn, Tuthmosis IV, der som omtalt lod skære igennem og i stedet for en præst nu fik en tro officer udnævnt til ypperstepræst over hele Egypten.

På grund af sit fravær var Moses ikke blevet uskadeliggjort på Sinai, og den forgæves eftersøgning kunne nu indgive hans modstandere formodning om, at risikoen for hans genopdukken foreløbig syntes forsvundet. For det viser sig, at den dengang unge 17-18-årige Tuthmosis III sluttelig - i denne Sinai-ødemark langt borte fra Hatshepsuts myndighed - turde give sig mere tilkende og, her på sin førømtalte stele i Wadi Maghara, *for første gang i en inskription vove at lade sit navn sætte ved siden af Hatshepsuts* og på en sådan måde, som var de *ligestillede*.

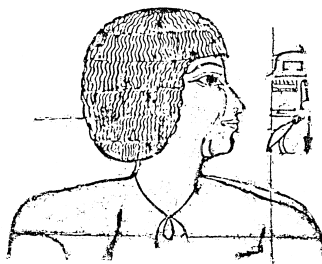
Herved var han gået langt videre end Senmut (Moses), for når denne satte sit eget navn ved siden af Hatshepsuts, var det altid ærbødigt gjort.

Kort efter denne episode var Tuthmosis III kommet så vidt med sin snigende magtovertagelse, at han havde dannet sit eget lille hof: - bestående af bl.a. en troppechef Tiye, der var en barndomsbekendt, samt endnu en herold, Djehuti (Thoth), og en række andre navngivne folk deriblandt både Tuthmosis III's skatmester og hans arkitekt m.fl.

Endnu i starten af denne på flere punkter noget dunkle periode i Egyptens historie under 18. dynasti har Senmut/Moses på grund af den hemmelige (skin)henrettelse endnu ikke officielt været opfattet som værende ude af billedet: For en vesir blev yderst sjældent udskiftet ved en ny faraos tiltræden - alene dette demonstrerer det ekstraordinære ved fjernelsen af Senmut.

Og også i mange åbne forhold udadtil lod Tuthmosis III stadig som ingenting - hvilket vil fremgå i det følgende - for at kunne fortsætte så uforstyrret som muligt med at befæste sin usynlige magtovertagelse.

*Senmut i sine
velmagtsdage.
Dobbelthage-striber
er tilføjet: et udbredt
symbol på velstand.*

Største navneudslettelse i Egypten

Navnemanipulation og billedestruktion

Efter Senmuts forsvinden lod Tuthmosis III efterhånden de fleste Senmut-statuer og Senmuts inskriptioner ødelægge. Dette afslører hermed, at alle væsentlige mindelser om Senmuts (Moses') identitet skulle destrueres. Han var blevet udmanøvreret som kommende farao - han måtte hverken være kendt af samtiden eller eftertiden.

Der måtte ikke findes tegn på, at han var (skin)henrettet, eller i det hele taget havde levet. Indtrykket skulle være, at han slet ikke havde eksisteret. Så Senmuts (Moses') eftermæle blev overalt i Egypten destrueret ved en landsomfattende *damnatio memoriae*, i en totalt overvældende grad uden historisk fortilfælde.

Det er tydeligt, at hvis Senmut/Moses *ikke* havde været af kongeat eller indviet som tronarving, ville ingen have ofret så megen indsats og opmærksomhed på denne omfattende destruktion, der oveni købet blev ledet af selveste farao (Tuthmosis III) og hans stab.

I det gamle Egypten blev der gjort meget ud af billeder og statuer til især gravanlæggene, idet man mente, at afbildning i gravkammeret af f.eks. en slave til at tjene ejeren i det andet liv kunne være "stedfortrædende", f.eks. i stedet for, som i visse kulturer, at dræbe en levende slave og begrave ham sammen med ejeren. Statuer og billeder opfattedes at være automatisk fyldt med magi og religiøse kræfter og kunne "besjæles".

En statue af gravens indehaver kunne da være næsten så vigtig som kroppen for at sikre den afdøde et (bedre) evigt liv, idet en persons ånd eller sjæl kunne, som tidligere omtalt, have tilholdssted her, hvis f.eks. mumien/liget blev ødelagt. Derfor betød det virkelig udslettelse, da Senmuts statuer smadredes; det var en ekstra måde at destruere hans eksistens på, rækkende langt ud over hans jordiske liv: Den meget frygtede "anden død", når alle mindelser forsvandt.

Eftersom Senmut havde gennemgået høje indvielser, har der under den tids indstilling hersket frygt for hans magiske kunnen og dermed formodede magt til at indlægge magisk kraft i inskriptionernes og statueres forbandelser, aktiverbare tabuer rettet mod gravskændere. Ved flere af Senmuts inskriptioner og afbildninger, som Tuthmosis III's udsendte destruktører har anset for farlige, har der uvægerligt været sat præster ind for at lave "mod-magi" til at afværge eller ophæve Senmuts indlagte forbandelser. Især de skjulte og kodificerede forbandelser var frygtede.

Men åbenlyse forbandelser og anden magisk beskyttelse - hvoraf der fandtes en stor mængde i Senmuts første og officielle gravanlæg ved Sheik Abd el-Gurnah - var lettest at modgå af præsterne, og dette anlæg blev da også i vid udstrækning destrueret indvendigt. Her undgik ikke en eneste af Senmuts ikke-skjulte navneinskriftioner en udradering.

Rekonstruktionen fra cirka 1.250 fundne brudstykker af Senmuts kongelige sarkofag - oprindelig udhugget som én stor kvartsblok - viser, at den smadredes i mere end 2.000 stykker i og uden for gravanlægget. Men i hans nyere gravanlæg under Hatshepsuts tempel i Deir el-Bahari gik man mere forsigtigt til værks; ud over frygten for de skjulte forbandelser vel især også fordi det var under et helligt tempel, på "hellig grund".

Personnavne opfattedes som så "magiske", at de rummede personens identitet, ja en del af sjælen, der derfor kunne overleve, hvis navnet f.eks. var indsat i en statue. At udslette et navn var som at reducere/udslette personen. Men det har lettet opklaringen af, hvad der i virkeligheden var sket, at det her var muligt for arkæologer at afdække og rekonstruere dét, der oprindelig stod i inskriftionerne, før de blev skadet eller destrueret, idet der ofte underliggende i materialet er spor af den ødelagte skrift. (F.eks. sikrede Ramses II sig ved at få indhugget sine navne dobbelt dybt).

Monumenter er altid naturligt udsat for senere skader eller endda hærværk. Men ved Senmuts værker var den samlede, *bevidste* destruktion særdeles omfattende - dog med de nævnte inkonsekvente undtagelser: F.eks. visse steder, hvor Tuthmosis III ikke turde lade det udføre, eller hvor det af taktiske årsager kan have passet ham fint her, som vi skal se, at bevare nogle bestemte af Senmuts inskriftioner eller værker.

Et billede af Senmut, malet på væggen i hans andet gravanlæg, synes målrettet bevidst ødelagt, men stort set kun ved kind og hage, som om det gjaldt at fjerne det betydningsfulde og måske endda kongelige skæg. Og dette har i hans tilfælde været en af de vigtigste dele at destruere.

Templet i Deir el-Bahari har sandsynligt haft en lille kultplads for Senmut som den eneste arkitekt på et niveau, der kunne sammenlignes med den store Imenhotep (2500 f.Kr.), der også fik en kult her. I så fald, ved sletningen af Senmuts minde er Senmuts kult blevet ophævet og har kunnet give plads senere til en kult for en vis Amenhotep, søn af Hapu. (Denne arkitekt var så højt i rang, at han kunne spille en kronprins' rolle under genspillet af sin herre farao Amenhotep III's kroning ved dennes *sed*-festival).

Den dobbelte Tuthmosis

Det var overalt i Egypten, i Nubien og selv på Sinai, at Tuthmosis III's håndlangere fjernede Senmut-navne på de fleste af Senmuts statuer, portrætter og inskriftioner. Alene i Hatshepsuts tempel i Deir el-Bahari blev Senmuts navne slettet på 66 af de "skjulte" vægpaneler - men fire figurer og tekster undslap ødelæggelse: Igen denne svingende fremgangsmåde.

De besynderlige inkonsekvenser i destruktionsarbejdet har også her forvirret forskerne. Blandt det store antal Senmut-statuer - hvoraf flere fik hovedet slået af, mens andre beholdt de "magiske punkter", dvs. øjne og næse - er der manipuleret med halvdelen ved at fjerne Senmuts navne uden dog hver gang at fjerne alle forekomster af hans navne i samme tekst.

Også selve Hatshepsuts kongelige kartouche, der ofte forekom sammen med Senmuts navn, er flere steder udskiftet med Tuthmosis III's kartouche i Senmut-statuerne tekst. En stele i Montu-templet i Karnak omtaler et ønske, der gives af Senmut til farao Tuthmosis III, men anses for at have været til Hatshepsut, for Tuthmosis' navn er også her indsat så dårligt, at det senere (i 25. dynasti) måtte restaureres.

Senmut-navne på statuer og afbildninger er ofte af Tuthmosis III netop blevet både borthugget og derpå overskrevet med hans kongenavne. Så kunne disse værker gælde for at være *hans egne* ungdomsstatuer.

Heriblandt findes statuer, der angiver at forestille Tuthmosis III, men som absolut ikke ligner de øvrige afbildninger af denne farao. Det var næppe nogen tilfældighed, for egyptiske billedhuggere var fremragende portrætkunstnere i stand til at udføre en personlig portrættering i en endda meget stiliseret form - og veg endda ikke tilbage for på et senere tidspunkt at vise denne faraos undertiden lidt snu ansigtsudtryk.

Så enkelte portrætrelieffer af en tidlig Tuthmosis III fremtræder som et resultat af senere bearbejdning, som om de oprindeligt havde forestillet en anden person. *En sådan ændring foretog man kun ved personer, der skulle glemmes, fordi de var vanærede.*

Bemærk, at der ikke findes omtalt og overhovedet ikke afbildet nogen tronfølger før kort tid inden Hatshepsuts år nr. 16 med *Sed*-festivalen. Indtil da har Tuthmosis III's liv været et limbo. Først herefter findes billeder af en kongelig person ved siden af hende; hermed som om alt var gjort klart til en offentlig proklamerende af Senmut som tronfølger. På Hatshepsuts færdige obelisker er den nye faraos billede et neutralt portræt, dvs. fremstillet på en mindre genkendelig, mindre mistænkelig måde i relation til den nye hersker. De har i så fald oprindeligt repræsenteret Senmut/Moses og således udformet uden større portræt-lighed.

Dette synes også sket i udstrakt grad i hendes tempel i Deir el-Bahari og Røde Kapel (ved Amontemplet i Theben). For disse byggerier fortsattes ved Senmuts forsvinden, mens Hatshepsut efterhånden forlod scenen, så nu var der frit spil. Det er særlig tydeligt på kapellets genfundne sten, at senere tilkomne eller færdiggjorte billeder helt ændrer karakter og mere ligner den nye Tuthmosis, især på vægge opført efter Hatshepsuts tid.

En genbrug af disse portrætter har været let at bringe i stand. Således har f.eks. W. Stevenson Smith i sin "The Art and Architecture of Ancient Egypt" (New Haven 1981, s. 226) præciseret deres udseende:

"...(Senmuts) profil har den kontur, der præger Tuthmosis-familien".

Idet der i hans udseende er tale om stor lighed med andre medlemmer af netop kongefamilien, vil også dette støtte det totale indtryk af, at Senmut må være søn af Hatshepsut. Og billedændringerne i kapellet synes så afslørende, at det kan have fremskyndet, at stedet kort efter blev nedrevet.

I billedstormen blev kun de billeder skadet, der direkte viste Senmut. Ved at lade sig afbilde både i delvis neutrale kronprinsebilleder og Senmut-portrætter, har han dermed spillet på to heste for at være mere sikker på at vinde - men tabte altså alligevel. At ikke alle hans navne blev udslettet, betød, at han dog synes at være blevet tilstået en spinkel chance for at eksistere i *Duat*, underverdenen, og ikke et totalt ophør.

I Deir el-Bahari-templet er Hatshepsuts tidligere udsendte ekspedition til Punt afbildet med bl.a. en voksen ung mand klædt i prinseligt, ofte endda faraoagtigt ornat. Men det kan heller ikke være den person, der blev farao Tuthmosis III: fordi denne kun var en mindreårig dreng på det tidspunkt, hvor den afbildede episode fandt sted.

Et andet relief i dette Hatshepsuts tempel viser - ufuldstændigt - et ungt kongeligt par (ofte ses Neferure foreslået som den ene), hvor den unge mand *ikke* kan være den senere Tuthmosis III af aldersmæssige grunde. Men motivet kan netop have skullet forestille Senmut/Moses som farao-prins. Tuthmosis III's taktik har da været, at skåne relieffet og - skønt han altså ikke havde noget med hende at gøre - da lade det fremstå, som om det var ham selv, der var afbildet som kronprins. Dvs. et lignende princip, som da Tuthmosis III transformerede Hatshepsuts regeringsår til sin egen regerings tid - alt for at *opbygge en officiel forhistorie* som kronprins.

Blev et af Moses' farao-navne frastjålet ham?

Det har også vakt undren, at Tuthmosis III på et tidspunkt foretog ændring af sit farao-navn, hvilket var en højst usædvanlig handling.

En farao udstyredes ved sin kroning med hele *fem typer navne*. Der redegøres nøje for disse af den engelske egyptologiske autoritet, Alan H. Gardiner, i hans "Egyptian Grammar" (3. ed., London 1960):

- Kort fortalt skelnes mellem 1) et såkaldt Horusnavn, dvs. et "banner-navn" eller "*ka*-navn"; 2) et *nebhty*-navn, dvs. "de to gudinder" som herskertitel for Øvre og Nedre Egypten; 3) et guld-Horus-navn, hvis baggrund ikke menes helt afklaret; 4) et "konge-fornavn", næsten altid forbundet med solguden Re og indrammet i den kongelige kartouche; samt 5) selve kongenavnet, der kan sammenlignes med en art familienavn, og som i inskriptioner også var indrammet i den kongelige kartouche. Heri sad ofte et navn, som kongen havde inden tronbestigelsen og nu blev til et af hans "tronnavne", mens den samlede navnetitulation først blev antaget på tronbestigelsesdagen.

Tuthmosis III udvidede på et sent tidspunkt sit navn til *Tuthmosis Nefercherperu*. Men da en faraos officielle navne samtidig fremstod som en

art programmerklæring med religiøs protektion (det var *teoforiske* navne, dvs. 'bærer af guders navne'), ville et sådant navneskift nærmest svare til både at skifte "politisk program" og trosbekendelse! Hans motiv for ændringen har været forskerne en gåde.

Inden han ses at bruge dette navn Nefercheperu, brugte han navnet *Mencheperre*. Og dette tidlige navn *Mencheperre* (dvs. 'eksistensen af Re er etableret') ses anvendt på to måder: I tekster i officiel sammenhæng var det *Mencheperre*, nemlig i inskriptioner når det stod sammen med Hatshepsuts navn. Mens en særlig form af navnet findes ændret til *Mencheper-ka-re*, når det står alene uden Hatshepsuts navn. Det var således tilkoblet *ka* ('sjæl') foran *Re* (solguden).

Sidstnævnte version på en måde manifesterede eller "personificerede" Hatshepsut, hvorved Hatshepsut alligevel var tilknyttet, når hun ikke var nævnt - påpeger Suzanne Ratié.

Denne respektfulde måde lignede langt mere Senmut end Tuthmosis III, idet sidstnævnte demonstrerede sin sande disrespekt ved siden hen også at ødelægge mange af Hatshepsuts navneinskriptioner. Tiden for navnets anvendelse er omtalt af den engelske egyptolog E.P. Uphill i hans afhandling "A Joint Sed-Festival of Thutmose III and Queen Hatshepsut", i *Journal of Near Eastern Studies* (vol. 20, 1961, s. 248-251): Her er det absolut opsigtsvækkende, at *anvendelsen af denne særlige navneform - Mencheperkare - ophørte midt i samme år*, hvor Hatshepsuts *Sed*-festival fandt sted. Dvs. året, hvor Senmut (Moses) forsvandt!

Også dette kan være med til at pege på, at det må have været Senmut/Moses i kronprinsrollen, der oprindeligt bar disse herskernavne, parate til anvendelse den dag han skulle bestige tronen som farao. Til sine embeder som statholder, landsarkitekt m.v. har han anvendt navnet Senmut, mens derimod navnet *Mosis* (Moses) var velkendt som forkortet form af navne som Ramosis, Ahmosis etc. - og indgik i det faraonavn, han sandsynligt skulle have brugt, når han blev farao: Nemlig det mest nærliggende navn *Tuth-mosis* i lighed med slægtens to foregående faraoner.

Den egyptiske historiker Manetho oplyste cirka 280 f.Kr., at *Moses først under sit oprør antog navnet Moses*. Da hans oprørs formål var at genvinde sin adkomst til faraotronen, var det logisk, at hans *nom de guerre* var just dette faraonavn (Tuth-)Moses, som han opererede under.

I forbindelse med faraos "fornavn" *Men-cheper-(ka)re*, der indeholder gudenavne, kan atter en oplysning i flere rabbinerskrifter vise sig at være korrekt, angående nogle overleverede kaldenavne for Moses, bl.a.:

"...*Cheper* (som var) ...det navn hans far gav ham..."

Dette navn er - ligesom navnet Moses - ikke hebraisk, men et rent egyptisk navn. Det, om end ikke usædvanlige, navn kan medvirke til at pege på, at Tuthmosis III overtog sin konkurrents navne. Og i så fald har et af de vigtige blandt Moses' "fornavne" som kronprins og tronarving været: Men-

cheperre. Dette sammensatte navn *Men-Cheper-Re* er som nævnt opbygget fra navnet *Cheper*, der betyder 'at skabe' og 'den hellige scarabæus', er her forbundet med solguden *Re* og første led *Men*, 'at forblive', 'at vare'.

Bæreren af navnet Mencheperre, og dermed også den ægte oprindelige bærer, blev kendt gennem generationer for sin formidable *power*. Senere, især under det såkaldte Sene Rige 712-332 f.Kr., fik en talisman i form af en ring med scarabæ-segl stor udbredelse, og heri blev det almindeligt at få graveret, i kongelig kartouche, just dette faraonavn Mencheperre.

Da Senmut/Moses var fradømt sine navne ved den hemmeligt ekskvererede skinhenrettelse, var det relativt let for Tuthmosis III støttet af præsteskabets ledere simpelthen at overtage disse navne - der nu "tilhørte ingen" - altså igen i lighed med førnævnte overtagelse af Hatshepsut-årene. Blot udelod han ordet *ka*, for at afværge en total identitet.

Det ser derfor ud til, at Tuthmosis III simpelthen ved "identitetstyveri" stjal både navnet Mencheperre og Tuthmosis fra Moses/Senmut som et led i at gøre magtændringen mindre iøjnefaldende. (Jf. i nutiden, at da den unge pave Johannes Paul så mystisk døde (ved et mafia-indgreb?) den 28. sept. 1978 efter kun 33 dage i pavestolen, antog Karol Woytyla - der blev efterfølgende pave - som mindegestus den afdødes navn).

I virkeligheden må Tuthmosis III have heddet Nefercheperu hele tiden og først have antaget navnet Tuthmosis, da han blev farao; senere - 19 år efter, dvs. hvor hans fred med nabofolkene var etableret - da han nu sad meget fast i sadlen, har han tilføjet, men i virkeligheden blot *genantaget*, navnet Nefercheperu.

At han tog dette sidste navn tilbage er forståeligt, da navne opfattes som indeholdende særlige kræfter forbundet med den person, de tilhørte. Det var derfor nødvendigt for Tuthmosis III, da han blev ældre, at "ændre tilbage" på sin egen navngivning ved at bruge *sit oprindelige navn* Nefercheperu (bl.a. på indersiden af sin sarkofag):

- Alt dette for at han ikke skulle dø under en andens navn (Mencheperre), hvilket ansås som farligt over for de højere magter og negativt over for efterkommerne. Ligeledes havde han fra 1493 f.Kr. bosat sig i Memphis, da han "overtog" Senmuts/Moses' styre af Nedre Egypten, men flyttede i sine seneste år tilbage til Theben og kaldte sig "Thebens herre".

Det var just sådanne opfattelser om navnes betydning, der også ligger bag, at Moses både skulle fradømmes sine navne og derefter have dem destrueret - idet identitetsløshed sættes lig med eksistensløshed.

Moses' faraonavn fundet i en inskription?

På Sinai, hvor Moses opholdt sig under sit eksils sidste del, er der ved det lille egyptiske tempel - som nævnt Jethros sandsynlige opholdssted - i Serabit el-Khadims kobber- og turkis-minedistrikt (jf. kap. 5) fundet

verdens ældste alfabetsskrift. Det er denne specielle skrift, der kendes som det oprindelige grundlag for de fleste alfabeter i verden siden hen.

Det pågældende Sinai-alfabet er baseret grafisk på egyptiske hieroglyffer, der er en billedtegnskrift, men baseret lydmæssigt på egyptiske enstavelsesvokaler, og her tilpasset oldsemitisk sprog ("proto-kanaanæisk"). Det stammer fra præcis Hatshepsuts og Moses' tid. Bibelen er det første og *ældste værk* skrevet med *alfabetsskrift*. En række oldtidsforfattere tilskriver Moses opfindelsen af alfabetet. I 1923 tydede en fremragende semitolog, tyskeren Hubert Grimme, navnet 'Moses' i en af indskrifterne, men blev stærkt modgået og endda hånet for det af flere forskere.

En inskription på en af stedets små sfinxskulpturer (No. 345) er både på egyptisk og semitisk. Mellem sfinxens poter ses et Horusnavn for en farao og som prædikatet til dette navn ordene "...elsket af Hathor, turkens gudinde...". Men Horusnavnet tilhører ikke nogen (kendt) farao.

Derfor forsøgte den tyske egyptolog Kurt Sethe cirka 1925 at datere den pågældende som en af de obskure konger i 13. eller 14. dynasti, men siden hen er alfabetopfindelsen mere præcist dateret til omkring 1500 f.Kr. i 18. dynasti. Den semitiske inskription er næsten ordret oversættelse af den egyptiske. Det afføder følgende spørgsmål: Hvilken 18. dynasti-farao nåede ikke at blive kendt? - samt tog ophold på Sinai og havde behov for at få sin navnededikation oversat til, og kunne endog selv anvende, semitisk sprog og alfabet? - Hvilken anden end den både ifølge rabbinerskrifterne og oldtidsforfatterne faraoudnævnte Moses?!

Det var netop en forbandet og umulig situation for ham, der ikke bare kunne komme og kræve sit navn tilbage: et navn, der nu blev identificeret med en farao, der "tilsyneladende" havde avanceret naturligt fra at være prins; så hvem ville herefter støtte den fordrevne tronkandidat?

Den magiske forbandelse, der skulle udslette hans officielle identitet, blev fra starten hjulpet til opfyldelse. Den storstilede udslettelse af navne portrætter, billeder, statuer, gravkamre og sarkofager var en aktion, der skulle "nedbryde" ham samt fjerne minder om, at dette navn og denne status nogensinde havde eksisteret: - En aktion der *ikke i hele Egyptens historie er set hverken før eller siden i et så voldsomt omfang mod nogen enkeltperson*. Denne frygt for ham bestyrker, at han har haft overordentlig stor indflydelse bl.a. ved netop at have en royal status.

RESUMÉ · I større omfang end nogensinde før destrueredes Senmuts navn, statuer og billeder, hvilket synes at demonstrere hans for regimet så farlige kongelige baggrund.

- Billeder af Tuthmosis III ændredes påfaldende, da Senmut forsvandt.
- En anden aldrig før set handling var, at Tuthmosis III skiftede navn - få år før sin død - på en sådan måde, som om han ikke ville dø under en fremmeds (Senmuts?) navn, men tog sit eget oprindelige navn tilbage.

Den snigende magtovertagelse - og et afgørende kup

Farao-betegnelsen anvendt som et dække

Den foreløbige hemmeligholdelse af attentatet mod Senmut/Moses og fjernelsen af ham fra hans positioner - samt hans snarlige forsvinden i Hatshepsuts år 16 - kan i et hele ses som vigtige *led i en veltilrettelagt plan* for sammensværgelsens snigende overtagelse af magten.

Hatshepsut har været tvunget til at acceptere situationen og har kun i hemmelighed kunnet prøve at arbejde for Senmuts/Moses' tilbagevenden. For hun kunne lige så lidt som Tuthmosis III risikere et ydre synligt opgør, hvilket kunne splitte landet, eventuelt med borgerkrig. Dvs. den nævnte svækkelse, der kunne skabe åben invitation til de næsten altid let antændelige oprør i de omgivende stater under Egyptens dominans.

Det er bemærkelsesværdigt, at efter dette særlige Hatshepsut-år nr. 16 flyttede Tuthmosis III som omtalt hastigt væk fra Theben med hele sin stab. I en længere periode gjorde han nu i stedet Memphis til regeringsby (ifølge mange egyptologer, bl.a. Flinders Petrie og Suzanne Ratié).

Hans magtfulde søn og efterfølger, den senere farao Amenhotep II, blev født her - cirka 1474 f.Kr. Ved den endnu "grønne" Tuthmosis III's udflytning, bort til den nordlige hovedstad i denne usikre periode (og bl.a. ved da at videreføre Senmuts/Moses' tronfølgerembede her som guvernør over Nedre Egypten), har han dermed søgt både at dække og sikre sin usynlige, fortsatte magtovertagelse. Ved her at udbygge sit styre i nord har Tuthmosis svækket Hatshepsuts position yderligere over for dette, at mange af landets embedsfolk i Theben i centraladministrationen under Hatshepsut (og Senmut/Moses) endnu kunne tænkes at være loyale over for hende.

På denne måde var det efterhånden lykkedes Tuthmosis III at trække tæppet væk under dem alle, når han således oprettede en ny administration - i en anden landsdel med sine egne udvalgte folk - hen over hovedet på Thebens hidtidige magtcentrum. Mange højere embedsmænd, der havde tjent under Hatshepsut, fortsatte nu på Tuthmosis III's hold, hvad enten det var, fordi de var blevet presset eller blot fulgte den vej vinden blæste; med andre ord, ikke nogen atypisk historisk situation.

Selve udflytningen til Memphis har ikke virket særlig påfaldende, idet denne nordlige by hyppigt i Egyptens historie havde fungeret som hovedstad - og kunne også foretages i ly af, at Thutmosis III og hans

stab desuden begyndte at være i højere grad et omrejsende regeringscenter.

Men dette blev i øvrigt begyndelsen til, at Theben, landets hidtil kraftige og præstelige magtcenter, i nogen grad mistede rollen hvad angår det at være politisk centrum. Flere faraoner boede hellere herefter ofte i Memphis, eller de flyttede - i større udstrækning end hidtil - rundt i landet medbringende deres hof til kongelige paladser, der blev oprettet til det formål i mange byer. Selv hæren kunne i nogen grad frigøres til nu at være mere under farao, der herefter også kunne lade sig præsentere som særlig militærhelt. Og Tuthmosis III omtalte sig især just for dette, endda ved at fremstå som den største, skønt hans farfar, Tuthmosis I, uden en så omfattende propaganda, dog var mest betydelig på det felt.

Tuthmosis III havde netop gode chancer for at gennemføre den snigende overtagelse, idet et lands leder ikke som i nutiden gennem medierne var velkendt af udseende blandt de fleste i befolkningen. Han kunne, som ikke unormalt, bruge en præst som *stand in* ved tempelceremonier og andre begivenheder, undtagen ved de vigtigste, f.eks. nytårsfesten.

Så i den første og afgørende periode har Tuthmosis III regeret via embedsmænd og kun givet sig til kende over for få betroede topfolk, der tilhørte konspirationens parti. Herved kunne han, indtil han sad sikkert nok, undgå - ved flere omhyggelige procedurer (se nedenfor) - at afsløre sig i den første tids mest risikable fase. For sent blev det muligt for en større offentlighed at opdage, at Senmut/Moses var forsvundet.

Blandt andet er det *påfaldende, at Tuthmosis III ikke lod afholde kroningsfest*. Således har han bedre kunnet glide lige så stille ind i en videreførelse af Senmuts/Moses' hidtidige rolle. Ved at have optrådt uhyre diskret og at være tilbagetrukket fra åben konfrontation med en større offentlighed - han omtales yderst sparsomt i disse år - har han snart kunnet fungere i øvrigt, som om det var ham, der fra begyndelsen havde været den kronede tronfølger.

En af de virkelig udspekulerede måder, Tuthmosis III gennemførte dette forehavende på, var, at han i vid udstrækning i starten *undlod at bruge sit navn* i forbindelse med angivelse af regeringsår - sådan at årsangivelserne underforstået var den regerende faraos - for så senere at inddrage disse reelt Hatshepsuts regeringsår og gøre dem til sine egne.

Herved registreres han med en unormal lang regeringsperiode på 53 år og 10 måneder - kun overgået af Pepi II og Ramses II. Han afholdt sig som nævnt de følgende 30 år fra at bruge sit (eget) navn Nefercheperu - men genantog det kun få år før sin død i 1456/1455 f.Kr. Og det var sent efter sin Memphis-regeringstid han titulerede sig "*Thebens hersker*".

I det hele taget undgik han også at bruge selve kongenavnet og den kongelige titulatur ved udstedelse af ordrer o.lign., men dækkede sig ved i stedet at udstede dem i "det kongelige hus"s navn. Ordet *farao* er en se-

nere græsk gengivelse af egyptisk *per-aa* (*pr-ah*), dvs. 'det store hus' for en gud(ekonge), det omfattede kongepaladset og hele den kongelige administration. Bemærkelsesværdig er den kendsgerning, at (jf. 'Farao' i "Lexicon der Ägyptologie") *først fra og med Tuthmosis III* blev betegnelsen "*farao*" (*per-aa*) nu anvendt *også om selve kongens person*.

Han har således i overgangsfasen udstedt ordrer på faraos - dvs. Hatshepsuts - vegne og på denne måde helt vellykket skjult sig bag kongepalads-administrationens betegnelse "farao", mens Hatshepsut stadig officielt sad ved magten. Og denne betegnelse blev naturligt hængende ved ham, også efter at han i de følgende seks år efter Senmuts/Moses' forsvinden efterhånden helt havde bemægtiget sig al magten fra Hatshepsut og selv var endt som eneherkende farao.

Når der for ordet "konge" i denne bog jævnligt har været anvendt ordet "farao", beror det på senere tiders konvention, hvorefter også tidligere konger ofte omtales således. Men reelt var Tuthmosis III altså den første egyptiske hersker, der lod denne betegnelse anvende om sig selv som konge. Dog, fra 900-tallet f.Kr. ophørte det efterhånden som direkte omtale- og tiltaleform, men indlagdes i kongernes lange ceremonielle titulatur - og *kunne* indskrives i en ekstra kartouche; dette genoplivedes hos de sene egyptisk-græske konger, Ptolemæerne.

Alle de nævnte, skjulte forhold omkring kongen, hoffet og regeringen har uden tvivl først hæmmet mange af Senmuts/Moses' tilhængere og venner i at fatte sammenhængen og da at flygte, mens tid var. Andre har slået sig til tåls med Tuthmosis III's propaganda - og der har givetvis været tilfælde af amnesti, for der er ingen gravfund, som tyder på en række af pludselige og udryddelsesagtige dødsfald hos embedsmænd på Tuthmosis III's tid.

Derimod var der andre tegn på, at der i stedet har været faneflugt ved Senmuts/Moses' fald. Dem, der måtte tage flugten, har naturligvis ikke efterladt sig grave, der indeholdt oplysninger om den side af sagen. Men oldtidsforfatterne omtaler, at flere fremstående af Moses' egyptiske landsmænd flygtede til fønikiske og græske områder *samtidig med, at netop Moses undslap* (omtale følger).

Statskup ved Tuthmosis III's mysteriespil i templet

Efter et par år med de spidsfindige magtovertagelsesmanøvrer nødsagedes Tuthmosis III til mere åbent at overtage magten, bl.a. for at stå stærkt som hærens øverste leder over for rigets ydre fjender. De sidstnævnte havde uundgåeligt opdaget, hvordan det stod til i toppen hos Egyptens ledelse - og samlede sig i nord til store oprør. Kun en aktiv, kompetent farao kunne standse dem.

Tuthmosis III og hans samtidige har efterladt sig en overordentlig fylldig dokumentation i form af inskriptioner. Dette gør, at han er en af

de bedst beskrevne faraoner i midten af andet årtusinde f.Kr. Uanset propagandaindhold giver det et sikkert grundlag på en lang række områder i denne forskning; men der er f.eks. ikke skrevet en monografi om ham - og alle de mange vidnesbyrd om denne farao har hidtil ikke været fremlagt i et grundigere *samlet forløb*.

Den amerikanske egyptolog James Henry Breasted udgav for mere end 90 år siden "Ancient Records of Egypt, Historical Documents..." (vol. 2, Chicago 1906), en kæmpe oversættelsessamling af inskriptioner fra 18. dynasti (1585-1210 f.Kr.). Af Breasteds og senere undersøgelser vil fremgå at *Tuthmosis III aldrig blev udpeget som tronarving*, før han blev farao.

Hos Amonpræsterne, som Tuthmosis III selv havde været tilknyttet en del af sit yngre liv som præst, har han også kunnet forberede sit dramatiske og raffinerede *coup d'état*. I en af sine senere bøger, det i store træk stadigt kendte værk "A History of Egypt" (New York 1910, s. 268) gengiver Breasted ud fra Tuthmosis III's inskriptioner denne - også i lyset af senere forskning fortsat anerkendte - episode:

"...På den årlige festivaldag for 'fødslen af guden Amons billede' skete der noget særligt, mens mængden tilkendegav sin akklamation. Tuthmosis III, der ved denne lejlighed stadig optrådte som præst, befandt sig med sine kolleger i Tuthmosis I's tempelhal - hvilken han bl.a. til dette formål havde fremmet genopretningen af."

"Præsterne bar nu guden rundt ved begge sider af hallens kolonnade, som om guden kiggede efter nogen - hvorefter guden til sidst standsede foran den unge prins (Tuthmosis III). Denne kastede sig, så lang han var, på gulvets stenfliser foran guden. Men guden fik ham til at rejse sig, og udtrykte sin vilje ved at få ham placeret med det samme på "kongens opholdsplads", hvilket var det ceremonielle sted, hvor kun farao selv måtte stå under celebreringen af tempelritualet. Farao, der blot et øjeblik forinden havde brændt røgelse for guden og havde givet denne et stort offer, blev således suspenderet ved den samme guds vilje, der her med klarhed var blevet offentligt bekendtgjort. Tuthmosis III's femfoldige navn og titel blev øjeblikkeligt bekendtgjort..."

Dette foregik i den meget *omtalte tempelgård* - hvor Senmut havde rejst Hatshepsuts obelisker - den blev her brugt til Tuthmosis III's formål.

Og "farao", som Tuthmosis III omtaler at støde fra tronen ved kuppet, *kan kun være Hatshepsut*, her evt. en præstelig *stand in*, idet hans far Tuthmosis II, og farfar Tuthmosis I, for længst var døde. Dette afgørende punkt overses ofte i egyptologien, hvor forskere endda har hævdet, at Hatshepsuts faraotitel kun var et udslag af hendes egen propaganda!

Angående orakelsvar fra gudebilleder vides det fra senere beretninger, at man opfattede det således, at guden under forløbet selv steg ned og indgik i gudestatuen. Kongen spurgte guden, og præster oversat-

te spørgsmålet; for der blev efterhånden udviklet et eget "præstesprog", som kun præsterne kunne forstå - og som forøgede deres magt.

At guden - som citeret - kunne bevæge sig rundt og udpege den nye farao, indgik i den rituelle handling, som udførtes ved at guden som statue på en bærestol blev båret af otte eller flere præster. Og til spørgsmål i det tilfælde at gudens svar var "ja", gik de i takt et par skridt frem - og ved et "nej", gik de baglæns - jf. bl.a. ifølge egyptologerne Demaré og Černý (: "Oracles", jf. Bibliografien: 8,1). Et nej f.eks. var tydeligt - de gude-bærende præster har i denne mimiske koreografi nærmest *veget* tilbage, en afstandtagende bevægelse ligesom at reagere over for noget væmmeligt, som man bestemt skal afstå fra. Dette har været af psykisk stærkere virkning på tilskuerne.

Og eftersom forløbet var bestemt på forhånd, kunne præsteskabet i de perioder, hvor det sad på magten, her i princippet dirigere meget af kongens politik.

Efter dette kup blev det den herved fortrængte Hatshepsut tilladt at (over)leve lidt endnu; uroligheder ønskedes fortsat undgået. Da der i tiden efter kuppet ikke længere var megen aktivitet omkring hende - f.eks. mindre byggeri fra hendes hånd i den periode - kunne det tyde på, at hun gradvis blev isoleret og i det skjulte bevogtet, så at hendes domicil ved den efterhånden indskrænkede administration i Theben mere og mere tog karakter af et "gyldent bur". I så fald reelt en uofficiel husarrest.

Tuthmosis III - aldrig kronet til konge

Da Tuthmosis III kom direkte fra sin stilling som ikke-højere præst og blev de sammensvornes faraokandidat, har han ved sit kup været 22-23 år. Som tidligere påpeget har han kun været 1-2 år, da hans far, Tuthmosis II, døde cirka 1509 f.Kr. Dette også fordi undersøgelser af Tuthmosis III's mumie fastslår, at han ved sin død - der ud fra samtidens optegnelser skete, ifølge hans "nye tidsregning", i hans 54. regeringsår efter Tuthmosis II - da var blevet 55-56 år af alder.

Hele forestillingen ved kuppet i templet med præster og hoffolk udklædte som guder var et *arrangeret* mysteriespil; og dets succes fristede derefter til en reprise for at modgå mistro til den nye faraos mindre kongelige adkomst til tronen. Så nogle år derefter, ved indvielsen af hans egen nye tilbyggede hal i samme Amontempel, gentog - eller rettere genspillede - Tuthmosis III episoden for sit forsamlede hof.

Det hørte med til en kroning at foretage en hellig rejse - en mytologisk rute til Heliopolis (og Abydos) - som også Hatshepsut havde gjort sammen med sin far, Tuthmosis I, da hun blev kronet til hans medregent. Men i sin inskription om førnævnte, nu gentagne, spil beskrev Tuthmosis III (omtaler sig i 3.-person) det således, ifølge Breasted:

"...i stedet for at tage til Heliopolis for dér at modtage solgudens

anerkendelse af udnævnelsen som Egyptens konge, blev han taget op i himlene, hvor han så solguden i sin strålende pragt og blev her virkelig kronet og givet de kongelige navne af guden selv. Denne beretning om en ære uden lige, der blev givet ham af guderne, lod han indgravere i en væg i templet, så alle kunne lære om det til alle tider..."

Kroningen i himlene var ellers blot en del af ceremoniellet og almindeligt i den gamle verden. Endnu i dag, næsten 3.500 år efter, genkendes lignende tradition i Japan, da Akihito efterfulgte sin far Hirohito - som var verdens sidste kejser, der blev født og kronet som "en levende gud" - og kronedes den 12. november 1990 til kejser. Samme morgen, før den egentlige kroning, gik han i enrum og lod bagefter forkynde offentligt, at: "...her var min sjæl steget op til Sol-guden..."

Af Tuthmosis III's beretning, hvor han måtte "nøjes med" en kroning i "himlene", fremgår tydeligt, at han har haft det problem aldrig nogensinde at være blevet kronet til konge - og end ikke til medregent.

Så hans fejring af en årsdag for festen for tronbestigelsen kan betyde: *enten* årsdagen for overtagelsen af magten *eller* overtagelsen af Hatshepsuts dag for tronbestigelse. Hendes og Tuthmosis II's ældste datter Neferure blev som så ofte for ægtefødte tronarvinger ophøjet til medregent, hvilket i det mindste var en formel status; mens en *co-regent status aldrig ses omtalt for netop Tuthmosis III*. Den var ellers fast praksis for alle 14 konger i 18. dynasti, - dog med mulig undtagelse af Tuthmosis IV (ligeledes en ikke-prioriteret prins) og Tutankhamon, ifølge Alan H. Gardiner.

Igen er det tydeligt, at Tuthmosis III ikke fra starten - som ét-årig ved Tuthmosis II's død - var udset til at være farao og dermed *ikke* var den afbildede unge prins på Hatshepsuts relieffer.

Da Tuthmosis III ikke var undfanget ved det særlige tempelritual og følgelig ikke var "gudens barn", måtte han opfinde anden passende baggrund for at skaffe sig en fortid som kronprins og tronarving.

Derfor lod han på væggene i en tilbygning, som han nu udvidede Amontemplet i Theben med, fortælle i et blomstrende sprog, at Amon inden fødslen havde sanktioneret hans komme og forkyndt dette over for farao Tuthmosis II og dennes haremskvinde Iset (Isis). Og pludselig efter alle disse år udstyredes denne Iset nu med titlen "kongens mor" - og endda "kongens (Tuthmosis II's) hustru", dvs. uformelt dronning, hvilket hun aldrig havde været.

Kontroversielle Moses-overleveringer - også i Indien

Kongedatteren Neferure var indviet som "guds datter"; den titel har i hieroglyfskriften et tegn for *fugl* som vigtig markering. Hvis hun ikke var blevet myrdet, var hendes forsvinden eventuelt *et dække for* sikkerhedsanbringelse på Sinai hos Jethro. Her hed Moses' hustru *Zipporah*, dvs. "lille fugl" (se bind 1, kap. 15).

Der eksisterer en række overleveringer om Moses - bevaret "uden for" Bibelen - hos egyptere, grækere, romere m.fl. En udgave, opbevaret i tibetanske og indiske klosterbiblioteker, handler om Moses og især Jesus. Den krønike blev fundet 1887 af en russisk opdagelsesrejsende og forfatter *Nicolas Notowitch* i Hemis' kloster ved byen Leh i Kashmirs provins Ladak.

Teksten blev via tolk kopieret af Notowitch, jf. hans bog "La Vie Inconnue de Jésus-Christ" (Oldendorf 1894). Den udkom på engelsk som "The Unknown Life of Jesus Christ - Issa, The Prophet of Nazareth" (New York 1894, London 1895). I klosteret blev teksten i 1926 genfundet af arkæologiprofessor m.v. G. Nikolaj Roerich; det er rapporteret i det østrigske dagblad "Der Tag" den 2. juni 1926.

Efter denne gamle buddhistiske krønikes udgivelse i vesterlandene for nu mere end hundrede år siden samlede interessen sig mest ved krønikens hovedindhold om *Issa* (Jesus), der - næsten 1.500 år efter Moses - tilbragte sine mindre kendte lærdomsår i Indien. Herved rettedes ikke opmærksomhed mod krønikens oplysninger om *Mossa* (Moses), hvilke ellers kunne sættes i relation til Bibelen og til oldtidsforfatternes beretninger. En afvisning af denne overlevering ville man kunne forholde sig til, men sandsynligt af forskningspolitiske årsager har teologien og historieforskningen ignoreret krøniken.

Især gengiver krøniken også: at Moses som kronprins blev fortrængt af sin stedbror, dvs. netop situationen med Tuthmosis III. Den omtaler netop *to faraosønner og brødre*. Krøniken fortæller også - ligesom f.eks. den jødiske filosof Philo af Alexandria for 2.000 år siden gengav det - at Moses blev oplært i kundskab af fremmede lærere og eksperter, herunder også af repræsentanter for hebræerne i Egypten.

At en lokal tradition i et land - Indien - der lå så fjernt fra jødernes hjemland, er i besiddelse af sådanne informationer om Moses (og Jesus) er bemærkelsesværdigt. Dette - og hele substansen i beretningen fra klosteret i Kashmir - viser igen det centrale i sagen som værende plausibelt, nemlig at Moses var en udstødt egyptisk prins, idet en anden prins, hans (sted)bror, havde tiltaget sig magten.

Flere kontroversielle overleveringer - hos grækerne

Den græske historiker og filosof Hekataios af Abdera (cirka 320 f.Kr.) og den romerske historiker Diodorus Siculus (cirka 20 f.Kr.) hævdede begge, at både *Kadmos* (der via bystaten bl.a. kendt som Tyrus bragte Moses' alfabetopfindelse til grækerne) og *Danaos hørte til en gruppe, der undslap fra Egypten i forbindelse med Moses' udrejse*.

Både ifølge græske og egyptiske optegnelser (Manetho) viser det sig, at flere af disse personer, Kadmos, Danaos og Europa samt Kekrops (hvem endda også antikkens kirkehistoriker Eusebius af Cæsarea sætter

i forbindelse med Moses) med største sandsynlighed har været involverede som Moses' forbundsfæller eller "agenter".

Ifølge de samme overleveringer blev disse personer, der undslap via en egyptisk havneby med det senere navn Pelusium, skarpt forfulgt til søs af egypterkongen, der var bror til den mest eftersøgte af dem, nemlig en stor leder fra Theben i Egypten: dvs. præcis som var det Moses.

I nogle af beretningerne ses en forveksling med *den person, der stod bag* - nemlig Moses som stedbror til egypterkongen (Tuthmosis III) - hvilket både kan være funderet på det omtalte falske nordlige flugtspor, som Moses havde udlagt; samt funderet på den påfølgende (om end forgæves) eftersøgning i det nordlige Egypten, i havnebyerne og til søs, som Tuthmosis III satte i værk mod Moses og hans venner straks efter Moses' flugt.

I Josefus' "Contra Apionem" (1,98-102) findes dele af Manethos udgave af overleveringen. Også her ses en tydelig sammensmeltning af lederen Danaos med lederen Moses. For Manetho angiver direkte, at "Danaos" i virkeligheden var egypterkongens bror *Harmais*. Manetho beretter dertil, at Harmais var vesir over Egypten (det græske udtryk *epitrophon* i hans beretning betyder endda 'vicekonge') og udstyret med kongelige regeringsbeføjelser.

Alt dette er præcist genkendeligt for Senmut/Moses' position i Egypten; og yderligere genkendeligt ved, at farao havde forbudt Harmais at have seksuelt samkvem med dronningen og at bære kongekrone. Det anvendte græske udtryk *diadem* var en art kronebånd til at sætte på græske kongers hoved, idet der ikke var græsk tradition for at bære krone.

Men Harmais tog altså både den kongelige hovedudsmykning på og havde seksuelt samkvem med dronningen; foruden at han med sine venner rejste en revolte mod sin bror, der blev "underrettet herom af vogteren over de egyptiske templer" - dvs. ypperstepræsten (jf. netop Hapuse-nebs rolle samt hans sluttelige greb om landets herold-netværk).

Hekataios af Abdera angiver i forbindelse med denne overlevering, hvilket i øvrigt også Manetho gør, at den omhandlede egypterkonge endda afskar broderens forbindelse med dronningen. Det synes således reelt - og i detaljer overensstemmende - at have handlet om Senmuts/Moses' afskærpe forbindelse med Neferure, der som medregent havde dronnin-gestatus.

En konklusion af alt dette er, at disse overleveringer ord til andet må være den faktiske beretning om: *a)* Tuthmosis III og hans modarbejdelse af at sin stedbror Senmut/Moses, som var Egyptens vicekonge med beføjelser som *faraoen* Hatshepsuts stedfortræder og nu "fik kronen på sit hoved", dvs. skulle være farao; samt *b)* omhandler samme Tuthmosis III's modstand mod Moses' *hieros gamos*-forbindelse (et kultisk ritual for tronarvinger) med faraos medregent, kongedatteren Neferure.

Disse græske overleveringer gengiver i så fald i realiteten Moses' og

hans venners og tilhængerers oprør mod tilsidesættelse af Tuthmosis III som tronfølger. Samt oplyser, at konspirationen imod Moses kom Moses' egen modrevolte i forkøbet, fordi dennes gøremål blev rapporteret til den kommende farao - dvs. Tuthmosis III - af Moses' fjende, ypperstepræsten, en af Egyptens mægtigste mænd; dvs. den førnævnte Hapuse-neb eller dennes afløser.

Den undvegne prins' navn, der i græsk version blev til *Harmais*, er indlysende det egyptiske navn *Her-mesis*, dvs. Horus-Moses, der betyder 'barn af Horus'. Navnet på den egyptiske gud *Heru* eller *Her* - i senere græsk version 'Horus' - blev obligatorisk hæftet på egyptiske kronprinser, og ligeledes her på Moses.

Gennem 2.000 år blev Moses af lærde i Mellemøsten og Europa ofte identificeret eller sidestillet med den guddommelige vismand, filosof og magiker *Hermes Trismegistos*. Et tilfælde, eller havde det konkret baggrund? (Den egyptiske visdomsgud *Thoth* tilsvarende den græske gud *Her-mes*, hvis navn ligeledes synes at komme fra egyptisk *Her-mesis*).

At Moses var udstyret med guddommen Horus' navn, var tegn på, at han havde gennemgået kongebarnsritualets mytologiske handling ved sin færd i arken på Nilen "som (Osiris-sønnen) Horus, den genfødte Osiris". Dette stemmer præcist med, at den rivaliserende bror (Tuthmosis III) både af Manetho og Josefus også omtales som *Sethos*. Idet kongerne bestandigt stræbte efter at bestyrke og beskytte deres handlinger ved at efterligne guders handlinger i myterne, blev der lagt vægt på også ud fra kongernes allerede udførte handlinger at uddrage noget brugbart, der kunne identificeres med en sådan mytelignende facon. Således vil også dette mønster fremtræde:

- Tuthmosis III (eller en indviet repræsentant for ham) har da i forbindelse med skinhenrettelsens form som mysterie-spil været identificeret med guden *Seth*, der tilsvarende Tuthmosis III (som ung præst) havde boet af sides eller skjult i deltaet; samt havde stræbt *sin bror* Osiris efter livet og til stadighed forfulgt Horusbarnet, Osiris i ny inkarnation, og bestred denne Horus' legitimitet som den nye konge.

RESUMÉ

- Som aldrig før set antog Tuthmosis III betegnelsen "farao" til brug om sig selv som konge. Ordet er udtryk for det kongelige hus' administration, hvilket han som ny og mindre anerkendt hersker kunne beskytte sig bag, hvad der har lettet hans snigende magtovertagelse.
- Yderligere har han undgået opsig i overtagelsesperioden ved ikke at have afholdt kroningsceremonier og - også helt uhørt - ikke at lade sig krone til retmæssig konge.
- I overleveringer fra både græsk og endda indisk tradition omtales den ene kongelige (halv)brors kup og den anden brors flugt; heri indeholdes yderligere en række indicier, der synes at afsløre, at det netop handlede om Tuthmosis III's kup imod Moses.

Gravenes tale

Hatshepsuts gådefulde forsvinden

Forståeligt nok må Hatshepsut være blevet svækket ved, at hendes højre hånd Senmut blev sat ud af spillet. Men styret under hendes regime har trods alt været så fast, at først 4-5 år efter Senmuts forsvinden havde Tuthmosis III fået ændret situationen så meget, at han kunne overtage den totale magt uden risiko. Denne manøvre kulminerede, som omtalt, med den omtalte arrangerede udvælgelse i Amontemplet af ham selv til at være farao.

Kort tid herefter døde Hatshepsut - her i 1487 f.Kr., og hun havde da regeret godt 22 år efter Tuthmosis II. Rabbinerskrifterne (Baring-Gould, II, s. 95) omtaler, at Faraos Datter døde under "dramatiske og mystiske omstændigheder". Her er der tegn på en intrigue, som skulle fjerne hende fra magten, hvilket i disse høje cirkler har været gennemført diskret, ved at - igen - en dødsdom blev udstedt under et mysteriespils proces. Morderne har i så fald ment sig været beskyttede, ved at de udførte det som et rituelt drab.

En jødisk overlevering, bevaret i arabiske skrifter og gengivet i ovenfor nævnte kilde (II, s. 95), lader forstå, at "Bithja, faraos datter", omkom ved et *giftattentat* i forbindelse med besynderlig indgriben "fra engle". De sidstnævnte var rabbinernes "oversættelse" af fremmedartede (egyptiske) gude-udklædte deltagere:

"...hun blev givet en drik, og da hun havde smagt den, døde hun uden smerte..."

Dette vil stemme fint overens med de historiske forhold, som de amerikanske egyptologer George Steindorff & Keith Seele beskriver i deres værk "When Egypt Ruled the East" (Chicago 1957, s. 41-46) - med stort set samme tidsregning som i nærværende bog - således:

"...(Hatshepsut) havde det usædvanlige held at have en person som Senenmut til rådgiver og rigsforvalter... Men tilsidst kom også Tuthmosis' tid. Det lykkedes ham at omstyrte Senenmut, og med ham at udstøde Hatshepsuts ikke ubetydelige og brillante forsamling af følgetropper. Således omkring 1482 f.Kr. fik hun hvad vi mener var *en unaturlig død*... Og nu lod kongen med fuld kraft sin hævn ramme de efterladte, som i livet havde modarbejdet hans ambitioner..."

Ved med et komplot at forsøge dræbe Egyptens konge og indsætte en ny hersker var en ikke ukendt, men naturligvis skjult, fremgangsmåde.

F.eks. menes nogle omdiskuterede røntgenfotografier af farao Tutankhamons mumie at vise læsioner fra skjulte slag i baghovedet. Mens en "haremskonspiration" med komplot mod Ramses III (cirka 1194-1163 f.Kr.) blev afsløret i samtiden. Ligeledes efter omstændighederne kan Hatshepsut være død i utide - og uden at have tilstrækkeligt sikret sig selve anbringelsen i sit gravanlæg.

Således skulle hendes mumie placeres i hendes fars første gravanlæg for at vente på at blive lagt i sin kongelige sarkofag i deres officielle kongegrav i Kongernes Dal, når dette var færdigt; det store projekt, der især var beregnet for Tuthmosis I og hende selv.

Nu opstod en forvirret situation. Der er ingen spor af nogen begravelse. Helt uhørt for Egyptens overhoved! Hensigten var tydeligt, at hun helst skulle glemmes hurtigst muligt. Ikke mindst da liget også så bemærkelsesværdigt siden forsvandt sporløst; det er aldrig blevet fundet.

Alene dette, at det kunne se ud som et kongemord - hvad der på baggrund af det hidtil passerende næppe kan herske tvivl om - vil da have været yderligere incitament for Tuthmosis III til at holde sig på afstand, i Memphis eller ude på sine ekstraordinært mange krigstogter.

Omstyrtelsen af Hatshepsut bragte, trods al forsigtighed fra Tuthmosis III, landet ud i en række krige i nabolandene, og her måtte han nedkæmpe oprør, der truede Egyptens interesser: En politik i slående modstrid med Hatshepsuts hovedsagelige fredsdiplomati gennem mere end 20 år. Den amerikanske egyptolog John A. Wilson skriver i sit værk "The Burden of Egypt" (Chicago 1951, s. 175-177), at:

"...der var et valg at træffe, og de to forskellige partier valgte forskelligt... Hat-shepsuts klike... og Thut-mose III's klike. Den kongelige familie stod delt..." -

"...Beviset for Thut-mose III's hævngherrige raseri er tydeligt. For eksempel marcherede tilhængere af hans parti ind i Deir el Bahri templet, brækkede statuer af Hat-shepsut ned og kastede dem omkuld i mindre stykker i et nærliggende stenbrud ...Den favoriserede Sen-Mut forsvandt også fra historien... Fredspartiets forsvinden var pludselig og voldsom..."

At det gik netop *så* galt, er af enkelte senere forskere blevet betvivlet uden at tage flere afgørende omstændigheder ved denne faraos politiske forhold i betragtning.

Angreb mod Hatshepsuts eftermæle

Hatshepsut havde i sit kroningsår 1502 f.Kr. ladet påbegynde sit officielle kæmpemæssige gravanlæg i Kongernes Dal. Det var som nævnt et af de få større og betydningsfulde arbejder, der ikke fuldt var underlagt Senmut; men undervejs i denne sag overtog ypperstepræsten Hapuseneb overopsynet med værkets udførelse (jf. tidligere, kap. 7 og 10).

Hapusenebs overtagelse kan skyldes, at gravanlægget mest sandsynligt var udset til at modtage ypperstepræstens særlige velsignelse og goodwill - en sikkert nødvendig støtte fra præsteskabet, idet gravanlægget var beregnet for både Hatshepsut og hendes far, Tuthmosis I. Derfor har flere egyptologer peget på, at der synes at være stilet mod, at det skulle ophøjes til en slags nationalt gravsted for denne kongeslægt.

Arbejdet med gravanlægget tog sin tid, f.eks. sammenlignet med den dygtige Senmuts tempo ved andre større arbejder. Selv om der kan være grund til at mene, at der var problemer med undergrunden ved udboingen af gravanlæggets tunnel, hvorfor denne i givet fald måtte bøjes, så arbejdedes der endnu på Hatshepsuts gravanlæg ved hendes død i 1488/1487 f.Kr., nu 15 år efter dets påbegyndelse ved kroningen (dvs. 22 år efter hendes magtovertagelse). Måske tegn på obstruktion, i så fald udøvet af ypperstepræsten og eventuelt også hans efterfølger, iværksat af hovedmændene bag den skjulte modstand imod hende.

Efter Hatshepsuts død - af sikkerhedsgrunde ofte længere tid efter og især 19 år senere, efter en fredslutning med Moses' forbundsfæller, (jf. kap. 17) - fik Tuthmosis III også Hatshepsuts navne fjernet i flere inskriptioner rundt om i Egypten, mest i Theben. Dog skete det ikke i det voldsomme omfang som ved udslettelsen af Senmuts navne.

Han fjernede endog Hatshepsut-tilnavnet i sin kones navn, Merietre-Hatshepsut. Yderligere ødelagde han en del af den billedfrise i Deir el-Bahari-templet, hvor Hatshepsut er afbildet som guden Amons barn. Flere steder lod han simpelthen hendes billede direkte hakke ud.

Den inkonsekvente gennemførelse af destruktionen fortsatte: - Også i dette tempels inskriptioner om ham og Hatshepsut blev der lavet om. I gudinden Hathors tale til kongen kalder hun ham "datter", hvilket viser, at talen oprindeligt har været stilet til Hatshepsut.

F.eks. ved indgangen til gudinden Hathors særlige afdeling i templet er hun afbildet, så man kan se, at det er hende. Men alligevel er hendes kongelige navnetræk i den vedføjede kartouche blevet ændret til at være hendes ægtefælles, den på det tidspunkt for længst afdøde Tuthmosis II.

Og hvor nu dennes søn, Tuthmosis III, i samme tempel også ved en billedscene med Hatshepsuts *Sed*-festival, lod hendes kartouche ændre til ligeledes at være Tuthmosis II's, blev det - igen afslørende - glemt at ændre i resten af teksten, hvorved samme Tuthmosis II konsekvent omtales som "hun". Her spores forsøg på ændring af kongerækken, en allerede kendt iagttagelse, der snart skal vise sig bekræftet til overmål.

Tuthmosis III nedbrød Hatshepsuts Røde Kapel i Thebens/Karnaks Amontempel og tog stenene til murfyld i sine bygningsværker, men hendes obelisker i hendes fars hal i samme tempel har Tuthmosis III af flere grunde ikke turdet røre. Desuden kunne man dengang have troet, at der måske var indlagt skjult magi i obeliskernes inskriptioner. Det må med i

billedet, idet han som nævnt lod opføre den skærmende skal af mure omkring dem - og samtidig opnåede, at flere af hendes navne, der var inskriberet på obeliskerne, ikke skulle kunne ses af nogen.

Tuthmosis III's manipulation i Egyptens kongerække

På en række andre steder har Tuthmosis III *udskiftet* Hatshepsuts navn med enten sit eget eller især med sine forgængeres navne, Tuthmosis I og Tuthmosis II. Den amerikanske egyptolog William F. Edgerton fastslog i sin afhandling "The Thutmosid Succession" (Chicago 1933) efter en gennemgribende undersøgelse af disse forhold, at:

"...det er yderst få steder på de bygninger og monumenter Hatshepsut lod opføre, hvor Tuthmosis I's og Tuthmosis II's navneinskriftioner har været de navne, der oprindeligt var indhuggede..."

Det er også et historisk faktum, at Tuthmosis III manipulerede det således efter Hatshepsuts død, at hun ikke alene blev reduceret til at være en mere eller mindre anonym medregent, men hun blev endda udelukket af kongerækken, så det skulle se ud, som om han direkte efterfulgte sin far, Hatshepsuts afdøde gemal, farao Tuthmosis II. Og i sin levnedsskildring forbigår Tuthmosis III totalt hendes eksistens - igen som om han havde været farao straks fra sine tidligste barneår.

Det var i den forbindelse, at Tuthmosis III inddrog hendes 22 år som regent ved - som tidligere angivet - at lade disse år indgå som en betydelig del af hans egen regeringstid, der herved blev kunstigt forlænget til en af de længste regeringsperioder i Egyptens historie.

Denne udelukkelse af hende lod han foregå på en måde, der var lige så udspekuleret som de øvrige nævnte aktioner under magtovertagelsen: Når farao blev omtalt i forbindelse med en datoangivelse i inskriptionerne, var det ofte tilstrækkeligt at angive regeringsårets tal alene uden at nævne den pågældende farao, f.eks. "år 16" i stedet for "Hatshepsuts år 16", medmindre det drejede sig om en fremtrædende officiel begivenhed.

Til sin særlige form for magtovertagelse brugte Tuthmosis III altså denne udvej i sine inskriptioner, så det ikke her stod klart, hvis regeringsår der mentes, for på den måde at overtage Hatshepsuts regeringsår. Alan H. Gardiner skriver i sin "Egyptian Grammar" (3rd rev. ed., London 1960, s. 203) om de af Tuthmosis III's inskriptioner, der har "bart" årstal:

"...bemærk, at som så ofte er kongen (Tuthmosis) ikke nævnt...". Disse manipulationer skabte et problem i senere opfattelser af selve farao-rækkefølgen, og kan have bidraget til, at lister over den tids konger, gengivet af oldtidens egyptisk-græske historiker Manetho, her kan være af mindre klarhed.

Herefter eksisterede problemet stadig hos forskerne, hvor det bl.a. medførte, at en af de betydeligste kendere af denne periode, den tidlige-

re omtalte autoritet Kurt Sethe, i 1896 udgav et værk, som han kaldte "Troneforvirringen" ("Die Thronwirren"). Her, i første omgang, lod han forstå, at Tuthmosis III regerede både før Hatshepsut og endda før Tuthmosis II (tallene efter kongernes navne er moderne tilføjelser). Sethe misledtes af, at han ikke tidligt kendte til, at nogle af Hatshepsuts inskriptioner ikke var Tuthmosis II's, men tilhørte hende selv.

Først efter yderligere 36 år og i lyset af senere fremkommet materiale kunne Sethe i sit nyere værk "Das Hatschepsut-Problem noch einmal untersucht", fra 1932, revidere den mærkelige rækkefølge.

Mange af de store egyptologer var dengang stærkt optaget af at finde en løsning. Sethes første version var blevet stærkt modgået af Naville og senere afvist af Winlock og af historikeren med speciale i egyptologi Eduard Meyer. Og Sethes revision blev reelt konfirmeret endeligt af Edgerton og William C. Hayes. Alt dette har i øvrigt også medvirket til fortsat store problemer med at nå frem til en mere præcis datering af disse faraoner.

Frygten for en magisk kraft efter døden

Et *tilbageblik* på tiden forud for Hatshepsuts afgivelse af magten til Tuthmosis III synes at vise, at hendes forsøg på at fortsætte ved magten, og dermed hendes støtte til Senmut/Moses som den udpegede efterfølger, blev stærkt modarbejdet. Hun har da brugt diskrete modforholdsregler: Ved udadtil at lade forholdene fortsætte, men samtidig lade Senmut genoptage og, i stærkt tempo, færdiggøre hendes hemmelige, første gravanlæg oppe over bjergpasset længere inde i området med Kongernes Dal.

Dette anlæg var af sikkerhedshensyn allerede blevet påbegyndt, inden hun blev kronet til farao, idet hun - efter anlæggets første inskriptioner at dømme - endnu kun havde titel af dronning.

Men hvad fik hende til at fortsætte her *samtidig* med det nye projekt med den stolte kongefamiliegrav, når alene dette sidste gravanlæg ville give hende stor prestige allerede i levende live?

Der fandtes måder, som Hatshepsuts hævn kunne frygtes at slå igennem på efter døden, måske især i forbindelse med hendes hemmelige, utilgængelige grav, og det måtte forhindres den blev benyttet til hende. Hatshepsut har været en stærk personlighed, og ud fra denne ældre tænkemåde er der i så fald gjort meget for at få hende til efter døden at *forblive* i "den anden verden". De afdøde befandt sig en tid i en overgangsfase - og skulle absolut helst forblive der - disse ideer var stærkt udbredte; jf. f.eks. A. von Genneps "Übergangsriten" (Frankfurt 1999).

Højtuddannede præster og magikere har her været mobiliseret med deres magiske kunnen og besværgelser for "at holde hende borte". Den opfattelse at kunne gribe ind *efter* døden var "internationalt" udbredt i hele den gamle verden. (Eksempelvis kendtes en myteagtig overlevering

om, at under en retsundersøgelse efter et mordkomplot ved et af oldtidens hoffer lod man, foruden andre vidner, også den døde afgive sin forklaring, måske gennem et medium).

Det er nødvendigt at gå ind i den tids tankegang for at se bag disse for nutiden så fremmede handlinger. Efter opfattelsen dengang kunne en indviet person forud for sin død - og faraoner var obligatorisk indviede - gennemgå nogle særlige dødsforberedelser, således at deres lig fortsat efter døden afgav særlige, positive udstrålinger. Lignende forhold er ikke ukendt senere i historien f.eks. helt frem i 1900-tallets Tibet - nøje beskrevet ud fra andres og egne øjenvidneberetninger i et værk af den franske antropolog Alexandra David-Neel, "Mystique et magiciens du Tibet" (Les grands documents Plon, Paris, 1968).

De nævnte faktorer kunne måske være blandt årsagerne til, at nogle af de tidlige faraoner lod sig begrave under pyramider; her tangeres begreber, der i fragmenter genkendes i tekstsamlingen "Den Egyptiske Dødebog" og i de såkaldte "Pyramidetekster". Tilmed har nogle af nutidens mere kontroversielle forskere, udstyret med fintfølelse måleapparatur, været inde på, at disse specielle bygningsværker kan have været tillagt særlige egenskaber. Men oprindeligt kan ideerne være baseret på den velkendte iagttagelse, at sådanne store stenmassiver kan trække en lodsnores ud af lod.

Foranstaltninger til dødsforberedelse kunne undertiden arrangeres som en art frivilligt eller "provokeret frivilligt" offer - hvorved de pågældende tilmed kunne opfattes som at gå ind i en tilstand af "ikke at have ro efter døden". Da denne tilstand kunne af nogen fornemmes som eventuelt mindre tillokkende, kunne det i visse tilfælde udnyttes, hvis en døende person var så afkræftet i sin dødsstund, at det herved lettere lod sig gøre at få vedkommende overtalt til "frivilligt" at deltage.

Sådanne ideer om "udstråling" eller "aktive kræfter ud over døden" var velkendte i hele Mellemøsten. Den tankegang fandtes også fortsat i Europas middelalder, hvor lig af helgener, eller blot dele af deres lig, f.eks. knogler - de såkaldte relikvier - ansås at besidde en magisk kraft, ofte i form af helbredende egenskaber. Her kendes tilfælde, når f.eks. "en hellig mand" planlagde at flytte bort, hvorefter det lokale styre kynisk skønnede, at han som attraktion for byen i så fald var mere værd som død, et helgen-lig, end i live - og følgelig lod ham ombringe diskret. Ifølge den gamle opfattelse ville den særlige "udstråling" fra et lig af en helgen ikke nødvendigvis aftage med tiden.

Og andre senere beretninger omtaler, at personer, der ud fra disse gamle tiders tankegang ansås for "hekse", efter tilsvarende princip kunne få deres krop til efter døden at fungere som transmittør, men af *negative* kræfter, f.eks. for at vedligeholde en forbandelse mod deres fjender.

Det er således ikke usandsynligt ud fra disse ældgamle forestillinger med de levendes frygt for de afdøde, at den stærke Hatshepsut havde

fundet på et særligt afskrækningsmiddel mod attentater. Dette ville i så fald bidrage til at forklare hensigten med hendes fornyede interesse for sit hemmelige gravanlæg. Også her lod hun opstille en prægtig kongelig stensarkofag, magen til Senmuts overtagne genpart af den.

Mysteriet om Hatshepsuts mumie

Hatshepsuts hemmelige gravanlæg nåede ikke at blive færdiggjort før Senmut blev sat ud af spillet, og herefter blev det aldrig fuldført. Men i givet fald kan en særlig hensigt med dette krævende projekt have været at lade forstå, at hvis hun blev bragt af vejen i utide, ville hun fortsat - fra sit hemmelige eller utilgængelige sted - kunne ramme sine fjender med magiske forbandelser, der virkede ud over døden.

Også dette kunne efter den tids tankegang bedst gennemføres ved at blive gravsat så utilgængeligt et sted som netop denne grav, hvor processen ikke kunne standses: hendes fjender skulle aldrig kunne vide sig sikre. Hatshepsuts betroede og loyale folk ved hoffet og hendes garde ville punktligt følge hendes afgivne instrukser for en sådan begravelse.

Men i løbet af de seks år efter Senmuts/Moses' forsvinden har Tuthmosis III kunnet placere sine egne folk tæt omkring hende. Og da hun omkom ved et giftmord, har de således kunnet forhindre gravlæggelsen i det hemmelige gravanlæg. En hel del af udsmykningen var ikke færdigt, hvilket normalt ikke ville forhindre et gravanlæg i at blive taget i brug.

Begge hendes gravanlæg er ubenyttede, liget er aldrig fundet. Men en beholder med hendes lever og milt er fundet, altså nåede hun balsamering.

Hypoteser sætter sig ofte fast i faglitteraturen: bl.a. at et eller andet mumiefund i området sandsynligt var hendes. F.eks. den såkaldte "mumie af ældre - 35-årig - kvinde B"; men Hatshepsut var over 50 år, evt. 60.

På et tidspunkt i 1000-tallet f.Kr., mere end 400 år efter hendes død, blev en masse kongemumier taget ud af deres grave, samlet og gemt af præsterne for at beskytte mod det stadigt voksende problem med gravrøvere. Denne samling blev fundet i 1880'erne skjult i en klippehule i bjergvæggen over Hatshepsuts tempel i Deir el-Bahari. Men hun er heller ikke fundet her.

Det klassiske middel mod de nævnte forbandelser og destruktive kræfter "ud over døden" ville være at brænde liget, så derfor gjaldt det om at holde selve hendes død skjult længe nok til at sikre sig det og i hemmelighed brænde det, inden nogen vidste noget. Muligvis derfor er det aldrig fundet. I Baring-Goulds rabbinerskriftsamling (II, s. 95) omtales netop en endelig brænding.

Hvordan kupmagerne over for den vedrørende del af offentligheden, såsom embedsmænd og præster, fik klaret denne delikate situation, nemlig en herskers begravelse uden et lig, er et stadig ubesvaret spørgsmål. Der kan eventuelt være afholdt et begravelsesceremoniel uden mumiet,

men hvor det udadtil blev foregivet, at mumiet blev gravsat. Det vides, at dødekulen for hende i templet standsedes allerede kort efter hendes død.

Gravinskriftioner afslører den skjulte modstand

Senmut's kollega, Senmen, havde som højtstående embedsmand anskaffet sig et fornemt gravanlæg, udhugget i klipperne i Sheik Abd el-Gurnah i nærheden af Senmut's første og officielle gravanlæg. Denne Senmen havde efter tur været administrator for begge Hatshepsut's døtre, Neferure og Meret-Hatshepsut, og fortsatte med den sidste, da Senmut som lærer og opdrager fik overdraget Neferure fuldt ud. (Bl.a. de forhold tydeliggør, at Hatshepsut havde begge de pågældende døtre, hvilket undertiden er overset af forskere, der ikke mener, at Meret-Hatshepsut var af kongelig fødsel). I den senere del af sit liv fik Senmen yderligere embedet som Amonpræst i Henket Ankh-templet, der var Tuthmosis III's faraokulttempel.

Til trods for dette tilhørsforhold foruden den gamle tilknytning til Meret-Hatshepsut, der blev Tuthmosis III's seneste dronning, undgik Senmens grav alligevel ikke at dele skæbne med Senmut's, Hatshepsut's og deres tilhængeres eftermæler: De udsendte destruktører gik nemlig også i aktion i Senmens gravanlæg - og gjorde det ligeledes i et nabo-gravanlæg tilhørende endnu en kollega til Senmen og Senmut, hvor de beskadigede denne embedsmænds navne så grundigt, at det ikke længere sikkert kan afgøres, hvad personen hed.

William C. Hayes angiver - om end Tuthmosis III's dødsalder endnu ikke i starten af 1970'erne var fastslået fuldt sikkert - i 'Cambridge Ancient History' (3rd ed., vol. 2,I, 1973, s. 318-319) følgende:

"...Den person der sandsynligvis bidrog mest til Hatshepsut's succes var hendes *Chef Steward*, Senenmut, en dreven politiker og strålende administrator... Det tog Tuthmosis III næsten tyve år at bryde denne magtfulde koalition og lade Egypten komme af med hans nu afskyede stedmor... Skønt en del embedsfolk overlevede efter deres tjeneste for Hatshepsut for at tjene igen under Tuthmosis III, fik mange af dronningens partitilhængere en skæbne magen til deres kongelige herskerindes..."

Det er i dag muligt at få et særligt *inside*-billede af situationen hos parterne. I fransk egyptologi har Suzanne Ratié i sit storartede værk om Hatshepsut, "La Reine-Pharaon" (Paris 1972), samlet en række af inskriftioner om disse forhold; heraf indgår flere i den følgende omtale. Det materiale viser, at der i inskriftioner i forskellige gravanlæg tilhørende hoffolk og høje embedsmænd - samt i templer og på monumenter, alle fra Hatshepsut's og især Tuthmosis III's tid - her kan læses direkte om de pågældende personers tilhørsforhold. I graven kunne det undertiden være mere risikofrit at angive, hvor den afdøde havde haft sin loyalitet.

Først de mere forsigtige eller skjulte tilhængere af Hatshepsut:

- Senmen var, skønt en nær kollega til Senmut, tvunget til at fortsætte under Tuthmosis III, men hans gravinskriftninger viser, at han var Hatshepsut hengiven. - Dette gjaldt også Amenhotep, der på nogle områder var Senmuts efterfølger hos Hatshepsut - foruden at det gjaldt f.eks. den tidligere omtalte herold Cheriuf.

Øverste statsguldsmid og hofalkymist samt forvalter for tribut i guld og sølv fra nabolandene, den tidligere nævnte Thutiy, der lagde guld på Hatshepsuts obelisker, var trofast over for Hatshepsut. I sine gravinskriftninger angav han om sig selv:

"...min mund bevarede hemmelighederne i paladset..."

- selv om også han nu måtte tjene hendes modstander og efterfølger Tuthmosis III. Skønt gravkamrenes vægge almindeligt opfattedes som et mere frit sted at udtrykke sin opinion, ses han dog for en sikkerheds skyld at nævne Tuthmosis III. En mand som Thutiy i en højt betroet stilling var naturligvis blandt den gruppe embedspersoner, der mest kunne være udsat for udspionering, bl.a. imens deres gravanlæg blev indrettet længe før deres død. Men dog tillod Thutiy sig efter dette forsøg på afbalancering at afslutte sin tekst lidt oprørske med:

"...Leve Maatkare's (Hatshepsut's) sjæl - måtte Amons højtelskede datter leve evigt..."

Ligeledes turde en anden trofast Hatshepsut-tilhænger, bygmesteren Duajneheh, ikke nævne hende for meget - bortset fra en enkelt gang, hvor han ikke kan lade være med begejstret at omtale hende som:

"...guddommelige herskerinde over De To Lande (Øvre og Nedre Egypten)..."

Ellers benyttede han sig vidtgående af at kunne skjule sin mening ved hjælp af det tidligere beskrevne "problem", at når Hatshepsut omtaltes som "kongen", levnede sproget kun mulighed for at omtale hende i hankøn, så det af sammenhængen ikke var klart, om han mente hende eller Tuthmosis III.

Endnu en person fra disse cirkler, Ahmose-Pen-Nekhebet fra Øvre Egypten, havde tjent Amenhotep I, Tuthmosis I og siden hen Hatshepsut som officer på deres togter. På et af Tuthmosis I's togter - i det sydlige Palæstina under kampe med oprørske beduinfolk, *heqa sheshu* - tog denne officer "så mange fanger, at han ikke talte dem".

Han fulgte siden hen den tradition, hvor han som højtstående officer, der havde udmærket sig, kunne blive tilknyttet hoffet som lærer/"tutor" og fik i en kort periode denne post som endnu en opdrager for den unge prinsesse Neferure før Senmens og siden Senmuts overtagelse af posten. Han endte med at tjene under Tuthmosis III. Alligevel var han i sine gravinskriftninger respektfuld over for Hatshepsuts titler og skrev bl.a. "guddens-hustru", men undlod dog at betegne hende med hendes kongetitel.

Dernæst de negative eller ligefrem illoyale mod Hatshepsut:

- En mand på en meget vigtig post, vicekongen af den egyptisk erobrede besiddelse Nubien, havde gennem sin lange karriere nået at tjene fire faraoner og var måske af den grund af den gamle skole, så han derfor ikke sympatiserede med Hatshepsuts kvindelige faraostatus - han ignorerede Hatshepsut totalt. I sin inskription i templet i Semna opregnede han kun de øvrige faraoner, som han havde tjent under, og den sidste, han nævner, er Tuthmosis III.

Også andre, der har haft deres karriere under Hatshepsut, og som efter hendes død senere blev begunstiget af Tuthmosis III, afslører sig på lignende måde som fjendtlige over for hende:

- Som f.eks. en vis Nebaum, der blev forvalter hos den nye faraos dronning og avancerede til admiral i den kongelige flåde. - Eller Nebuau, der begyndte sin officerskarriere to år efter Hatshepsuts farao-kroning og yderligere blev storpræst for en Osiris-kult. - Desuden var der herolden Intef, der fik sit embede under Hatshepsut. - *Alle tav. Ingen af dem kendte Hatshepsut mere.*

Ligeledes Puimre, den "næstøverste Amonpræst" (*second prophet*), hvilket var betegnelsen for ypperstepræstens næstkommanderende, havde fået en række store betroede hverv at udføre af Hatshepsut. Men han fulgte med over og blev Tuthmosis III's overopsynsarkitekt samt hans skatmester for tribut og krigsbytte. I sin grav i Assarsif omtalte han ikke Hatshepsut på nogen måde overhovedet, skønt han kunne takke hende både for grundlæggelsen og første del af sin karriere.

Og Hatshepsuts succesrige ekspedition til Punt havde Senmut i stort omfang arrangeret og deltog selv i den. Han lod senere gengive noget om dette på sit tempelbyggeri for Hatshepsut i Deir el-Bahari. Netop her må det følgeslignende være ham, der er afbildet som prinsen. Men om denne ekspedition lod Puimre endda skrive i sit gravkammer, at det var Tuthmosis III's ekspedition, skønt denne farao som nævnt endnu ikke var teenager på det pågældende tidspunkt. Det var på samme måde som hos mange af de foregående personer, idet også Puimre lod sin tidligere foresatte, Hatshepsut, ignorere fuldstændigt - i overensstemmelse med den politik Tuthmosis III selv førte an med.

Således fremgår det, at selv under det autoritære styre i det gamle Egypten, kunne det realistisk lade sig gøre i det skjulte at vælte Moses på trods af hans stærke position som tronarving; og sluttelig at få ham fortrængt fra landets historie.

RESUMÉ

- Hatshepsuts gådefulde død og mangel på gravsættelse synes kendt i overleveringer og at finde belæg i de arkæologiske omstændigheder.
- Gravinskriftene afslører højtstående embedsmænds tilhørsforhold til skjulte partier, der enten afviste hende eller fortsat var tilhængere.

Identitetstyveri - fjernede Moses' spor

Vendtes Moses' kundskab imod ham selv?

At det lykkedes Tuthmosis III og hans sammensvorne at få fortrængt Moses som faraokandidat, selv om denne fra starten stod stærkest, var dygtigt gjort. Der findes her en lang række forhold, som tyder på, at der har været benyttet "lærdomme fra Moses", der nu *brugtes imod Moses selv*.

For at få den snigende overtagelse af magten og af navnene til at foregå mest ubemærket og gennem meget lang tid, har Tuthmosis III på særdeles mange måder, som ses i det følgende, måttet kopiere sin "forgænger" Moses' egenskaber og metoder med uhyggelig præcision. I starten blev det gjort for at lette magtovertagelsen. Men "bordet fanger", så Tuthmosis III var nu bundet til at skulle fortsætte dette spil - et *identitetstyveri*, der må have gjort ham selv til skizofren - under hans forsøg på at leve op til, og om muligt overgå, Senmut (Moses') ry.

Skønt Tuthmosis III med sin ikke-militære baggrund kom direkte fra præsteembedet i templet, begyndte han alligevel straks som anfører for sine store felttog, og vandt betydelige militære sejre, hvilket derfor kan virke usædvanligt. Denne hurtige succes vil især skyldes den velorganiserede og veltrænede hær Senmut/Moses efterlod samt ikke mindst en tidlig undervisning fra en utraditionel strateg. Moses selv blev som bekendt berømmet for at være en god strateg, ifølge flere rabbinerskrifter og Josefus.

Et sådant undervisningsforhold - på et tidspunkt *før* nogen pønsede på at bemægtige sig tronen - er ikke en urimelig antagelse. Dette må ses både på grundlag af de oplysninger, der fremlægges i det følgende, og fordi rabbinerskrifterne og f.eks. Philos værk "Vita Mosis" også kan antyde, at Moses tidligt underviste og delte ud af sine store kundskaber.

Både rabbinerskrifterne og oldtidsforfatterne hylder Moses' store begavelse, og altså det nævnte talent som strateg og taktiker. Dette blev allerede demonstreret, mens han - som vanligt for en ung prins "i faraolære" - tidligt var i tjeneste som general ved flere lejligheder og med stor succes slog fjenderne ved Egyptens sydgrænse. Lad det så være repeteret, at dette er helt præcist, som det beskrives om Senmut, der tilmed havde som baggrund just at være opdraget hos en feltofficer.

Senmut/Moses selv har givet haft meget at byde på som lærer/instruktør for en yngre elite, men herunder har i så fald den senere Tuthmosis III til sidst fået noget af en Brutus-rolle. For her må læremesteren

siden hen have oplevet, at meget af det, han havde delt ud af fra sin store viden og kundskab, bagefter blev brugt imod ham selv.

Overleveringer om Moses som ung militærleder på togter i Etiopien - helt parallelt med den unge Senmut's Etiopienstogter - "ligner" oplysninger om Tuthmosis III som ung på togter sammesteds. Nogle rabbinerskrifter angiver Moses som værende 18 år under sit togt i Etiopien (det har været cirka i 1516 f.Kr.). Men det har ikke været Tuthmosis III, for han var endnu ikke født, eftersom han som bekendt okkuperede tronen som 23-årig i Hatshepsut's år 22 i 1488/1487 f.Kr.: Et faktum er netop, at denne Tuthmosis i sine inskriptioner regner det første af alle sine 17 togter *ud fra nøjagtigt dette sit indsættelsesår*.

Der findes en hel række spor, der viser, at Tuthmosis III søgte at "kopiere" og efterligne Senmut i udstrakt grad - endda på temmelig mange områder, der var helt *usædvanlige for en farao*. Men der er også tegn på, at han havde problemer med at gennemføre dette, når han ofte overdrevent prøvede at overgå dette forbillede.

Skønt Tuthmosis III efter nogen tid fik opført sit faraokulttempel, nemlig det tidligere omtalte *Henkt Ankh* på den vestlige Nil-bred, påbegyndte han endnu et tempel til sig selv, *Djeser Akhet*. Det opførtes i hans regeringstids seneste tredjedel i Deir el-Bahari.

Med dette projekt søgte Tuthmosis III at overtrumfe det af Senmut så mesterligt udformede tempel sammesteds, et af Egyptens smukkeste templer nogensinde og det første større bygningsværk i 600 år siden det Gamle Rige. Senmut's stil var både nyskabende og greb samtidig tilbage og matchede det 600 år ældre nabotempel af farao Mentuhotep II (2061-2110 f.Kr.) i 11. dynasti (jf. kap. 7). Og her prøvede Tuthmosis III at stjæle Senmut's stil, men ramte galt især ved at overdimensionere proportionerne.

Dette Tuthmosis III's tempel blev aldrig helt udbygget og forsvandt igen 300 år efter ved et klippeskred. Det var ukendt af arkæologerne frem til 1961, hvor det blev fundet af en polsk ekspedition - et tilfælde, idet ingen synlige, afslørende ruiner fandtes. Her havde ingen forestillet sig, at der kunne have ligget et tempel, men Tuthmosis III havde udtænkt sin overtrumfning således, at hans nye tempel hævedes op på et - anstrengt opbygget - terrassefundament brutalt lagt ind over de bageste dele af de i forvejen eksisterende Mentuhotep's og Hatshepsut's templer. Og her har det med sin noget forgrovede arkitekturs ekstra tyngde trykket dem ned.

Sandsynligvis som en ekstra hån blev en Senmut-statue brugt som fyld mellem klippestykker i templets fundamentering. Dette har forvirret flere arkæologer, for hvad havde en statue af netop Senmut at gøre - og nu ekstraordinært forsynet med Tuthmosis III's navn - i denne faraos tempel?

Og da Senmut for Hatshepsut lod udføre de hidtil højeste obelisker i Egypten, skulle Tuthmosis III også overgå dette og lod fremstille nogle endnu højere - på 33 m, så de blev 3 m højere end Senmut's. Tuthmosis

III's obelisker er nu ført - betalt af frimurere - til bl.a. New York og London. Oldtidsforfattere omtaler Moses' opfindelse af en særlig obelisk som "solur"; siden hen brugte Tuthmosis III en af sine obelisker netop således. Byggeaktiviteter og planer startet af Senmut, overtog Tuthmosis III, der så blev kendt som en af de mest byggende faraoner.

Senmuts påfund, de første kvindelige sfinxfigurer i Egypten - deres ansigter var med Hatshepsuts portræt - blev nu slavisk efterlignet af Tuthmosis III, der lod sin dronning, Merietre-Hatshepsut, afbilde også i form af sådanne kvindelige sfinxer.

Identitetstyveri i alle detaljer

Endnu flere usædvanlige forhold ved Tuthmosis III ses opregnet om ham i "Lexicon der Ägyptologie". Som farao kom han tidligt til at beskæftige sig med gamle dokumenter fra fortiden, bl.a. med tekster om "offentlig velfærd", hvilket havde at gøre med særlige lovgivningsforhold og er genkendeligt i forbindelse med netop Senmut/Moses som landsadministrator i Egypten - og senere med Moseloven. I det hele ses tydelig inspiration fra en ekspertise, som dette multibegavede forbillede besad, lige fra avanceret lovgivning, suveræn hieroglyfhåndtering, kreativ design-teknik og til strategisk krigskunst etc.

Senmut dannede skole med sin opfindelse af særlige koder indlagt i hieroglyfinscriptionerne; og ifølge rabbinerskrifterne var Moses - tilsvarende - en ekstraordinær begavelse inden for sprog og skrift.

Også just sådanne træk kom til at gå igen hos Tuthmosis III, om hvem det i samtiden er udtrykkelig fremhævet, at han var beundret for sin bemærkelsesværdige dygtighed i at håndtere hieroglyfskriften, hvad der på dette færdighedsniveau også var usædvanligt for en farao.

Ydermere var det usædvanligt, at en farao selv designede vaser og kander til templerne, hvad Tuthmosis III vitterlig skulle have gjort ifølge samtidens tekster. Det tyder på, at han kan have taget æren herfor fra den netop fordrevne prins eller i hvert fald modtaget inspiration fra den Egyptens mest begavede og nyskabende arkitekt: Jf. Moses, der senere lod både fremstilling og design af Pagtens Ark og af det mobile tempeltelt (efter velkendt *egyptisk* model på den tid) - samt dets alter og andre tilhørende genstande - beskrive i Bibelen udførligt og teknisk som kun en sand professionel kunne gøre det.

Ved fra den gamle civilisation i Punt (Etiopien-Somalia) - der i mytologisk lære i visse forbindelser kan ses forbundet med en "Paradis"-opfattelse - at hjemføre nogle specielle buskagtige træer, bl.a. myrrah, og derefter at plante disse vækster ved Deir el-Bahari-templet, synes Hatshepsut at have fået en særlig status (dette vil også gælde Senmut):

- Denne status, kendt i mysteriekulterne som "kongelig gartner", var en indvielsestitel oprindelig forbundet med det guddommelige første

menneske. I Babylon kendtes en sådan Adam- eller rettere Tammuz-"titel" allerede hos kong Sargon I (2300 f.Kr.) og genkendes senere hos dronning Semiramis med de berømte hængende haver (800 f.Kr.); og i nutiden f.eks. ses et lignende koncept hos orientalske zen-mestre.

I det tredje år efter Hatshepsuts død og forsvinden prøvede Tuthmosis III åbenbart også at efterligne denne status ved at hjemføre vækster, nu fra Libanon, der i mytologien ansås for et "helligt sted" ligesom Punt. Tuthmosis III kunne da udplante dem og blive "gartner" ved et af sine udvalgte templer. I hans festivaltempel i Karnak viser billedrelieffer disse forskellige udvalgte planter: dog her er der reelt *ingen planter fra Libanon*, men fra Afrika. Altså igen et falsum.

Også hermed var det afgjort *ikke* ham, der optrådte i indskrifter om Hatshepsuts Punt-ekspedition, for også ud over hans manglende aldersmæssige betingelser for at kunne deltage, var det umuligt ud fra hendes forhold til ham på den tid. Modsat hos Senmut, der rejste med til Punt i egenskab af at være Hatshepsuts betroede fuldmægtig.

At Tuthmosis III som 2-årig lod et tempel i Semneh restaurere, var tydeligt et falsum - ikke ham, men (ikke usædvanligt) Senmut som entreprenør i Hatshepsuts regeringsår nr. 2. Tilmed Senmuts tronfølgerembede som guvernør af Nedre Egypten "efterlignede" den nye farao ved sin og administrationens udflytning dér til. Her havde Tuthmosis III *aldrig* været guvernør, den ellers prinselige kotyme.

Ved en bestemt kultisk indvielse skulle kandidaten "harpunere flodhesten". Her synes ligheder på visse punkter genkendelige ved "tyre-drabet" i de senere Mithras-kulter. Senmut viser på et billede i sine stjernekort et lignende kultisk motiv med en okse. Det vil i så fald vise, at han havde gennemgået en sådan indvielsesform. Tuthmosis III synes at have efterlignet dette (i en lignende form), og kaldte sig "flodhest-harpunéreren".

Relationen til Hatshepsuts status bag *Senmuts* navn, der som nævnt ordret betød 'moderens bror', synes "efterlignet" af Tuthmosis III. For han - skønt ikke-helblods kongelig (og ikke-førstefødt) - betegnede flere gange sin faster Hatshepsut som "søster"! Større ændringer i inskriptioner og især portrætter var en velkendt metode både hos faraoner siden hen, og også senere i antikken, bl.a. ved start på ny stil eller reform i styret eller i religionen.

Senmuts ry med de højt ansete astronomiske og astrologiske kundskaber kunne søges efterlignet. Tuthmosis III kan have fundet det ønskeligt at blive forbundet med et særligt stjernevarsel for også her at forsøge at låne fra Senmuts prestige, jf. eksempelvis Senmut-stjernekortets registrering af en daterbar stjernemæssig begivenhed (se Appendiks 2).

At det således var vigtigt for Tuthmosis III på lignende måde at søge at blive tilknyttet et stjernevarsel må ses i relation til, at der ikke hverken før eller lang tid efter Senmut kendes optegnelser om stjerners fremtræden forbundet med herskere og kongelige.

Men her kunne Tuthmosis III prøve at lade en himmelobservation optegne i sine inskriptioner om egne meritter gøre den pågældende observation til noget betydningsfuldt. På en stele, som Tuthmosis III lod opstille ved Amontemplet i Barkal nær hele rigets sydgrænse, opregtede han en række af sine felttog og sejre i nord og syd; ved et af disse togter, til Asien, optegnedes et astrologisk varsel herom: En stjerne viste sig på mirakuløs måde forud for et slag, som han derefter vandt som en af sine vigtigste sejre. Stelens linje 34 og 35 lyder:

"...vagterne var ved at ankomme for at mødes i natten og udføre reguleringen (skiftet) af vagten. Der var to vagtmænd (siddende over for hinanden), og en stjerne kom frem syd for dem. Noget lignende er aldrig forekommet. Den gik ned igen - i retningen over imod dem - direkte 'modsat til sig selv' (dvs. den gik ned i nord)...".

Denne næsten 3.500 år gamle optegnelse er historiens ældste kendte om et så gådefuldt himmelfænomen - og bl.a. oversat af G.A. & M.B. Reisner: "Inscribed Monuments From Gebel Barkal", i Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde (Band 69, 1933).

Men en stjerne, der står op og går så hurtigt ned igen, samt går fra syd til nord - dvs. går "på tværs" af himlen i stedet for fra øst-vestlig - er ikke nogen stjerne. Af "hurtige" himmelfænomener (og derfor *ikke* kometer), der kan flyve i alle retninger vil et sådant uidentificeret objekt ofte være en meteorit (glødende meteorsten under opløsning oppe i atmosfæren). Men havde Tuthmosis III været professionel stjernekyndig ligesom Senmut, ville han næppe have ladet dette fænomen betegne som en stjerne.

At bruge Senmuts/Moses egne metoder har som nævnt været et af de mest effektive midler til at kunne hamle op med hans dygtighed og magt - så at sige lade ham "blive slået med sine egne våben". Alle disse efterlignende aktiviteter fra Tuthmosis III's side var af en så speciel art, at de aldrig er fundet i forbindelse med nogen anden farao.

Tuthmosis III viste sig åbenbart så særdeles god til at tilegne sig disse ideer og teknikker, at oppositionen nu med denne Tuthmosis III tilmed fik det ideelle middel til at udmanøvrere Senmut/Moses. Men samtidig har den nye mand på tronen selv været et usædvanligt talent ved så effektivt at udnytte metoden til det yderste. Uden just denne (u)heldige kombination af en begavet efterligner, der samtidig var dygtig til "at benytte Moses' metoder imod ham selv", havde Moses lettere kunnet erholde tronen eller i givet fald vundet retten tilbage. Og da ville hebræernes/israelitternes, og verdens, historie være blevet en ganske anden.

Den opløsende personlighedsefterligning

Ved den stedfortrædende offerhandling var præsternes og magikernes mægtige forbandelse kastet på Senmut/Moses for at opløse hans status og identitet og mest effektivt at forhindre ham i at opnå faraotronen. Ved de

efterfølgende ødelæggelser af hans navneinskriftioner, portrætter og statuer - og yderligere ved at gennemføre en uhyggeligt "opløsende" efterligning af ham - har modstanderne kunnet betragte resultatet som en succes.

For hvis Senmut/Moses snart igen dukkede op i Egypten, kunne han gøre den for ham direkte uhyggelige opdagelse, at en anden - Tuthmosis III - blev udgivet for at være den, der var portrætteret på flere ikke-ødelagte billeder og statuer, som den fordrevne kronprins Moses selv oprindelig var blevet afbildet på, mens Thutmosis ikke var gammel nok. Og desuden finde, at andre relieffer af ham let var blevet "tilpasset" den nye hersker i tekst og fremtoning (jf. begge har store næser).

Og han kunne her gøre den chokerende opdagelse, at hans personlige navne også var overtaget af den anden! Fik man sit navn frastjålet, "eksisterede man ikke". Med egypternes særlige opfattelse af statuer og billeder har der også bag hele handlingen ligget en udøvelse af en *magisk* proces til at støtte herskerskiftet.

Idet bedraget, "kopieringen" af Senmut/Moses - skønt efterhånden gennemskueligt - har lettet magtovertagelsen for Tuthmosis III i den første tid, må den samtidig have haft en *nedbrydende* effekt på Moses' formåen til at tage kampen op.

Så for Moses selv personligt må det have været et psykisk opriven-
de mareridt, som at være placeret magtesløs i et surrealistisk, fremmedgjort univers: Præcis som i H.C. Andersens fortælling "Skyggen", hvor kopien - skyggen, der slavisk efterlignede sin herres bevægelser og gøremål - her stjal hans ære og anerkendelse og endda blev gift med en kongedatter! "Originalen" gik herefter i opløsning ved at blive opfattet mere og mere uvirkelig, og blev næsten selv som en skygge. Netop dét at en skygge kunne afhugges og fjernes, var kendt i egyptisk mytologi.

Således placeret i den historiske periode, hvor en enkedronning blev Egyptens første kronede kvindelige farao og derefter reduceret og fjernet fra kongerækken, har Moses' skæbne ved hoffet formet sig på en sådan måde, at den har været vanskelig at forstå allerede for den nærmest følgende eftertid. Og endnu mindre forståelig for senere tiders historikere.

Et forsøg på personlig kompensation for den voldsomme udslettelse og forglemmelse af det originale hændelsesforløb om den udstødte farao-prins, må da have været blandt de vigtigste drivkræfter til, at Moses senere nedskrev beretningen om sit liv. En beretning der, skønt siden overleveret som *brudstykker*, i væsentlig udstrækning blev kernepunktet i henholdsvis Bibelens Mosebøger og rabbinerskrifternes ældste dele.

Dette var imidlertid ikke nogen totalbeskyttelse af Moses-beretningen, hvad også den senere udgave af Bibelen, redigeret i 400-tallet f.Kr., vil kunne demonstrere. Hvilket igen førte til yderligere forglemmelse af den oprindelige Moses. Og dermed endelig, i dele af nutidens forskning, til en videre svækkelse og endda opløsning af hans historiske identitet.

Opklaringsproblemet - og skurkerollen

Således også inden for verdenshistorien findes der ekstreme dramaer, der overgår fantasien: i nutiden genkendes bl.a. lignende træk som ved den pågældende manipulation i form af identitetstyveriet.

Bedrageriets succes kan let forstås ved at se på kendte eksempler i nutiden, hvor attentat-udsatte statsoverhoveder lader skuespillere med ydre lighed maskere og træne i at kopiere attituder og stemmeføring. En statsleder kan hemmeligt opholde sig langt væk, mens en *stand-in* vildleder modstandere (eller pressen) andetsteds. Hitler og Stalin brugte talrige dobbeltgængere; metoden er et veldokumenteret trick også hos 2. verdenskrigs øvrige ledende generaler. Og f.eks. afsløredes i 1980'erne en af Iraks diktator Saddam Husseins mange "kopier", ved at den pågældende havde glemt at male et modermærke på halsen under venstre øre.

Når en leder dør på et ubelejligt tidspunkt, kan metoden være brugt over for den uvidende offentlighed, f.eks. ved i flere uger at foregive, at den i hemmelighed afdøde stadig var i live. Og hvordan dokumenteres f.eks. en ældre, hemmelig intrige, der i sagens natur var uden inskriptioner?

Senmuts mærkelige skæbne kan kun forstås, når det bliver klart, at han var prinselig tronkandidat! Og Moses' historisk usædvanlige drivkraft må - med netop en sådan baggrund, med hans private forhold og dét, der skete med ham på grund af tilsidesættelsen af ham, samt ved hans personligt stærkt chokerende oplevelser - derfor have udgjort et præsentationsproblem allerede i samtidens historieoverlevering.

Dette er et velkendt fænomen; jf. da en første generation af historikere, der ikke selv levede under 2. verdenskrig, allerede derved kom så meget på afstand, at de, ud fra aktstykker eller mundtlig beretning fra de gamle, ofte ikke kunne se tilstrækkeligt, og fatte tidsåndens præg på handlingerne. Relationsløse historikere kan hævde, dog ikke altid med rette, at have større indblik end vidner eller de involverede parter selv, hvilke til gengæld i sådanne tilfælde godt kunne ønske at "redde historien fra historikerne".

Også i lignende situationer arbejder mange historikere ud fra den ide, at der kan anlægges køligt videnskabeligt syn på begivenheder og personer: Skønt alment kendt, og endda påvist af Niels Bohr, overses ofte dette at påkalde sig større grad af objektivitet åbner for illusion; og at realiteten viser den praksis, at historie "blot" er de facts, man er blevet enige om.

Så hvordan skulle skinhenrettelsens hårde chokpåvirkning såvel som det mareridtagtige identitetstyveri og konsekvenserne heraf kunne overleveres tilstrækkelig konkret? Og hvordan skulle en forskning, der er naturligt begrænset af sine metoders rammer, være i stand til at anerkende det?

For selv efter at have overkommet den store forskel på at kende nogle reelle data om en sag og på at kende dele af en mere konkret sammenhæng, ville forskningen almindeligvis ikke, og selv ikke ved kendskab

til mange historiske facts, mene sig i stand til at bore så dybt ned i hændelserne som ovenfor. Det overlades snarere til romanforfatterne. Traditionel forskning må - ikke urimeligt - hævde, at der ellers dækningsløst vil kunne påstås hvad som helst. Men det mere udtømmende billede af realiteterne tabes, de rummer mere end der ses ved strengt videnskabelig metode, der således på visse punkter må give op.

I hele denne affære, der kan siges at være til en vis grad anskuet ud fra Senmuts grundlag, har Tuthmosis III stået som skurken. Men hos konspirationen, der oprindelig måske endda har måttet tvinge den yngre prins ind i rollen som denne gruppes redskab, har man ud over magterhvervelser for de implicerede også sandsynligvis seriøst anset aktionen, der for altid fjernede den anden tronfølgerkandidat, for at være til landets bedste.

Ved senere oprør ledet af den ældste kandidat, nu under navnet Moses, har denne Moses derimod, også ifølge den egyptiske historiker Manetho, været skurken, endda en forræder. Dette indtryk - tilmed bevaret i egyptiske tempelarkiver, som Manetho langt senere stadig havde adgang til - var som en propaganda, som allerede konspirationssgruppen har retfærdiggjort kuppet med. Yderligere kunne gruppens aktion bestyrkes af det held, at Tuthmosis III viste sig særdeles velegnet til jobbet. Dog fik han først fred med naboerne efter 19 år: Tidspunktet svarer præcis til det af rabbinerne omtalte ophør af Moses' eksil i Etiopien.

Tuthmosis III blev en dygtig farao, men var til sit held især funderet på dygtige rådgivere med baggrund i den ekstremt velorganiserede administration, der var blevet opbygget i Senmuts tid. Og det er reelt misvisende blot at gentage ordret i egyptologibøgerne, hvad Breasted i begyndelsen af 1900-tallet ud fra sin tids viden udtrykte med oprigtig beundring, nemlig at Tuthmosis III var "oldtidens Napoleon": En myte skabt af fagets folk - på trods af den historiske kendsgerning, at Tuthmosis III ikke har udvidet de egyptiske besiddelsers grænser med blot en fingerbredde! Nærstudier af hans propaganda viser, at hans krigstogter ikke gik videre end til at forsvare - om end umådelig dygtigt - præcis de besiddelser, hans farfar Tuthmosis I allerede havde taget.

Sammenfattende foreligger det, at en temporær identitetsombytning historisk set ikke var umulig i toppen af et lukket hierarki. Thutmosis III's mange dokumenterede mærkværdigheder: Påfaldende navneændring, indførelse af "farao" som reel titel, ændring af årsantal, egenhændigt kunsthåndværk etc. er blandt indikationerne for, at det projekt, der beredte vejen for at han fremstod med ny identitet, også virkelig lod sig realisere.

RESUMÉ

- Et mistænkeligt stort antal efterligninger af Senmuts virke viser sig i Tuthmosis III's hele fremtræden - netop først *efter* at Senmut forsvandt.
- Tuthmosis III's tyveri af Hatshepsuts regeringsår har senere, ved en manglende forståelse af Senmuts baggrund, hindret kuppets opklaring.

Den genfundne Moses

Bag religionens arkitektur

Hvis Senmut netop var den person, der, efter store omvæltninger både på indre og ydre plan, blev kendt siden hen som religionsstifteren Moses, hvor findes så sporene af et religiøst engagement hos ham? Egyptisk religion havde en eksistensfilosofisk og kosmologisk kerne (der kun er mindre udforsket i dybden). Essentiel var ideen om *forståelse af "skabelsens love"* bag verdens fysiske udtryksformer. For en øverste kreativ arkitekt, der fornyede indretning og arkitektur i helligdommene, var den skole af vital betydning.

I udformning også af de kultiske detaljer var han banebrydende på et felt, idet han som første lod specielle rituelle tekster og tilhørende religiøse besværgelser være adskilt fra tekster, der fulgte en afdød i kisten.

En personlig religiøs vækkelse er først afgørende kommet efter hans ungdom i Egypten, hvor han har måttet bevidne en stærkt tiltagende kultisk dyrkelse af dyr, og præsteskabets rigdomsbesættelse og magtbegær. Det store religiøse talent skulle først for alvor bryde ud i mere moden alder (ligesom senere hos kongesønnen Gauthama Buddha og karavanesekretæren Mohammad) og uden for præsteskabets rækkevidde. Så efter de store ændringer i sit livsforløb, dvs. først under helt andre betingelser, skulle han, nu som en højere opgave, udforme sin særlige religion.

Moses' lære - velkendt som en religion koncentreret om én skabergud - blev et skifte til begrænsning af religiøs pluralisme og af det egyptiske religiøse livs konstante tanke på døden, en "mumiefikseret" holdning i livet med således megen forberedelse til en attrået paradisiske efterverden. (Moses' religiøse nybrud til brug hos israelitterne belyses i bind 4).

Hvad angår Senmut, er hans relationer, også til det okkulte i forbindelse med magi, velkendt fra flere kilder og fund. Tilsvarende kendes fra Moses' forhold på det område både i Bibelen og rabbinerskrifterne og især fra en række forfattere i oldtiden: Traditionelt var det emne dengang ofte obligatorisk forbundet med religiøs praksis som en særlig side af udøvelsen heraf.

Ved at se på Senmuts arbejde og første titler fremgår om hans baggrund, som har været ligesom hos alle højtstående, at han tidligt var blevet uddannet af præster. Og siden blev han endda overhoved for Thebens tempel, landets største og vigtigste helligsted. Især kendes Senmut som en begavet, nyskabende arkitekt (en titel han ikke specifikt brugte om sig

selv). Netop arkitektur - som oldtidsforfattere omtaler ligeledes at Moses mestrede - og som dengang var inspireret af det store kosmos, kan for denne personlighed have været en naturlig indgang til den religiøse sfære. Den særlige indsigt bag fagets skabeprocess indgår da som gnisten til en spirituel ekspansion.

Arkitektur baseret på en særlig traditions regler fra uendelig langt tilbage i oldtiden kendes også for sine højder senere i Europa, især til religiøst brug, jf. de store katedraler, bygget efter at man på korstogene fik kendskab til de gamle traditioner fra Egypten. Kunst kan defineres som et helt eller delvis åndeligt udtryk set gennem former i den fysiske verden. Herom er forståelse af tidligere tiders overleverede viden mindre udbredt i nutiden (f.eks. på tysk inkluderes arkitektur stadig i begrebet *Kunst*, men tilhører ikke rigtigt det engelske *art*, og senest er arkitektur især også blevet en del af underholdningsindustrien).

I egyptologien tales der nu om en særlig mening bag den gamle arkitektur. Hidtil havde forskningen kun nøjsomt beskæftiget sig med spirituelle aspekter i egyptisk design. Problemet er, at den gamle egyptiske verden næppe forstås tilstrækkeligt uden nødvendigvis denne dimension. Et spirituelt og psykisk grundlag unddrages opfattelsen og bliver fremmedgjort, når oldtidens skatte betragtes fra en verden funderet i nutidens avancerede teknologi.

Men f.eks. har en arkitekt ved Frankrigs egyptologiske kommission i Egypten, Schwaller de Lubicz, i 50 år påpeget spor af den religiøse filosofi bag egyptiske helligdommes arkitektur. Deres kosmologiske temaer demonstreres også af bl.a. den amerikanske egyptolog David O'Connor (i D. Silverman, ed.: "Searching for Ancient Egypt, 1997, s. 155-161).

I tiden frem til Moses' barndom (interessant nok imens faraorådgiveren Jethro, ifølge rabbinerskrifterne, endnu havde stor indflydelse ved hoffet), ved begyndelsen af det "Nye Rige" og hermed det 18. dynasti, ses i periodens stil flere udvidelser hen mod det arketypiske spirituelle formudtryk. Her i det daværende religiøse centrum, Theben, blev f.eks. de første (til Tuthmosis I) *store* obelisker udformet - monolitter som sofistikerede kultobjekter. (Jf. kap. 4 og 10).

Allerede den tidlige oldtids templer var skabt arkitektonisk fra geometriske harmonier og proportioner (med grundlag i arketypiske matematiske urbilleder, ligesom de krystallinske og organiske former og endda musik) og planlagt med sigtelinjer til Solens vendepunkter og til bestemte stjerner.

'Guds rum'

Således fandtes en religiøst opfattet himmelgeometri, der ansås for at være genspejlet på jordisk plan. Jf. Platon - der havde studeret i Egypten - satte de geometriske love direkte i forbindelse med selveste skabelsen.

Således har en yderligere indgang til den religiøse dimension også netop været *kosmologien*, der var forbundet med stjernevidenskaben. Også her har Senmut's viden været betydelig, som allerede demonstreret; - som bekendt omtaler flere rabbinerskrifter ligeledes Moses' særlige kundskaber på dette felt. Og generelt i alle oldtidens kultursamfund kendtes en overordnet stjernelære, baseret på kosmologien, indbygget i de store gamle religioner.

Senmut/Moses har lært om ovenstående emner hos den præsteelite, der sad inde med specialviden herom; han har her lært om en højere teologi, der i hvert fald kan spores tilbage til pyramidetiden i 4. dynasti fra 2600 f.Kr., bl.a. en lære om én skabergud. De øvrige egyptiske guder fremtræder mere som repræsentation for udøvende, specielle kræfter med særlige funktioner i forskellige hierarkiske lag. Flere forhold i forståelsen af selve den opbygning har overlevet i dele af de senere egyptiske gnostikers lære.

Forståelsen synes yderligere vanskelig for nutidens forskere. Den danske egyptologiske autoritet Erik Iversen påpeger dette - i sin "The Myth of Egypt and Its Hieroglyphs" (Princeton University 1993, s. 98) - således:

"...de sterile og livløse voksfigurer, som den mere rent umetafysiske metodik i moderne egyptologi har reduceret det egyptiske panteon til".

I sin (senere tilmurede) obelisk-indskrift proklamerer Hatshepsut, at hun eksisterer som den strålende essens af Universets Herre eller Ari-su, 'han, som er selvskabt' og som også skabte Det hellige Æg ('Verdensægget'). Videre står der, at hun således er datter af Khamut-f, dvs. netop den selvundfangede og selvkreerede gud. Også heri genkendes dele af en særlig teologi om én skabergud.

Denne lære er Senmut blevet indført i. Visse træk kan genkendes bag Moses' lære - senere krystalliseret til det der kaldes monoteisme (monolatri) - men var allerede i pyramidetiden en del af et teocentrisk verdensbillede med dette gudsbegreb som værende altid tilstede og altomfattende. Dette at etablere på det personlige plan et møde mellem to religiøse veje, tanke/intellekt og følelse/intuition, der kan føre frem til spirituel indsigt og illumineret erkendelse, lå endnu forude for denne fremtidige religionsstifter.

Templerne var ikke ualmindeligt bygget sådan, at centrale rum eller selve anlæggets layout udtrykte en genspejling af himlen, Det hellige sted, templet, ansås derfor som et forstærket kontaktsted til at nå guden eller assisterende guder. Hermed stod arkitekten ved sin implicering som en af religionens fornemste formidlende assistenter i det jordiske.

En religiøst udtænkt arkitektur vil i visse tilfælde være i stand til, som antydnet, at udløse en religiøs følelseseffekt hos beskueren. Den tys-

ke filosof Peter Sloterdijk har i sit værk "Sphären" (I-II, Frankfurt a.M. 1998-1999) også berørt sådanne metafysiske ideer ved rum såvel i bygninger som i kosmos.

Spørgsmålet er, om der i Hatshepsuts ikke ualmindelige, men nu så iøjnefaldende tekstindhold på hendes obelisker, anes en ny stærkere prioritering af dette aspekt af teologien, hvilket kunne medføre et religiøst skisma? Var der tale om et nybrud, som Senmut ville fremme, men hvor han blev standset af det magtfulde præsteskab, ved at han blev fjernet så brat fra indflydelse? Og havde landet overhovedet brug for teologiske ændringer?

Her ses en mulig del af baggrunden for, at man til trods for hans genuine dygtighed på flere vigtige områder ikke ønskede ham på faraotronen. I så fald har det måske netop været til landets bedste, at ved i stedet at sætte på Tuthmosis III blev der sikkert undgået en større, opslidende magtkamp, som kunne udarte til en endda religionspolitisk borgerkrig. Som det senere fremgik, var det snarere muligt at indføre en ændret religionsform hos et *nyt* folk, sådan som Moses gjorde det hos *israelitterne*.

Nyt lys over Moses' første 40 år

Og nu til en *opsummering* for et overblik over foreliggende undersøgelse. Den mystiske periode med Thutmosis III's skjulte *coup d'état* og "tyveriet" af Hatshepsuts regeringsår er ikke tidligere tilstrækkeligt kortlagt. Og der er heller ikke hidtil udgivet en tilstrækkelig fuld beretning om selve Senmuts liv.

Hvis et sådant samlet overblik havde været kendt, ville en del påfaldende detaljer for længst have fremkaldt et mønster, der indicerede Senmuts kongelige herkomst og position som tronkandidat eller -arving.

I Egyptens historie har der fra tid til anden været stormænd af format. En af disse fik endda oprettet en kult til sig selv, men ingen har som Senmut været i besiddelse af eller efterladt så mange umiskendeligt kongelige tegn og indtryk. Foruden at det blev muligt netop for ham - men næppe muligt for en ikke-kongelig - at kombinere denne løbebane, bl.a. som faraos stedfortræder, med at bruge sine usædvanlige talenter som arkitekt og astronom. Det er som en genklang af disse egenskaber rabbinerskrifter og oldtidsforfattere "tilsvarende" omtaler Moses for. Hele dette ekstraordinære livsmønster har hermed kunnet føre til en førhen uerkendt identifikation: At Senmut var Hatshepsuts søn.

End ikke Senmuts enestående stjernekort har før nu været astronomisk dateringsberegnet. Men analyse af kortets planetopstilling afslører det faktum, at disse himmellegemers indbyrdes afstandsforhold og positioner på himlen netop kun optrådte i 1534 f.Kr. og er ikke forekommet i præcis den kombination i mange hundrede år før eller efter dette årstal (jf. kap. 4 og især Appendiks 2). Dertil kan der ud fra disse himmellegemers

særlige placering ved stjernen *Sirius* angives et *konkret tidspunkt* i begyndelsen af maj samme år 1534 f.Kr. Dette år viser sig så utroligt at være samtidig med det fra rabbinerskrifterne udregnede fødselsår for Moses.

Og yderligere forbløffende viste denne datering i maj sig at svare til rabbinerskrifternes nøje angivelse af tiden for Moses' færd på Nilen, da Faraos Datter officielt modtog ham. Igen må understreges, at netop astronomiske data kan give den mest præcise datering, der kendes.

Desuden er der i andre inskriptioner og tekster overleveret datoer og tider, hvorved der har kunnet rekonstrueres et ikke hidtil set *samlet forløb* i en større helhed for Senmuts liv. Og hvor også alt dette så overraskende detaljeret synes at samstemme med mange elementer og data i Moses-beretningerne.

Ydermere giver oldtidsforfatterne og rabbinerskrifterne en lang række oplysninger om Moses' unge år i Egypten, hvilket har bidraget til at kunne sammenføre mindst 20 specifikke, personlige træk og unikke aktiviteter *fælles* for både Senmuts og Moses' første cirka 40 år ved farao-hoffet i Egypten (jf. kap. 5). Igen synes alt dette konsekvent og uafvigeligt at føre til den afgørende identifikation: Senmut *er* Moses.

Uanset dette, er det første gang: at 1) *Senmuts åbenlyse royale herkomst*, såvel som 2) *Tuthmosis III's dunkle vej til tronen* - analyseres tværgående.

Identifikation af Moses med historisk person acceptabelt?

I teologisk forsknings historie har det ofte været anset for en betænkelig sag, hvis nogen ville forsøge at identificere Moses med en kendt eller mindre kendt konkret person fra en passende historisk periode. Der er en forståelig afstandtagen til den type forslag, der med en afstand nu på 3.500 år søges fremstillet på en måde, som mange vil anse som værende alt for konkret.

Alligevel har forskellige forskere i tidens løb sat sig ud over denne holdning og offentliggjort deres forsøg på at udpege historiske, kendte personer, hvortil nogle omstændigheder i større eller mindre udstrækning passer med visse af de overleverede informationer om Moses.

Som nævnt (kap. 1) findes et sådant forsøg bl.a. i den egyptiske egyptolog Ahmed Osman's værk "Moses, Pharaoh of Egypt" (London 1990), der lader Moses optræde i forbindelse med den gådefulde farao Akhenaten.

Dette sker også i "The Moses Mystery" (N.Y. 1996) af Gary Greenberg, der er præsident for Biblical Archaeological Society i New York. Og f.eks. i Hans Werding's "Moses war Tutenchamun" (1995)

Et nyt forsøg ses hos Osmans tyske kollega fra Berlins egyptologiske Museum, Rolf Krauss, der fra nyere fund af hieroglyftekster har rekonstrueret dele af et livsforløb for en egyptisk prins, Masesaja Amen-

messe, hvis far evt. var farao Seti II. Hos Moses havde faderen giftet sig med sin faster. Det træk ses netop også hos Masesaja Amenmesse, der var guvernør i Nubien og i øvrigt gift med en lokal prinsesse - og etablerede (cirka 1204 f.Kr.) et væbnet statskup mod tronen i Theben; tronen kom i tre år under hans kontrol som "farao", men det endte med nederlag.

I sine foredrag (1999) viser Krauss, at oldtidsforfattere og rabbinskrifter omtaler, at Moses var regent i Etiopien/Kush i en årrække og var her gift med en lokal prinsesse inden sit endelige oprør mod Egypten.

Men tidsalderen for disse iagttagelser hos Krauss ligger cirka 200 år senere end sporene fra Joshuas invasion og passer heller ikke til, at Israel(!) allerede fandtes i landet Kanaan ifølge en inskription af Masesej Amenmesses eventuelle bedstefar, farao Merneptah. Hos Krauss findes kun en vis navnelighed samt de få punkter med eventuel lighed med Moses' ophold syd for Egypten.

Derimod støttes nærværende bogs tesis af det overvældende antal specificerede overensstemmelser mellem Moses og Senmut, og forholdet til Tuthmosis III. Om end her foreligger langt flere facts og indicier end „til at vinde en retssag“, kunne det dog være ønskeligt med yderligt flere oplysninger til et mere fuldt mønster. F.eks. om de problemer og endda ydmygelser Senmut må have mødt, med sin viden om sin høje herkomst, hvorved han bestandig måtte optræde diskret med dette forhold af hensyn til Hatshepsuts langsigtede strategi for ham.

Som demonstreret, kunne Senmut sagtens optræde i de ydre roller som netop kronprinser også havde, altså som bekendt hærfører og som guvernør over Nedre Egypten. Der skal en usædvanlig og stærk psyke til så længe, i op til 40 år, at kunne leve et så både emotionelt, mentalt og psykisk krævende dobbeltliv; og til derefter at kunne modstå at få "stjålet sin eksistens" ved det omtalte dobbeltspil fra Tuthmosis III-gruppen.

Vendepunktet

Der er næppe én stor mand i historien, om hvem den populære opfattelse ikke har tegnet et billede udpræget forskelligt fra den virkelige person. Således var Moses' betydning i eftertiden af enestående art, men han opfattedes hos den senere almenhed aldrig nær sit sande udtryk. Efter den virkelige Moses' død, med et langt liv bag sig, skete der i den lange efterglød af hans store indsats en omskabelse af ham hos de senere jøder til en heroisk figur efter deres ideal. Videre fra dén projektion blev han en kliché hos kirkens teologer - og er igen, senest af visse af nutidens forskere, omdefinert til en yderligere fremmedgjort opfattelse: Således forløb ændringen fra en historisk Moses til en "litterær" Moses og slutelig, hos visse skoler, til en ikke-eksisterende Moses.

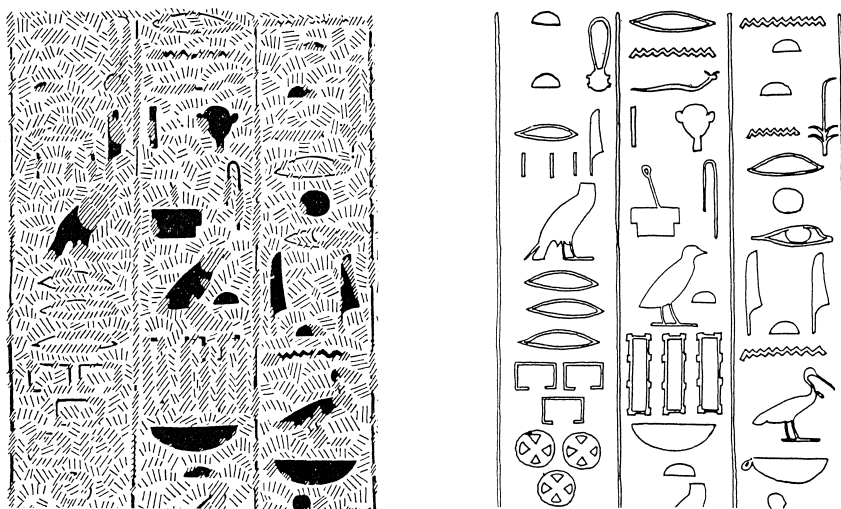
Idet denne begavelse som 40-årig fortrængtes fra Egypten, destrue-

redes mest muligt af det, der kunne minde om ham: navne, afbildninger, optegnelser; og i et påfaldende stort omfang. Oplysninger om ham, der alene overlevede i Bibelen, er utilstrækkelige til at afdække hans egyptiske baggrund. Han var virkelig forsvundet, og identiteten over for omverdenen destrueret: som var den symbolske henrettelses magiske forbandelse gået i opfyldelse.

Denne dramatiske ændring synes at være blevet selve *vendepunktet* i hans liv såvel som i hans tilstand - og netop det, der beredte vejen for, at en følgende erkendelseshændelse, "den brændende tornebusk", blev til ny kraft hos ham, med vidtrækkende religiøs og historisk effekt. Den hændelse blev et nyt udgangspunkt på større plan, der først involverede en befolkningsgruppe og på længere sigt en religionsform med indflydelse på verdensplan.

Men havde han først ønsket religiøse reformer i selve Egypten? Overleveringer viser, at han i de fleste eksil-år, der ikke nævnes i Bibelen, søgte at genvinde position som Egyptens tronarving og hersker. Det var under alle omstændigheder nødvendigt, hvis nytænkningen skulle søges indført i Egypten, men selve magtkampen har nødvendigvis været det mest påtrængende i en lang periode.

Det skulle dog få en ganske anden og uventet udgang, der førte Moses til at iværksætte sit oprør med israelitternes hjælp: En sej og langvarig strid, hvis dramatiske spor også i Egyptens historie kan afdækkes nu - og om hvilket der berettes i det følgende bind om "Attentatet på Moses": Den Forsvundne Tronfølger.

Destruerede Senmut-inskriptioner har kunnet rekonstrueres ud fra efterladte mærker.

Appendiks

Farao Sesotris I løber (ligesom senere Hatshepsut) et rituel løb ved den kultiske sed-festival. Kraften blev testet - oprindeligt kunne en svækket konge aflives/ofres.

Blodet og magien

De følgende tillæg med supplerende baggrundsstof og dokumentation må betragtes som selvstændige bilag, og evalueres uafhængigt.

Liv og magisk kraft 'repræsenteret af blodet'

Supplerer især kap. 14

Adskillige gange i bogens tekst optræder blod i forbindelse med gamle ritualer og magisk ceremoniel. Oldtidens opfattelse af blodet og dets i forskellig grad tillagte "ekstraordinære" egenskaber er et vidtomspændende emne, hvortil der langt fra i et dækkende omfang kan gives nogen oversigt eller behandling her.

Den gamle ide om blodets betydning for de finere slægter er allerede berørt i bogen; og kunne indgå i tidligere og også senere tiders såkaldte raceteorier. I flere kulturer kendtes det, at når ubeslægtede mænd ønskede at være fosterbrødre, skar de snitsår og blandede en smule blod med hinanden. Men først og fremmest anvendtes blod - ud fra forestillingerne om dets egenskaber, dets særlige kraft - ved ofringer.

I Bibelen kan der læses om blod og dets tillagte betydninger. Ifølge Moses' forordninger for brændofre og måltidsofre slynges offerdyrenes blod mod altrets sider. Der brugtes blod ved indvielse af præster - og ved rensning af spedalske. I påsken smurtes der blod på dørstolper og deres overligger. Manden ofrer sin forhud, der afskæres, så blodet helst berører jorden.

Af "3. Mosebog" (17,11) fremgår, at kødets (de levende væseners) liv er blodet - og at det er blodet, der skaffer soning, for det er livet. Blod opfattes som udtryk for liv og er derfor magisk. Lignende træk genkendes i den græske myte, hvor Aeneas hælder blod i jorden for at få den afdøde Achilleus i tale. Og senere ud fra den jødiske tradition opfattede de kristne påskens blodudgydelse forbundet med Jesus på korset som at være et sonoffer ("Kolossenserbrevet" 1,20).

Allerede i "1. Mosebog" (9,1 og 3,4) omtales, at Noah og hans efterkommere måtte spise kød, men fik påbud om ikke at indtage blodet. Og selv hos de første kristne gentages renhedsbudet om blodet - i det Nye Testaments "Apostlenes Gerninger" (15,29) - senere mindre kendt hos de fleste kristne, men det kan bogstaveligt ud fra den pågældende tekst ses fastsat som en stadig og varig forpligtelse at spise kød fra dyr, der først er slagtet efter dyrets blod er tømt ud. Andre opfattede dette kun som værende af midlertidig gyldighed for ikke-jødiske kristne.

Kort og godt, ifølge Biblen er blod kødets liv og må ikke spises, men gives tilbage. Både ånd og blod er kødets liv - begge må gives tilbage. Hvis man indtager

blodet, er det drab. Men dette forhold ændres bort fra Moselovens forordning og bliver en slags "totemisme" eller hellig rituel kannibalisme, når der i "Johannes' Åbenbaring" (6,54) siges om nadveren, at:

"...den, der spiser mit kød og blod, har evigt liv... mit blod er en sand drik..."

Da Jesus indstiftede den hellige nadver, påskemåltidet, som en forløber for hans ofring af sig selv ved korsfæstelsen, indviede han et bæger med vin, som han symboliserede som sit blod, hvorefter disciplene skulle drikke af bægeret - og ligeledes spise det indviede brød. Her skimtes rester af nogle af de ældste religiøse ideer: At her ved blive ét med guden og få del i det guddommelige.

Dette at "spise" en gud var, således længe før Jesus, en udbredt rituel handling i mange af de gamle kulturer, hvor guden eller det indviede offer ritualdræbtes, især ved forårsjævnendøgn (og dermed påsketiden), og fortæredes ved den omtalte form for religiøs kannibalisme.

Mange førkristne traditioner overlever i Middelhavslandene, hvor guden bl.a. til påske *spises* i form af gudefigurer af dej, der er bagt som brød eller kage (en "kage-mand"). Mens traditionerne om selve blodet lever videre i adskillige andre forhold. "Nadver-blodet" har overlevet især i den katolske kirke, her er blodet et *sakramente*.

Derimod demonstreredes tidligt i *Egypten* også en anden side af "respekten" for blodet: Intet dyr blev slået hen og dræbt foran gudens (gudebilledets) ansigt, og intet blod blev udgydt på selve offeralteret i en guds nærvær. Særlige præster beredte først kødet til at kunne sættes frem og "optages" af guderne.

Eftersom opfattelsen af blodet inden for religion og kultur som nævnt er et kæmpestort emne, skal i det følgende blot gives et par enkelte, afgrænsede eksempler; dette som bidrag til at illustrere en baggrund for visse mindre kendte forhold, der også ses at optræde i forbindelse med skinhenrettelsen (omtalt i kap. 1) af den yngre Moses i Egypten.

Magisk besværgelse ved blodet

I oldtidskulturerne var der tradition for den praksis, at det skulle give forstærkende effekt, når besværgelser - hvad enten heldbringende magi eller forbandelse - ledsagedes af et offerdrab. Her tillagdes det betydning, at der blev udgydt blod. Blodet opfattedes at have den egenskab at forstærke kræfter, der var til stede, når liv overskred grænsen mellem denne verden til den næste. Denne "overgangsfase" blev ledsaget af stærke besværgelser, som befordredes ved blodets stærke "magi", der her ved skulle fjerne dårligdomme og kriser, ved at offeret "førte dem med sig over i den anden verden".

Når der mod et stedfortrædende offer fremsattes overdrevne, helt uretfærdige og naragtige anklager, gav det en forstærket effekt, hvis denne person i forvejen kunne anklages for noget, der kunne gøre ham til forbryder; eller anklagen kunne overdrives uhyrligt, for at han nu kunne betragtes som en forbryder.

Ofte blev henrettelsen af en forbryder udskudt for at blive udnyttet på et særligt - ofte astrologisk bestemt - tidspunkt til disse formål. Sådanne forbryderhenrettelser

kendes anvendt som led i den traditionelle udrensning som forberedelse til en ny års-cyklus ved nytår ved forårsjævndøgn. De indlagte ønsker i de i henrettelsen medfølgende besværgelser skulle formidles af "kraften" fra blodet i det øjeblik, hvor det i denne "overgangsfase" blev udgydt.

Få kilometer syd for Knossos på Kreta, ved Anemo Spilia, findes der en tempebruin, hvori der er udgravet en kult fra cirka 1500 f.Kr. - dvs. på Moses' tid. Her ses en ofring, der så at sige er fastfrosset midt i handlingen, idet et jordskælv (sådanne indtraf præcis i den periode særlig voldsomt og hyppigt), som ofringen netop skulle afværge, opslugte det hele:

- Bl.a. ses et "græsk" alter med en cirka 18-årig ung mand, der var skåret i stykker, samt offerpræster med *skåle til at opsamle blodet i*, hvilket brugtes i dødsøjeblikket til at besværge magterne med.

Fundet beskrives af en græsk arkæolog Yannis Sakellarakis: "Drama of Death in a Minoan Temple", i National Geographic Magazine (vol. 159, February 1981, s. 205-221). Men mange andre *historiske forhold kan belyse den glemte gamle opfattelse af blodet*:

- Som et særligt eksempel fremtræder den begivenhed for totusinde år siden, hvor Jerusalems folkemængde før korsfæstelsen udvalgte Jesus til "stedfortrædende offer" (jf. "han døde for vor skyld"). Stadigvæk er kirken almindeligvis bekræftende over for den opfattelse, at det Nye Testamente *indeholder to forskellige teologier*: Johannes-evangeliet, der især fremstiller Jesus som Guds udsending, mens Matthæus, Markus- og Lukas-evangelierne især fremstiller *Jesus som stedfortrædende offer*.

I evangelierne lægges fra starten vægt på, at han var af *kongeblod*, "af kong Davids slægt". Det rituelt-kultiske stedfortrædende kongeofter bliver yderligere tydeligt, idet han var benævnt som "jødernes konge" af landets hersker, romeren *Pilatus*. Dennes navn kendtes også som betegnelsen for Mithras-kulternes øverste og 7. trin, hvis velkendte symbol var de indviede magikeres (ofte præstelige persisk-babyloniske magikeres) velkendte 'persiske tophue' af filt, på latin *pileatus*.

Disse magikeres oprindelig indo-persiske Mithras-kult var i mere end 600 år udbredt i hele Romerriget; utallige højtstående romere og romerske officerer var medlemmer. Udfrierguddommens persiske navn *Mithras* betyder 'pagt', og en indviet skulle for at *opnå pagten* egenhændigt dræbe en offertyr, så dens *blod flød over ham*, han var så at sige badet i blodets kraft/ånd (sandsynligvis en del af en rituel baggrund for den senere tyrefægtning).

Fra Mithras er der flere paralleller til Jesus: Bl.a. selve pagten, og også fødselsdagen 24.-25. december, foruden at forvandle vand til vin, samt tredjedags opstandelsen. Det hørte i det hele taget med i de forskellige kulturs højeste indvielser, at kandidaten (*candida*, dvs. 'hvide klæder' en sådan aspirant iklædtes) efter psyko-fysisk forberedelse hensattes i en tranceagtig døs og genopvækkedes på tredjedagen som en "genfødt", hvorfor vedkommende ofte fik et nyt navn.

Som stedfortrædende offer blev Jesus først åbenlyst kongehyldet af mængden, *udklædt som konge* og derefter udsat for "latterlige anklager" for at fornædres til det laveste - at være forbryder.

Som før antydet fandtes den opfattelse, at en indtagelse af en guds krop kunne gavne - helliggøre, helbrede - den, der spiste den. Lignende virkning mentes tidligt at kunne opnås ved at indtage en beskeden mængde pulveriseret mumie, for mumier var blevet helliggjorte ved særlige ritualer under eller især lige efter dødsprocessen. Dette middel fra oldtiden, mumiepulveret, fandtes endnu i europæiske apoteker frem til 1900-tallet, og under periodisk mangel på egyptiske mumier brugtes som erstatning "discount-mumier", disse var tørrede lig fra Bosnien (forsvaret med, at "de var jo ikke kristne").

Hos oldtidens grækere og romere var henrettede forbryderes blod også eftertragtet som lægemiddel. Jf. R. Selinger: "Experimente mit dem Scalpell am menschlichem Körper in der griechisch-römischen Antike" i *Saeculum* 50 (1999, s. 29-47). Bogen angiver, at et lignende middel kendes fra middelalder og renæssance, hvor bødlerne, straks når de havde henrettet en forbryder, har kunnet sælge det friske blod; dette menes i flere tilfælde endda at være blevet direkte drukket.

Metoder brugt i flere tusinde år, hvor forbrydere - grusomt og uetisk - kunne blive tortureret til døde, ved at de enten korsfæstedes, firedeltes ved partering eller satte på hjul og stejle, refererer til den *kosmiske orden*, verdenskorset, de fire verdenshjørner, himmelcirklen, Verdens-aksen etc. Her anvendtes et ritual, ved hvilket forfædrene havde ofret en gud/konge (jf. Osiris, Orfeus m.fl.). Hos Jesus foregik det på et traditionelt, kosmisk tidspunkt til afholdelse af mysteriespil med forårsoffer, nemlig ved jævndøgnetts første fuldmåne, dvs. påskefesten.

At forbrydere kunne være ophøjede, står stærkt i historien. Også i nutiden, hvor de ofte ses i helteroller i litteratur, presse og film. Og de to forbrydere, der dengang henrettedes tæt ved Jesus, var i realiteten som parallel ofre, idet Jesus måske kun døde symbolsk. Intet evangelium siger entydigt, at Jesus døde, men blot "...opgav ånden...", det betyder lige såvel 'besvimede'.

Ved dette spørgsmål om fortolkning vides ikke præcist, hvor tidligt traditionen - om vægten på Jesu død fremfor Jesu *liv* - startede og blev afgørende som et af de vigtigste fundamenter i religionsopfattelsen eller konfessionen overhovedet. En anden opfattelse af de tidligste begivenheder ville kunne finde støtte i nogle hidtil mindre analyserede forhold som f.eks. hans blødende sår: Enhver kirurg eller slagter ved, at der ikke kan løbe blod ud af en død. Desuden implicerer det ikke nødvendigvis døden at hænge seks timer på et kors. De to forbrydere døde da heller ikke af det, men kun fordi deres knogler blev brækket bagefter, mens Jesus netop skånedes for dette.

Flere nutidige forskere i teologi og historie tvivler på *hale* begivenheden, men det ligger dog mere lige for, at hans tilstand ved korsfæstelsen ikke nødvendigvis medførte døden. Og just en sådan tvivl er kendt gennem historien - eksempelvis kan Quranens sura 4,157-158 læses netop på den måde:

"...de hverken dræbte ham eller korsfæstede ham, men det forekom kun sådan...".

Hvis det Nye Testaments fremstilling af korsfæstelsen senere i de troendes forståelse eventuelt ikke skulle være overens med realiteternes historiske nøjagtighed, så er dog denne centrale begivenheds forløb og indhold - gennem det snart totusinde-

årige præg fra millioner af troendes opfattelse deraf - i sig selv blevet en realitet, der handler om menneskets åndelige befrielseshåb: En egen realitet, som derved på disse betingelser vil være af mere solid eksistens. Og det ændrer under alle omstændigheder intet på, at Jesus også døde *symbolsk*, nemlig teologisk set for andres skyld, idet korsfæstelsesakten her kunne opfattes i overført betydning som en fysisk død. Det synes at være dét, der oprindeligt blev grundlaget for denne del af teologien. Dette burde ikke gøre nogen forskel hos den troende, fordi der i forvejen er så megen symbolik indlagt i dette begivenhedsforløb.

Men hele denne religiøse handling måtte dengang naturligvis *udføres på præcis den omtalte traditionelle måde for at blive forstået af samtiden*; og dette ældgamle kongeritual med det stedfortrædende offer blev senere noget af den mest anvendte symbolik i store dele af den kristne kirke.

I dette tilfælde ved denne særlige begivenhed i Jerusalem var ritualet med det stedfortrædende offers henrettelse som en kombination af offer plus genfødsel/opstandelse, og var i sig selv en indvielse. Ritualet betragtedes blandt oldkristne simpelthen som en naturlig meddelelse fra Gud til mennesket - og offerhandlingen som et budskab af mægtig gennemslagsskraft.

Denne offerhandling, også kendt som gennemlevelse af "det store mysterium", og som havde mundet ud i en åndelig genfødselsesproces, blev senere utallige til trost, ved at frelsen lå i bevidstgørelsen om sjælens evige liv. - Først var det kongen, der "fornyes/genfødes/eviggøres"; men så blev kulternes mysterier (og her de hidtidige indviedes åndelige bevidstgørelse også om bl.a. regeneration og evigheden) med deres kundskab, bl.a. også det element der nu er kendt som "håbet", åbnet for den større menneskehed. Men senere tiders religiøse opfattelse har påvirket med ændring i forståelsen af begivenheden.

Da folkemængden udvalgte Jesus - der ofte kaldte sig "faderens søn" - til offer fremfor forbryderen *Barabbas*, hvis navn på aramaisk direkte betyder 'faderens søn', var det muligt for de indviede at kunne udlægge det symbolsk, som om de "navnemæssigt var brødre"; for den ene, Barabbas, bifaldt "latterlige" anklager mod Jesus for selv at gå fri og nedkaldte dermed drabet over denne anden "faderens søn", og kunne således i den forstand anses som medvirkende til et - traditionelt så betydningsfuldt - symbolsk brodermord.

Behandlingen af offeret mentes at igangsætte stærke kræfter hos den pågældende. Pilatus' håndvaskning ses *også* som en beskyttelse imod at påvirkes selv.

At Jesus virkelig blev anset for stedfortrædende offer, tilkendegav folkemængden ved påkaldelse af et tilhørende gammelt magisk ritual:

"...Hans blod skal komme over os og vore børn!..."

- dvs. blodet skulle som vanligt ved den slags offer bringe deltagerne lykke i det nye år. De opfattede det ud fra deres tradition bag påsken og det oprindelige nytår, samt direkte ud fra Mosebøgerne som at modtage gode kræfter! Fordi blodet kom fra et indviet offer: Således en anden og rimeligere baggrund end senere fortolkninger, der lod det betyde, at jøderne påtog sig ansvaret, så en konsekvens i givet fald ville ramme dem og deres efterkommere.

Ved israelitternes første påske, 1.500 år før Jesus, blev der stænket blod på dørstolperne, for at israelitterne inde i deres egne hjem skulle blive beskyttet mod drab. - På næsten lignende vis i andre kulturer skulle blodet således magisk beskytte børn og dyr mod dæmoner - især ved forårets begyndelse.

Endnu i dag i utallige arabiske, indiske, afrikanske og sydamerikanske landsbyer ritualofres husdyr, og blodet anvendes i magisk øjemed helt officielt, f.eks. når et borgmesterkontor eller en ny fiskerbåd skal indvies (bl.a. filmdokumenteret af ekspeditionsleder og antropolog Thor Heyerdahl).

Indgåelse af pagt bestyrket ved blodet

Moses' love forbød menneskeofring - men tillod som en form for et stedfortrædende offer: at stene en gedebuk, en *syndebuk*, og ofre lidt af dens blod. - Også slagteoffer beskrives i "2. Mosebog" (24,8). Her hældte Moses ved slagteofringen en del af blodet i skåle og stænkede det på folket for ved dette stærke middel at *besegele en pagt*.

Den metode fortsattes så sent som på Jesu tid ved ofring af påskelam (jf. at Jesus også kaldes "et lam") i Jerusalems tempel. Her roterede præsterne de bægerformede skåle med offerlammenes blod, for at det ikke skulle størkne for hurtigt, mens - i samme stund - påkaldelser i form af hellige hymner blev udsunget.

Ideen om blodets kræfter er en "teknisk" baggrund for symbolikken med Jesus som stedfortrædende offer. Ved "den hellige nadver" udnyttedes den effekt i forbindelse med, at Jesus oprettede en pagt, og som omtalt lod et bægers indhold af rød vin symbolisere sit blod. Paulus kaldte senere Jesus for "den anden Adam", og i nadverberetningen er indlagt et kraftfuldt ordspil, idet de tre omhandlede begrebers ord "Adam", "blodet" og "den røde vin" alle var af samme rod med næsten enslydende udtale, både på hebraisk og det lokalt formentlig mest talte sprog aramaisk.

Den nye pagt besejledes, da Jesus blødte under korsfæstelsen: det skete, ifølge en udbredt opfattelse, samtidig med at blodet fra påskeofringerne i Jerusalems tempel flød i præsternes bægerskåle! Efter denne begivenhed opstod der legender om "gralen, det hellige bæger", hvori Josef af Arimathea, Jesu hemmelige discipel, opsamlede dråber af Jesu blod i det bæger (gralen, kalken), der var anvendt aftenen forinden til blodsymbolikken ved den hellige nadver. Gralen ansås da - i dele af den kristelige apokryfe mytologi - for at besidde ekstraordinære kræfter.

Men sådanne stærke kræfter opfattedes som farlige i *andre* sammenhænge, hvor de derfor skulle undgås. Der var som nævnt ifølge Bibelen forbud mod at spise dyr, der havde blod i sig, og et krav at slagtedyrene følgelig skulle "årelades" forinden. *Blodets tabu* fastholdes endnu i dag også hos visse kristne sekter, der forbyder blodtransfusion, og tilmed flere læger går ind for blodløs kirurgi. Men det har lige såvel kunnet bestrides, eftersom blodtransfusion ikke nævnes eksplicit i Bibelen, samt ved at se på hensigten med Noahs pagt, der var oprettet for at værne om livet snarere end om blodet.

Idet blodet betragtedes som et udtryk for livskraft og fysisk livsstyrke, opfattedes det at *indeholde* en kraft, og både at kunne påvirkes og påvirke; f.eks. at visse påvirkninger kan influere/forstyrre "kontrollen" med disse kræfter. Bl.a. ansås de

fleste metaller, især jern, for at have egenskaber som opfangere af finere kræfter på lignende måde som ved elektricitet og magnetisme. Ifølge egyptisk religion kunne de afdøde få "åbnet" munden med et redskab af (meteor)jern. Derimod, skulle f.eks. en omskæring - der betragtedes som en art offer, hvor blodet skulle berøre jorden - altid foretages med en stenkniv både hos egyptere og israelitter.

Ligeledes når der netop i Israel blev foretaget ofring på et alter, måtte offerblodet ikke påvirkes af metal. Det understreges gang på gang i Bibelen, bl.a. i "5. Mosebog" (27,5), at andre af sten ikke alene skulle være tildannede uden brug af jern, men især måtte der "ikke svinges jern over dem" (eksempelvis jernknive eller jernredskaber).

Da blodet ansås for at være af særlig magisk styrke i dødsøjeblikket, var det vigtigt at anvende det i den tilstand til at give kraft til gode ønsker eller forbandelser, der skulle fungere *ud over* det pågældende øjeblik og frem gennem tiderne. *Overgangsfasen* mellem liv og død - denne specielle tærskel, hvor tiden blev brudt - mentes da at indeholde særlige kræfter med adgang til andre verdener eller "tidsaldre", hvor besværgelsesformularernes indhold af gode ønsker eller forbandelser skulle virke.

Et klassisk eksempel kendes fra den romerske digter Vergils gendigtning cirka 50 f.Kr. af sagnet om Aeneas (cirka 1100 f.Kr.), hvor Aeneas for at grundlægge det romerske rige måtte rejse fra sin elskede Dido, Karthagos dronning. Hendes jalousi blev så voldsom, at den slog ud i had, så hun selv kastede sig i et sværd, hvor hun i selve dødsøjeblikket, i overgangsfasen - den absolut stærkeste måde at få det sidste ord på - nedkaldte en forbandelse over Aeneas.

Her påkaldte hun en hævner, der "engang skulle rejse sig af hendes døde knogler". Dette var typisk for en forbandelse, der skulle virke efter døden, at den på tilsvarende magiske vis, som senere kendes fra myterne om f.eks. helgenknogler, skulle hjælpe til at formidle de fremsatte hensigter eller ønsker.

Vergils publikum har ikke været i tvivl om, at Dido her havde varslet Karthagos trussel mod Rom, hvilket ni århundreder senere realiseredes ved det store angreb på byen Rom, hvor hævneren personificeredes som den karthagiske hærfører Hannibal. Der havde ved Didos død været lagt op til, at hendes aflivning skulle foregå på et bål, men hun lod sig i stedet dræbe ved at kaste sig i et sværd.

Et bål ville ikke have fremkaldt blod i dødsøjeblikket, men ved at dø netop blodigt (ved sværdet) kunne hun styrke forbandelsen.

*

Alt dette om "blodets kraft" og "overgangsfasen" mellem liv og død kan bidrage til at illustrere en vigtig side af episoden i kap. 14, hvor Moses fradømtes identitet og officiel eksistens. Her var der af de tilstedeværende præster og magikere uundgåeligt blevet besværges en stærk forbandelse ved blodet fra den overskårne hals på den paralleløfrede person tæt ved siden af Moses - *i det øjeblik*, da parallelofferet passerede over i den anden verden.

Senmuts stjernekort - dateret astronomisk

Supplerer kap. 4

Dokumentation for datering af verdens ældste stjernekort i Egypten. Her gives, med tilladelse, en til denne bog tilpasset og oversat udgave af forfatterens engelske videnskabelige afhandling herom publiceret i "Centaurus International Magazine of The History of Mathematics, Science, and Technology", vol. 42 (III), 2000, s. 159-179. - En særlig tak til dr.scient. Kristian Peder Moesgaard og egyptolog dr.phil. h.c. Erik Iversen for de oprindelige korrektioner til hhv. astronomikonceptet og dets egyptiske tekster.

Datering kan afdækkes i Senmuts himmelkort

Ud fra en hidtil ukendt side af det astronomiske stadi i Egypten omkring 1500 f.Kr. viser der sig mulighed for at kunne afdække ny, hidtil overset information i indholdet af Egyptens ældste stjernekort.

Det pågældende kort er en del af udsmykningen i et gravanlæg, der har tilhørt dronning Hatshepsuts vesir og kalenderbestyrer Senmut for snart 3.500 år siden under 18. dynasti. Derved er de verdens ældste kendte stjernekort.

Senmuts kort viser sig nemlig at rumme optegnelser af et bestemt mønster af planeternes positioner et særligt sted på himlen - hvilket indebærer et *bestemt tidspunkt*. Det er derved ikke et generelt stjernekort, men repræsenterer ydermere - således hidtil uerkendt - specifikke optegnelser fra virkelighedens himmel. Ved fra det afkodede materiale at kunne fastlægge *daterbare* planetpositioner, lader følgende sig klarlægge:

1. - at Senmut-kortenes indhold ikke viser en tilfældig opstilling af planeter i forhold til stjernerne - og heller ikke i sin helhed viser et mønster kopieret fra eventuelle forgængere eller tradition;
2. - at disse kort derimod er information om en speciel type planetkonjunktion (dvs. 'tæt sammentræf af planeter') i en defineret himmelsektor og følgelig er ækvivalent med et ganske bestemt og *uforveksleligt* tidspunkt.

Bemærk: Til behandlingen i det følgende er, hvis intet andet er anført, anvendt Neugebauer & Parker's "Egyptian Astronomical Texts" (vols. 1-3, London 1962-1969), hvori der er registreret og behandlet alt væsentligt hvad der kendes af egyptiske astronomiske optegnelser, stjernekort og kalendere i indskrifter og manuskripter m.v.. Dvs. i alt 131 tilfælde - heraf 50 stjernelister - igennem 2.000 år.

Verdens ældste kendte stjernekort

I det pågældende gravanlæg for Senmut findes stjernekortene på den *sydlige* og *nordlige* flade i det ene gravkammers loft, hvilket i den underjordiske klippe er udhugget ligesom undersiden af et lavt skråtag.

Planeternes positioner og specielle rækkefølge ved Sirius-sektionen på Senmuts næsten 4 meter brede *sydligt* placerede stjerne kort vil kunne påvises at udgøre en inden for flere tusinde år eksklusivt optrædende kombination; hvilken i *denne* sammenhæng viser sig kun at forekomme *ved maj 1534 f.Kr.* (årene mellem 2200 f.Kr. og 200 e.Kr. er undersøgt i *Skema 1*).

Planetsammenstillinger gentager sig med visse intervaller, men i Senmuts tilfælde er planeten Mars' placering så usædvanlig, at gentagelser er særligt sjældne, hvorved alternative dateringer udelukkes.

Med denne dermed nyopdagede egenskab ved disse gamle kort vil planeternes specielle konfiguration, nemlig sammenstillingen af de af egyptologerne velidentificerede planeter, nu kunne efterprøves objektivt. Idet dette foregår ved beregninger baseret på moderne astronomisk videnskab, viser konjunktionen sig at være forekommet i virkeligheden, endda netop på Senmuts tid.

Kortenes opdagelse i 1927 ved udgravningen af dette Senmuts seneste gravanlæg skyldes den amerikanske egyptolog H.E. Winlock. Anlægget er senere beskrevet af bl.a. hans kolleger såsom Peter F. Dorman samt Christine Meyer; foruden at selve kortene er analyseret første gang af egyptologer som A. Pogo i 1930 og siden af Richard A. Parker sammen med forskeren i oldtidens videnskaber Otto Neugebauer i 1960'erne, samt Christian Leitz 1989. (Alle de relevante værker findes i Bibliografien, grupperne 11 og 12).

Ifølge gravhåndværkernes efterladte dateringer på potteskår i Senmuts gravanlæg blev dette indrettet i Hatshepsuts 11.-16. regeringsår. Det 16. år er cirka 1493 f.Kr. (men ifølge *low*dateringshypoteserne senere). Derfor er tidspunktet for konjunktionen på himlen 1534 f.Kr. absolut muligt og endda ret sandsynligt forekommet i Senmuts tidligste år.

Disse stjerne kort fra Senmuts gravanlæg dannede skole og blev - som prototype - i *princippet* efterlignet i de følgende 1.400 år i Egypten.

I Egypten - såvel som i Babylon - blev stjernernes gang observeret ikke alene til brug for kalenderen, men også for et særligt himmelur. I begge lande kendtes indelingen af himmelskirklen, Solens bane (ekliptika), i 360 grader. Blot anvendte egypterne en opdeling i 36 sektioner à 10 buegrader, en form kendt i Egypten allerede *før* 2100 f.Kr.

Her i ekliptikas stjernebælte var disse 10-graders sektioner (senere kaldet *dekaner*, fra det oldgræske ord for '10', *deka*) karakteriseret ved "asterismer", dvs. de pgl. sektioners stjernegrupper brugt som genkendelsesmærker. Som følge af Jordens døgn-rotation vil der opstige et nyt af disse dekaner i horisonten cirka hvert 40. minut - et system anvendt til både klokkeslet og kalender.

Selve dekanbæltet følger Solens "bane", ekliptika - og har de fleste af sine asterismer placeret langs ekliptikas "underside". Solen vil, under Jordens årlige omløb, passere et nyt dekan efter hver 10 dage.

At hvert dekan således udgør 10 af "Solens dagsrejser", strukturerede det egyptiske års kalender til at være 36 uger à 10 dage (= 360 dage plus tillæg af 5 skuddage ved nytår, i alt: årets 365 dage).

Efter 900-tallet f.Kr. blev persisk og babylonisk indflydelse stærkere, mens visse kosmologiske aspekter kendt fra Senmuts opstilling efterhånden tabtes. Og den østlige indflydelse viser fremtrædende brug af Zodiak'ens (Dyrekredsens) 12 stjernebilleder, der nu fandt vej til egyptiske stjernekort; især i den seneste, den græsk-egyptiske, epoke - dvs. efter 332 f.Kr.

Nyskabelser hos Senmut

Blandt Senmut-kortenes *kosmologiske* afbildninger af stjerneguder eller dæmoner repræsenterer flere af disse en måneds vigtigste dage, hellige festdage. Senmut, landets øverste kalenderbestyrer, har på det *nordlige* kort desuden afbildet 12 måneds-cirkler (enkelte forskere har foreslået dem *også* at være et astrologisk system, månehuse) - de ses ikke på senere kort.

Den høje mast på dette kort blev tidligt identificeret som "Verdens-aksen" af den tyske astronom og astronomihistoriker Ernst Zinner, omtalt i hans afhandling "Die Sternbilder der alten Ägypten", i 'Isis' (vol. 16, 1933, s. 301-325). Aksen - ikke at forveksle med Jordens akse - forløber som en lige sigtelinje tværs over himlen gennem dennes *mest kraftigt lysende* stjerner *Canopus*, *Sirius* og *Lyra*. Denne linjeføring blev brugt til at måle ud fra - endda så sent som i 1700-tallet, bl.a. af den danske astronom Ole Rømer.

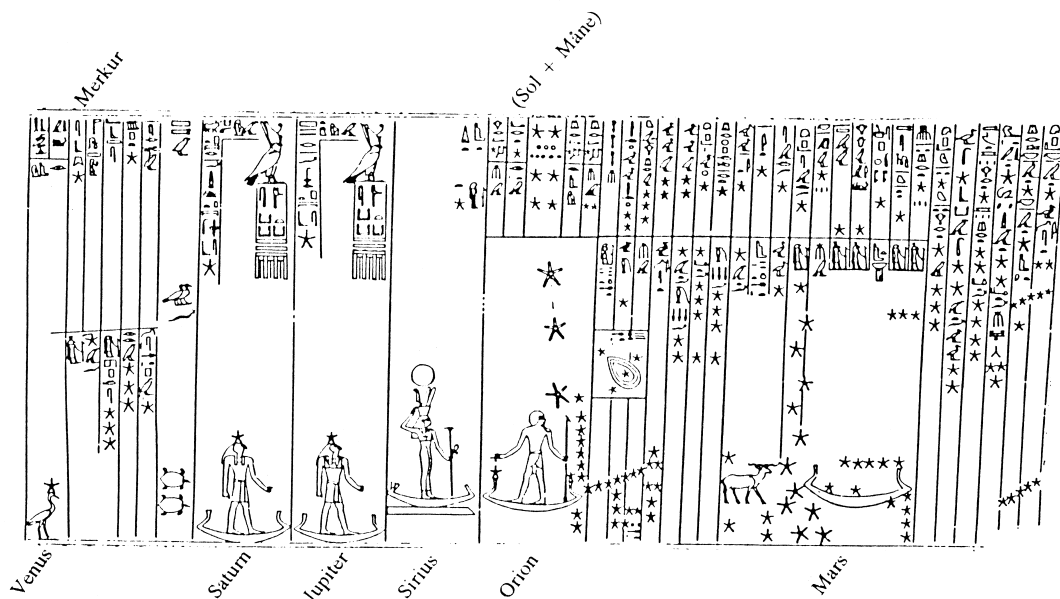
Men det *sydlige kort* - der er daterbart - er anderledes opdelt: i mange kolonner. Langt de fleste af disse, men ikke alle, er dekaner. Og deres traditionelle faste rækkefølge er fra stjerneur-systemet, hvor dekanet med Sirius altid er sidste nummer, dvs. nr. 36. Overalt i den foreliggende tekst bruges Neugebauer & Parker's nummering af dekanerne.

Egyptens ældste stjerneure ses ofte i diagramform: dekan-skemaer - undertiden med flere farver - sat på indersiden af mumiekisternes trælåg, så at de afdøde kunne "se" dem. Stjerneurenes dekaner blev - sandsynligvis ved en nyskabelse fra Senmut som det ældste eksempel - "flyttet ud af kisten" og med forøget indhold placeret i en "tilsvarende" position udenfor og i forstørret udgave, nu oppe på gravkammerets loftflade.

Inden for dette emne findes den anden nyskabelse hos Senmut, idet der til selve dekanerne, som han nu lod opstille *uden* det komplicerede stjerneur-diagram, også er føjet det omhandlende *komplette* himmelkort med planeter samt stjernebilleder. Heraf både de få tidligt kendte af egypternes stjernebilleder og især mange af de senere - flere af disse ses her for første gang.

Af de tidligste med sikkerhed kendte stjernebilleder har Senmut afbildet den vigtigste stjerne for egypterne, Sirius, *Sopdet* (*spdt*). Stjernen er personificeret som den vigtigste gudinde, Isis, på kortet placeret i det ligeledes vigtigste dekan, nr. 36. Under Senmuts dekaner nr. 31-35 findes *s3h* (*Sahu*), 'Orion', personificeret som *Maahaef*, 'han der ser bagud'. Hovedet vender "bagud" mod højre, dvs. som alt på kortet mod *øst*, ligesom den græske stjernemytes *Orion* (hvis græske navn netop viser positurens retning bagud mod østhorisonten).

Himlens 10-graders sektorer, dekaner, er angivet ved at deres navne med hiero-

Planeternes opstilling på Senmuts stjernekort. Himlens opdeling i 10-dages/graders kolonner; dekanerne, aflæses i rækkefølgen fra højre til venstre.

glyfskrift er tilføjet en stjerne, og har på Senmuts kort (se ill.) måttet klemmes sammen i smalle kolonner. I flere tilfælde er endda to dekaner indpresset under hinanden i samme smalle kolonne - alt sammen for at give ekstra plads til *Sirius*-Isis og hendes følgesvende på kortet: *Jupiter* og *Saturn*.

Disse to planeter vises med falkenhoved. Jupiter ses på førstepladsen, kortets fornemste plads efter Isis. Deres ceremonielle både angiver også: 'glidende bevægelse' (jf. i andre sammenhænge de kendte billeder af Solen i solbåden). Kolonner med planeter er *ikke* dekaner.

Kort efter Jupiter og Saturn følger videre i denne rangfølge - der ligesom dekanerne læses fra højre mod venstre - de "mindre" planeter: Merkur, kun angivet ved navn, samt Venus repræsenteret af fuglen *Benue*. Dog ikke planeten Mars, der ikke er direkte inkluderet i den aktuelle gruppering.

- Denne tætte gruppering af planeter omkring Sirius på det *sydlige* kort viser sig ifølge den udarbejdede statistik over relevante konjunktioner (jf. *Skema 1*) at være en regulær optegnelse af en i dette himmelområde, som nævnt, sjældent forekommende konjunktion. Det gør den overordentlig definerbar til brug for en eksakt tidsmæssig bestemmelse.

Desuden på dette *sydlige* kort er det - ud fra dekanernes traditionsbundne rækkefølge i det egyptiske stjerneur-system samt ud fra deres udstrækning - let at konstatere, at f.eks. *Sirius*' og *Orions stjerner* er placeret ved de *positioner*, hvor de *nøjagtigt hører hjemme* på himlen.

Men her er det første gang dette princip også ses anvendt til *planeterne*. For på

helt samme måde kan også planeternes positioner defineres ud fra dekanstjernernes kendte faste placering. Just dette fører til *selve tidspunktet* for det omhandlede konjunktionsmønster på himlen.

Mars-problemet - samt Jupiter og Saturn

Konjunktionen på himlen på Senmuts tid - i 1534 f.Kr. - jf. *Skema 2* og *Diagram 1*, består af Sirius, Jupiter, Saturn, Merkur og Venus, men ikke nødvendigvis i helt den "klassiske" rækkefølge. Således befinder alle øvrige planeter end Mars sig i konjunktion i Sirius' himmelområde. Hvad angår Mars, viser egyptiske kort generelt to versioner af konjunktionen:

a: - Ved konjunktionen på selve himlen i 1534 f.Kr. findes denne planet Mars på afstand fra de andre beskrevne planeter. Mars er, som det vil fremgå, tilsvarende gengivet på Senmut-kortet (dog ikke omtalt ved hidtidige beskrivelser), men ved en båd på den *vestlige* del af himlen på vej mod syd. Ud fra dens position på Senmuts kort regnes den da i statistikken i *Skema 1* at befinde sig i en særlig relation - "opposition" - til gruppen, dvs. 240-270 grader fra forårsjævndøgnspunktet.

b: - I andre, senere egyptiske kortversioner vises en Mars-figur i en båd, i øst.

Men hos Senmut afbildes kun båden, og som nævnt: i vest. For her - som det skal demonstreres - er Mars netop i april-maj 1534 f.Kr. *retrograd*, dvs. at den astronomisk "går baglæns" i nogen tid, så positionen regnedes ikke for "konkret", hvilket synes udtrykt ved: *den tomme båd*.

Denne båd og en ledsagende tekst optræder på senere kort omfortolket til at være omgivende dekaners navne. Neugebauer og Parker har endda antaget båden for et stjernebillede og foreslår (vol. 3, p. 24), at kortets pgl. tekst *hntt* kan være *hnt(y)*, 'skibsbov'. Dog, bådens "den tomme" illustration kan ikke repræsentere et stjernebillede, men har samme form som de øvrige himmelguders "vehikler" - disse er ikke "selvstændige" både. Desuden har tekstens ord *hntt* tydeligt to t'er, hvilket viser Mars' karakteristika:

"...*tjemes khentet (tms hntt)* 'den røde sejler/rejser sydpå'...",

dvs. en betegnelse for den altid røde planet Mars; senere hed Mars også ofte *Heru djeser (Hr dsr)*, 'Horus den røde'. På kortet vises Mars entydigt *ikke* at være i øst, men på vesthimen som nævnt netop "på vej mod syd".

- Den største planet *Jupiter* kaldes på Senmuts stjernekort:

"...Horus hvis navn er: den der skiller/afgrænser de to lande - stjerne ved sydlige himmel...".

Jupiter befinder sig her på den vigtige linje, som Verdens-aksen danner som en helt lige grænselinje, der deler himlen i to halvdele, "lande" - sydlig og nordlig - ligesom den gængse betegnelse for Egypten: "de to lande", et for egyptisk tradition naturligt og typisk ordspil. Ved konjunktionens start var Jupiters position tæt ved at være præcis på denne Verdens-akse (= Sirius' længdegrad), blot en anelse (under en halv buegrad) syd herfor. Tekstens udtryk "syd(lig)" synes da at udtrykke denne skærpede præcisering.

- Den næste planet *Saturn* har på Senmut-kortet betegnelsen:

"...hans navn er: himlens tyr der sejler/rejser ("færger") på østlige himmel..."

Også dette er i fuld overensstemmelse med situationen i året 1534 f.Kr., og vil fremgå af den detaljerede oversigt i *Skema 2* og *Diagram 1*, idet Saturn var *østligst* af alle planeter på himlen, kun cirka 30 grader fra forårets jævndøgnspunkt dengang (som udgør den 0'te grad på ekliptika, Solens såkaldte bane). "Tyr" var ofte egyptisk prædikat for en planet, og især de store planeter kendes i afbildninger som "himlens okser", der langsomt vandrer.

De ovennævnte betegnelser for Jupiter og Saturn i henholdsvis syd og øst blev senere en fast form fortsat på flere senere stjerne kort, oftest *uden* at Jupiter og Saturn aktuelt havde stået i hhv. syd og øst *på himlen*.

Året for konjunktionen - statistisk bestemt

Skema 1 viser hyppighed af forekomster af det omhandlede konjunktionsmønster i det definerede himmelområde. Senmut-kortets sammenstilling af de fleste planeter på en kortere himmelstrækning sandsynliggør, at egypterne anvendte begrebet "konjunktion", men med hvor vide grænser er uklart. Derfor, og pga. de hurtige småplaneter, er der i statistikken i *Skema 1* og oversigten i *Skema 2* nu til konjunktionens udstrækning givet en rigelig bred margin på cirka 60 (bue)grader - med 30 grader til begge sider fra Sirius' position. Den mindre hurtige Mars gives 20 grader for mulig bevægelse i perioden.

På Senmuts tid var Sirius' position 54 grader fra forårsjævndøgnspunktet. Derfor vil en konjunktion ud fra ovennævnte kriterier anses i statistikken, *Skema 1*, for gældende kun inden for cirka 25. til 85. grad fra forårspunktet.

I enkelte tilfælde, hvor en konjunktion ikke spreder sig væsentligt, selv om afstanden fra Sirius øges yderligere et par grader, gives her en større margin end de angivne 30 grader fra Sirius, fordi det for egypterne stadig må have taget sig ud som konjunktionens fortsættelse. Den kan i så fald være forlænget til f.eks. efterfølgende nymånes indtræf.

Planeterne kunne ikke observeres direkte, før Solen havde passeret ud af konjunktionen, der i det tidsrum var på himlen om dagen.

Overskues efter Senmuts tid de følgende 1.500 år, hvor der forekommer stjerne kort eller lignende gengivelser, og gives den samlede periode en bred margin også *for* Senmut (ud fra statistiske hensyn), er statistikken (*Skema 1*) da opstillet til at omfatte årene fra 2500 f.Kr. til 100 e.Kr.

Endvidere inkluderes i beregningen forårspunktets langsomme forskydning baglæns, cirka 50,25 buesekunder årligt - astronomisk kaldet *præcessionen*. I oversigtens 2.600 år ændres Sirius' position fra 39 til 68 grader fra forårspunktet. Metoden til at finde konjunktionerne er at afsøge den langsomste planet Saturns cyklus: 29,5 år, i møde med Jupiter: cyklus 11,7 år, og Mars: cyklus 1,8 år, etc.

Skemaet har nøjagtighed på under en halv grad og er baseret på Stahlman & Gingerich's "Solar and Planetary Longitudes 2500 BC to 2000 AD", (1963). Videregående computeranalyse er fra beregninger fra RCCO Ltd., Coin.

År f.Kr.	Måneder ca.	Mars/vest	Mars/øst	Mars retrograd	Hist.periode
2447	april-maj		x		
2413	maj		x		
2387	april-maj		x		
2329	maj		x		
2210	april-maj		x		
2150	juni		x		
2092	maj		x		
2090	maj		x		
2033	maj		x		
2031	april		x		
1973	april-maj		x		
1915	juni		x		
1913	maj-juni		x		
1855	juni		x		
1853	maj		x		
1796	maj		x		
1794	april		x		
1736	juni		x		
1618	maj		x		
1593	maj		x		
1534	april-maj	x		x	Senmut
1533	maj-juni		x		
1475	maj-juni		x		
1415	maj-juni		x		Amenhotep III
1356	april-maj		x		
1297	april-maj	x		(x)	Seti I
1296	maj-juni		x		
1238	april-juni		x		Ramses II
1178	maj		x		* * *
1061	maj		x		Herefter synes
1059	maj		x		kortversionerne
1001	maj		x		ofte fremstillet
941	juni		x		på tidspunkter
882	maj		x		mindre afhængige
824	juni		x		af konjunktioner.
798	maj		x		(Alle kort
681	juni		x		er registreret
621	maj		x		hos Neugebauer
620	juni	x		x	& Parker)
442	maj		x		
326	maj		x		
205	maj		x		
4 f.Kr.	maj-juni	x		x	
57 e.Kr.	juni		x		

Skema 1: - Konjunktioners forekomst fra 2500 f.Kr. til 100 e.Kr.: Jupiter, Saturn, Merkur, Venus samtidig inden for 30 grader fra Sirius' længdegrad (som skifter fra 39 til 68 grader i de 2600 år); Mars er enten inkluderet - eller i vestpositioner 250-270 grader.

Evaluering

SAMMENDRAG af *Skema 1*: Resultat af indkredsning inden for de omtalte 2.600 år:

- a: 44 konjunktioner, hvori Mars er med i øst og deltager direkte;
- b: 4 konjunktioner, hvor Mars samtidig befinder sig i vest;
- c: ud af sidstnævnte gruppe med Mars i vest forekommer kun én (to) konjunktion(er), hvor Mars også er fuldt ud retrograd: - i 1534 f.Kr.

RESULTAT af *Skema 1*: I alt 44 konjunktioner med den "modificerede" ikke-originale version, hvor Mars er inkluderet i planetgruppen i øst. Det giver gennemsnitlig én forekomst hvert cirka 60. år; men den optræder i praksis med en *frekvens* vekslede mellem 1 til 201 år.

Hvorimod den "originale" Senmut-konjunktion med Mars i vest *kun* forekommer de viste *tre (fire) gange* inden for de 2.600 år - og da med en indbyrdes afstand på 237 år. I kun ét tilfælde inden for undersøgelsens relevante år, hvor Mars er i vest, er Mars samtidig i *tilbagegående bevægelse*, dvs. "retrograd".

I det andet, men dog "urene" retrograde tilfælde - angivet i *Skema 1* med '(x)', i 1297 f.Kr. - er Mars ikke retrograd førend i juni, dvs. først tre uger efter at Venus har forladt konjunktionen, så denne ikke længere var komplet - og dermed mindre relevant statistisk set. Og der kan ses bort fra Mars 1000 år senere.

Inden for oversigtens 2.600 år store tidsspand er den "rene" udgave af Mars' retrograde bevægelse altså fra 1534 f.Kr. Det indikerer stærkt, at fænomenet forekom på Senmuts tid:

- Senmut-kortets udeladelse af Mars i øst - hvilket umuligt var en "forglemelse" på et så præcist og gennearbejdet kort, og af en ekspert som Senmut - viser, at der ikke kan være tale om konjunktionerne fra 1533 og 1475 f.Kr. Denne afgørelse bestyrkes også af *Skema 2*, der demonstrerer, at blandt de forekomne konjunktioner passer Senmut-kortets opstilling specielt godt med 1534-konjunktionen.

På baggrund af *Skema 1* kan der herefter konkluderes:

1. - at 1534-konjunktionens særlige opstilling, der i 2.600 år *principielt* kun findes én gang på himlen, svarer ud fra planeterne arrangement, og også tidsmæssigt, optimalt til Senmuts himmelkort;
2. - at da statistikken viser, at dette så sjældne mønster kun indtraf på himlen i Senmuts tid, er "et tilfælde" udelukket, men derimod viser det afgørende *forbindelse* mellem Senmut-kortets særlige planetarrangement og denne virkelige konjunktion på himlen.

Solformørkelse fundet - kan bestyrke datoen

Flere inskriptioner på Senmut-kortene synes at henvise til *en bestemt dag* i den fundne konjunktions periode i maj-juni 1534 f.Kr.

En af disse inskriptioner står i umiddelbar forlængelse af dekan nr. 31 i Orion-området (se ill.) og har hieroglyftekten *iret Her (irt Hr)*, 'Horus-øje'. Det er et udtryk, der kunne bruges ved flere forskellige forhold, bl.a. her hvor dets placering over Orion kan have sin naturlige årsag. (Jf. at Orion i den græske myte, der anses

for at stamme fra egypterne, havde *et defekt øje*, der er kendt som Orion-hovedets øverste, lidt tågede stjerne).

Men i flere bestemte sammenhænge betød *irt Hr*, 'Solen' eller 'Månen' - disse var henholdsvis "Horus' højre/venstre øje" - ikke mindst i forbindelse med sol- eller måne-formørkelser.

Dette fremgår også flere steder i egypternes gamle tekstsamling, den "Egyptiske Dødebog", hvor der omtales "en defekt (*jatet*, jf. Erman & Grapow: *j3tt* i "Wörterbuch d. Aegypt. Sprache", 1, s. 35) i Solens (Horus') øje". Dette havde både kosmologisk og jordisk betydning:

- Især "Dødebogen"s kapitel 80,4 med: *iret Her em jatet es (irt Hr m j3tt s)*, dvs. 'Horus-øjet i sin invaliderede (eller 'ikke-rette') tilstand'. Og *jatet (j3tt)* er et udtryk, der, ved omtale af Sol eller Måne, er identisk med det senere latinske ord *defectus* - begge kunne bruges for 'formørkelse'; jf. den engelske egyptolog Renouf's "The Eclipse in Egyptian Texts", i *The Life Work of Peter le Page Renouf* (2, 1903, s. 295-303).

Udtrykket korresponderer med samme kapitel 80's omtale af *bestemte dage* i månemåned. Jf. oversættelser i egyptologerne R.O. Faulkner's "The Book of the Dead" (1972) eller Erik Hornung's "Das Totenbuch" (1979). De pågældende dage er præcis blandt *de dage i en månemåned*, hvor det er muligt for *sol- eller måneformørkelse* at forekomme. Også i "Dødebogen"s kapitler 112-116 refereres der til formørkelse.

Ofte vises Sol og Måne ikke på de egyptiske himmelgengivelser; mens stjernerne vises, som de er om natten. Heller ikke Senmut-kortene har direkte gengivelser af Solen, f.eks. i form af guden i en sol-båd eller som solskiven Aton el.lign. Men her synes dekan nr. 31's tekst *irt Hr* i sig selv at have skullet meddele *mere* end Solens eller Månens tilstedeværelse, nemlig i kort form at angive: *en formørkelse*.

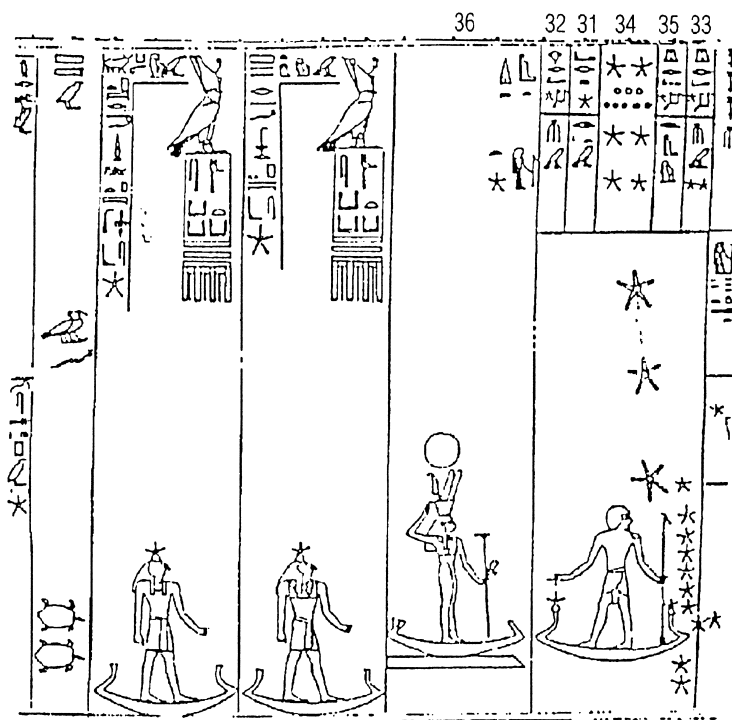
Netop denne oplysning fører til i det pgl. himmelområde at søge efter forekomst af en solformørkelse. Hvorefter yderligere finberegning af resultatet fra disse undersøgelser er foretaget ved en avanceret astronomisk computerbehandling (nogle astronomisk-tekniske oplysninger herom gives efter nærværende Appendiks).

Resultat ved den pgl. metode: - *Den 7. maj* (21. maj, juliansk kalender) 1534 f.Kr., kl. 10.02 lokaltid Theben (7h 56m 39s UT) indtraf en solformørkelse, der var svag (annular) og har sandsynligvis ikke kunnet ses i Theben. Kortets tekst om formørkelsen er en korrekt registrering, men siger intet om timen og evt. synlighed.

Da solformørkelsen indtraf, befandt Sol + Måne sig cirka 45 grader (i astronomisk, men *ikke visuel*, kulmination 44°40'31") fra forårspunktet, dvs. deres placering var nær Sirius' position (54°19'), målt på ekliptika.

Konkret indtraf den omtalte solformørkelse således nær op ad Sirius' længdegrad, nemlig 10 grader derfra, dvs. præcis som i Senmuts placering: For på kortet vises solformørkelsen i et dekan, der er indsat i et helt dekans afstand - dvs. 10 grader - fra Sirius' dekan (nr. 36).

Senmuts kort følger som nævnt ikke helt dekanrækkefølgen i stjerneure og er den første kendte gengivelse med dekanombytning:

Nærbillede af stjernekortet viser bl.a. dekan 31's tekst om solformørkelse. I dekan 34 ses 8 kugler. Og i dekan 35 vises nogle Osiris-tegn for 'månedens afslutning'.

- Herved opnåede Senmut med en sådan rokade at løse flere problemer på én gang: Nemlig en ordning af de grafiske placeringer for både solformørkelsen og den klassiske planetrækkefølge, idet Saturn (se *Skema 2*) ikke - dvs. ikke uden at splitte denne overordnede sammenhæng - har kunnet finde plads til at blive kilet ind på sin i det aktuelle tilfælde reelle position mellem det altid sammenhørende par, Sirius og Orion.

Ekstraordinær information om månedsskifte

I Egypten begyndte - ifølge R.A. Parker's værk "The Calendars of Ancient Egypt" (1950) - månemåneder ikke som i nabolandene, når en nymånes første smalle lysende kant blev synlig, men ved "astronomisk nymåne"; dvs. allerede kort efter, at sidste månekant ikke længere kan ses om morgenen i denne periode, hvor Månen passerer Solen og er usynlig i 2,5 døgn i alt.

Idet guden Osiris blev identificeret med stjernebilledet Orion, findes han også på disse udpræget kosmologiske kort: I mytologien forbindes han til ideen om død og genfødsel og er herunder identificeret med, at Månen forsvinder bort og på tredjedagen igen *bliver synlig* ved at "genfødes" - af Isis - som nymånens Horus. Denne genfødsel ses under dekan nr. 32, hvor teksten er *ms Hr*, dvs. 'Horus-fødsel(sdag)'.

I det pågældende år 1534 f.Kr. er den nu udpegede dato 7. maj (med nymåne, og her med solformørkelsen) starten på en egyptisk månemåned. I den forbindelse bemærkes lige under dekan nr. 35 navnet "Osiris": Det betegner afslutningen af en måned, dvs. de sidste ti dage umiddelbart før den nymåne, der her var ophav til en solformørkelse.

Da solformørkelse kun *kan* indtræffe netop op til nymåne, indikerer alt dette, at førstedagen (astronomisk nymåne) i den pågældende månemåned er identisk med tiden for den samtidigt indtrufne svage solformørkelse. Og Senmuts stjernekort vil da være korrekt dateret også i forbindelse med denne solformørkelse.-

Senere konjunktioner af denne type er også optegnet

Yderligere perspektiver bestyrker resultatet: Stjernekort konstruerede gennem mere end 300 år efter Senmut viser også, i princippet, "hans" form for konjunktion - den eneste form. Ydermere viser det sig, at udførelsen af disse kort blev foretaget på netop de tider, som hvor konjunktionerne fremkom på himlen.

Skema 1 viser disse lignende tilfælde på himlen ved, som det vil fremgå, forskellige optegnede begivenheder: *a)* maj-juni 1415 f.Kr., *b)* april-maj 1227 f.Kr./april-maj 1296 f.Kr. og *c)* april-juni 1238 f.Kr. Den første af disse datoer inkluderer en ikke-synlig måneformørkelse. Og i alle disse tilfælde - undtagen i 1297 f.Kr. - deltog Mars i planetgruppen *i øst*.

Det er således et hidtil ikke-kendt faktum, at årene for disse forekomster på himlen korresponderer med stjernekort opstillet inden for nøjagtig de samme perioder. Disse stjernekort, der viser den samme, her principielle, type konjunktion, tilhørte henholdsvis Amenhotep III, Seti I og Ramses II.

Af de omhandlede kort synes det første ikke at have noget spor af Mars, men de to andre afbilder Mars i øst - hvor den netop også befandt sig på himlen. I alle disse tilfælde, hvor det principielle møster i Senmuts kort er efterlignet med Mars' (tomme) båd i vest, men nu var ude af brug, har kunnet forvirre flere kortgengivere. De har nemlig ignoreret den (på Amenhotep III-kortet) eller ændret den til enten en sol-båd (hos Ramses II) eller en båd med en besætning af fire guder (hos Seti I).

Altsammen viser, at tidspunkterne for konjunktionerne, der optrådte eksakt inden for disse faraoners regeringsperioder, også var de tidspunkter, hvor stjernekortene var blevet fremstillet. Med andre ord synes der at eksistere en etableret tradition. Stjernekort med denne type konjunktion var - igen, mindst gennem 300 år efter Senmut - gengivet *kun* på disse faraoners tider, hvor en sådan konjunktion *de facto* fremkom på himlen.

Til trods for at dette kan modstride visse *lowdaterings*hypoteser angående den omhandlede tidsalder (18. og 19. dynasti), vil de fundne konkrete forhold også kunne afspejle den følgende relation: Der eksisterer den indlysende mulighed, at da den sjældne konjunktion optrådte i 1534 f.Kr., var det også inden for den tid, hvor Senmut levede, eftersom han lod den afbilde; altså i pagt med, hvad der således nu kendes fra den senere faste praksis. (Men selve dateringen i Senmuts samtid er naturligvis en selvstændig operation). Senmuts koncept prægede egyptiske kort i 1.500 år.

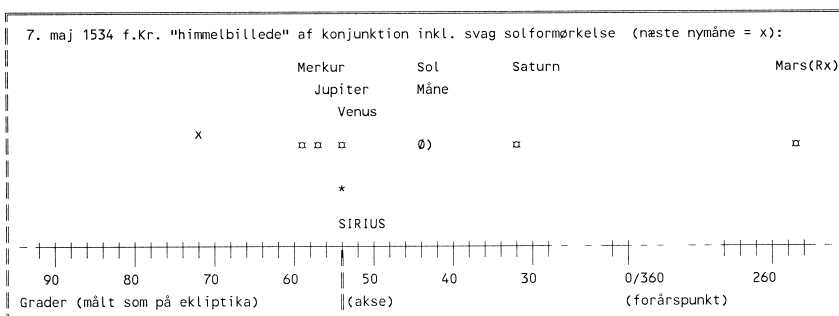

Diagram 1: Stileret himmeloversigt vedr. planeternes positioner som en gruppe omkring Sirius og Verdens-aksen. Beregnet med astronomiske data ud fra planet-placeringerne i Senmuts stjerne kort.

Senmuts stjerne kort og samtidens konjunktioner

Om både *Diagram 1* og *Skema 2* kan informeres: I dem begge er planeternes positioner - med afstanden fra forårspunktet - målt på ekliptika og her angivet i hele buegrader (bueminutter og sekunder afrundet til nærmeste grad).

Sirius er her det definerede udgangspunkt - herfra udmåles distancerne til de i undersøgelsen fastsatte ydergrænser for planetgrupperingerne.

Jordaksens hældningsbevægelse, præcessionen, der gennem årtusinder langsomt ændrer forårspunktets afstand fra stjernerne, er, sammen med bevægelsens uregelmæssigheder, udregnet med tal og formler fra Moesgaard & Kahl Kristensen's afhandling "The Bright Stars of The Zodiac. A Catalogue for Historical Use", i Centaurus (vol. 20, 1976, s. 129-158).

Formler til brug for Sirius' såkaldte egenbevægelse (også anvendt af RCCO) kendes i flere udgaver alt efter de faktorer, der prioriteres, men da det kun giver få buesekunders variation, betyder det intet her.

Der findes små forskelle i himmellegemernes positionshøjde - "deklinations" - over og under ekliptika; de er ikke vist i *Diagram 1* og betyder intet for resultatet.

Konjunktionernes forskellige varighed er til analysen afgrænset ud fra deres individuelle første og sidste datoer, der naturligt er defineret ud fra, at de så vidt muligt udstrækker sig fra en nymåne(/formørkelse) til den næste eller yderligere næste. Dette er valgt, for når Månen i form af nymåne også indgår i gruppen, er konjunktionen mest omfattende.

Konklusion

Herefter er resultatet fra Senmut-kortene, at der nu er fundet indicier for, at en *sammenhæng* mellem *en reel konjunktion* på himlen og *en gengivelse* af planetmønsteret, var bevidst tilsigtet.

Grundformen for planeternes *grafiske* opstilling på Senmutkortet synes skabt i

År f.Kr. | Planet-rækker i relation til Sirius, angivet i ekliptika-grader

1534 24.april - konjunktion start:

Saturn	Merkur	Sol	Venus	Jupiter	SIRIUS	Mars/vest
30	30	31	36	54	54;19	255

1534 7.maj - KONJUNKTION KULMINATION inkl. svag solformørkelse:

Saturn	Sol+Måne	SIRIUS	Venus	Jupiter	Merkur	Mars/vestRx
32	44	54;19	55	57	59	257 Rx

1534 22.maj - konjunktion slut inkl. måneformørkelse:

Saturn	SIRIUS	Sol	Jupiter	Venus	Merkur	Mars/vestRx
34	54;19	59	60	72	84	255 Rx

1534 16.juni - Venus (103) passerer Merkur, som bliver S; og Mars bliver D

 SENMUT planetplacering iflg. dekanernes grundlæggende (stjerne-ur-)rækkefølge:

Saturn	(Sol+Måne)	SIRIUS	Jupiter	Merkur	Venus	Mars/vestRx
tekst:	Østhoris.	Horus-øje	Sydhimmel			

SENMUT planetplacering iflg. kortets grafiske dekan-rækkefølge:

(Sol+Måne)	SIRIUS	Jupiter	Saturn	Merkur	Venus	Mars/vestRx
------------	--------	---------	--------	--------	-------	-------------

1533 11.maj - konjunktion start inkl. måneformørkelse:

(Venus)	Saturn	Sol	SIRIUS	Mars/øst	Merkur	Jupiter
(7)	45	49	54;20	66	75	83

1533 10.juni - konjunktion slut:

Venus	Saturn	SIRIUS	Sol	MerkurRx	Mars/øst	(Jupiter)
41	50	54;20	78	78	85	(89)

1475 16.maj - konjunktion start inkl. nymåne:

Saturn	Mars/øst	Jupiter	Venus	Sol+Måne	SIRIUS	Merkur
35	38	49	52	53	55;08	70

1475 15.juni - konjunktion slut inkl. nymåne:

Saturn	SIRIUS	Mars/øst	Jupiter	Sol+Måne	Venus	(Merkur)
38	55;08	56	58	71	85	(106)

Signaturer:

D = planet går direkte frem igen

Rx = retrograd

() = ikke formelt repræsenteret

S = stationær før/efter Rx-vending

Datoer = moderne (gregoriansk) kalender

Skema 2: - Planetkonjunktioner på Senmuts tid i relation til hans stjernekort.

og med hans idealiserede, men dog entydige, afbildning af en bestemt himmelkonfiguration og med et enestående indicium: Mars er retrograd i vest, hvilket i den forbindelse stort set kun forekom på Senmuts tid. Men herudover blev selve grundmønsteret normdannende for alle lignende afbildninger siden hen. Ved at anvende denne *prototype* blev ligeledes de fleste senere gengivelser også samtidig budbringere om et *uforvekseligt tidspunkt*. I Senmuts tilfælde kan, ud over at bestemme *år* og *måned*, tilmed en *bestemt dag* identificeres, hvis også solmørkelsen inkluderes som indicium.

Af undersøgelsens fremlagte forhold findes der nu basis for at antage:

1. - at Senmut-kortene, ud over at demonstrere et kosmologisk og astromytologisk udtryk, ikke blot er dekoration, men også samtidig fra virkelighedens himmel afspejler en konkret stjernemæssig begivenhed, der er unik og uforvekslelig med andre konjunktioner;
2. - at den pgl. konfiguration på himlen herudfra kan dateres eksakt: 1534 f.Kr. Disse enestående stjernekort fra Senmut, der også var Egyptens kalenderbestyrer, repræsenterer historiens ældste konkret kendte videnskabelige landvinding: den præcise inddeling af himlen med opmåling af stjerners og planeters positioner.

Og, som en sidegevinst, skulle stjernekortene kunne bidrage til forbedret datering af deres ophavsmand foruden de samtidige faraoner - i det mindste til inden for nogle specifikke årtier.

Som nævnt bestyrkes disse iagttagelser ved, at *senere stjernekort* i Egypten i flere henseender blev næsten slavisk kopieret fra Senmut-kortmodellen. *Skema 1* viser disse lignende konjunktioner under f.eks. Amenhotep III, Seti I og Ramses II, der netop også lod dem afbilde.

*

Efterskrift

Ovenstående analyse udfylder sit objektive, selvstændige formål ved kun at omhandle stjernekortdateringen - uafhængigt af, hvad et resultat heraf evt. kunne tænkes anvendt i forbindelse med. Men ud fra den aktuelle bogs koncept demonstrerer afkodningen og analysens resultat at rumme følgende perspektiver:

Analysen viser ikke alene frem til det pågældende år og selve måneden for den afbildede astronomiske begivenhed på Senmuts stjernekort, men også en solformørkelse, samt at denne indtraf den 7. maj 1534 f.Kr. Det står fast. Dertil kommer, at metoden giver kl. cirka 10 formiddag, hvorimod alternative metoder kan give evt. nogle timers forskydning.

Uafhængigt heraf er det et *bemærkelsesværdigt faktum*, at Moses blev sat ud på Nilen en bestemt dag i begyndelsen af den hebræiske månemåned *sivan* ifølge rabbinerskrifterne. Dette tids-referencepunkt kan nu bestemmes eksakt, idet:

- Dagen, ifølge rabbi Abrabanel's gengivelse, var 3 år og 3 måneder efter den store konjunktion i Fiskene, er nemlig i februar 1537 f.Kr. ud fra moderne astronomiske beregninger. Selve dagen er følgelig ækvivalent med just *den 7. maj 1534 f.Kr.*, og *ligeledes* med endda "i den 3. time" som disse skrifter angiver, hvilket er tilsvarende *kl. 10* formiddag. (Jf. kap. 4; samt bind 1's Appendiks 3a-3b).

Dette krydspunkt mellem Senmut og Moses - ved samme hof i samme land på samme tid - synes i sig at rumme fundet af et oldtidshistoriens "missing links", her som en konkret tidsangivelse af vidtrækkende betydning.

Astronomiske oversigter og elementer

Astronomiske værker til hurtig dateringssøgning (dog vedr. en efterfølgende finjustering i computerbehandling, se nedenfor), der blev konsulteret til denne bog, kan alle findes specificeret udførligt i Bibliografiens gruppe 11 og 12. Især fra gruppe 12 er følgende anvendelige for f.eks. historikere og arkæologer:

Stjernepositioner, katalog til historisk brug - se:

Kristian Peder Moesgaard & Leif Kahl Kristensen, 1976.

Egyptisk kalenderindretning - se:

Richard A. Parker, 1950.

Kronologi, egyptisk og jodisk kalender; oldtidens sol/måneformørkelser - se:

F.K. Ginzel, 1899 og 1906-1914.

Formørkelser - katalog med oversigter tilbage til 3.000 f.Kr. - se:

Manfred Kudlek & Eric H. Mickler, 1971.

Planetpositioner tilbage til 2.500 f.Kr. - se:

William Stahlmann & Owen Gingerich, 1963.

Planeterne og Månens positioner tilbage til 650 f.Kr. - se:

Brian Tuckerman, 1965-1975.

Specifikationer for elementer i den anvendte teknologi til astronomisk datering

Astronomiske beregninger er fra RCCO Ltd., Coin, Spanien. - Computer: Hewlett-Packard. Præcision: fra 15 til 395 decimaler, hvilket normalt ville anses for overkapacitet til historiske undersøgelser; men den opnåede store præcision er vigtig til f.eks. solformørkelser - og i jodisk kalender, hvis nymånen indtræder ved solnedgang.

For at undgå små afvigelser, der kan akkumulere til grovere fejl gennem de store tids-spand tilbage til før 3500 f.Kr., er der i programmet for himmellegemernes bevægelser brugt anerkendte planetbaneelementer opbygget som analytiske formler, dvs. analytisk rækkeudvikling (i stedet for brugen af numeriske formler) for at udnytte kapaciteten bedre.

Der opnås således - selv om formel-led på under et halvt buesekund er udeladt - en præcision fra under en tiendedel ned til en hundrededel buegrad.

I programmet er anvendt tabeller og perturbationsformler (Fourier-serier) af LeVerrier og Gaillot fra Observatoire de Paris (1855-1913), formler fra Connaissance du Temps (1954), samt Brown's formler for Månen (1895) inkl. senere officielle korrektioner (1925 og 1960) fra Stanford University, USA (og Jet Propulsion Laboratory, Pasadena, California, USA).

De stadigt forbedrede resultater hos astronomisk forskning, den stadigt forstærkede computerkapacitet og de stadigt forbedrede programmer - kan præcisere detaljer yderligere, men ændrer ikke analysens basale resultater.

Bibliografi

Standardforkortelser internationalt for flg. videnskabelige værker og tidsskrifter:

- AJSL : American Journal of the Semitic Languages and Literatures, (Chicago U.P.).
- ASAE : Annales du Service des Antiquités de l'Egypte.
- ATD : Das Alte Testament Deutsch, (Göttingen).
- BASOR : Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (Jerusalem / Baghdad).
- BMMA : Bulletin of The Metropolitan Museum of Art, (New York).
- CAH : The Cambridge Ancient History, vols. 1-12, 3rd edition (Cambridge 1969-1988).
- IDB : The Interpreter's Dictionary of the Bible, vols. 1-4, (Nashville 1962) + Suppl. (1976).
- JAOS : Journal of the American Oriental Society.
- JARCE : Journal of the American Research Center in Egypt.
- JBL : Journal of Biblical Literature, (Philadelphia).
- JEA : The Journal of Egyptian Archeology, (London).
- JNES : Journal of Near Eastern Studies, (Chicago U.P.).
- JSOT : Journal for Study of The Old Testament, (Sheffield).
- HTR : Harvard Theological Review, (Harvard U.P., Cambridge, Mass.).
- LA : Lexicon der Ägyptologie, (Eberhard & Helck) Band 1-7 + Suppl. (Wiesbaden 1975-1992).
- PSBA : Proceedings of The Society of Biblical Archæology, (London).
- PW : Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Band 1-84, (Stuttgart 1894-1980).
- RGG : Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Band 1-7, (Tübingen 1960).
- VT : Vetus Testamentum, (Leiden).
- ZÄS : Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde, (Berlin).
- ZAW : Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft.
- ZDMG : Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, (Leipzig).

Bibliografi

De i teksten løbende angivne kilder findes også i Bibliografien, der er udvidet med sekundær- og baggrundslitteratur - og udgør da den forløbning mest omfattende samling af tekster om Moses. Samlingen er udvidende anvendt til *alle series 5 bind*.

Bibliografiens mange supplerende værker om især egyptologi, antropologi, religionshistorie, arkæologi og astronomisk datering har dertil vist sig afgørende for at optimere et tværvidenskabeligt helhedsbillede, og samtidig fremme større overordnet sammenhæng end ellers muligt (f.eks. hvis hovedvægten var lagt på tekstforskning alene).

INDHOLD:

OBS. Søg evt. i flere områder, f.eks. ved egyptologiske emner: se også under kongemytologi og kronologi.

Standardforkortelser for internationale værker og tidsskrifter 192

1: Speciallitteratur om Moses:

- a) Specialværker; monografier 194
- b) Biografiske og bibliografiske oversigter 198
- c) Artikler i fagskrifter; essays; kommentarer 198
- d) Freud og anden litteratur om Moses; samt Dokumentarisk fiktion 205
- e) Vedr. navnet 'Moses' 206
- f) Rabbinerskrifterne, vedr. Moses' alder 207

2: Oldtidsforfattere om Moses:

- a) Indeholdt i oldtidsværker 207
- b) Afhandlinger og kommentarer til oldtidskilder 207
- c) Oldtidsforfattere om Moses, bl.a. citeret fra andre oldtidsforfattere 207
- d) Andre oldtidskilder om Moses (Qumran-tekster, Quranen m.v.) 208

3: Tekstversioner af Bibelen 208

4: Bibelforskning, eksegese m.v. 208

5: Rabbinerskrifterne: 211

6: Samaritaner-tekster 211

7: Kenitter, "qainitter", midianitter og Sinaifolk 218

8: Kongemytologi, religion og antropologi 212

9: Egyptologi / palæstinologi / arkæologi:

- a) Egyptologi 217
- b) Specielt Hatshepsut, Senmut og Tuthmosis I, II og III 219
- c) Egypten og bibelteksterne 221
- d) Palæstinologi 222

10: Sinai-indskrifterne 223

11: Oldtidsastronomi og stjernemytologi 223

12: Kronologi og astronomisk datering 227

1: Speciallitteratur om Moses

a) SPECIALVÆRKER; MONOGRAFIER

a I: MOSES OG EGYPTEN

- Assmann, Jan: *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*, Harvard U.P., Cambridge, Mass., (and London) 1997.
- Aziz, Philippe: *Moïse et Akhenaton, les énigmes de l'univers*, Paris 1980.
- Bock, Emil: *Moses: From the Mysteries of Egypt to the Judges of Israel*, (transl.), 1986.
- Davis, John J.: *Moses and the Gods of Egypt, Studies in the Book of Exodus*, Grand Rapids (Michigan) 1971.
- Ebers, Georg: *Ägypten und die Bücher Mose's. Sachlicher Commentar zu den ägyptischen Quellen in Genesis und Exodus*, Leipzig 1868.
- Greenberg, Gary: *The Moses Mystery: The African Origins of the Jewish People*, Birch Lane 1990.
- Noerdlinger, Henry S.: *Moses and Egypt. Documentation for "The Ten Commandments"*, (Cecil B. DeMille), Los Angeles 1956.
- Osman, Ahmed: *Moses, Pharaoh of Egypt: The Mystery of Akhenaten Resolved*, London 1990.
- Völter, Daniel: *Jahwe und Moses im Licht ägyptischer Parallelen*, 2. ed., Leiden 1918.
- : *Moses und die ägyptischen Mythologie*, Leiden 1912.
- Werdling, Hans: *Moses war Tutenchamun. Versuch des biblische Geschichte mit der altägyptischen zu synchronisieren*, (Nachdruck) 1994.

a II: MOSES OG EXODUS (se også grupperne: 1c,II samt 4,II og 12,III)

- Auld, A. Graeme: *Joshua, Moses and the Land. Tetrateuch-Pentateuch-Hexateuch in a Generation Since 1938*, Edinburgh, 1980.
- Coats, George W.: *Rebellion in the Wilderness: The Murmuring Motif in the Wilderness Traditions of the Old Testament*, Nashville/New York 1968.
- Daiches, David: *Moses: The Man in the Wilderness*, London 1975.
- Gunn, David M.: *The Hardening of Pharaoh's Heart: Plot, Character and Theology in Exodus 1-14*, "Art and Meaning: Rethoric in Biblical Literature" (ed. David J.A. Clines & David M. Gunn & Alan J. Hauser), JSOT Supplement Series, 19, Sheffield 1982.
- Pearlman, Moshe: *Aus der Wüste brachen sie auf: Auf den Spuren des Moses*, Freiburg im Breisgau, 1973.
- Schmidt, Werner H.: *Exodus, Sinai und Moses*, Erträge der Forschung, Band 191, Darmstadt 1983.

a III: MOSES OG LOVEN

- Grimme, Hubert: *The Law of Hammurabi and Moses*, (transl. W.T. Piltner) London 1907.
- Jeremias, Joachim: *Moses und Hammurabi*, Leipzig 1903.
- Kessler, Brad, & John Collier: *Moses the Lawgiver*, New York 1998.

a IV: MOSES OG RELIGIONEN

- Allis, O.T.: *God Spoke by Moses*, London 1951.
- Buber, Martin: *Moses. The Revelation and the Covenant*, (deutsch, Zürich 1948), Oxford (1946) 1988.
- Burns, Rita J.: *Has the Lord Indeed Spoken Only Through Moses?: A Study of the Biblical Portrait of Miriam*, Society of Biblical Literature, Dissertation Series 84, Atlanta (Georgia) 1980/1987.
- Bäschlin, Karl: *Moses. Der Verkünder des "Ich bin"*, Bern 1962.
- Courtney, Richard: *The Birth of God: The Moses Play and Monotheism in Ancient Israel*, American University Studies, Series Xxvi, Theatre Arts, vol. 26, 1997.
- Duvernoy, C.: *Moses. Die grossen Religionsstifter*, (hgg. P. Kamnitzer), Paris/Gütersloh (o.J.: ca. 1975) Köln 1977.
- Freud, Sigmund: *Drei Abhandlungen: Der Mann Moses und die monotheistischen Religion - se: gruppe 1d*.
- Micheaud, Robert: *Moïse, histoire et théologie*, Paris 1979.
- Sellin, Ernst: *Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte*, Leipzig 1922.

a V: *MOSES' KVAD* (se også gruppe: 1c,V)

Budde, Karl: *Das Lied Moses*, Deutn. 32, Tübingen 1920.

a VI: *MOSES' FØDSEL* (se også gruppe: 1c,VI)

Cohen, J.: *Origin and Evolution of the Moses Native Story*, Numen Books Series, 1992.

a VII: *MOSES' DØD OG GRAVSÆTTELSE*

De-Benedetti, Salvatore: *Vita e morte de Mose*, Pisa 1879.

Kushelevsky, Rella: *Moses and the Angel of Death*, Studies on Themes and Motifs in Literature, vol. 4, 1995.

Matlock, Gene D.: *Jesus and Moses Are Buried in India*, 1971.

Olson, Dennis T.: *Deuteronomy and the Death of Moses: A Theological Reading*, Overtures to Biblical Theology, 1994.

a VIII: *MOSES' APOKALYPSE*

Kautzch, E. (Übers. u. Herausg.): *Liber Prophetiae Moysis / Assumptio Moysis*, "Die Apokryphen und Pseudoepigraphen des Alten Testaments - in Verbindung mit Beer, Blas, Clemen..." (1-)2, Tübingen 1900, pp. 311-331.

Nyssensus, Gregor (Gregor af Nyssa): *Der Aufsteig des Moses*, ("De Vita Moysis"), Übstz. Manfred Blum, (English, "Gregory of Nyssa: The Life of Moses", 1979), Freiburg im Breisgau 1963.

Rosenfeld, M.: *Der Midrash Deuteronomium Rabba Par. IX und XI, 2-10, über den Tod Moses, vergleichen mit der Assumptio Moysis*, (mit einem Anhang über den Tod Moses in der hebräischen Poesie des Mittelalters), Berlin 1899.

Selvon, Sam: *Moses Ascending*, London 1989.

a IX: *MOSES SOM PROFET*

Hölscher, Gustav: *Die Propheten. Untersuchungen zur religionsgeschichte Israels*, Leipzig 1914.

Meeks, Wayne A.: *The Prophet King: Moses Traditions and the Johannine Christology*, Supplements to Novum Testamentum, vol. 14, Leiden 1967.

a X: *MOSES I RABBINSK OG JUDAISTISK TRADITION*

Abraham, Meyer: *Légende juives apocryphes sur la vie de Moïse*, Paris 1925.

Gaster, Moses: *The Asâtîr. The Samaritan Book of the "Secrets of Moses"*, London 1927.

Jellinek, A.: *'Chronik des Moses'* (Divrei ha-Yamin le-Moshe Rabbenu) Beit ha-Midrash, 1-2, (Leipzig 1853, 1877) 1938.

Rosmarin, Aaron: *Moses im Lichte der Agada*, Inaugural Dissertation: Die Bayerischen Julius-Maximilians-Universität zu Würzburg, New York 1932.

Strugnell, John: *Moses Pseudoepigrapha at Qumran: 4Q375, 4Q376 and Similar Works*, Archaeology and History in the Dead Sea Scrolls: The New York University Conference in Memory of Yigael Yadin (ed. Lawrence H. Schiffman), Sheffield 1990.

Wünsche, August: *Der Midrash Shemot Rabba des zweiten Buches Moses*, Leipzig 1882.

a XI: *MOSES OG DET NYE TESTAMENTE*

Allison Jr., Dale C.: *The New Moses: A Matthean Typology*, 1994.

D'Angelo, Mary Rose: *Moses in the Letter to the Hebrews*, Society of Biblical Literature, Dissertation Series 42, Misoula 1979.

Heine, Ronald E.: *Perfection in the Virtuous Life: a Study in the Relationship Between Edification and Polemical Theology in Gregory of Nyassa's De Vita Moysis*.

Johnson, Alan F.: *Jesus and Moses: Rabbinic Backgrounds and Exegetical Concerns in Matthew 5 as Crucial to the Theological Foundations of Christian Ethics*, "The Living and Active Word of God", Studies in Honor of Samuel J. Schultz (ed. Morris Inch & Ronald Youngblood), Winona Lake, 1983.

Stockhausen, Carol Kern: *Moses' Veil and Glory of the New Covenant. The Exegetical Substructure of II Cor. 3,1-4,6*, Analecta Biblica, vol. 116, Pontificio Instituto Biblico, Roma 1989.

von Wellnitz, Marcus: *Christ and Patriarchs - New Light from Apocryphal Literature and Tradition: Adam, Moses, Abraham, Noah, Bountyful* (Utah) 1981.

a XII: *MOSES FRA SEN-ANTIKKEN TIL NUTIDEN*

- Clericus, J.: *Moses prophetae libri quattuor; Exodus, Leviticus, Numeri et Deuteronomium*, Tübingen 1733.
- Coats, George W.: *The Moses Tradition*, JSOT Supplement Series, 161, Sheffield 1993.
- Dorion, J.H.: *Moïse dans la tradition biblique, grecque, latine, et égyptienne*, 1898-1899.
- Droge, Arthur J.: *Homer or Moses? Early Christian Interpretations of the History of Culture*, Hermeneutische Untersuchungen zur Theologie, Band 32, Tübingen 1989.
- Gager, John G.F.: *Moses in Graeco-Roman Paganism*, Society of Biblical Literature, Monograph Series, vol. 16, Nashville / New York 1972.
- Halévy, M.: *Moïse dans l'histoire et dans la légende*, Paris 1927.
- Mellinkoff, Ruth: *The Horned Moses in Medieval Art and Thought*, California Studies in History and Art, 14, Berkely, Los Angeles 1970.
- Rowley, Harold Henry: *From Moses to Qumran*, Studies in the Old Testament, London 1963.
- Warbington, W.: *The Devine Legation of Moses*, 1-3, London 1738.

a XIII: *MOSES-MONOGRAFIER*

- Aurelius, Erik: *Der Fürbitter Israels. Eine Studie zum Mosebild im Alten Testament*, (Disputats, Lunds Universitet 1988) Coniectana Biblica; Old Testament Series 27, Stockholm 1988.
- Barzel, Hillel: *Moses: Tragedy and Sublimity*, "Literary Interpretations of Biblical Narratives" (ed. Kenneth R.R. Gros Louis et al.), Nashville, 1974.
- Beegle, Dewey M.: *Moses, the Servant of Yahweh*, Grand Rapids (Michigan) 1972.
- Beer, Georg: *Mose und sein Werk*, Giessen 1912.
- Bock, Emil: *Moses und sein Zeitalter*. Beiträge zur Geistesgeschichte der Menschheit, (Reihe 1: Das Alte Testament und die Geistesgeschichte...), Band 2, (1935) Stuttgart 1961.
- Bork, Paul E.: *The World of Moses*, Nashville 1978.
- Campbell Jr., E.F.: *Moses and the Foundation of Israel*, Interpretation, 29, 1975, pp. 141-154.
- Coats, George W.: *Moses: Heroic Man. Man of God*, JSOT Supplement Series, 57, Sheffield 1988.
- Daiches, David: *Moses: The Man and the Vision*, New York 1975.
- D'Humy, Fernand Emile: *What Manner of Man Was Moses?*, New York 1955.
- Doane, Pelagie: *The Story of Moses*, Philadelphia 1958.
- Fleg, Edmond: *La vie légendaire de Moïse*, (deutsch, "Mose", Kuppenheim 1948; English, "The Life of Moses", transl. Stephen Haden Guest, 1995), Paris 1926.
- Foulke-Ffeinberg, F.X.: *Moses and His Masters*, Edinburgh 1990.
- Gelin, Albert (ed.): *Moïse, l'homme de l'alliance*, Cahiers Sioniens 8, 1954 (deutsch, "Moses in Schrift und Überlieferung", hgg. F. Stier & E. Beck, Düsseldorf 1963), Tournai 1955.
- Gressmann, Hugo: *Mose und seine Zeit. Ein Kommentar zu den Mose-Sagen*, Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments, NF 18, Göttingen 1913.
- Grewel, H.: *Mosesgeschichten*, Handbuch für den Religionsunterricht, 9, 1971.
- Huffnagel, Wilhelm Friederich: *Moseh, wie er sich selbst zeichnet in seinen fünf Büchern Geschichte*, Frankfurt a.M. 1822.
- Kirsch, Jonathan: *Moses: A Life*, New York 1998.
- Lauth, Franz Joseph: *Moses der Ebräer. Nach zwei ägyptischen Papyrus-Urkunden in hieratischer Schriftart zum ersten Male dargestellt*, München 1868, Leipzig 1869.
- : *Moses Hosarsyphus Sali 'Hus-Levites a' Haron frater Ziphorah-Debariah...*, Leipzig 1879.
- Lehmann, Johannes: *Moses - Der Mann aus Ägypten. Religionsstifter, Gesetzgeber, Staatsgründer*, Hamburg 1983.
- Luker, A.M.S.: *The Figure of Moses in the Plague Traditions*, Dissertation (Madison), Drew, 1968.
- Martin, Jacques: *Moïse, Homme de Dieu*, Paris 1952.
- Martin-Archard, R. (ed.): *La figure de Moïse. Ecriture et relectures. Labor et fides*, Paris 1978.
- Meyer, Frederick Brotherton: *Moses, the Servant of God*, Grand Rapids 1954.
- Mulhall, Michael M.: *Aaron and Moses: Their Relationship in the Oldest Sources of the Pentateuch*, Thesis (Dissertation), Catholic University of America, Sacred Theology, 2nd. Ser. 244, Washington DC, 1973.
- Neher, André: *Moïse et la vocation juive* (deutsch, "Moses in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten", Hamburg 1964), Paris 1956.
- Pettersson, Olof (& Ingmar Ström & Erland Sundström & Håkan Wall): *Moses*, Stockholm 1976.

- Philo, Judæus: *De vita Mosis*, I-IV, Loeb Classical Library, 6, London 1935.
- Porter, J.R.: *Moses and Monarchy: A Study in the Biblical Tradition of Moses*, Oxford 1963.
- von Rad, Gerhard: *Mose, Wege in die Bibel*, Band 3, (English: "Moses", London 1960), Göttingen 1940.
- Schmid, Herbert: *Mose, Überlieferung und Geschichte*, Beiheft zur ZAW, Band 110, Berlin 1968.
- Seebass, H.: *Mose und Aaron, Sinai und Gottesberg*, Abhandlungen zur evangelischen Theologie, Band 2, Bonn 1962.
- Silver, Abba Hillel: *Moses and the Original Torah*, New York 1961.
- Silver, Daniel Jeremy: *Images of Moses*, New York 1982.
- Van Seters, John: *The Life of Moses: The Yahwist as Historian in Exodus-Numbers*, Philadelphia/Louisville 1994.
- von Spaeth, Ove: *De Fortrængte Optegnelser: Moses' Ukendte Egyptiske Baggrund*, Attentatet på Moses, 1, København 1999.
- : *Gåden om Faraos Datters Søn: Moses' Identitet og Mysterium Revurderet*, Attentatet på Moses, 2, København 2000.
- : *Den Forsvundne Tronarving: Moses' Skjulte Krig forud for Exodus Genopdaget*, Attentatet på Moses, 3, København 2000.
- : *Den Hemmelige Religion: Moses og Arven fra Egypten i Fortid og Nutid*, Attentatet på Moses, 4, København 2001.
- : *Profeten som Ukendt Geni: Nye Fakta om Moses' Avancerede Pionergerning*, Attentatet på Moses, 5, København 2001.
- Volz, Paul: *Mose und sein Werk. Ein Beitrag zur Untersuchung über den Ursprung der israelitischen Religion*, (1907); 2. rev. ed., Tübingen 1932.
- Völter, Daniel: *Wer war Mose?*, Leiden 1913.
- Weisfeld, Israel H.: *This Man Moses*, New York 1966.
- Wildavsky, Aaron: *The Nursing Father: Moses as a Political Leader*, Alabama U.P. 1984.
- Zeligs, Dorothy F.: *Moses: A Psychodynamic Study*, cf. gruppe 1d,II.
- a XIV: MOSES OG FORSKNINGEN* (se også gruppe 1c,XVII og gruppe 4)
- Browne, E.Z.: *Let's Return to the Mosaic Authorship of the Pentateuch*, New York 1942.
- Cazelles, Henri: *A la recherche de Moïse*, Paris 1979.
- Chambers, T.W. (ed.): *Moses and His Recent Critics*, New York 1889.
- Hoberg, Gottfried: *Moses und der Pentateuch*, Biblische Studien, 10,4, Freiburg in Breisgau, 1963.
- Kyle, Melvin Grove: *Moses and the Monuments. Light From Archaeology on Pentateuchal Times*, The L.S. Stone Lectures of Princeton Theological Seminary 1919, London and Oberlin (Ohio) 1920.
- Osswald, Eva: *Das Bild des Mose in der kritischen alttestamentlichen Wissenschaft seit Julius Wellhausen*, Theologische Arbeiten, Band 18, Berlin (o. J.) 1962.
- Polzin, Robert M.: *Moses and the Deuteronomist. - Deuteronomy, Joshua, Judges*, (Polzin:) "A Literary Study of Deuteronomistic History", Part 1, New York 1980.
- Schmid, Herbert: *Die Gestalt des Mose: Probleme alttestamentlicher Forschung unter Berücksichtigung der Pentateuchkrise*, Erträge der Forschung, Band 237, Darmstadt 1986.
- Schmidt, J.M.: *Aaron und Mose. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des Pentateuch*, Dissertation, Hamburg 1963.
- Schnutenhaus, Frank: *Die Entstehung der Mosestraditionen*, Dissertation, Heidelberg Universität, Heidelberg 1958, (se også Theologische Literaturzeitung, 85, 1960, pp. 692ff).
- Smend, Rudolf: *Das Mosebild von Heinrich Ewald bis Martin Noth*, Beiträge zur Geschichte der biblischen Exegese, Band 3, Tübingen 1959.
- Thompson, Robert John: *Moses and the Law in a Century of Criticism Since Graf*, Supplements to VT, vol. 19, Leiden 1970.
- Weimar, Peter: *Die Berufung des Mose. Literaturwissenschaftliche Analyse von Exodus 2,23-5,5*, Orbis Biblicus Orientalis, Band 32, Freiburg (Schweiz)/Göttingen 1980.
- a XV: ANDRE MOSES-STUDIER*
- Budde, Karl: *Das Segen Moses, Deutn. 33*, Tübingen 1922.
- Dunlop, L.: *The Intercession of Moses. A Study of the Pentateuch-Tradition*, Dissertation, Roma 1970.

- Courtney, Richard: *The Birth of God: The Moses Play and Monotheism in Ancient Israel*, American University Studies, Series Xxvi, Theatre Arts, vol. 26, 1997.
- Galbiati, Enrico: *Los Patriarcas y Moises*, La Biblia: Historia de un Pueblo/The Patriarchs and Moses, 1983.
- Holm-Nielsen, Sven, & Bent Noack & Sven Tito Achen (ed.): *Fra Moses til David: Det Gamle Testamente; Skabelse og Vandringsstid*, "Bibelen i Kulturhistorisk Lys", I, København 1979-1980.
- Kraus, Otto: (*Moses der Erfinder*.) *Mosche, der Erfinder der Buchstaben, der Ziffern + der Null*, Zürich 1953.
- Newman Jr., Murray Lee: *The People of the Covenant: A Study of Israel from Moses to the Monarchy*, Abingdon 1962.
- Norhnberg, James: *Like Unto Moses: The Constituting of an Interruption*, Indiana Studies in Biblical Literature, 1995.
- Sobel, I.S.: se nedenfor: Wiesel, Elie, 1999.
- Thompson, Thomas L., & Dorothy Irwin: *The Joseph and the Moses Narratives*, Israelite and Judean History (ed. John H. Hayes & J. Maxwell Miller), Philadelphia, Westminster 1977.
- Wiesel, Elie, & Laureate Elie Wiesel & Ilene Smith Sobel: *Moses and The Angels*, Dtp, USA, 1999.
- Winnett, Frederick V.: *The Mosaic Tradition*, Toronto 1949.

b) BIOGRAFISKE OG BIBLIOGRAFISKE OVERSIGTER

- Beegle, Dewey M.: *Moses*, Encyclopædia Britannica, vol. 24, 'Macropædia', Chicago University 1986, pp. 487-490.
- Ebach, Jürgen: *Mose*, LA, Band 4, Wiesbaden 1982, col. 210-211.
- Engnell, Ivan: *Mose*, Svensk Bibliskt Uppslagsverk, band 2, Stockholm 1963, col. 140-152.
- Greenberg, Moshe (col. 371-388), & Israel Abrams & Batja Bayer & Louis Jacobs & Avshalom Ronack & David Winston: *Moses*, Encyclopaedia Judaica, vol. 12, Jerusalem 1971, total: col. 371-413.
- Gunkel, H.: *Mose*, RGG, Band 4, (Tübingen 1912, pp. 516ff); 1930, pp. 230ff.
- Heinemann, I.: *Moses*, PW (Pauly/Wissowa), Band XVI,1, Stuttgart 1933, col. 359-375.
- Hirschberg, Haim Z'ew: *Moses in the Tradition of Islam*, Encyclopaedia Judaica, vol. 12, Jerusalem 1971, col. 402-404.
- Hoffmeier, James K.: *Moses*, International Standard Bible Encyclopedia (1979-1988), 3, pp. 417ff.
- Jeremias, Joachim: *Moyse*, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (ed. Gerhard Kittel), Band 4, Stuttgart 1942.
- Johnson, Robert Francis.: *Moses*, IDB, III, 1962, pp. 441-450.
- Kitchen, Kenneth A.: *Moses*, New Bible Dictionary, 2. ed., Leicester (Illinois) 1982, pp. 794-799.
- Kristianpoller, A.: *Moses*, Jüdisches Lexikon, 4, (ed. Herlitz & Kirschner) Berlin 1930, col. 303-314.
- Lauterbach, J.Z., & K. Kohler: *Moses*, Jewish Encyclopaedia, vol. 9, 1905, pp. 44-57.
- Meeke, Wayne A.: *Moses in the New Testament*, IDB, Supplement volume, 1976, pp. 605-607.
- Newman, Murray: *Moses*, IDB, Supplement volume, 1976, pp. 604-605.
- Osswald, Eva: *Mose*, RGG, Band 4, 1960, col. 1151-1155.
- Van Seters, John: *Moses*, The Encyclopedia of Religion, (ed. Mircea Eliade), vol. 10, New York 1987, pp. 115-121.
- Ska, Jean-Louis: *Moïse*, Le Monde de la Bible, tome 41, 1985, pp. 31-34.
- Wellhausen, Julius: *Moses*, Encyclopaedia Britannica, vol. 16, 1883.

c) ARTIKLER I FAGSKRIFTER; ESSAYS; KOMMENTARER

- c I: MOSES OG EGYPTEN (art.)* (se også grupperne: 8,II samt 9c og 9d)
- Kitchen, K.A.: *Moses: A More Realistic View*, Christianity Today, 21, June 1968, pp. 8-11 (920-923).
- McCarthy, Dennis J.: *Moses' Dealings With Pharaoh. Ex 7,8-10,27*, Catholic Biblical Quarterly, vol. 27, 1965, pp. 336-347.
- Rosenstrauch-Königsberg, Edith: *Var Moses en ægyptisk præst*, Alef 14-15, 1993, pp. 103-110.
- Schmidt, Werner H.: *Jahweh in Ägypten. Unabgeschlossene historische Spekulationen über Moses Bedeutung für Israels Glauben*, Kairos, NF 18. Jahrgang, 1976, pp. 43-54.

- c II: MOSES OG EXODUS (art.)* (se også grupperne: 1a,II samt 4,II og 12,III.
 Coats, George W.: *Moses Versus Amalek. Aetiology and Legend in Exodus* 17,8-16, *Vetus Testamentum Supplements*, vol. 28, 1974, pp. 29-41.
 -- : *The King's Loyal Opposition: Obedience and Authority in Exodus 32-34*, "Canon and Authority" (ed. G.W. Coats & B.O. Long), to W. Zimmerli, Philadelphia 1977, pp.91-109.
 Eissfeldt, Otto: *Israels Führer in der Zeit vom Auszug aus Ägypten bis zur Landnahme*, *Studia Biblica et Semitica*, Wageningen 1966, pp. 62-70.
 von Goethe, Johan Wolfgang: (Moses in) *Israel in der Wüste*, (Goethe:) "Noten und Abhandlungen zu besserem Verständnis des West-östlichen Divans", (April-Maj 1797) 1819, pp. 319ff.
 Gross, Heinrich: *Der Glaube an Moses nach Exodus (4,14; 4,19)*, *Festschrift für W. Eichrodt, Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments*, Band 59, 1970, pp. 57-65.
 Horn, S.H.: *What We Don't Know About Moses and Exodus*, *Biblical Archaeologist Review*, 3, 1977, pp. 21-31.
 Moran, William L.: *Moses und der Bundesschluss am Sinai*, *Stimmen der Zeit*, 170, 1961/62, pp. 120-133.
 Morgenstern, Julian: *The Despoiling of the Egyptians*, *JBL*, 86, 1949, pp. 1-28.
 Ogden, Graham S.: *Moses and Cyrus. Literary Affinities Between the Priestly Presentation of Moses in Exodus 6-8 and the Cyrus song in Isaiah 44,24-45,13*, *VT*, vol. 28, 1978, pp. 195-203.
 Segert, Stanislaw: *Crossing the Waters: Moses and Hamilcar*, *JNES*, 53, 1994, pp. 195-203.
 Smith, P.J.: *Yahweh und Moses in the Story of Exodus According to Ex 14*, *Die Ou-Testamentiese Werkgemeenskap in Suider-Afrika*, 1982.
 Tengström, Sven: *Mose, Sinai und Horeb*, *Religion och Bibel - Nathan Söderblom-Sällskapet årsbok* 1994, 53. årg., Lund 1994, pp. 3-24.
- c III: MOSES OG LOVEN (art.)*
 Hyatt, James Philip: *Moses and the Ethical Decalogue, Encounter*, 26, 1965, pp. 199-206.
 Naville, Édouard: *The Law of Moses*, *Expository Times*, London (1920) 1922.
 Nowack, W.: *Der erste Dekalog*, Göttingen 1917.
 Rowley, Harold Henry: *Moses and the Decalogue*, *Bulletin of the John Ryland's Library*, 34, 1951, pp. 81-118.
 Schmidt, Hans: *Mose and der Dekalog*, *Eicharisterion: Herman Gunkel zum 60. Geburtstage...*, *Studien zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments*, Band 36, NF 19,1-2, Göttingen 1923, pp. 78-119.
 Timpe, D.: *Moses als Gesetzgeber*, *Saeculum, Jahrbuch für Universalgeschichte*, Band 31, München 1980, pp. 66-77.
 Ulonska, H.: *Die Doxa des Moses*, *Evangelische Theologie*, 26, 1966, pp. 378-388.
- c IV: MOSES OG RELIGIONEN (art.)*
 Albright, William Foxwell: *Moses in Historical and Theological Perspective*, "Magnalia Dei: The Mighty Acts of God" (ed. Frank M. Cross et al.), Garden City 1976.
 Arden, Eugene: *How Moses Failed God*, *JBL*, vol. 76, 1957, pp. 50-53.
 Bentzen, Aage: *Messias Moses redivivus Menschensohn. Skizzen zum Thema Weissagung und Erfüllung*, Zürich 1948.
 Bloch, Ernst: *Stifter, der der Frohbotschaft bereits selber gehört: Moses, sein Gott des Exodus*, (Bloch:) "Das Prinzip von Hoffnung" 1-2, *Gesamtausgabe*, Band 5, Frankfurt a.M 1965, pp. 1450-1464.
 Coats, George W.: *Healing and the Moses Traditions*, "Canon, Theology, and Old Testament Interpretation": *Essays in Honor of Brevard S. Childs* (ed. Gene M. Tucker et al.), Philadelphia 1988.
 Coppens, J.: *La prétendue agression nocturne de Jahvé contre Moïse, Séphorah et leur fils*, *Eph. Theol. Lov.* 1941, pp. 68ff.
 Dus, J.: *Die Stierbilder von Bethel und Dan und das Problem der 'Moseschar'*, *Annali dell'Istituto (Universitario) Orientale di Napoli*, NS 18, 1968, pp. 105-137.
 -- : *Moses or Joshua? On the Problem of the Founder of the Israelite Religion*, *Radical Religion* 2, 2,III, 1975, pp. 26-41.
 Eissfeldt, Otto: *Jakobs Begegnung mit El und Moses Begegnung mit Jahwe*, *Orientalische Literaturzeitung*, 58, 1963, 325-331.

- Favre, P.: *Entretien de Moïse avec Dieu sur le Monte Sinai*.
- Gunneweg, Antonius H.J.: *Mose - Religionsstifter oder Symbol?*, Der evangelische Erzieher, 17, 1963, pp. 41-48.
- Hossfeld, Paul: *Moses und Zarathustra*, Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte, 27, 1975, pp. 330-345.
- Jaros, K.: *Des Moses 'Strahlende Haut'. Eine Notiz zu Ex 34,29-30; 34,35*, ZAW, 88, 1976, pp. 275-280.
- König, Eduard: *Mose, der Medizinmann*, ZDMG 67, 1913, pp. 660ff.
- Lohfink, Norbert: *Die priesterschriftliche Abwertung der Tradition von der Offenbarung des Jahwe an Mose*, Biblica, vol. 49, 1968, pp. 1-8.
- Mann, Thomas W.: *Theological Reflections on the Denial of Moses*, JBL, 98, December 1979, pp. 481-494.
- Morgenstern, Julian: *The Ark, the Ephod and the 'Tent of the Meeting'*, Hebrew Union College Annual, vol. 17, 1942-1943, pp. 153-265; - and vol. 18, 1943-1944, pp. 1-52.
- : *Moses With the Shining Face*, Hebrew Union College Annual II, 1925, pp. 1-27.
- Reinach, Ad.: *La lutte de Yahvé avec Jacob et Moïse et l'origine de la circoncision*, REES (Repertoire d'Epigraphique Sémitique, 8. anné), Paris 1908, 338-362.
- Rendtorff, Rolf: *Mose als Religionsstifter?*, Theologische Blätter, 57, Leipzig 1975, pp. 152-171.
- Rowley, Harold Henry: *Mose und der Monotheismus*, ZAW, Band 69, 1957, pp. 1-21.
- Saito, T.: *Mose und der Monotheismus* ZAW, Band 69, 1957, pp. 1-21.
- : *Der Stand der Moseforschung*, Judaica, 21. Jahrgang, Zürich 1965, pp. 194-221.
- Schoeps, Hans Joachim: *Moses*, (Schoeps:) "Gottheit und Menschheit. Die grossen Religionsstifter und ihre Lehren", Stuttgart 1950 (Darmstadt/Genf 1954), pp. 25-42.
- Wiener, H.M.: *Religion of Moses*, Bibliotheca Sacra, 76, 1919, pp. 323-358.

c V: *MOSES' KVAD (art.)*

- Albright, William Foxwell: *Some Remarks on the Song of Moses in Dt. 32*, VT, 9, 1959, pp. 339-346.
- Boston, James R.: *The Wisdom Influence Upon the Song of Moses*, JBL, 87, 1968, pp. 198-202.
- Baumann, Eberhard: *Das Lied Mose's (Dt. 32,1-43) auf seine gedankliche Geschlossenheit untersucht*, VT, vol. 6, Leiden 1956, pp. 414-424.
- Cassuto, Umberto: *La cantida de Moses*, Atti del XIX Congresso Internazionale degli Orientalisti Roma 23.-29. Settembre 1935, Roma 1938, pp. 480-484.
- Coats, George W.: *Historia and Theology in the Sea Tradition*, "Studia Theologica", 29, Oslo 1975, pp. 53-62.
- : *The Song of the Sea*, Catholic Biblica Quaterly, 31, 1969, pp. 1-17.
- Cross, Frank Moore: *The Song of the Sea and the Canaanite Myth*, Journal for Theology and the Church, 5, 1968, pp. 1-25.
- Eissfeldt, Otto: *Das Lied Moses, Dtn. 32,1-43, und das Lehrgedicht Asaphs, Psalm 78, samt einer Analyse der Umgebung des Moses-Liedes*, Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse, Abhandlung 104, Heft 5, Berlin 1958.
- : *Die Umrahmung des Mose-Liedes Dtn. 32,1-43 und des Mose-Gesetzes Dtn. 1-30 in Dtn. 31,9-32, 31,47*, (Eissfeldt:) "Kleine Schriften", Band 3, (1954/55) Tübingen 1966, pp. 322-334.
- Hay, L.S.: *What Really Happened at the Sea of Reeds?*, JBL, 83, 1984, pp. 399ff.
- Sellin, Ernst: *Wann wurde das Moselied Dtn. 32 gedichtet?*, ZAW, NF 2, 1925, pp. 161-173.
- Skehan, P.W.: *The Structure of the Song of Moses*, Catholic Biblical Quarterly, vol. 13, 1951, pp. 153-163.
- Stoebe, H.J.: *Mosesegen, Moseslied und Meerlied*, RGG, Band 4, 1960, col. 1155-1157.
- Strauss, H.: *Das Meerlied des Moses - ein "Siegeslied" Israels? (Bemerkungen zur Theologische Exegese von Ex 15,1-19. 20f.)*, ZAW, Band 97, 1985, pp. 103-109.
- Winther, P.: *Begriff der Söhne Gottes im Moselied*, ZAW, NF 26, 1955, pp. 440-48.

c VI: *MOSES' FØDSEL (art.)*

- Ackerman, James S.: *The Literary Context of the Moses Birth Story (Exodus 1-2)*, Literary Interpretations of Biblical Narratives (ed. K.R.R. Gros Louis), vol. 1, Nashville 1974.
- Childs, Brevard S.: *The Birth of Moses*, JBL, 84, 1965, pp. 109-122.

- Lacoque, A.: *La naissance de Moïse*, Veritatem In Caritate 6, Hague 1961, pp. 111-120.
- Meyer, Eduard: ("*Moses*" in:) *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme*, Halle 1906, pp. 46ff.
- Rank, Otto: ("*Moses*" in:) *The Myth of the Birth of the Hero* (Rank: "Die Mythos von der Geburt des Helden, Schriften zur angewandten Seelenkunde", Herausgeb. von Sigmund Freud, Heft 5, Leipzig 1909), New York 1952.
- Redford, Donald B.: ("*Moses*" in:) *The Literary Motif of the Exposed Child*, Numen, 14, 1967, pp. 209-228.
- Wiedemann, A.: *On the Legends Concerning the Youth of Moses*, Part 1 and 2, PSBA, vol. 11, 1889, pp. 29-43 & 267-282.

c VII: MOSES I MIDIAN (art.)

- Abramsky, S.: *On the Kenite-Midianite Background of Moses' Leadership*, Nielson Glueck Memorial Volume, (publ.: B. Mazar) 1975.
- Coats, George W.: *Moses in Midian*, JBN, 92, March 1973, pp. 3-10.
- Gunnweg, Antonius H.J.: *Moses in Midian*, Zeitschrift für Theologien und Kirche, 61, Tübingen 1964, pp. 1-9.
- Nielsen, Ditlef: *Mose in Midian; (und) Am Siani*, "Die altarabische Mondreligion", Strassburg 1904, pp. 125-221.
- Robinson, B.P.: *Zipporah to the Rescue: A Context Study of Exodus iv 24-26*, VT, 36, October 1986, pp. 447-461.

c VIII: MOSES' DØD OG GRAVSÆTTELSE (art.)

- Baumgärtel, Friedrich: *Der Tod des Religionsstifters*, Kerygma und Dogma, 9. Jahrgang, Göttingen 1963, pp. 223-233.
- Budde, Karl: *Goethe zu Mose's Tod*, ZAW, Band 50, Giessen/Berlin 1932, pp. 300ff.
- Coats, George W.: *Legendary Motifs in the Moses Death Reports*, The Catholic Biblical Quarterly, vol. 39, Washington DC 1977, pp. 34-44.
- Haacker, Klaus, & Peter Schäfer: *Nachbiblischen Traditionen vom Tod des Moses*, Josephus-studien, Untersuchungen zu Josephus, dem antiken Judentum in dem Neuen Testament. Otto Michel zum 70. Geburtstag gewidmet (hgg. Otto Betz), Göttingen 1974, pp. 147-174.
- Koch, Klaus: *Der Tod des Religionsstifters. Erwägungen über das Verhältnis Israels zur Geschichte der altorientalischen Religionen*, Kerygma und Dogma, 8. Jahrg., Göttingen 1962, pp. 100-123.
- Löwy, A.: *A Legend on the Death of Moses; Old Jewish Legends on Biblical Topics*, PSBA, 9, 1887.
- Lissner, Ivar: *The Tomb of Moses is Still Undiscovered*, The Biblical Archaeologist, vol. 26, 1963, pp. 106-108.
- Malter, Heinrich: *Der Tod Moses in der äthiopischen Überlieferung*, Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, vol. 51, 1907, pp. 707-717.
- Rilke, Rainer Maria: *Der Tod Moses* - se: gruppe 1d.
- Schwertner, Siegfried: *Erwägungen zu Moses Tod und Grab in Dtn 34,5-6*, ZAW, Band 84, 1972, pp. 25-46.

c IX: MOSES' APOKALYPSE (art.)

- Brandenburger, Egon: *Himmelfahrt Moses*, "Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit" (hgg. Werner Georg Kümmel), Band 5, Lief. 2, Gütersloh, 1976/1983.
- Charles, R.H. (transl.): *The Assumption of Moses*, London 1897.
- Gaster, Moses: *The Revelation of Moses*, Studies and Texts in Folklore, Magic, Medieval Romance, Hebrew Apocrypha and Samaritan Archaeology, London 1925-1928.
- Rist, Martin: *The Assumption of Moses*, IDB, III, 1969, pp. 450-451.
- Schultz, Joseph P.: *Angelic Opposition to the Ascension of Moses and the Revelation of the Law*, The Jewish Quarterly Review, vol. 61, Philadelphia 1961, pp. 282-307.
- Wallace, David H.: *The Semitic Origin of the Assumption of Moses*, Theologische Zeitschrift, 11, 1955, pp. 321-328.

c X: MOSES SOM PROFET (art.)

- Duhm, Bernhard: ("*Mose*" in) *Israels Propheten*, (1916) 2nd. ed. Tübingen 1922.

- Heller, Bernhard: *Musa, der biblische Prophet Moses*, Enzyklopaedie des Islam, Band 3, Leiden und Leipzig 1936, pp. 797-798.
- Margalit, M.: *Numbers 12. The Character of Moses' Prophecy*, Beth Mikra, 25, 1980, pp. 139-149.
- Haam, Achad: *Moses der Prophet*, "Moses", Berlin 1905.
- Heschel, Abraham J.: *The Prophets*, New York 1962.
- Meinhold, D.: *Die Propheten in Israel von Moses bis Jesus*, Pädagogisches Magazin, 383, Langensalza 1909, pp. 1-127.
- O'Rourke, William J.: *Moses and the Prophetic Vocation*, Scripture, 15, 1963, No. 30, pp. 41-48.
- Penna, A.: *Mosé "Profeta e più che profeta"*, Bibliotheca Orientalis 12, 1970, pp. 145-162.
- Perlitt, Lothar: *Mose als Prophet*, Evangelische Theologie, 31, 1971, pp. 588-608.
- Schneider, Heinrich: *Moses, die grosse Mittlergestalt des Heils; Gott rettet und formt sein Volk durch Moses; Moses, Prophet Jesus Christi*, Bibel und Kirche, 61, 1964, pp. 1-9.
- c XI: MOSES-VELSIGNELSEN (art.)*
- Burkit, F.C.: *On the Blessing of Moses*, The Journal of Theological Studies, vol. 35, Oxford 1934, pp. 68ff.
- Cross Jr., F.M., & D.N. Freedman: *The Blessing of Moses*, JBL, vol. 67, 1948, pp. 191-210.
- Phytian-Adams, W.J.: *On the Date of the Blessing of Moses*, Journal of Palestine Oriental Society, vol. 3, 1923, pp. 158-166.
- c XII: EN 'BLODBRUDGOM' (art.)*
- de Groot, J.: *The Story of the Bloody Husband*, OTS II, 1943, pp. 10-17.
- Hehn, Johannes: *Der "Blutbräutigam" Ex 4,24-26*, ZAW (Band 50), NF Band 9, 1932, pp. 1-8.
- Junker, R.: *Der Blutbräutigam*, Nötscher Festschrift, 1951, pp. 120-128.
- Kosmala, Hans: *The "Bloody Husband"*, VT, 12, January 1962, pp. 14-28.
- Schmid, Herbert: *Mose, der Blutbräutigam*, Judaica, 22. Jahrgang, Zürich 1966, pp. 113-118.
- c XIII: MOSES I RABBINSK OG JUDAISTISK TRADITION (art.)*
- Baring-Gould, S. (ed.): *Moses...*, "Legends of Old Testament Characters from Talmud and Other Sources", vols. 1-2, London 1871.
- Beer, B.: *Leben Moses nach Auffassung der jüdischen Sage*, Jahrbuch für die Geschichte der Juden und des Judentums, 3, Leipzig 1863, pp. 11-64.
- Bin-Gorion, Micha Josef (= Micha Josef Berdiczewski): *Mose...* (Gorion:) "Die Sagen der Juden", Frankfurt a.M. (1926) 1962.
- Bloch, Renée: *Quelques aspects de la figure de Moïse dans la tradition rabbinique*, "Moïse, l'homme de l'alliance" (ed. A. Gelin), (deutsch: "Die Gestalt des Moses in der rabbinischen Tradition", in 'Moses in Schrift und Überlieferung', Düsseldorf 1963, pp. 95-171), (Cahiers Sionniens 8, 1954), Tournai 1955, pp. 93-167.
- Geyer, J.B.: *The Joseph and Moses Narrative: Folk Tale and History*, JSOT, 15, 1980, pp. 51-56.
- Ginzberg, Louis (ed.): *Moses...*, "The Legends of the Jews", vols. 1-7, Philadelphia 1909-38.
- Josephus, Flavius: ("Moses" in) *Antiquitates Judaicae*, Loeb Classical Library, 1-9, London 1930-1955.
- Krauss, Samuel: *A Moses Legend*, Jewish Quarterly Review, New Series, vol. 2, Number 3, Philadelphia 1912, pp. 339ff.
- Philo, Judæus: *De Vita Mosis*, se: 1a,XIII (monografier).
- Qumran-fragments, secret astrological teachings ascribed to Moses* (J.T. Milik, i Revue Biblique 63, 1956, 6,1).
- Rajak, Tessa: *Moses in Ethiopia. Legend and Literature*, The Journal of Jewish Studies, 29, 1978, pp. 111-122.
- Sellin, Ernst: *Zu dem Judasspruch im Jaqobsegen Gen. 49,8-12 und im Mosesegen Dtn. 33,7*, ZAW, NF 19, 1944, pp. 57-67.
- Silver, Daniel Jeremy: *Moses and the Hungry Birds*, Jewish Quarterly Review, 64, 1973/74, pp. 123-153.
- Wünche, August (transl.): *Mose...*, (Wünsche:) "Aus Israels Lehrhallen. Kleine Midraschim zur späteren legendarischen Literatur des Alten Testaments", 1.-3. Band, Leipzig 1907-1910.

c XIV: MOSES OG DET NYE TESTAMENTE (art.)

- Allen, E.L.: *Jesus and Moses in the New Testament*, Expository Times, 67, Edinburgh 1955-1956, pp. 104-106.
- Bonwetsch, N.: *Die Mosessage in der slavischen kirchlichen Literatur*, NGG, Philologisch-historische Klasse, Göttingen 1908, pp. 503-607 (mit Übers. eines slavischen Lebens Moses).
- Christe, Y., & F. Wüest: *La figure de Moïse dans l'art paléochrétien*, "La figure de Moïse" (ed. R. Martin-Archard), 1978, pp. 99-127.
- Daniélou, Jean: *Moses bei Gregor von Nyssa. Vorbild und Gestalt* - se under 1aXIII: A. Gelin (ed.): "Moïse...", Deutsch "Moses in Schrift und Überlieferung", Düsseldorf 1963, pp. 289-306.
- Démann, Paul: *Moses und das Gesetz des Paulus* - se under 1aXIII: Albert Gelin (ed.): "Moïse..."; deutsch, "Moses in Schrift und Überlieferung", Düsseldorf 1963, pp. 205-262.
- Descamps, Albert: *Moses in den Evangelien und der apostolischen Tradition* - se: A. Gelin (ed.): "Moïse..."; Deutsch, "Moses in Schrift und Überlieferung", Düsseldorf 1963, pp. 185-204.
- Herrmann, Siegfried: *Mose*, Evangelische Theologie, 28, NF 23, München 1968, pp. 301-328.
- Luneau, August: *Moses und die lateinischen Väter* - se under 1aXIII: Albert Gelin (ed.): "Moïse..."; Deutsch, "Moses in Schrift und Überlieferung", Düsseldorf 1963, pp. 307-330.
- Saito, T.: *Die Mosevorstellungen im Neuen Testament*, Einleitung in die Heilige Schrift, 23/100, 1977.
- Schulz, F.: *Die Decke des Moses - Untersuchungen zu einer vorpaulinischen Überlieferung in 2 Cor. iii 7-18*, Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, 49, 1988, pp. 1-30.
- Umhau, H.: *Moses in the Christian and Islamic Tradition*, Journal of the Bible and Religion, 27, 1959, pp. 102-108.
- Vermès, Géza: *La figure Moïse au tournant des deux Testaments*, "Moïse, l'homme de l'alliance" (ed. Albert Gelin), (Cahiers Sioniens 8, 1954), Tournai 1955, pp. 61-92.

c XV: MOSES FRA SEN-ANTIKKEN TIL NUTIDEN (art.)

- Carmoly, E.: *La légende de Moïse*, Revue Orientale, vol. 1, Bruxelles 1941, pp. 373-382.
- de Caprona, P.: *Moïse dans l'islam*, "La figure de Moïse" (ed. R. Martin-Archard), Paris 1978, pp. 129-141.
- Cazelles, Henri: *Moïse devant l'histoire*, "Moïse, l'homme de l'alliance" (ed. Albert Gelin), (Cahiers Sioniens 8, 1954), Tournai 1955, pp. 11-27.
- Goulet, Richard: *Porphyre et la datation de Moïse*, Revue de l'Histoire des Religions, 192, 1977, pp. 137-164.
- Leist, Fritz: *Moses, Sokrates, Jesus. Um die Begegnung mit der biblischen und antiken Welt*, Frankfurt a.M. 1959.
- Notowitch, Nicolas: *Mossa...*, (Notowitch:) "La Vie Inconnue de Jésus-Christ" (English, "The Unknown Life of Jesus Christ", New York 1894, London 1895), Oldendorf 1894.
- Regensteiner, Henry: *Moses in the Light of Schiller*, Judaism (American Jewish Congress), vol. 43 (1), no. 169, 1994, pp. 61-65.
- Tonneau, Raymond Marie: *Moses in der syrischen Tradition* - se gruppe 1aXIII: Albert Gelin (ed.): "Moïse...", Deutsch "Moses in Schrift und Überlieferung", Düsseldorf 1963, pp. 267-287.

c XVI: BIOGRAFISKE OG KOMMENTERENDE AFHANDLINGER (art.)

- Albright, William Foxwell: *From Patriarchs to Moses. Moses out of Egypt*, Biblical Archaeologist, vol. 36, February 1973, pp. 48-75.
- Barth, C.: *Mose, Knecht Gottes*, Parrhesia, Karl Barth zum achtzigsten Geburtstag, Zürich 1966, pp. 68-81.
- Bori, Pier Cesare: *Moses, the Great Stranger*, in Bori: "From Hermeneutics to Ethical Consensus among Cultures", Atlanta 1994, pp. 155-164.
- Botte, Bernard: *Das Leben des Moses bei Philo* - se under 1a: Albert Gelin (ed.): "Moïse...", deutsch, "Moses in Schrift und Überlieferung", Düsseldorf 1963, pp. 173-181.
- Campbell, E.F. Jr.: *Moses and the Foundation of Israel*, Interpretation, 29, 1975, pp. 141-154.
- Churchill, Winston S.: *Moses, The Leader of a People*, (Churchill:) "Thoughts and Adventures", London 1932, pp. 283-302.
- Coats, George W.: *The Failure of the Hero: Moses as a Model for Ministry*, ATJ, 41, 1986, pp. 15-22.
- : *Humility and Honor: A Moses Legend in Numbers 12*, "Art and Meaning: Rethoric in Biblical

- Literature" (ed. David J.A. Clines & David M. Gunn & Alan J. Hauser), JSOT Supplement Series, 19, Sheffield 1982, pp. 97-107.
- : *What Do We Know About Moses?*, "Interpretation: A Journal of Bible and Theology", 27/28, January 1974, pp. 91-94.
- Daiches, David: *The Quest for the Historical Moses*, The Robert Cohen Memorial Lecture, London 1974, pp. 5-25.
- Deissler, Alfons: *Moses*, Lebendige Kirche, 3, 1959, pp. 1-24.
- Eissfeldt, Otto: *Mose*, (Rezension, Elias Auerbach: "Moses"), Orientalische Literaturzeitung, 48, 1953, col. 490-505.
- Feilchenfeldt, Wilhelm: *Die Entpersönlichung Moses in der Bibel und ihre Bedeutung*, ZAW, (Band 64), NF Band 23, 1952, pp. 156-178.
- de la Fuente, O. Garcia: *La figura de Moisés en Ex 18,15 y 33,7*, Estudios Biblicos, 29, 1970, pp. 353-370.
- Gelin, Albert: *Moses im Alten Testament*, Bibel und Leben, 3, 1962, pp. 97-110, (jf. A. Gelin: *Moses im Alten Testament*, "Moses in Schrift und Überlieferung" (ed. A. Gelin), Düsseldorf 1963, pp. 31-37).
- George, Henry: *Moses*, (An Address Delivered in Glasgow Dec. 28, 1884), "Memorial Edition of the Writings of Henry George", vol. 1, New York 1898, (1900).
- Gruffydd, W.J.: *Moses in the Light of Comparative Folklore*, ZÄW, 46, 1928, pp. 228-270.
- Heuret, Charles: *Moïse, était-il prêtre?*, Biblica, 40, 1959, pp. 509-521.
- James, Fleming: *Moses*, "Personalities of the Old Testament", London 1939, pp. 1-44.
- Jepsen, A.: *Mose und die Leviten. Ein Beitrag zur Frühgeschichte Israels und zur Sammlung des alttestamentlichen Schrifttums*, VT, vol. 31, 1981, pp. 318-323.
- Jirku, A.: *Die Gesichtsmaske des Mose*, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, Band 67, Leipzig 1945, pp. 43-45.
- Kapelrud, Arvid S.: *How Tradition Failed Moses*, JBL, vol. 76, 1957, pp. 242ff.
- Kittel, Rudolf: (*"Mose"*, in) *Gestalten und Gedanken in Israel, Geschichte eines Volkes in Charakterbildern*, Leipzig 1925, pp. 430-441.
- Meek, Theophile James: *Moses and the Levites*, AJSL, vol. 56, 1939, pp. 113-120.
- Meyer, Eduard: *Die Mosesagen und die Lewiten*, Sitzungsberichte der Königlich preussischen Akademie der Wissenschaften, Band 31, Berlin 1905, pp. 640-652.
- Nielsen, Eduard: *Moses and the Law*, VT, vol. 32, 1982, pp. 87-98.
- Perreau, Pietro: *Leggende sulla verga di Mosé*, Il Vessillo Israelitico, vol. 36, 1888, pp. 366-369, 411-413, + vol. 37, 1889, pp. 4-6.
- Raglan, Lord (= Fitzroy Richard Somerset): *Moses...*, (Raglan:) "The Hero. A Study in Tradition, Myth, and Drama", London 1936.
- Schreiner, Josef: *Moses, der "Mann Gottes"*, Bibel und Leben, 8, Düsseldorf 1967, pp. 94-110.
- Smend, Rudolph: *Moses als geschichtliche Gestalt*, Historische Zeitschrift 260, 1995, pp. 1-19.
- Speyer, Heinrich: *Moses...*, (Speyer:) "Die biblischen Erzählungen im Quran", Darmstadt 1961.
- Susman, Margrete: *Die biblische Mosesgestalt*, (Susman:) "Deutung biblischer Gestalten", Stuttgart 1955, pp. 9-54.
- Widengren, Geo: *What Do We Know About Moses?*, "Proclamation and Presence", Old Testament Essays in Honour of Gwynne Henton Davies, London 1970, pp. 21-47.
- Wiesel, Élie: *Moïse: Portrait d'un chef*, Célébration Biblique: Portraits et Légendes, Paris 1975, pp. 149-177.
- Wilms, Franz-Elmar: *Die Frage nach dem historischen Moses. Der Stand der Mose-Forschung*, Tübingen Theologische Quartalsschrift, 153, 1973, pp. 353-363.
- Zivotofsky, Ari Z.: *The Leadership Qualities of Moses*, Judaism (American Jewish Congress), vol. 43 (3), no. 171, 1994, pp. 258-269.
- c XVII: *MOSES OG FORSKNINGEN* (art.) (se også gruppe 1a,XII og gruppe 4)
- Butler, Trent C.: *The Anti-Moses Tradition*, JSOT, vol. 12, 1979, pp. 9-15.
- Engnell, Ivan, & A. Fridrichsen (ed.): *Mosebökerna*, Svensk Bibliskt Uppslagsverk, vol. 2, Stockholm 1952, pp. 324-342.
- Gordis, R.: *Critical Notes on the Blessing of Moses*, Journal of Theological Studies, vol. 34, 1933, pp. 390-392.

- Hamburger, Käte: *Thomas Manns Mose-Erzählung "Das Gesetz" auf dem Hintergrund der Überlieferung und der religionswissenschaftlichen Forschung*, in Thomas Mann: "Des Gezetzt", Ullstein Buch Nr. 5017, Frankfurt a.M. 1964, pp. 57-207.
- Holladay, W.L.: *The Background of Jeremiah's Self-Understanding: Moses, Samuel, and Psalm*, JBL, vol. 83, 1964, pp. 153-164.
- : *Jeremiah and Moses: Further Observations*, JBL, vol. 85, 1966, pp. 17-27.
- Keller, Carl A.: *Von Stand und Aufgabe der Moseforschung*, Theologische Zeitschrift, 13, 1957, pp. 430-441.
- Munk, Elie (ed.): *The Call of the Torah. An Anthology of Interpretation and Commentary on the Five Books of Moses*, (Munk: "La voix de la Thora", 1969), 1-3, Jerusalem 1980-1992.
- Noth, Martin: *Das zweite Buch Mose, Exodus, übersetzt und erklärt*, ATD 5, (English, "Exodus: A Commentary", Philadelphia 1962), Göttingen 1959.
- : *Das dritte Buch Mose, Leviticus*, ATD, Band 6, Göttingen 1962.
- : *Das vierte Buch Mose, Numeri*, ATD, Band 7, (English, "Numbers: A Commentary", Philadelphia 1968), Göttingen 1966.
- von Rad, Gerhard: *Das erste Buch Mose; Genesis*, ATD, Band 2-4, (1953) (10:) 1976.
- : *Das fünfte Buch Mose, Deuteronomium*, ATD, Band 8, Göttingen 1964.
- : *Beobachtungen an der Moseerzählung Ex 1-14*, Evangelische Theologie, 31, 1971.
- c XVIII: *ANDRE MOSES-STUDIER (art.)*
- Ahlström, G.W.: *Another Moses Tradition*, JNES, vol. 39, 1980, pp. 65-69.
- Coats, George W.: *The Kings Loyal Opposition: Obedience and Revolution in the Moses Tradition*, "Canon and Authority in the Old Testament" (ed. G.W. Coats & B.O. Long), Philadelphia 1977, pp. 91-109.
- Le Déaut, R.: *Miryam, soeur de Moïse, et Marie, mère de Messie*, Biblica, vol. 45, 1964, pp. 198-219.
- Gaster, Moses: *The Sword of Moses*, Reprint of The Royal Asiatic Society's Journal, London 1896.
- Greenberg, Moshe: *Moses' Intercessory Prayer (Exod. 32,11-13; 32,31-32; Deut. 9,26-29)*, Tantar Yearbook 1977/78, pp. 21-35.
- Israel, Abrahams: *The Rod of Moses, and Its Legendary Story*, Jewis Chronicle, London 1887, pp. 28-30.
- May, H.G.: *Moses and the Sinai Inscriptions*, The Biblical Archaeologist, 8, 1945, pp. 93-99.
- Shalit, L.: *How Moses Turned a Staff into a Snake and Back Again*, Biblical Archaeologist Rewiev, 9, 1983, pp. 72-73.
- Stucken, Eduard: *Moses*, "Astralmythen; Religionsgeschichtliche Untersuchungen", Leipzig 1907, pp. 433-441.
- Ubach, B.: *Le tombeau de Marie soeur de Moïse à Cadés*, Revue Biblique, 42, 1933, pp. 562-568.
- Walkenhorst, K.H.: *Warum beeilte sich Moses niederzufallen? - Zur literarischen Einheit von Ex 34,8f.*, Biblische Zeitschrift, Jahrgang 28 NF, Freiburg 1984, pp. 185-213.
- Zuhdi, Omar: (review) *Gary Greenberg: The Moses Mystery*, KMT 8,3 (fall) 1997, pp. 81-83.

d) DOKUMENTARISK FIKTION; SAMT FREUD M.FL. OM MOSES

- d I: *DOKUMENTARISK FIKTION OG ANDEN LITTERATUR OM MOSES*
- Auerbach, Elias: *Moses*, Amsterdam/Heidelberg 1953 (English, "Moses", Detroit 1975).
- Asch, Schalom: *Moshe*, (deutsch, "Moses", Amsterdam/Zürich/Stuttgart 1951) 1951.
- Baron, David, & Lynette Padwa: *Moses in Management: 50 Leadership Lessons from the Greatest Manager of All Time*, PocketBooks USA, 1999.
- Birnbaum, Uriel: *Moses*, München 1928.
- Crocker, Elizabeth: *Baby Moses*, Abingdon Press, 1996.
- Grant, Joan: *So Moses Was Born*, London 1960.
- Fast, Howard: *Moses: The Epic Story of His Rebellion in the Court of Egypt*, Simon & Shuster, USA, 2000.
- Hart, Heinrich: *Mose*, (Hart:) "Gesammelte Werke", Band 2, Berlin 1907.
- Hurston, Zora Neale: *Moses, Man of the Mountain*, New York 1939.
- Jansen, Werner: (Moses in:) *Die Kinder Israel*, Berlin (1927) 1941.

Kugler, Frantz Xavier: *Von Moses bis Paulus*, Münster 1922.
 Lawrence, Joan: *Scapegoat: Interpretation of Moses*, London 1988.
 Lester, Julius, & Paula Wieseman: *Pharaoh's Daughter: The Mother of Moses*, San Diego 2000.
 Mann, Thomas: *Das Gesetz*, Los Angeles 1944 (English, New York 1943), (Mann:) "Gesammelte Werke", 8, 1960.
 Olrik, Ingeborg: *Manden med stentavlerne*, København 1971.
 Rilke, Rainer Maria: *Der Tod Moses*, (Rilke:) "Sämtliche Werke", Band 2, 1956, pp. 102f.
 Roberts, Ursula: *A Story of Moses*, London 1995.
 von Schiller, Friedrich: *Die Sendung Moses*, (1790), "Sämtliche Werke", 4: Historische Schriften, München 1968, pp. 737-757.
 Schönberg, Arnold: Textbuch: *Moses und Aaron*. Oper in drei Akten, Mainz 1957.
 Slosman, Albert: *Moïse l'égyptien*, La trilogie du passé / 1, Paris 1981.
 Steck, O.H.: *Moses und Aaron. Die Oper Arnold Schönbergs und der biblische Stoff*, KT 56, 1981.
 Visotzky, rabbi Burton L.: (Moses in:) *The Road to Redemption: Lessons from Exodus on Leadership and Community*, New York (1998) 1999.

d II: FREUD OG MOSES

Bernstein, Richard: *Freud and the Legacy of Moses*, Cambridge U.P. 1998.
 Blum, E.: *Über Sigmund Freuds: Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, Psyche, 10, 1956-57, pp. 367-390.
 Bori, Pier Cesare: *Il 'Mosè' di Freud: per una prima valutazione storico-critica*, in Bori: "L'estasi del profeta ed altri saggi tra Ebraismo e Cristianismo", Bologna: Il Molino 1989, pp. 179-222.
 Faessler, M.: *Le nom de Moïse et le nom de Dieu. L'interprétation Freudienne et son dépassement théologique possible*, "La figure de Moïse" (ed. R. Martin-Archard), 1978, pp. 143-156.
 Freud, Sigmund: *Drei Abhandlungen: Der Mann Moses und die monotheistischen Religion*, Wien 1934-38, (English, "Moses and Monotheism", London 1939; transl. Katherine Jones, 1987).
 -- : *The Moses of Michelangelo*, Standard Edition, 13, (1914) 1955, pp. 211-238.
 Goldstein, Bluma: *Reinscribing Moses: Heine, Kafka, Freud and Schoenberg in a European Wilderness*, Harvard U.P., Cambridge, Mass., 1992.
 Gubrich-Simitis, Ilse: *Freuds Moses-Studie als Tagtraum: ein Bibliographischer Essay*, Die Sigmund-Freud-Vorlesungen, Band 3, Weinheim, 1991.
 Koehler, Ludwig Hugo: *Freud und Moses...*, Neue Zürcher Zeitung, No. 667, 16. april 1939.
 Levy-Valensi, E. Amado: *Le Moïse de Freud ou la référence occultée*, Monaco 1984.
 Paul, Robert A.: *Moses and Civilization: The Meaning Behind Freud's Myth*, 1996.
 Rice, Emanuel: *Freud and Moses: The Long Journey Home*, New York, U.P., 1990.
 Robert, Marthe: *D'Oedipe à Moïse: Freud et la conscience juive*, (transl. "From Oedipus to Moses", London 1977), Paris 1974.
 Rosenvasser, Abraham: *Egipto e Israel y el monoteismo Hebreo: A proposito del libro Moisés y la religión monoteista de Sigmund Freud*, 2nd ed., Buenos Aires U.P., 1982.
 Schorske, Carl E.: *(Moses in) Freud's Egyptian Dig*, The New York Review of Books, May 27, 1993, pp. 35-40.
 Stemberger, Brigitte: *Der Mann Moses' in Freuds Gesamtwerk*, Kairos, 16, 1974, pp. 161-225.
 Yerushalmi, Yosef Hayim: *Freud's Moses: Judaism Terminable and Interminable*, Yale U.P., New Haven and London, 1991.
 Zelig, Dorothy F.: *Moses: A Psychodynamic Study*, "Psychoanalysis and the Bible: A Study in the Depth of Seven Leaders", New York (1974, 1986), 1988.

e) VEDR. NAVNET 'MOSES'

Albright, William Foxwell: *The Biblical Period*, Oxford 1952, pp. 8ff.
 Cerny, Jaroslav: *Greek Etymology of the Name Moses*, ASAE, tome 41, 1942, pp. 352ff
 Gardiner, Alan H.: *The Egyptian Origin of Some English Personal Names*, JAOS, 56, 1936, pp. 189-197.
 Griffiths, J. Gwyn: *The Egyptian Derivation of the Name Moses*, JNES, 12, 1953, pp. 225-231.
 Hösl, I.: *Zur Orientalischen Namenkunde: Maria - Moses - Aaron: Eine philologische Studie*, Ser-

ta Monacensia: Franz Babinger zum 15. Januar 1951 als Festgruss dargebracht (ed. H.J. Kissling & A. Schmaus), Leiden 1952, pp. 80-83.
Lauth, Franz Joseph: *Moses-Osarsyph*, ZDMG, Band 25, Leipzig 1871, pp. 139-148.

f) RABBINERSKRIFTERNE, VEDR. MOSES' ALDER

Seder Hadorot, ed. Warschaw, S. 77,92.
Mechilta, ed. Weiss.
Megilla.
Gersonides zu Chukkat, ed. Amsterdam, S. 227b.
Ibn Ezra zu Deuteronomium 1,2.
Esther r. 7,11.
Kimchi zu Josua 3,2.

2: Oldtidsforfattere om Moses

a) INDEHOLDT I OLDTIDSVÆRKER

Cicero: *De Divinatione*, Loeb Classical Library, London 1923.
Diodorus, I & XXXIV & XXXX, Loeb Classical Library, London 1923-1957.
Eusebius (& Pamphilus): *Evangelica Praeparatio*, tome 1-4, Oxonii (Oxford) 1903.
Justin: *Epitome XXXVI*.
Josephus, Flavius: *Antiquitates Judaicae* - se: Josephus under gruppe 1c,XIII.
-- : *Contra Apionem*, Loeb Classical Library, London 1926.
Origenes: *Contra Celsum*.
Philo Judæus: *De Vita Mosis*, se: Philo under gruppe 1a,XIII.
-- : *Hypothetica*, Loeb Classical Library, 9, London 1951.
Pseudo-Philo: *Liber Antiquitatum Biblicarum*.
Pollio, Trebellius: *Divus Claudius*, (u. forf.:) "Scriptores Historiae Augustae", vol. 3, Loeb Classical Library, 263, London 1968, pp. 152-191.
Manetho: *Aegyptiaca*, Loeb Classical Library, 350, London (1940) 1956.
Tacitus: *Historia* V,3, Loeb Classical Library, (vol. 2), London 1931.

b) AFHANDLINGER OG KOMMENTARER TIL OLDTIDSKILDER

Haacker, Klaus: *Nachbibl. Traditionen v. Tod des Moses*, Josephus-studien - se: gruppe 1c.
Rappaport, Solomo: *Agada und Exegese bei Flavius Josephus*, Frankfurt a.M. 1930.
Wacholder, Ben Simon: *Eupolemos. A Study of Judeo-Greek Literature*, Hebrew Union College/Jewish Institute of Religion, Cincinnati, New York, L.A., Jerusalem 1974.

c) OLDTIDSFORFATTERE OM MOSES, BL.A. CITERET FRA ANDRE OLDTIDSFORFATTERE

Alexander Polyhistor.
Apion (jf. gruppe 2a: Josephus "Contra Apionem").
Apollonios Molon (jf. i gruppe 2a: Josephus "Contra Apionem" & Eusebius "Evangelica Praeparatio").
Artapanos (jf. gruppe 2a: Eusebius "Evangelica Praeparatio").
Cedrinus: *Synopsis Historion* (1057 e.Kr.).
Celsus (jf. gruppe 2a: Origenes "Contra Celsum").
Chaeremon.
Ezechielis Judaei: *Exagoga* (jf. gruppe 2a Eusebius: "Evangelica Praeparatio").
Eupolemos (jf. gruppe 2a: Eusebius "Evangelica Praeparatio").
Demetrius af Phaleron.
Galenos.
Lysimachos (jf. gruppe 2a: Josephus "Contra Apionem").

Hekataios af Abdera (jf. i gruppe 2a: bl.a. "Diodorus" I,29 & 54).
 Julian.
 Justus af Tiberias.
 Leon af Pella.
 Nicarchus (jf. Ptolemaios Chennos af Alexandria, samt Helladius).
 Popeius Trogus.
 Porphyros.
 Posidonius af Apamea (jf. i gruppe 2a: "Diodorus" bl.a. I, 94 & Strabo XVI, 35.).
 Pseudo-Longinus: (*Sublim.* IX, 9).

d) ANDRE OLDTIDSKILDER OM MOSES

Qabbalah (Kabbalah) (jf. bl.a. G. Scholem: *Ursprung und Anfänge der Kabbala*, 1962).
al-Quran (Moses især i: 2,48-130, 7,101-160, 10,76-88, 20,8-93, 26,9-65, 28,2-76 & 40,24-56):
 "The Coran, Interpreted", transl. Arthur J. Arberry, New York 1955.
 at-Tabarī, Abu Jafar Mohammad Ibn Djarir: *Ta'arikh*, (*Tekmilet ta'arikh at-Tabari*)
 -- : *Tafsīr*, (*Tafsir al-Qoran*) - (jf. i grupperne 1b & 4: Hirschberg, & i 1c: Speyer).

3: Tekstversioner af Bibelen

Bibelen, 1895/1907, 1931/1948 (GT/NT), Det danske Bibelselskab, København 1907, 1948.
Bibelen, rev. ed. 1992 (GT + NT), Det danske Bibelselskab, København 1992.
De Fem Mosebøger (ny oversættelse fra hebraisk af Bent Melchior), bind 1-5, København 1977-87.
The Interliner Bible. Hebrew-Greek-English, (ed. & transl. Jay P. Green, Sr.), with Strong's Word Numbers, Peabody (Massachusetts) 1985.
King James' Bible, rev. Oxford 1936.
The Koren Edition of the Masoretic Text: Torah, Neverim, Ketuvim, (ed. Goldsmith), Jerusalem 1983.
Septuaginta, The Old Testament in Greek According to The Septuagint, (ed. Henry Barclay Swete), Cambridge U.P. 1901.
Biblia Hebraica Stuttgartensia, Stuttgart 1976-77.
Mosebøgerne 1-5 med tilhørende Haftaroth, (oversat fra hebraisk af Abraham Alexander Wolff), Kjøbenhavn 1894.
The Soncino Chumash. The Five Books of Moses With Haptharoth, (ed. A. Cohen), Hindhead, Surrey, 1947.

4: Bibelforskning, eksegese m.v. (se også grupperne: 8, 9c og 9d)

I: VEDR. EGYPTEN

Craigie, P.C.: *An Egyptian Expression in the Song of the Sea (Exodus XV 4)*, VT, 20, 1970, pp. 83-86.
 Hermann, Siegfried: *Israels Aufenthalt in Ägypten*, Stuttgart 1970.
 Hoffmeier, James K.: *Israel in Egypt: The Evidence for the Autenticity of the Exodus Tradition*, Oxford U.P. 1997
 Kitchen, Kenneth Anderson: *Ancient Orient and the Old Testament*, London 1966.
 -- : *Historical Method and Early Hebrew Tradition*, Tyndale Bulletin, 17, 1966, pp. 63-97.
 -- : (Review:) *J. Vergote: 'Joseph en Égypte'*, JEA, vol. 47, 1961, pp. 158-164.
 Spiegelberg, W.: *Ägyptologische Randglossen zum Alten Testament*, Strassburg 1904.
 Yahuda, A.S.: *The Accuracy of the Bible*, London 1934.
 -- : *Die Sprache des Pentateuchs in ihre Beziehungen zum Aegyptischen*, (English, "The Language of the Pentateuch in its Relation to Egyptian", vol. 1, Oxford 1933), Berlin 1929.

II: VEDR. EXODUS (se også grupperne: 1a,II, 1c,II, 9c og 12,III)

- Beer, Georg: *Exodus*, Handbuch zum Alten Testament, 1. Reihe, 3. Band, Tübingen 1939.
- Childs, Brevard S.: *The Book of Exodus*, Philadelphia 1964.
- : *Exodus. A Commentary*, London 1974, pp. 95-101.
- : *A Traditio-Historical Study of the Reed Sea Tradition*, VT, vol. 20, 1970, pp. 406-418.
- Grønbaek, Jakob: *Juda und Amalek. Überlieferungsgeschichtliche Erwägungen zu Exodus 17*, VT, vol. 18, 1964, pp. 26-45.
- Hulse, E.V.: *The Nature of Biblical 'Leprosy' and the Use of Alternative Medical Terms in Modern Translations of the Bible*, Palestine Exploration Quarterly, 107th Year, 1975, pp. 87-105.
- Japhet, Sara: *Conquest and Settlement in Chronicles*, JBL, vol. 98, 1979, pp. 205-218.
- Loewenstamm, S.E.: *The Tradition of the Exodus in its Development*, Jerusalem 1965.
- Nicholson, E.W.: *Exodus and Sinai in History and Tradition*, Oxford 1973.
- Oven, E.D.: *How Not to Create a History of the Exodus: A Critique of Professor Goedicke's Theories*, B.A.R., Nov.-Dec. 1981.
- Rowley, Harold Henry: *From Joseph to Joshua*, The Schweich Lectures of The British Academy 1948, London 1950.
- Sarna, Nahum M.: *Exploring Exodus*, New York 1980.
- Shanks, H.: *The Exodus and Crossing the Red Sea, According to Hans Goedicke*, B.A.R., Sept.-Oct. 1981.
- Wood, Bryan G.: *Did the Israelites Conquer Jericho: A New Look at the Archaeological Evidence*, Biblical Archaeology Review, 16, no. 2, 1990, pp. 44-59.
- Yadin, Yigael: *Is the Biblical Account of the Israelite Conquest of Canaan Historically Reliable?*, B.A.R., March-April 1982.

III: BIBELN OG HISTORIEN

- Albright, William Foxwell: *From Stone Age to Christianity*, Baltimore 1940.
- Bartlett, John: *The Bible: Faith and Evidence. A Critical Enquiry into the Nature of History*, British Museum, London, ed. 1994.
- Bilde, Per: *Josefus som historieskriver*, Bibel og Historie 1, København 1983.
- Graham, L.M.: *Deceptions and Myths of the Bible*, 1997.
- Johnson, Paul: *The History of the Jews. The Jewish Legacy*, London, 1987.
- Hirschberg, J.W.: *Jüdische und christliche Lehren im vor- und frühislamischen Arabien. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Islam*, Mémoires de la Commission Orientaliste, No. 32, Kraków 1939.
- Keller, Werner: *The Bible as History*, 2nd rev. ed., New York 1981.
- Kugel, James L.: *The Bible as It Was*, Harvard U.P., Cambridge, Mass., 1997.
- Porter, J.R.: *Pre-Islamic Arabic Historical Traditions and the Early Historical Narratives and the Old Testament*, JBL, vol. 87, 1968, pp. 17-26.
- Schaeder, Hans H.: *Esra der Schreiber*, Beiträge zur historische Theologie 4-6, 1929-1930.
- Skorechi, Karl, & Sara Selig & Shraga Blazer: *Y-Chromosomes of Jewish Priests*, Nature, No. 6611, vol. 385, January 2, 1997, p. 32.
- de Vaux, Roland: *The Early History of Israel*, (transl. by David Smith) Philadelphia 1978.
- Widengren, Geo: *Oral Tradition and Written Literature among the Hebrews in the Light of Arabic Evidence with Special Regard to Prose Narrative*, Acta Orientalia, 23, 1959, pp. 201-262.
- Windschuttle, Keith: *The Killing of History: How Literary Critics and Social Theorists are Murdering Our Past*, 1998.
- Whitelam, Keith W.: *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, London 1997.
- Yeivin, Shemuel: *The Age of the Patriarchs*, Revista degli Studi Orientali, vol. 38, Roma 1963, pp. 277-302.

IV: BIBELSTUDIER OG TEKST-HYPOTESER (se også grupperne: 9c og 9d)

- Bentzen, Aage: *Introduction to The Old Testament*, vols. 1-2, 5th ed., Copenhagen 1959.
- Bright, John: *A History of Israel*, 3rd ed., Philadelphia 1981.
- Brettler, Marc Zvi: *Creating of History in Ancient Israel*, London 1998.

- Cullen, J.: *The Book of the Covenant in Moab: A Critical Inquiry into the Original Form of Deuteronomy*, Glasgow 1903.
- Dillmann, August: *Numeri, Deuteronomium und Josua; Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Alten Testament*, Leipzig 1886.
- Friedman, Richard E.: *Who Wrote the Bible?*, 1997.
- de Geus, C.H.J.: *The Tribes of Israel: An Investigation into Some of the Presuppositions of Martin Noth's Amphictony Hypothesis*, Studia Semitica Neerlandica, vol. 18, 1976.
- Gordon, Cyrus H.: *Homer and the Bible*, Hebrew Union College Journal, 26, 1955, pp. 43-108.
- : *Higher Critics and Forbidden Fruit*, Christianity Today, 4, 1959-60, pp. 131ff.
- : & Gary A. Rendsburg: *The Bible and the Ancient Near East*, 4th ed., New York 1997.
- Goshen-Gottstein, M.H.: *The History of the Bible-Text and Comparative Semitics. - A Methodological Problem*, VT, vol. 7, 1957, pp. 195-201.
- Gottheil, Richard J.H.: *Some Early Jewish Bible Criticism*, JBL, 23, 1904, pp. 1-12.
- Hyatt, James Philip: *Were There an Ancient Historical Credo in Israel and an Independent Sinai Tradition?*, Translating and Understanding the Old Testament, Essays in Honor of H.G. May, Nashville 1970, pp. 152-170.
- Kittel, Rudolf: *Geschichte des Volkes Israel*, Handbücher der alten Geschichte, Serie 1, Abteilung 3, (5.-6. rev. ed.), Band 1-3, 1/2, Gotha 1923-1929.
- Kramer, Samuel Noah: *Sumerian Literature and the Bible*, JBL, vol. 67, 1948, pp. 185-204.
- Lemche, Niels Peter: *Det gamle Israel*, København 1989 ("Ancient Israel", Leiden 1988).
- : *The Israelites in History and Tradition*, Westminster/Louisville 1988.
- Mohwinckel, Sigurd: *Tetrateuch-Pentateuch-Hexateuch*, Berlin 1964.
- Möhlenbrinck, Kurt: *Die Levitischen Überlieferung des Alten Testaments*, ZAW, (Band 52) NF Band 11, Berlin 1934.
- Nielsen, Eduard: *Oral Tradition*, London 1954.
- Noth, Martin: *Das System der zwölf Stämme Israels*, Stuttgart 1930.
- : *Überlieferungsgeschichte des Pentateuchs*, (Stuttgart 1948) Darmstadt 1966.
- Pedersen, Johannes: *Israel*, vols. 1-4, (København 1934) 2. ed., London 1940.
- Polzin, Robert M.: *Biblical Structuralism: Method and Subjectivity in the Study of Ancient Texts*, Semeia Supplements, Philadelphia/Missoula 1977.
- von Rad, Gerhard: *The Problem of the Hexateuch and Other Essays*, (transl. E.W. Trueman Dicken), New York 1966.
- Reicke, Bo: *Analogier mellan Josef-berättelsen i Genesis och Ras Shamra texterna*, SEÅ (Svensk Exegetisk Årsbok), band X, 1945, pp. 11ff.
- Rendtorff, Rolf: *Das Alte Testament. Eine Einführung*, Neukirchen-Vluyn 1983.
- Rudolph, Wilhelm: *Der 'Elohist' von Exodus bis Josua*, Berlin 1938.
- Rylaarsdam, J. Coert, & Linwood Fredericksen & Robert F. Faherty & Nahum M. Sarna & H. Grady Davis & Krister Stendahl & Emilie T. Sander & Robert M. Grant: *Biblical Literature and Its Critical Interpretation*, The New Encyclopædia Britannica, 'Macropædia', vol. 14, Chicago 1987, pp. 754-858.
- Thompson, Thomas L.: *The Early History of the Israelite People*, Leiden 1992.
- : *The Mythic Past: Biblical Archaeology and the Myth of Israel*, London 1999.
- Tur-Sinai, N.H. (H. Torczyner): *The Book of Job. A New Commentary*, Jerusalem 1957.
- Wellhausen, Julius: *Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments*, 3. Auflage, Berlin (1890) 1899.
- Wicke, Donald W.: *The Literary Structure of Exodus 1:2-2:10*, JSOT, vol. 24, 1982, pp. 99-107.
- Woods, F.H.: *Hexateuch*, A Dictionary of the Bible, vol. 2 (ed. J. Hastings & J. Selbie & A.B. Davidson & S.R. Driver & H.B. Swete), London 1899, pp. 363-376.
- Östborn, Gunnar: *Tora in The Old Testament. A Semantic Study*, Inaugural dissertation, Lunds Universitet, Lund 1945.
- V: *VEDR. BIBELENS HEBRAISK OG GRÆSK*
- Chaim, Rabin: *A Short History of the Hebrew Language*, Jerusalem 1979.
- Gesenius, Wilhelm: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, (bearb. von Frants Buhl), 17. Auflage, (Leipzig 1915) Unverän. Neudr., Berlin 1962.

- Knauf, Axel: *War "Biblisch-Hebräisch" eine Sprache?*, Zeitschr. f. Althebraistik, Band 3, 1990, pp. 11-23.
- Koehler, Ludwig Hugo, & Walter Baumgartner (ed.): *Hebräisches und Aramäisches Lexicon zum Alten Testament*, Leiden 1967-1983.
- Liddell, H.G., & R. Scott: *A Greek-English Lexicon*, Rev. ed. with a supplement, Oxford 1968.
- Meek, Theophile J.: *Translating the Hebrew Bible*, JBL, vol. 79, 1960, pp. 329-335.
- Ullendorff, Edward.: *Is Biblical Hebrew a Language?*, Studies in Semitic Language and Civilizations, Wiesbaden, 1971.
- Zerwick, M.: *Biblical Greek*, (English ed., transl. & adapt.: Joseph Smith), Roma 1963.

IV: ANDET VEDR. BIBELTEKST OG TOLKNING

- Bowman, Raymond A.: *Old Testament Between the Great Wars. The Study of the Bible Today and Tomorrow*, Chicago U.P., 1947, pp. 3-31.
- Rips, Eliyahu, & Doron Witztum & Yoav Rosenberg: *Equidistant Letter Sequences in the Book of Genesis*, Statistical Science, vol. 9, no. 3, 1994, pp. 429-438.
- de Vaux, R.: *Ancient Israel, Its Life and Institutions*, (transl.), London, New York 1961.
- Yaure, L.: *Elymas; Nehelamite; Petheor*, JBL, vol. 79, 1960, pp. 297-314.

5: Rabbinerskrifterne

TALMUD, MIDRASH, AGGADAH M.V.

- Abraham, Isaac: *Ma'ajnej haj-jeshu'ah*, (1497), Amsterdam 1647, Stettin 1760.
- Baring-Gould, S.: *Legends of Old Testament Characters...* - se: Baring-Gould i gruppe 1c,XIII.
- Bin-Gorion, Micha Josef (ed.): *Sinai und Garizim; Über den Ursprung der israelitischen Religion*, Berlin 1926.
- Childs, Brevard S.: *Midrash and the Old Testament*, Understanding the Sacred Text: Essays in honor of Morton S. Enslin on the Hebrew Bible and Christian Beginnings (ed. John Reumann), Valley Forge, Pa., 1972, pp. 45-59.
- Cohen, A. (transl.): *Sotah*, London 1936.
- Einstein, J.D. (ed.): *Ozar Midrashim. A Library of 200 Minor Midrashim*, New York 1915.
- Finkelstein, Louis: *The Oldest Midrash: Pre-Rabbinic Ideals and Teachings in the Passover*, HTR, vol. 312, 1938, pp. 291-317.
- Freedman, H., & Maurice Simon (transl.): *Midrasch Rabbah*, London 1939.
- Ginzberg, Louis: *The Legends of the Jews* - se: Ginzberg under gruppe 1c,XIII.
- Goldschmidt, L. (transl.): *Der Babylonische Talmud: Hulin, Bekhoroth, Arachin*, Berlin 1936.
- Gorion, Micha Josef Bin: cf. Bin-Gorion ovenfor.
- Hacohen, Rabbi M.: *Haggada*, New York 1987.
- Hertz, J.H. (transl.): *The Pentateuch and Haftorahs*, London 1935.
- Mond, Rabbi Zvi: *Exodus. A Commentary*, vols. 1-2, Toronto 1982-87.
- Scholem, G.: *Ursprung und Anfänge der Kabbala*, 1962.
- Sefer ha-Yashar* (jf. bl.a. I. Tishby: *Mishnat ha-Zohar*, 2, 1961, pp. 657ff - og desuden G. Vajda: *L'Amour de Dieu dans la Théologie Juive du Moyen Age*, 1957, p. 181n).
- Simon, Maurice, & Israel Slothi (transl.): *Baba Bathra*, London 1938.
- Wünsche, August: *Der Midrash Shemot Rabba...*, se: Wünsche, gruppe 1aX.
- Vermès, Géza: *Scripture and Tradition in Judaism*, Haggadic Studies, Studia Post Biblica, vol. 4, Leiden 1961.

6: Samaritaner-tekster

- von Gall, A.: *Der hebräische Pentateuch der Samaritaner*, 1-4, Giessen 1914-18.
- Goldberg, L.: *Das samaritanische Pentateuch Targum*, Stuttgart 1935.

- Macdonald, J.: *Theology of the Samaritans*, London 1964.
 -- : *The Samaritan Chronicle no. 2 (Sefer ha-Yamin) - From Joshua to Nebuchadnezzar*, ZAW, Band 107, Beiheft, 1969.
 Montgomery, J.A.: *The Samaritans*, The Bohlen Lectures for 1906, Philadelphia 1907, repr. 1968.

7: Kenitter, 'qainitter', midianitter og Sinaifolk

- Albright, William Foxwell: *Jethro, Hobab, and Reuel in Early Hebrew Tradition*, Catholic Biblical Quarterly, vol. 25, 1963, pp. 1-11.
 Bayerlin, Walter: *Herkunft und Geschichte der ältesten Sinaitischen Traditionen*, Tübingen 1961.
 Beltz, Walther: *Die Kaleb-Traditionen oder Ein Beitrag zur theoretischen Diskussion in der Religionswissenschaft*, Inaugural-Dissertation, Berlin 1966.
 Eisler, Robert: *Das Qainszeichen der Qeniter*, Le Monde Oriental, 23, Leipzig 1929.
 Gabriel, Johannes: *Die Kainsgenealogie*, Biblica, vol. 40, Roma 1959, pp. 409-427.
 Klemm, Peter: *Kain und die Kainiten*, Zeitschrift für Theologie und Kirche, 78. Jahrgang, Tübingen 1981, pp. 391-408.
 Mazar, B.: *The Sanctuary of Arad of the Family of Hobab the Kenite*, JNES, vol. 24, 1965, pp. 297ff.
 Schmökel, Hartmut: *Jahwe und die Keniten*, JBL, vol. 52, 1953, pp. 212-229.
 de Vaux, R.: *Sur l'origine kénite ou madianite du Yahvisme*, Eretz-Israel, vol. 9, Jerusalem 1969, pp. 28-32.

8: Kongemytologi, religion og antropologi (jf.: 4, 9 og 11 (stjernemytologi)).

I: EGYPTISK KULT OG MYTOLOGI

- Albright, William Foxwell: *Historical and Mythical Elements in the Story of Joseph*, JBL, vol. 37, 1979, pp. 35-38.
 Allen, James P.: *The Celestial Realm*, "Ancient Egypt" (ed. David P. Silverman), New York 1997, pp. 114-131.
 Altenmüller, Hartwig: *Zur Lesung und Deutung des Dramatischen Ramessespapyrus*, Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap (Gezelschap) 'Ex Oriente Lux', 19, Leiden 1965-66, pp. 421-442.
 -- : *Dramatische Ramesseumpapyrus*, LA, vol. 1, 1975, col. 1132-1140.
 Assmann, Jan: *Egyptian Solar Religion in the New Kingdom: Re and Amun: the Crisis of Polytheism in New Kingdom Egypt*, Studies in Egyptology, London 1995.
 -- : *Ma'at: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*, (repr.:) 1995.
 Barta, Winfried: *Der Dramatische Ramesseumpapyrus als Festrolle beim Hebsed-ritual*, Studien zur Altägyptischen Kultur, Band 4, 1976, pp. 31-43.
 von Bissing, Fr.W.: *Osiris im Boot*, ZÄS, Band 67, 1931, pp. 15-19.
 Bonnet, Hans: *Die Bedeutung des Räucherungen im ägyptischen Kult*, ZÄS, 67, 1931, pp. 20-28.
 Brunner, Hellmut: *Die Geburt des Gotteskönigs*, Ägyptologische Abhandlungen, Band 10, Wiesbaden 1964.
 Brunner-Traut, Emma: *Die Wochenlaube*, Mitteilungen des Institut für Orientforschung, 3, Berlin 1955.
 Budge, E.A. Wallis: *Egyptian Ideas of the Afterlife (/the Future Life)*, repr. New York 1995.
 -- : *From Fetish to God in Ancient Egypt*, Oxford 1934.
 -- : *Legends of the Egyptian Gods: Hieroglyphic Texts and Translations*, repr. New York 1994.
 Campbell, Colin: *The Miraculous Birth of King Amon-Hotep III and other Egyptian Studies*, Edinburgh 1912.
 Černý, Jaroslav: *Ancient Egyptian Religion*, London 1962.
 -- : *Egyptian Oracles* - se nedenfor: Richard A. Parker: "A Saite Oracle Papyrus...".
 David, Rosalie: *Cult of the Sun: Myth and Magic in Ancient Egypt*, London 1980.
 Demaré, R.J. (ed.): *Gleanings From Deir el-Medina*, Egyptologisch Uitgaven, 1, 1981.

- DuQuesne, Terence: *Anubis Master of Secrets (hry-sst3) and the Egyptian Conception of Mysteries*, Discussions in Egyptology, 36, 1996, pp. 25-38.
- Erman, Adolf: *Die Religion der Ägypter, ihr Werden und Vergehen in vier Jahrtausenden*, Berlin und Leipzig 1934.
- Eschweiler, Peter: *Bildzauber im alten Ägypten: Die Verwendung von Bildern und Gegenständen in magischen Handlungen nach den Texten des Mittleren und Neuen Reiches*, Orbis Biblicus et Orientalis, 137, Freiburg 1994.
- Fairman, H.W.: *The Kingship Rituals of Egypt* - se nedenfor: Hooke's "Myth, Ritual and...".
- Faulkner, Raymond O.: *The Ancient Egyptian Book of the Dead*, New York 1972.
- : *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, I-II, Oxford 1969.
- : *The King and the Star-Religion in the Pyramid Texts*, JNES vol. 25, 1966, pp. 153-161.
- Festugière, A.-J.: *Corpus Hermeticum*, I-IV, Paris (1945-)1950-1954.
- Fowden, G.: *The Egyptian Hermes*, Cambridge 1986.
- Frankfort, Henri: *Kingship and the Gods*, Chicago 1948.
- Gardiner, Alan H.: *The Baptism of Pharaoh*, JEA, vol. 36, 1950, pp. 3-12.
- : *The Coronation of King Haremhab*, JEA, vol. 39, 1953.
- : *The Dakhleh Stelae*, JEA, vol. 19, 1935.
- : *The House of Life*, JEA, vol. 24, 1938.
- : *Professional Magicians in Ancient Egypt*, PSBA, vol. 39, London 1917.
- : (review) *James Frazer: The Golden Bough*, JEA, vol. 2, 1915, pp. 121-126.
- Grall, E.: *Isis*, PW, Band IX,2, Stuttgart 1916, col. 2084-2133.
- Griffiths, J. Gwyn: *The Conflict of Horus and Seth*, Liverpool 1960.
- Holzhausen, Jens: *Der "Mythos vom Menschen" im hellenistischen Ägypten*, Theophaneia, 33, 1994.
- Hooke, S.H. (ed.), & H.W. Fairman & H.H. Rowley & Geo Widengren et al.: *Myth, Ritual and Kingship. Essays on the Theory and Practice of Kingship in the Ancient Near East and in Israel*, Oxford 1958.
- Hornung, Erik: *Echnaton: Die Religion des Lichtes*, Zürich 1995.
- : *Das Totenbuch der Ägypter*, Zürich und München 1979.
- : *Der ägyptische Mythos von der Himmelskuh*, Freiburg 1982.
- Iversen, Erik: *The Cosmogony of the Shabaka Text*, Studies in Egyptology; Presented to Miriam Lichtheim, vol. I, Jerusalem 1990, pp. 485-493.
- : *Egyptian and Hermetic Doctrine*, Opuscula Graecolatina Vol 27, Copenhagen 1984.
- : *The Reform of Akhenaten*, Göttinger Miszellen, 155, Göttingen 1996.
- Jacobsohn, H.: *Die dogmatische Stellung des Königs in der Theologie der alten Ägypten*, Ägyptologische Forschung, Heft 8, 1939, pp. 29ff.
- Junker, H.: *Die Götterlehre von Memphis*, Abhandlung der Preussischen Akademie, Philologisch-historische Klasse, Num. 23, Berlin 1940.
- Kerstin, Holger: *Jesus lebte in Indien*, Knaur 1984.
- L'Orange, H.P.: *Studies on the Iconography by Cosmic Kingship in the Ancient World*, Oslo 1953.
- Lucas, A.: *Notes on Myrrh and Stacte*, JEA, vol. 23, 1937, pp. 27-33.
- Luckert, K.W.: *Egyptian Light and Hebrew Fire*, New York 1991.
- Lamy, Lucy: *Egyptian Mysteries*, London 1981.
- Martin, Geoffrey Thorndyke: *The Royal Tomb at El-'Amarna*, II, Archaeological Survey of Egypt, 39th Memoir, London 1989, pp. 45-48.
- Mazar, Amihai: *Bronze Bull Found in Israelite 'High Place'*, Biblical Archaeology Review, vol. 9, No. 5, 1983 pp. 34-40.
- Meyerowitz, Eva L.R.: *The Divine Kingship in Ghana and Ancient Egypt*, London 1960.
- Morentz, Siegfried: *Die Zauberflöte. Eine Studie zum Lebenszusammenhang Ägypten - Antike - Abenland*, Münster/Köln 1952.
- Murray, Margaret A.: *Ancient Egyptian Legends*, London 1913.
- : *The Cult of the Drowned in Egypt*, ZÄS, Band 51, 1914, pp. 127-135.
- : *The Divine King in England. A Study in Anthropology*, London 1954.
- : *Evidence for the Custom of Killing the King in Ancient Egypt*, Man, vol. 14, 1914.
- : *The God of the Witches*, London 1933.
- : *Nawruz, or the Coptic New Year*, Ancient Egypt, vol. F, 1920-1921, pp. 79-81.
- von Oefele, Felix: *Astrologisches in der altägyptischen Medizin*, ZÄS 42. Band, 1905, pp. 117-125.

- Oswalt, J.N.: *The Golden Calves and the Egyptian of Deity*, EvQ 44, 1972, pp. 13-20.
- Parker, Richard A.: *A Saite Oracle Papyrus From Thebes in the Brooklyn Museum*, Brown Egyptological Studies IV, Providence (Rhode Island) 1962.
- Pettazzoni, Raffaele: *Sarapis and his "Kerberos"*, Essays on the History of Religions, Leiden 1954, pp. 164-170.
- Pinch, Geraldine: *Magic in Ancient Egypt*, British Museum Press, London 1994.
- Plutarch: *De Iside et Oriside*, in Plutarch: "Moralia", 5", Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. 1962.
- Pritchard, James B.: *Ancient Near Eastern Texts in Relation to the Old Testament*, 3rd ed., Princeton U.P., 1969 (& 1978), p. 378f.
- Ranke, Hermann: *Ägypter als 'Götterkinder'*, Corolla, Ludwig Curtius zum sechzigsten Geburtstag dargebracht, Stuttgart 1957, pp. 180-182.
- Raven, M.J.: *Wax in Egyptian Magic and Symbolism*, Oudheidkundige Mededelingen het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, 64, Leiden 1983.
- Reeder, Greg: *Running the Heb Sed*, KMT 4,4 (winter) 1993/1994, pp. 60-71.
- : (review) R.A. Schwaller de Lubicz: *The Temple of Man*, KMT 10,2 (summer) 1999, p. 87.
- Ritner, Robert Kriech: *The Cult of the Dead*, "Ancient Egypt" (ed. David P. Silverman), New York 1997, pp. 132-147.
- : *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, Chicago U.P. 1993.
- Roeder, Günter: *Kulte, Orakel und Naturverehrung im alten Ägypten*, Stuttgart 1960.
- Sander-Hansen, C.E.: *Das Gottesweib des Amun*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske Skrifter, Bind 1, Nr. 1, København 1940.
- Schwaller de Lubicz, René Adolphe: *The Temple in Man*, I-II, (transl. Deborah & Robert Lawlor), New York (1977) 1998.
- Schweizer, Andreas: *Seelenführer durch den verborgenen Raum: Das ägyptische Unterweltbuch Amduat*, 1994.
- Sellers, Jane B.: *The Death of the Gods in Ancient Egypt*, London 1992.
- Sethe, Kurt: *Dramatische Texte zur altägyptischen Mysterienspielen / Der dramatische Ramesseumpapyrus: ein Spiel zur Thronbesteigung des Königs*, Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Aegyptens, Band 10, Leipzig 1928.
- Silverman, David P.: *The Lord of the Two Land*, "Ancient Egypt" (ed. David P. Silverman), New York 1997, pp. 106-113.
- Spiegelberg, Wilhelm: *Der ägyptische Mythos vom Sonnenauge: Nach dem Leidener demotische Papyrus I, 384*, (1917) repr.: 1994.
- Staelin, Elisabeth: *Zum Motiv der Pyramiden als Prüfungs- und Einweihungsstätten*, Studies in Egyptology; Presented to Miriam Lichtheim, vol. II, Jerusalem 1990, pp. 889-932.
- Steindorff, George: *Die blaue Königskrone*, ZÄS, Band 53, 1919, pp. 65.
- Teeter, Emily: *The Life of Ritual*, "Ancient Egypt" (ed. David P. Silverman), New York 1997, pp. 148-165.
- Troy, Lana: *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth and History*, Uppsala 1986.
- Vernur, Pascla: *Omnia calendérique et comptabilités d'offrandes sur une tablette hiératique de la XVIIIe dynastie*, Revue d'Égyptologie, 33, 1981, pp. 89-124.
- van Voss, Matthieu Herma: *Horus-Kinder*, LA, vol. 3, 1986, col. 52-53.
- Wainwright, G.A.: *The Sky Religion in Egypt*, Cambridge 1938.
- Wente, Edward F.: *Mysticism in Pharaonic Egypt?*, JNES, vol. 41, 1982, pp. 163-176.
- West, John Anthony: *Serpent in the Sky: The High Wisdom of Ancient Egypt*, New York 1978.
- Westendorf, Wolfhart: *Horus-Auge*, LA, vol. 3, 1980, col. 48-51.
- Wilkinson, Richard H.: *Symbol and Magic in Egyptian Art*, London 1994.

II: ISRAELITISK OG PALÆSTINSK KULT OG MYTOLOGI

- Aberbach, M., & L. Smolar: *Aaron, Jeroboam, and the Golden Calves*, JBL, 86, 1967, pp. 129-140.
- Albright, William Foxwell: *The Oracles of Balaam*, JBL, vol. 63, 1944, pp. 207-233.
- Coats, G.W.: *The Golden Calf in Ps. 22: A Hermeneutic of Change*, Horizons in Biblical Theology, 9, I, 1987.
- Day, John: *Molech: A God of Human Sacrifice in the Old Testament*, University of Cambridge Oriental Publications, Number 4, Cambridge, England 1989.

- Driver, G.R.: *Canaanite Myths and Legends*, Old Testament Studies, 3, Edinburgh 1956.
- Dus, J.: *Die Stierbilder von Bethel und Dan...* - se: J. Dus i gruppe 1c, IV.
- Eissfeldt, Otto: *Jahwe als König*, ZAW, Band 46, Neue Folge 5, Giessen 1928, pp. 81-105.
- Frazer, James G.: *Folk-lore in The Old Testament. Studies in Comparative Religion, Legend and Law*, vols. 1-3, London 1919.
- Gressmann, Hugo: *Die Lade Jahves und das Allerheiligste des Salomonischen Tempels*, Berlin/Stuttgart/Leipzig 1920.
- Hahn, Joachim: *Das 'Goldene Kalb'*, Frankfurt a.M., 1981, (især analyse pp. 142-143 & 266).
- Hayes, John H.: *The Usage of Oracles Against Foreign Nations in Ancient Israel*, JBL, vol. 87, 1968, pp. 81-92.
- Heider, George C.: *The Cult of Molek: A Reassessment*, JSOT Supplement Series, 43, Sheffield 1986.
- Joines, Karen R.: *The Bronze Serpent in the Israelitic Cult*, JBL, 87, Sept. 1968, pp. 245-256.
- Kaufmann, Yehezkel: *The Religion of Israel From Its Beginnings to the Babylonian Exile*, (transl. Moshe Greenberg), (1937) London 1961.
- Key, A.F.: *Traces of the Worship of the Moon God Sin Among the Early Israelites*, JBL, 84, 1965, pp. 20-26.
- Kraus, H.J.: *Worship in Israel. A Cultic History of the Old Testament*, Richmond 1965.
- Lipinski, E.: *'Urim and Tummim*, VT, vol. 20, 1970, pp. 495-496.
- Mazar, Amihai: *Bronze Bull Found in Israelite 'High Place'*, Biblical Archaeology Review, vol. 9, No. 5, 1983 pp. 34-40.
- McKay, J.W.: *Helel and the Dawn-Goddess*, VT, Vol 20, 1970, pp. 451-464.
- Müller, Hans Peter: *Der Begriff "Rätsel" im Alten Testament*, VT, vol. 20, 1970, pp. 465-489.
- Norden, Eduard: *Die Geburt des Kindes. Geschichte einer religiösen Idee*, Leipzig 1924.
- Ogden, Graham, S.: *Prophetic Oracles Against Foreign Nations - and Psalms of Communal Lament*, JSOT, vol. 24, 1982, pp. 89-97.
- Pfeiffer, R.H.: *Images of Jahwe*, JBL, 45, 1925, pp. 211-222.
- Sasson, J.M.: *Bovine Symbolism in the Exodus Narrative*, VT, vol. 18, 1968, pp. 380-387.
- : *The Worship of the Golden Calf*, Orient and Occident, Essays presented to Cyrus H. Gordon, AOAT 22, Neukirchen/Vlynn 1973, pp. 151-159.
- Seebrook, William B.: *The Golden Calf of The Druzes*, Asia, March 1926, New York, pp. 220-27 og 250-53.
- (Stager, Lawrence E., & Rachel Starch): *A Golden Calf*, Time Magazine, August 6th, 1990.
- Steinemueller, John E.: *Sacrificial Blood in the Bible*, Biblica, Roma (Vatican), 1959, pp. 556-557.
- Terrien, Samuel: *The Omphalos Myth and Hebrew Religions*, VT, vol. 20, 1970, pp. 315-338.
- Torczyner, H.: *Die Bundeslade und die Anfänge der Religion Israels*, (1922) Berlin 1930.
- Vernur, Pascla: *Omnia calendérique et comptabilités d'offrandes sur une tablette hiératique de la XVIIIe dynastie*, Revue d'Égyptologie, 33, 1981, pp. 89-124.
- Völter, D.: *Die Herkunft Jahves*, ZAW, 37, 1917/1919, pp. 126-133.
- Welten, P.: *Kulturhöhe und Jahwetempel*, ZDPV, 88, 1972, pp. 19-37.
- : *Slange*, BRL (hgg. K. Gallig), 1977, pp. 280-282.
- Wright, G.R.H.: *Mythology of Pre-Israelite Shechem*, VT, vol. 20, 1970, pp. 75-82.

III: ANDRE KULTISKE OG MYTOLOGISKE STUDIER

- Biallas, Leonard J.: *Myths, Gods, Heroes, and Saviors*, Connecticut 1986.
- Bonser, Wilfrid: *Animal-Skins in Magic and Medicine*, Folklore, vol. 73(-74), 1963, pp. 128-129.
- Brown, Shelby: *Late Carthaginian Child Sacrifice and Sacrificial Monuments in Their Mediterranean Context*, JSOT / American Schools of Oriental Research Monograph Series, Number 3, Sheffield 1991.
- Brueton, Dianah: *Many Moons. The Myth and Magic, Fact and Fantasy of Our Nearest Heavenly Body*, Fireside Books, 1991.
- David-Neel, Alexandra: *Mystique et magiciens du Tibet*, Les grands documents Plon, Paris (1929) 1968.
- Dawkins, Peter: *Arcadia*, The Francis Bacon Research Trust Journal, Series I, vol. 5: Festival of Unification, Alderminster/Stratford-upon-Avon 1988.
- Derchain, Ph.: *Les plus anciens témoignages de sacrifices d'enfant chez les sémites occidentaux*, VT, vol. 20, 1970, pp. 351-355.

- Dieterich, Albrecht: *Eine Mithras-Liturgie*, Leipzig 1910.
- : *Mutter Erde*, 3. erweiterte Auflage, Leipzig 1925.
- Eliade, Mircea: *Histoire des croyances et des idées religieuses*, tome 1, Paris 1976.
- Frazer, James G.: *The Dying God*, London 1936.
- : *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*, vols. 1-2, 3rd ed., repr., London 1932.
- : *The Scapegoat*, London 1913.
- Grundtvig, N.F.S.: *Nordiske Sagn*, København 1849.
- Harding, M. Esther: *Woman's Mysteries*, C.G. Jung Foundation, (New York 1955) London 1989.
- Herodot(us): *Historia*, 1-4, (transl. A.D. Godley), Loeb, no. 117-120, repr., London 1963-1971.
- Hitti, Philip K.: *The Origins of the Druze People and Their Religion*, Columbia University Oriental Studies, vol. 28, New York 1928.
- Holmberg, Uno: *Der Baum des Lebens*, Annales Academiae, Serie B, tome XVI, Helsinki 1922-23, pp. 23ff.
- Hopfner, Theodor: *Mittel- und neugriechische Lekane-, Lychno-, Katoptro- und Onychomantien*, ('Sternen-Magie'), "Studies Presented to F.Ll. Griffith", London 1932, pp. 218-232.
- James, E.O.: *The Tree of Life. - An Archaeological Study*, Leiden 1966.
- Jeremias, Alfred: *Die Weltanschauung der Sumerer*, Der Alte Orient, Band 27, Heft 4, Leipzig 1929.
- & Hugo Winckler et al.: *Mythologische Bibliothek*, Gesellschaft für vergleichende Mythenforschung, Leipzig 1907-1908.
- Jung, Carl Gustav: *Psychologie und Alchemie*, Zürich (1944) 1972, pp. 53f og 377.
- : *Symbole der Wandlung*, I-II, 4. Aufl., Zürich 1954.
- Kerstin, Holger: *Jesus lebe in Indien*, Knaur 1984.
- Klinz, Adolf: *Hieros Gamos*, Inaugural-Dissertation, Halle, 1933.
- : *Hieros gamos*, PW, Pauly/Wissowa Supplement VI, Stuttgart 1935, col. 107-113.
- Lauring, Palle: *Danmarks Håb og Horn*, København 1954.
- Lewis, Brian: *The Sargon Legend: A Study of the Akkadian Text and the Tale of the Hero Who was Exposed at Birth*, ASOR, Diss. Series, vol. 4, Cambridge, Mass., 1980, pp. 1-10.
- Ratzinger, J.: *Stellvertretung*, Handbuch theologischer Grundbegriffe (hgg. H. Fries), Band 2, München 1963.
- Rose, Herbert Jennings: *Herakles and the Gospels*, HTR, vol. 31, 1938, pp. 116ff.
- Sakellarakis, Yannis, et al.: *Drama in a Minoan Temple*, National Geographic Magazine, vol. 159, February 1981, pp. 205-221.
- de Santillana, Giorgio, & Hertha von Dechend: *Hamlet's Mill*, London (1960) 1970.
- Smith, George: *Early History of Babylonia*, Transactions of the Biblical Society, vol. 1, London 1872, pp. 28-51.
- : *The Chaldean Account of Genesis*, Transactions of the Biblical Society, vol. 4, London 1876, pp. 295-301.
- Talbot, H.F.: *A Fragment of Ancient Assyrian Mythology*, Transactions of the Biblical Society, vol. 1, London 1872, pp. 271-280.
- Temple, Robert K.G.: *The Sirius Mystery*, New York 1976.
- Thompson, Stith: *Motiv-Index of Folk-Literature*, Indiana, ed. 1957.
- Van Buren, E. Douglas: *Concerning the Horned Cap of the Mesopotamian Gods*, Orientalia, vol. 12, Nova Series, Pontificium Institutum Biblicum, Roma 1943, pp. 318-327.
- Wellhausen, Julius: *Reste arabischen Heidentums*, Berlin 1897, pp. 40-44 & 115.
- Widengren, Geo: *Hieros gamos och underjordsvistelse*, Religion och Bibel - Nathan Söderblom-Sällskapets årsbok, 7. årg., Lund 1948, pp. 17-46.
- : *The Kings and the Time of Life in Ancient Near Eastern Religion*, Uppsala Universitetets Årsskrift, 4, Uppsala 1951.
- Wundt, Wilhelm: *Völkerpsychologie*, Band 2,3, Leipzig 1909.
- Yasin, Mohammad: *Mysteries of Kashmir*, Kesar Publications, Shrinagar 1972.
- Zimmer, Heinrich: *Die Babylonische Neujahrsfest*, Der Alte Orient, Band 25, 3, Leipzig 1926.

9: Egyptologi / palæstinologi / arkæologi

a) EGYPTOLOGI (se også grupperne: 8, 9b, 9c, 11 og 12)

- Arnold, Dieter: *Building in Egypt; Pharaonic Stone Masonry*, Oxford U.P. 1991.
- : *Der Tempel des Königs Mentuhotep von Deir el-Bahari, I: Arkitektur und Bedeutung*, Archäologische Veröffentlichungen; Deutsches Archäologisches Institut, Mainz a.M. 1974.
- : *The Temple of Mentuhotep at Deir el-Bahari*, BMMA Egyptian Expedition Publication, vol. 21, New York 1979.
- Baines, John, & Jaromír Málek: *Atlas of Ancient Egypt*, Oxford 1980, New York 1996.
- Barns, John W.B.: *The Ostrakon of Sinuhe*, Griffith Institute/Ashmolean Museum, London 1952.
- von Bissing, Fr.W.: *Denkmäler ägyptischer Sculptur*, Band 1-3, München 1914.
- Breasted, James Henry: *Ancient Records of Egypt*, 1-5, (Chicago 1906) New York 1962.
- : *A History of Egypt*, New York 1919.
- Brugsch, Heinrich: *Egypt Under the Pharaohs*, reprint London 1996.
- Brunner, Hellmut: *Der "Gottesvater" als Erzieher des Kronprinzen*, ZÄS, 86, 1961, pp. 90-100.
- Bryan, Betsy M.: *The Title "Foster Brother of the King"*, Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities, vol. 9, Toronto 1978-1979, pp. 117-123.
- Budge, E.A. Wallis: *An Egyptian Hieroglyphical Dictionary*, vols. 1-2, New York 1960.
- Černý, Jaroslav: *Manetho*, LA, Band 3, Wiesbaden 1980.
- Chandler, David G.: *The Campaigns of Napoleon* (in Egypt: pp. 219-245), London 1966.
- Clagett, Marshall: *Ancient Egyptian Science, I: Knowledge and Order*, American Philosophical Society, Memoirs 184, Philadelphia (1989) 1992.
- David, R., & A.E. David: *Biographical Dictionary of Ancient Egypt*, London 1992.
- Davies, W. Vivian, & Louise Schofield (eds.): *Egypt, the Aegean and the Levant: Interconnections in the Second Millenium BC*, (International Colloquium held at the British Museum 1992), British Museum Publications, London 1995.
- Dodson, Aidan: *Messuy, Amasa, and Amenmesse*, JARCE, 34, 1997, pp. 41-48.
- Edel, Elmar: *Die ägyptisch-hethitische Korrespondenz aus Boghazköi*, Band 1-2, Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften 77, Band 1-2, Opladen 1994.
- Erman, Adolf, & Hermann Grapow: *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache*, Band 1-7, (Leipzig 1925-1931) Berlin 1971.
- Frandsen, Paul John: *("brødre" og "søstre" i:) Prinsen, Skæbnen og Sprogvidenskaben*, Festskrift til Johan Strange/60 år, Forum for Bibelsk Eksegese 5, Københavns Universitet 1994, p.76f.
- Gardiner, Alan H.: *The Astarte Papyrus*, Studies Presented to F.Ll. Griffith, London 1932, pp. 74-85.
- : *Egyptian Grammar*, 3. rev. ed., London 1960.
- : *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1961.
- : *The Memphite Tomb of the General Haremhab*, JEA, vol. 39, 1953, pp. 3-12.
- Habachi, Labib: *King Amenmesse and the Viziers Amenmesse and Kha'entore*, MDAIK, 34, 1979, pp. 66-67.
- Hayes, William C.: *A Statue of the Herald Yamu-Nedjed in the Egyptian Museum Cairo and Some Biographical Notes on Its Owner*, ASAE, tome 32, 1932, pp. 6-16.
- : *The Scepter of Egypt, A Background for the Study of the Egyptian Antiquities in the Metropolitan Museum of Art*, vols. 1-2, New York 1953/1959.
- Helck, Hans Wolfgang: *Der Einfluss der Militärführer in der 18. ägyptischen Dynastie*, Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Aegyptens, Band 14, Leipzig 1939.
- : *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reiches*, Leiden 1958.
- Holm-Rasmussen, Torben: *Det gamle Egypten*, København 1980.
- Iskander, Zaky, & Alexander Badaway: *Brief History of Ancient Egypt*, Cairo 1949.
- Iversen, Erik: *Canon and Proportions in Egyptian Art*, rev. ed., Warminster 1975.
- : *Canon and Proportions in Egyptian Art - a Supplement and a Summary*, Copenhagen 1996.
- : *The Myth of Egypt and Its Hieroglyphs - in European Tradition*, (1961), Princeton U.P. 1993.
- : *Papyrus Carlsberg Nr. VII, Fragments of a Hieroglyphic Directory*, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Skrifter, vol. 3, No. 2, København 1958.
- James, T.G.H.: *An Introduction to Ancient Egypt*, British Museum Publ., London 1979.

- Kees, Hermann: *Ein Sonnenheiligtum im Amontempel in Karnak*, *Orientalia*, 18, 1949, pp. 427-442.
- Kemp, Perry J.: *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization*, London and New York 1989.
- Kitchen, Kenneth Anderson: *Amenmesses in Northern Egypt*, Göttinger Miszellen, 1987, pp. 23-25.
- : *Pharaoh Triumphant; the Life and Times of Rameses II*, Missisauga/ Warminster 1982.
- : *The Twentieth Dynasty Revisited*, JEA, 68, 1982, pp. 116-125.
- Krauss, Rolf: *Untersuchungen zu König Amenmesse*, 1. & 2. Teil, Studien zur Altägyptischen Kultur, vol. 4: 1. Teil, 1976, pp. 161-199; vol. 5: 2. Teil, 1977, pp. 131-174.
- Lange, K., & M. Hirmer: *Egypt*, London 1961.
- Lepsius, Karl Richard: *Reise vom Theben...*, Berlin 1845 (London 1853).
- Lesko, Leonart H. (ed.): *Pharaoh's Workers: the Villagers of Deir el Medina*, Cornell U.P., 1994.
- Loprieno, A.: *Ancient Egyptian: A Linguistic Introduction*, Cambridge U.P., 1995.
- Maspero, Gaston: *Le Musée Égyptien*, tome 2, Le Caire 1907.
- : *Popular Stories of Ancient Egypt*, London 1911.
- : (tekster i:) *Recueil de Travaux Relatifs à la Philologie et à l'Archéologie Égyptiennes et Assyriennes pour servir de Bulletin à Mission Française du Caire*, Paris (vedr. egyptisk i bibelteksterne, se i flg. årgange:) 1910-1918.
- Meyer, Eduard: *Geschichte des Altertums*, Band 2, (2. Ausg.), Stuttgart/Berlin 1928.
- Moran, William L.: *The Tel el-Amarna Letters*, John Hopkins U.P., Baltimore (repr.) 1994.
- Murnane, William J.: *Ancient Egyptian Coregencies*, Studies in Ancient Oriental Civilization, The Oriental Institute, Chicago 1977, pp. 32-44.
- : *The Sed Festival: A Problem in Historical Method*, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Kairo, 37, 1981, pp. 369-376.
- Müller, Max: *Zeitschrift für Assyriologie*, Band 9, 1894, p. 394f.
- Néchet, Gilles (ed.): *Description de l'Égypte*, (1825) repr. Taschen Verlag, Köln 1984.
- Nims, Charles F.: *Thebes of the Pharaohs: Patterns for Every City*, London 1965.
- Nunn, John F.: *Ancient Egyptian Medicine*, British Museum Press, London 1996.
- O'Connor, David (ed. Bruce Trigger): *Ancient Egypt. A Social History*, Cambridge U.P. 1983.
- : *Egyptian Architecture*, (ed. David P. Silverman) "Searching for Ancient Egypt", Seattle/Philadelphia 1997, pp. 155-161.
- Otto, Eberhard: *Der Gebrauch des Königstitels "btjt"*, ZÄS, Band 85, 1960.
- Peet, T. Eric: *Papyrus Harris 500*, JEA, vol. 11, 1925 pp. 225ff.
- Perry, B.E.: *The Egyptian Legend of Nectanebus*, Transactions of the American Philological Association, vol. 97, 1966.
- Petrie, William M. Flinders: *A History of Egypt*, vols. 1-3, London 1894-1905.
- Porter, Bertha, & Rosalind L.B. Moss: *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings*, II: 'Theban Temples', 2nd rev. ed., Oxford 1972.
- Roeder, Günther: *Die Herstellung von Wachsmodellen zu ägyptischen Bronzefiguren*, ZÄS, Band 69, 1933, pp. 45-67.
- Römer, Malte: *Gottes- und Priesterherrschaft in Ägypten am Ende des Neuen Reiches*, Ägypten und Altes Testament, 21, xxxvii, 1994.
- Scott, J.W.: *Autopsy of an Egyptian Mummy*, Canadian Medical Assoc. Journal, vol. 117, 5, 1977, pp. 464-479.
- : *Lessons Learned From the Autopsy of an Egyptian Mummy*, Canadian Medical Assoc. Journal, vol. 117, 5, 1977, pp. 415-418.
- Schmitz, Bettina: *Untersuchungen zum Titel S3-NJSWT "Königsohn"*, Dissertationsdruche, Reihe Ägyptologie, Band 2, Bonn 1976.
- Seth, Kurt: *Die ägyptischen Ausdrücke für rechts und links und die Hieroglyphenzeichen für Westen und Osten*, Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1922, Philologisch-historischer Klasse, Berlin 1923, pp. 197-243.
- : *Urkunden des ägyptischen Altertums*, Band 1-4, Leipzig 1906-1910.
- Spiegelberg, Wilhelm: *Studien und Materialien zum Rechtswesen des Pharaonenreiches*, 1882.
- van Voss, Matthieu Herma: *Horuskinder*, LA, vol. 3, 1986, col. 52-53.
- West, John Anthony: *The Traveller's Key to Ancient Egypt*, London 1985.
- Wilson, John A.: *The Burden of Egypt: An Interpretation of Ancient Egypt Culture*, Chicago U.P. 1951.
- Winlock, Herbert E.: *The Rise And Fall of the Middle Kingdom in Thebes*, New York 1942.
- Yurco, Frank J.: *Was Amenmesse the Viceroy of Kush, Messuwy?*, JARCE, 34, 1997, pp. 49-56.

b) ISÆR HATSHEPSUT, SENMUT OG TUTHMOSIS I, II og III (jf. 8, 9a, 11 og 12)

- Aksamit, Joanna: *Hatshepsut's Faience Offering Stand*, KMT 9,4 (winter) 1998/1999, pp. 39-43.
- Aldred, Cyril: *The Foreign Gifts Offered to Pharaoh*, JEA, vol. 56, 1970, pp. 105-116.
- Allen, T. George: *The Unique Statue of Senmut*, AJSL, vol. 44, 1927-1928, pp. 49-55.
- Altenmüller, Brigitte: *Horus, Herr der Harpunierstätte*, LA, vol. 3, 1980, col. 36-37.
- Arnold, Dieter: *Deir el-Bahari*, III, LA, vol. 1, 1975, col. 1017-1025.
- Barguet, Paul: *Une stauette de Senenmout au Musée du Louvre*, *Cronique d'Égypte*, 28, 1953, pp. 23-28.
- Berlandini-Grenier, Jocelyne: *Senemout, stoliste royal, sur une statue-cube avec Neferouré*, *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, 76, Le Caire 1976, pp. 111-132.
- Bierbrier, M.L.: *How Old was Hatshepsut?*, *Göttinger Miszellen* 144, 1995, pp. 15-19.
- Bjorkman, G.: *Kings at Karnak; a Study of the Monuments of Royal Predecessors in the Early New Kingdom*, *Acta Universitatis Upsaliensis*, Uppsala 1971.
- Bothmer, Bernard V.: *More Statues of Senmut*, *The Brooklyn Museum Annual*, New York, vol. 11, 1969-1970, pp. 124-143.
- Brovarski, Edward: *Cylinder Seal of Senenmut*, "Egypt's Golden Age: The Art of Living in the New Kingdom", *Boston Museum of Fine Arts*, 319, Boston 1982, pp. 240, 308.
- Bryan, Betsy M.: *The Reign of Thutmose IV*, John Hopkins U.P., Baltimore 1991.
- Callender, Gae: *Problems in the Reign of Hatshepsut*, KMT 6,4 (winter) 1995/1996.
- Carter, Howard: *A Tomb Prepared for Queen Hatshepsut Discovered by the Earl of Carnarvon Oct. 1916*, *ASAE*, tome 16, 1916, pp. 179-182.
- : *A Tomb Prepared for Queen Hatshepsut and Other Recent Discoveries at Thebes*, JEA, vol. 4, 1917, pp. 107-118.
- Dabrowski, Leszek: *Preliminary Report on the Reconstruction Works of the Hatshepsut Temple at Deir el Bahari (1961-1964)*, *ASAE*, tome 58, 1964, + tome 60, 1968.
- Davies, Norman de Garis: *The Tomb of Puyemré*, *Egyptian Expedition Publications: Robb de Peyster Memorial Series; Metropolitan Museum of Art: vols. 2-3*, New York 1922.
- : *The Tomb of Rekh-Mi-Ré at Thebes*, I-II, *Egyptian Expedition Publications; Metropolitan Museum of Art: vol. 11*, New York 1943.
- Dodson, A.: *Crown Prince Djhutmosé and the Royal Sons of the Eighteenth Dynasty*, JEA, 76, 1990, pp. 87-96.
- : *Hatshepsut and Her 'Father' Mentuhotpe II*, JAE, 75, 1989, pp. 224-226.
- Dorman, Peter F.: *The Monuments of Senenmut. Problems in Historical Methodology*, London 1988.
- : *The Tombs of Senenmut. The Architecture and Decoration of Tombs 71 and 353*, New York 1991.
- & Catharine Roehrig: *Senimen and Senemut: A Question of Brothers*, *Varia Aegyptiaca*, vol. 3, 1987, pp. 127-134.
- Drioton, Étienne: *Deux cryptogramme de Senenmout*, *ASAE*, 38, 1938, pp. 239-246.
- Faulkner, Raymond O.: *The Euphrates Campaign of Tuthmosis III*, JEA, vol. 31, 1945, pp. 39ff.
- Freed, Rita: *Pharaohs of the Sun*, KMT 10,4 (winter) 1999/2000, pp. 33-47.
- Forbes, Dennis C.: *Akheperure. The 2nd Amenhotep*, KMT 8,3 (fall) 1997, pp. 36-52.
- : *Menkheperre Djehuthymes. Thutmoses III, A Pharaoh's Pharaoh*, KMT 9,4 (winter) 1998/1999, pp. 44-65.
- : *The Queen's Minion Senenmut*, KMT, 1,1, 1990, pp. 16ff
- : *Red Chapel Images*, KMT 10,4 (winter) 1999/2000, pp. 66-71.
- Gardiner, Alan H.: *The Tomb of Amenemhet, High-Priest of Amon*, ZÄS, 47, 1910, pp. 87-99.
- Gauthier, H., & Éd. Naville & Th. Davis: *The Tomb of Hatshepsut*, London 1906.
- Gitton, Michel: *Le palais de Karnak*, *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, tome 74, Le Caire 1974, pp. 63-73.
- Giveon, Raphael: *Ancient Egyptian Mining Centers in South-Sinai*, pp. 53-60 - se: Giveon, gruppe 9c.
- Graefe, Erhardt: *Das sogenannte Senenmut-Kryptogramm*, *Göttinger Miszellen*, 38, Göttingen 1980, pp. 112-113.
- Habachi, Labib: *Two Graffiti at Sehél from the Reign of Queen Hatshepsut*, JNES, vol. 16, 1957, pp. 88-104.

- Hall, H.R.: *The Statues of Sennemut and Menkheperre'senb in British Museum*, JEA, vol. 14, 1928, pp. 1-2.
- Hansen, Kathy: *The Chariot in Egypt's Age of Chivalry*, KMT 4,1 (spring) 1994, pp. 50-61 & 83.
- Hansen, Scott Peter: *Thutmose III*, KMT 3,1 (spring) 1992, p. 72.
- Hari, Robert: *La vingt-cinquième statue de Senemout*, JEA, vol. 70, 1984, pp. 140-141.
- Hayes, William C.: *Egypt: Internal Affairs from Tuthmosis I to the Death of Amenophis III*, CAH, vol. 2, part 1, (3rd ed.) Cambridge 1973, pp. 313-416.
- : *Ostraca and Name Stones from the Tomb of Sen-Mût (No. 71) at Thebes*, Egyptian Expedition Publications; Metropolitan Museum of Art, vol. 15, New York 1942.
- : *The Sarcophagus of Sennemût*, JEA, vol. 36, 1950, pp. 19-23.
- : *Varia from the Time of Hatshepsut*, Mitteilungen des Deutschen Archäologisches Institut Kairo, Band 15, Wiesbaden 1957, pp. 78-90.
- & Ambrose Lansing: *The Egyptian Expedition 1935-1936*, Bulletin of The Metropolitan Museum of Art, vol. 32,II, New York 1937.
- & -- : *Ra'mosi and Hatnefert*, Scientific American, vol. 157, Nov. 1937, pp. 266-268.
- Helck, Hans Wolfgang: *Die Opferstiftung des Sn-mwt*, ZÄS, Band 85, 1960, pp. 23-34.
- : (Review:) Suzanne Ratié: *"La Reine Hatshepsout: Source et problèmes"*, Orientalisches Literaturzeitung, Band 79, 1984, pp. 24-26.
- : *Urkunden IV der 18. Dynastie. Übersetzung zu den Heften 17-22*, Berlin 1961.
- : *Zum Thebanischen Grab Nr. 353*, Göttinger Miszellen, 24, Göttingen 1977, pp. 35-40.
- Hornung, Erik: *Das Grab Thutmosis' II*, Revue d'Égyptologie, 27, 1975, pp. 125-131.
- Jaquet-Gordon, Helen: *Concerning a Statue of Senemut*, Bulletin d'Institut Français d'Archéologie Orientale, 71, Le Caire 1971, pp. 139-150.
- Johnson, George B.: *Reconsideration of Kings' Valley Tomb 42*, KMT 10,3 (fall) 1999, pp. 20-33.
- Kitchen, K.A.: *Punt and How to Get There*, The Orientalist, 40, 1971, pp. 184-207.
- Larché, François: *The Reconstruction of the So-Called 'red Chapel' of Hatshepsut and Thutmose III*, KMT 10,4 (winter 1999/2000), pp. 56-65.
- Lesko, Barbara Switalski: *The Senmut Problem*, JARCE, vol. 6, 1967, pp. 112-118.
- Lipinska, Jadwiga: *Relief-Fragments From the Temple of Thutmose III at Deir el Bahari*, KMT 7,2 (summer) 1996, pp. 47-51.
- : *Names and History on the Sanctuaries Built by Thutmoses III at Deir el-Bahari*, JEA, vol. 53, 1967, pp. 25-33.
- Lorton, David: *The Aswan/Philae inscription of Thutmosis II*, (Presented to Miriam Lichtheim), vol. II, Studies In Egyptology, II, Jerusalem 1990, pp. 669-679.
- Marciniak, Marek: *Une nouvelle statue de Senemout récemment découverte à Deir el-Bahari*, BI-FAO 63 1965, pp. 201-207.
- Margetts, E.L.: *The Masculine Character of Hatshepsut, Queen of Egypt*, Bulletin of the History of Medicine, 25, 1951, pp. 559-661.
- McNaught: *A Small Inscribed Vessel of Senemut*, JEA, vol. 65, 1979, pp. 163-164.
- Meyer, Christine: *Senemut: Eine Prosopographische Untersuchung*, Hamburger Ägyptologische Studien, 2, Hamburg 1982.
- : *Neferure*, LA, vol. 4, 1980, col. 382-383.
- Murray, Margaret: *Queen Hatshepsut*, in W. Brunton: "Kings and Queens in Ancient Egypt", London 1923, pp. 63ff.
- Müller, W. Max: *The Great List of Cities of Northern Syria, Conquered by Thutmosis III, Karnak*, Egyptological Researches, Washington DC 1906, pp. 39-40.
- : *The Tomb of Sen-mut in Western Thebes and the Earliest Representation of Aegean Ambassadors*, Egyptological Researches, Washington DC 1906, pp. 12-18.
- Naville, Édouard: *(The Temple of) Deir el-Bahari*, I-VII, 12th Memoir of the Egypt Exploration Fund, London 1895-1908 (1913).
- Nelson, Harold Hayden: *The Battle of Megiddo*, Dissertation, University of Chicago, Chicago 1913.
- Petty, William: *Hatshepsut & Thutmose III Reconsidered. Some Thoughts on the Nature of Their Relationship*, KMT 8,1 (spring) 1997, pp. 44-53.
- Redford, Donald B.: *Tuthmosis III*, LA, vol. 6, Wiesbaden 1986, col. 540-548.
- Reisner, G.A., & M.B. Reisner: *Inscribed Monuments From Gebel Barkal*, ZÄS, Band 69, 1933.

- Ratié, Suzanne: *La Reine-Pharaon*, (deutsch, "Hatshepsut - die Frau auf dem Thron der Pharaonen", Wiesbaden 1976), Paris 1972.
- : *La Reine Hatshepsout. Sources et problèmes*, (diss.), Orientalia Monspeliensia, I, Leiden 1979.
- Riecke, Herbert: *Ein Tempel mit Pfeilerumgang Thutmoses' III und Hatshepsuts in Karnak*, ASAE, vol. 37, 1937, pp. 71-78.
- : *Das Katmutef-Heiligtum Hatshepsuts und Thutmoses' III in Karnak*, Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde Kairo, 3, Glückstadt 1954.
- Romer, John: *Tuthmosis I and the Bib'En el-Molük: Some Problems of Attribution*, JEA, vol. 60, 1974, pp. 119-133.
- Ryan, D.P.: *Who is Buried in KV60?*, KMT, 1, 1990 pp. 34-63.
- Schulman, Alan Richard: *Military Rank, Title, and Organization in the Egyptian New Kingdom*, Münchner Ägyptologische Studien, 6, Berlin 1964.
- : *Some Remarks on the Alleged "Fall" of Senmut*, JARCE, vol. 8, 1968-1970, pp. 29-48.
- Simpson, William K.: *Senenmut*, LA, Band 5, Wiesbaden 1984, p. 849-851.
- Smith, Stuart Tyson: *Teh Theban Tomb of Hatnufer & Ramose*, "They Did Take it With Them", KMT 2,3 (fall) 1991, pp. 34-37.
- Soliman, Isabella, & George B. Johnson: *KV43 - the Tomb of Tuthmoses IV*, KMT 3,1 (spring) 1993, pp. 40-49.
- Van Siclen, Charles C. III: *A New Document for Senenmut*, Varia Aegyptiaca, 2, 1986, pp. 151-154.
- Teeter, Emily: *Hatshepsut*, KMT 1,1 (spring) 1990.
- Tefnin, Roland: *L'an 7 de Toutmosis III et d'Hatshepsout*, Chronique d'Égypte, vol. 48, 1973, pp. 232-242.
- : *La statue de Hatshepsut: Portrait royal et politique sous la 18e dynastie*, Monuments Égyptiaca; Fondation Égyptologique Reine Élisabeth, 4, 1979.
- Tildesley, Joyce: *Hatchepsut, the Female Pharaoh*, London 1996.
- : *Nefertiti. Egypt's Sun Queen*, New York 1998.
- Vandier d'Abbadie, J.: *Une fresque civile de Deir el Médineh*, Revue d'Égyptologie, tome 3, Le Caire 1938, pp. 27-35.
- Weigall, Arthur E.P.: *A Report on the Excavation of the Funeral Temple of Thoutmosis III at Gurneh*, ASAE, vol. 7, 1906, pp. 134-135.
- Wells, Evelyn: *Hatshepsut*, New York 1969.
- Wente, Edward F.: *Genealogy of the Royal Family*, "An X-Ray Atlas of The Royal Pharaohs", (ed. James E. Harris & Edward F. Wente), Chicago 1980, pp. 163-176.
- : *Some Graffiti from the Reign of Hatshepsut*, JNES, vol. 43, 1984, pp. 47-54.
- Werbrouck, Marcelle: *Le temple d'Hatshepsout à Deir el Bahari*, Fondation Égyptologique Reine Élisabeth, Bruxelles 1949.
- Winlock, Herbert E.: *Excavation at Deir El Bahari, 1911-1931*, New York 1942.
- : *Notes on the Reburial of Thutmosis I*, JEA, vol. 15, 1929, pp. 56-68.
- : *The Egyptian Expedition, 1925-1927 / 1927-1928*, BMMA, vol. 23 Section 2, 1928.
- Woodward, Scott: *Genealogy of New Kingdom Paraohs and Queens*, Archaeological Institute of America, 1996.
- Wysocki, Zygmunt: *The Temple of Queen Hatshepsut; Results of the Investigations and Conservations of the Polish-English Archaeological Mission, 1968-1970*, Warsaw 1979.
- : *The Temple of Queen Hatshepsut at Deir el Bahari; Its Original Form*, Mitteilungen des Deutschen Archäologisches Institut Kairo, 42, 1986, pp. 213-228.

c) EGYPTEN OG BIBEL-TEKSTERNE (se også gruppe: 4,II, 11 og 12,II)

- Aling, Charles F.: *Egypt and Bible History: From Earliest Times to 1000 B.C.*, Michigan 1981.
- Gardiner, Alan H.: *The Delta Residence of the Ramesides*, JEA, vol. 5, 1919, pp. 127-138, 179-200, 242-271.
- : *The Geography of the Exodus*, JEA, vol. 10, 1924, pp. 87-96.
- Giveon, Raphael: *The Impact of Egypt on Canaan: Iconographical and Related Studies*, Orbis Biblicus et Orientalis, vol. 20, Göttingen 1978.
- Goedicke, Hans: *The Canaanite Illness*, Studien zur altägyptischen Kultur (Festschrift Wolfgang Helck, 70. Geburtstag), Band 11, Hamburg 1984, pp. 91-105.

- Griffiths, J.S.: *The Exodus in the Light of Archaeology*, 1923.
- Helck, Hans Wolfgang: *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Ägyptische Abhandlungen, Band 5, 2. verbess. Auflage, Wiesbaden 1971.
- : *Briefsammlung aus der Verwaltung des Amuntempels*, JARCE, 7, 1976, pp. 119-128.
- : *Twk und die Ramses-Stadt*, VT, vol. 15, Leiden 1965.
- Hoch, James E.: *Semitic Words in Egyptian texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period*, Princeton U.P., 1994.
- Horn, S.H.: *Jericho in a Topographical List of Ramses II*, JNES, 12, 1953, pp. 201-203.
- James, T.G.H.: *Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I*, CAH, vol. 2, part 1, (3rd ed.), Cambridge 1973, pp. 289-312.
- Knutzon, J.A.: *Die el-Amarna Tafeln*, Vorderasiatische Bibliothek, II, Band 1-2, Leipzig 1907-1915.
- Labib, Pahor: *Die Herrschaft der Hyksos in Ägypten und ihr Sturz*, Glückstadt 1937.
- Lambdin, Thomas O.: *Egyptian Loan Words in the Old Testament*, JAOS, 73, 1953, pp. 149ff.
- Modrzejewski, Joseph Mélèze: *The Jews of Egypt: From Rameses II to Emperor Hadrian*, Philadelphia/Jerusalem 1995.
- Naville, Édouard: *Archaeology of the Old Testament*, London 1913.
- : *The Egyptian Name of Joseph*, Society of Biblical Archaeology, 25, 1903, pp. 157-161.
- : *The Geography of Exodus*, JEA, vol. 12, 1926, pp. 16-18.
- Peet, T. Eric: *Egypt and the Old Testament*, London 1922.
- Petrie, William M. Flinders: *Egypt and Israel*, London 1911.
- Ranke, Hermann: *Die ägyptischen Personennamen*, Glückstadt 1935.
- Sourazian, Houris: *Qui est le pharaon de l'Exode?*, Le Monde de la Bible, 41, 1985, pp. 35-38.
- Steindorff, George, & Keith Seele: *When Egypt Ruled the East*, 2. ed., Chicago 1957, pp. 41-46.

d) PALÆSTINOLOGI (se også gruppe: 4 og 8,II)

- Albright, William Foxwell: *Archeology and Christian Humanism*, in: History, Archaeology and Christian Humanism, (New York 1964) London 1965.
- : *Archeology and the Religion of Israel*, (Baltimore 1946), 1953.
- : *Biblical Archaeologist*, vol. 36, 1973, pp. 55ff.
- : *The Biblical Period from Abraham to Ezra*, (1958) New York 1963.
- Bimson, John J.: *The World of the Old Testament*, London 1988.
- Birhan, Avraham, & Joseph Neveh: *An Aramaic Stele Fragment from Tel Dan*, Israel Exploration Journal, 43, no. 2-3, 1993, pp. 1-18.
- & -- : *The Tel Dan Inscription: A New Fragment*, Israel Exploration Journal, 45, 1995, pp. 1-15.
- Callaway, Joseph A.: *New Evidence on the Conquest of 'Ai*, JBL, vol. 87, 1968, pp. 312-320.
- Caquot, A., & S. Lemaire: *Les textes Araméenne de Deir 'Alla*, Syria, 54, 1977, pp. 189-208.
- Cornfeld, Gaalyah: *Archaeology of the Bible* (ed. David Noel Freedman) San Fransisco, (1976) 1982.
- Drower, Margaret S.: *Syria c. 1500-1400 B.C.*, CAH, vol. 2, part 1, 1973, pp. 417-525.
- Eissfeldt, Otto: *The Hebrew Kingdom*, CAH, vol. 2, part 2, (3rd ed.) 1975, pp. 537-606.
- & H.J. Franken: *Palestine in the Time of the Nineteenth Dynasty*, CAH, vol. 2, Part 2, (3rd ed.) Cambridge 1975, pp. 307-337.
- Fitzmeyer, J.A.: (Review:) *Hoftijzer & Kooij: Aramaic Texts From Deir 'Alla*, Catholic Biblical Quarterly, vol. 40, 1978, pp. 93-95.
- Free, Joseph P.: *Archaeology and Bible History*, Wheaton (Illinois), 1950.
- Garstang, J., & J.B.E. Garstang: *The Story of Jericho*, London 1940.
- Greenberg, Moshe: *The Hab/piru*, American Oriental Society, New Haven, Connecticut, 1955, pp. 139-148.
- Hannestad, Niels: *Tradition in Late Antique Sculpture*, Acta Jutlandica, 69:2, Aarhus U.P. 1994.
- Hoffmeier, James K.: *The Recently Discovered Tell Dan Inscription: Controversy and Confirmation*, Archaeology in The Biblical World, 3, no. 1, 1995, pp. 12-15.
- Hoftijzer, J., & G. van der Kooij: *Aramaic Texts from Deir 'Alla*, Leiden 1976.
- Kammerer, A.: *Pétra et la Nabatène*, Paris 1929.
- Kenyon, Kathleen M.: *Archaeology in the Holy Land*, London 1960.
- : *The Bible and Recent Archaeology*, British Museum Publications, London 1978.
- : *Digging Up Jericho*, London 1957.

- : *Palestine in the Time of the Eighteenth Dynasty*, CAH, vol. 2, Part 1, 1971, pp. 526-556.
- Koenig, J.: *La localisation du Sinaï et les traditions des scribes*, Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses, 43, 1963, pp. 2-31.
- Lapp, Paul W.: *The Tell Deir 'Allā Challenge to Palestinian Archaeology*, VT, vol. 20, 1970, pp. 243-256.
- Lemaire, André: *House of David's Restored Moabite Inscription*, Biblical Archaeological Review, vol. 20, no. 3, 1994, pp. 30-37.
- MacCarter Jr., P. Kyle: *The Balaam Texts From Deir 'Alla: The First Combination*, BASOR, Num. 239, 1980, pp. 49-60.
- Moscati, Sabatino: *The Phoenicians*, New York 1989.
- Noth, Martin: *The History of Israel*, ("Geschichte Israels, 1954) 2. ed., London 1960.
- Ringgren, H.: *Bileam och inskriften från Deir 'Alla*, Religion och Bibel, 36, 1977, pp. 88ff.
- Rhodus, Apollonius: *Argonautika*, IV, 1694-1698.
- Schürer, Eduard: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, rev. ed., I-III, ed. G. Vermes et al., Edinburgh 1973-1987.
- Shryock, Andrew J.: *Nationalism and the Genealogical Imagination. Oral History and Textual Authority in Tribal Jordan*, University of California Press, 1997.
- Stager, Lawrence E.: *The Philistines*, Biblical Archaeological Review, May/June 1991.
- Stubbings, Frank H.: *The Expansion of the Mycaean Civilization*, CAH, vol. 2, part 1: "History of the Middle East and the Aegean Religion c. 1800-1350 B.C.", (3rd ed.) Cambridge 1973.
- Wainwright, G.A.: *Some Sea Peoples*, JEA, vol. 47, 1961, pp. 71-90.
- Yasin, Mohammad: *Mysteries of Kashmir*, Shrinagar 1972.

10: Sinai-indskrifterne

- Albright, William Foxwell: *Exploring Sinai with the University of California*, BASOR, 109, 1949, pp. 5-20.
- Bernal, Martin: *Cadmean Letters - The Transmission of the Alphabet to the Aegaeon and Further West Before 1400 BC*, Wiona Lake 1991.
- Demsky, Aaron: *A Proto-Canaanite Abecedary Dating from The Judges and Its Implications for the History of the Alphabet*, Tel Aviv, No. 4, 1979.
- Eisler, Robert: *Die kenitischen Weih-Inskriften der Hyksoszeit*, Freiburg im Breisgau 1919.
- Gardiner, Alan H.: *The Egyptian Origin of the Semitic Alphabet*, JEA, vol. 3, 1916, pp. 1-16.
- & T. Eric Peet & J. Cerny: *The Inscriptions of Sinai*, I-II, 2. ed., London 1952.
- Gomme, A.W.: *The Legend of Cadmus and the Logograph*, The Journal of Hellenic Studies, vol. 33, London 1913, pp. 53-72 og 223-245.
- Grimme, Hubert: *Althebräische Inschriften vom Sinai*, Darmstadt 1923.
- : *Die altsinaitischen Buchstaben-Inskriften*, Berlin 1929.
- : *Altsinaitische Forschungen*, Paderborn 1937.
- May, H.G.: *Moses and the Sinai Inscriptions* - se: May under gruppe 1c, XVI.
- Petrie, William M. Flinders: *Researches in Sinai*, London & New York 1906.
- Sass, Benjamin: *The Genesis of the Alphabet and Its Development in the Second Millenium B.C.*, Ägypten und Altes Testament, Band 13, Wiesbaden 1988.
- Sethe, Kurt: *Vom Bilde zum Buchstaben. Die Entstehungsgeschichte der Schrift*, Leipzig 1928.

11: Oldtidsastronomi og stjernemytologi (se også grupperne: 8 og 12)

I: EGYPTISK ASTRONOMI-TRADITION

- Allen, David H.: *An Astronomer's Impression of Ancient Egyptian Constellations*, Sky and Telescope 1977, pp. 15-19.
- Badawy, Alexander: *The Stellar Destiny of Pharaoh and the So-Called Airshafts of the Cheops' Pyramid*, Mitteilungen des Instituts für Orientforschung der Deutschen Akademie der Wissenschaft zu Berlin, Band 10, 1964, pp. 198-206.

- Barton, Tamsyn: *Ancient Astrology*, Sciences of Antiquity, London 1994.
- Bauval, Robert G.: *The Master Plan for the Three Pyramids of Giza based on the Configuration of the Three Stars of the Belt of Orion*, Discussions in Egyptology, 13.
- & Adrian Gilbert: *The Orion Mystery*, London/New York 1994.
- Bigel, Rebekha Aleida: *Zur Astrognosie der Alten Ägypten*, Inaugural-Dissertation, Zürich Universität, 1921.
- Borchardt, Ludwig: *Altägyptische Sonnenuhren*, ZÄS, vol. 48, 1911.
- : *Altägyptische Zeitmessung*, Berlin 1920.
- : *Ein altägyptisches Instrument*, ZÄS, vol. 37, 1899, pp. 10-17.
- Brugsch, Heinrich: *Thesaurus inscriptorum aegyptiacarum*, Abteilung 1: "Astronomische und astrologische Inschriften altägyptischer Denkmäler", Leipzig 1883.
- : *Über ein neu entdecktes astronomisches Denkmal aus der Thebanischen Nekropolis*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 14, 1860, pp. 15-28.
- Bull, Ludlow S.: *An Ancient Egyptian Ceiling-Decoration*, BMMA, vol. 18, 1927, pp. 283-286.
- Capart, J.: *Tables astronomiques d'Assiout*, Chronique d'Égypte, No. 15, Bruxelles 1933, pp. 69-77.
- Chadwick, Robert: *The So-Called 'Orion Mystery'*, KMT 7,3, (fall) 1996, pp. 74-83.
- Chatley, Herbert: *Egyptian Astronomy*, JEA, 26, 1940, pp. 120-126.
- : *The Egyptian Celestial Diagram*, The Observatory, No. 790, May 1940, pp. 70-73.
- Cook, Robin J.: *The Horizon of Khufu: The Pyramids of Giza and the Geometry of Heaven*, London 1996.
- : *A Note on the Geometry of the Star-Shafts in the Pyramid of Khufu*, Discussions in Egyptology, 36, 1996, pp. 21-23.
- : *The Stellar Geometry of the Great Pyramid*, Discussions in Egyptology, 29, 1994.
- Cumont, Frans: *L'Égypte des Astrologues*, Bruxelles 1937.
- Dalgas Christiansen, H.: *Decanal Star Tables for Lunar Houses in Egypt?*, Centaurus, vol. 35, 1992, pp. 1-27.
- Dareddy, Georges: *Une ancienne liste de decans égyptiens*, ASAE, vol. 1, Le Caire 1900, pp. 79-90.
- : *Deux clepsydres antiques*, Bulletin de l'Institut d'Égypte, sér. 5,9, 1915, pp. 5-16.
- : *L'Égypte céleste*, Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire, 12, 1915, pp. 1-34.
- Davis, Virginia Lee: *Identifying Ancient Egyptian Constellations*, Achaeo-Astronomy, No. 9 (The Journal of History of Astronomy, vol. 16), 1985, pp. S102-S104.
- Festugière, A.-J.: *L'Astrologie et les Sciences Occulte (La Révélation d'Hermès Trismégiste*, vol. 1, 1950), se: groupe 8,I: Festugère: Corpus Hermeticum I-IV.
- Flechenstein-Gallo, Joachim-Otto: *Papyrology and Sources in Astronomical History*, Vistas In Astronomy, vol. 9, 1966, pp. 151-155.
- Fourier, Jean Baptiste Joseph: *Premier mémoire sur les monumens astronomique de l'Égypte, Description de l'Égypte*, (tome 2, Paris 1818, pp. 71-86), 2. ed., vol. 9, Paris 1829, pp. 43-74.
- Gensler, F.W.C.: *Thebanischen Tafeln Stündlicher Sternaufgänge*, Leipzig 1872.
- Gingerich, Owen: *Ancient Egyptian Sky Magic*, Sky and Telescope, vol. 65, pp. 418-420, 1983.
- Gundel, Wilhelm: *Dekane und Dekansterbilder. Ein Beitrag zur Geschichte der Sternbilder der Kulturvölker*, Studien der Bibliothek Warburg, 19, Glückstadt 1936.
- : *Neue astrologische Texte des Hermes Trismegistos*, Abhandlung der Bayerische Akademie Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Abteilung, Neue Folge: Heft 12, München 1936.
- : *Sirius*, PW, 2. Reihe, Band II.A.1, Stuttgart 1927, col. 314-351.
- Hönig, Werner: *Cheopspyramide: Der Sonnenweg an 12 Stunden des Tages*, Discussions in Egyptology, 36, 45-47.
- Jones, Alexander: *More Papyrus Horoscopes*, (from Egypt), (review: "Oroscopi Greci", Messina 1992), The Journal of History of Astronomy, vol. 28, 1997, pp. 89-90.
- Kákosy, László: *Sothis*, LA, vol. 5, 1984, col. 1110-1117.
- Krauss, Rolf: *Astronomische Konzepte und Jenseitsvorstellungen in den Pyramidentexten*, Wiesbaden 1997.
- Krupp, E.C.: *From Here to Eternity*, Sky & Telescope, February 2000, pp. 87-89.
- Lange, H.O., & Otto Neugebauer: *Papyrus Carlsberg No. 1. Ein hieratisch-demotischer kosmolo-*

- gischer Text, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filologiske Skrifter, Bind 1 Nr. 2, København 1940.
- Legon, John A.R.: *The Orion Correlation and Air-Shaft Theories*, Discussions in Egyptology, 33, 1995, pp. 45-56.
- : Robin Cook: *The Horizon of Khufu... the Geometry of Heaven*, Discussions in Egyptology, 37, 1997, pp. 119-126.
- Leitz, Christian: *Studien zur Ägyptischen Astronomie*, Ägyptologische Abhandlungen, 2. verbesserte Auflage, Band 49, Wiesbaden (1989) 1991.
- : *Tagewälerei: Das Buch "h3t nhh ph dt" und verwandte Texte*, Ägyptologische Abhandlungen, Band 55, Wiesbaden 1994.
- Locher, Kurt: *The Ecliptic in Ancient Egypt*, (review: Rolf Krauss "Astronomische Konzepte..."), The Journal of History of Astronomy, vol. 30, 1999, pp. 75-76.
- : *Probable Identifications of the Ancient Egyptian Circumpolar Constellations*, Archaeo-Astronomy, No. 9, (The Journal of History of Astronomy, vol. 16), 1985, S152-S153.
- Málek, Jaromír: *Orion and the Giza Pyramids*, Discussions in Egyptology, 30, 1994, pp. 101-114.
- Neugebauer, Otto: *Astronomical Cuneiform Texts*, vols. 1-3, London 1955.
- : *Astronomical Papyri and Ostraca: Biographical Notes*, Proceedings of the American Philosophical Society, vol. 106, 1962, pp. 383-381.
- : *Astronomy and History*, Selected Essays, Berlin/New York 1983.
- : *Demotic Horoscopes*, Journal of the American Oriental Society, 63, 1943, pp. 115-127.
- : *The Egyptian Decans*, Vistas In Astronomy, vol. 1, 1955, pp. 47-51.
- : *Egyptian Planetary Texts*, Transactions of the American Philosophical Society, NS vol. 32,II, Philadelphia 1942, pp. 205-250.
- : *The Exact Sciences of Antiquity*, (Copenhagen 1951), 2nd ed., Brown U.P., Providence (Rhode Island) 1957.
- : *The History of Ancient Mathematical Astronomy*, vols. 1-3, Berlin/New York 1975.
- : *On Some Astronomical Papers and Related Problems of Ancient Geography*, Transactions of the American Philosophical Society, NS vol. 32,II, Philadelphia 1942, pp. 251-263.
- & Richard A. Parker: *Egyptian Astronomical Texts*, vols. 1-3, Brown Egyptological Studies 3, 5 & 6, Providence (Rhode Island) 1960, 1964 & 1969.
- Osing, Jürgen: *Monat, Monatsgötter*, LA, Band 4, 1982, col. 191-192.
- Pannekoeck, A.: ("Egypt" in:) *A History of Astronomy*, (1951/1961) Dover Publ. 1989, pp. 82-85.
- Parker, Richard A.: *A Vienna Demotic Papyrus on Eclipse- and Lunar Omnia*, Brown Egyptological Studies 3, Providence (Rhode Island), 1959.
- : in F.R. Hobson (ed.): *The Place of Astronomy in the Ancient World*, Oxford 1974, pp. 54 ff.
- Pogo, Alexandre: *The Astronomical Ceiling-Decoration in the Tomb of Senmut, 18th Dynasty*, Isis, vol. 14, 1930, pp. 301-325.
- : *Egyptian Waterclocks*, Isis, vol. 25, 1936, pp. 403-425.
- : *Zum Problem der Identifikation der nördlichen Sternbilder der alten Ägypter*, Isis, vol. 16, 1931, pp. 102-114.
- Renouf, Peter le Page: *Astronomical Observations in the Fifteenth Century Before Christ*, "The Life-Work of Sir Peter le Page Renouf", vol. 3, Paris 1905, pp. 85-96.
- : *The Eclipse in Egyptian Texts*, "The Life-Work of Sir Peter le Page Renouf", vol. 2, Paris 1903, pp. 295-303.
- : *The Bow in the Egyptian Sky*, "The Life-Work of Sir Peter le Page Renouf", vol. 3, Paris 1905, pp. 289-293 & 278ff.
- Roeder, Günther: *Eine neue Darstellung des gestirnten Himmels in Aegypten aus der Zeit um 1500 v.Chr.*, Das Weltall, 28. Jahrgang, Berlin-Treptow 1928, pp. 1-5.
- : *Sothis und Satis*, ZAS, 45. Band, Leipzig 1908-1909, pp. 22-30.
- Römer, Malte: *Auf dem Himmelgewässer: Den ägyptischen Astronomen war die Ekliptik schon bekannt*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Mittwoch, 14. Dezember 1994, Nr. 290, Seite N6.
- Sloley, R.W.: *Ancient Clepsydrae*, Ancient Egypt, 1924, pp. 43-50.
- : *Primitive Methods of Mesuring Time*, JEA, vol. 17, 1931, pp. 174-176.
- Slosman, Albert: *L'astronomie selon les Égyptiens*, Paris 1983.
- Spiegelberg, W.: *Ein ägyptisches Verzeichnis der Planeten und Tierkreisbilder*, Orientalische Literaturzeitung, 5, 1902, col. 6-9.

- : *Die ägyptischen Namen und Zeichen der Tierkreisbilder in demotischer Schrift*, ZÄS, 48, 1910, pp. 146-151.
- : *Ein neuer astronomischer Text auf einem demotischen Ostrakon*, ZÄS, 48, 1910, col. 223-225.
- Stegemann, Victor: *Über Astronomisches in den koptischen Zaubertexten*, Orientalia, Nova Series vol. 4, Roma 1935, pp. 391-410.
- Thompson, H.: *Demotic Horoscopes*, Proceedings of the Society of Biblical Archaeology, 34, 1912, pp. 227-233 & Pl. 28.
- Trimble, Virginia: *Astronomical Investigation Concerning the So-Called Airshafts of the Cheops' Pyramid*, Mitteilungen des Instituts für Orientforschung der Deutschen Akademie der Wissenschaft zu Berlin, Band 10, 1964, pp. 183-187.
- Ungnad, Arthur: *Ursprung und Wanderung der Sternnamen*, Breslau 1923.
- Wainwright, G.A.: *Iron in Egypt*, JEA, vol. 18, 1936, pp. 11-15.
- : *Letopolis*, JEA, vol. 18, 1936, pp. 165ff.
- : *Orion and the Great Star*, JEA, vol. 22, 1936, pp. 44-46.
- : *A Pair of Constellations*, Studies Presented to F.L.I. Griffith, Egypt Exploration Society, London 1932, pp. 373-383.
- van der Waerden, B.L.: *Babylonische Methoden in ägyptischen Planetentafeln*, Vierteljahrsschrift d. Naturf. Ges., Zürich, vol. 105, 1960, pp. 97-114.
- Zinner, Ernst: *Die Sternbilder der alten Ägypter*, Isis, vol. 16, 1933, pp. 92-101.

II: ISRAEL OG ASTRONOMI-TRADITIONEN

- Hertz, H.: *The Astral Terms in Job 19, 9, and 38.31-33*, Journal of Theological Studies 56, vol. 14, 1913.
- Knox, Wilfred Lawrence: *Abraham and the Quest for God*, HTR, vol. 28, 1935, pp. 50-56.
- Schiaparelli, Giovanni V.: *Astronomie im Alten Testament*, (übers. Willy Lüdtke) Gieszen 1904.
- Stucken, Eduard: *Astralmythen; Religionsgeschichtliche Untersuchungen*, Leipzig 1907, ("Moses" pp. 433-441).

III: ANDEN OLDTIDSASTRONOMI

- Allen, Richard Hinckley: *Star Names, Their Lore and Meaning*, (London 1899) rev. ed. Dover Books, New York 1963.
- Barton, Tamsyn: *Ancient Astrology*, Sciences of Antiquity Series, London 1994.
- Bischoff, Erich: *Babylonisch-Astrales im Weltbilde des Thalmud und Midrash*, Leipzig 1907.
- Boll, Francis: *Astronomische Beobachtungen im Altertum*, neue Jahrbücher für das klassische Altertum, PW, Band XXXIX, 1, 1917, pp. 25-27.
- : *Fixsterne*, PW, Band XII, 1909, col. 2416.
- : *Sphaera. Neue griechische Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Sternbilder*, Leipzig 1903.
- & Wilhelm Gundel: *Sternbilder, Sternglaube und Sternsymbolik bei Griechen und Römern*, Roher-Lexicon der griechischen und römischen Mythologie, vol. 6, Leipzig 1937, col. 867-1072.
- Bouché-Leclercq, A.: *L'astrologie grecque*, Paris 1899.
- Cumont, Frans: *Astrology Among the Greeks and Romans*, (1912) repr. New York 1963.
- Drower, Ethel Stefana S.: *Sfar Malwasia*, ('The Book of the Zodiac of the Mandaean'), Royal Asiatic Society, Oriental Translation Fund, vol. 36, London 1949.
- Eisler, Robert: *The Royal Art of Astrology*, London 1946.
- : *Weltenmantel und Himmelzelt*, München 1910.
- Gingerich, Owen: *The Origin of The Zodiac*, Sky and Telescope, vol. 67, pp. 218-220, 1984.
- Gressmann, Hugo: *Gilgamesh-Epos - und die Astral-Mythologie*, Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments, Göttingen 1911.
- Gundel, Hans Georg: *Zodiakos. Die Tierkreis in der antiken Literatur und Kunst*, München 1972, ("Zodiakos", PW, 2. Reihe Band 19 (Band X), München 1972, col. 462-709).
- Gundel, Wilhelm, & Hans Georg Gundel: *Astrologumena*, Die astrologische Literatur in der Antike und ihre Geschichte, Sudhoffs Archiv, Beiheft 5, Wiesbaden 1966.
- Gössmann, Felix: *Planetarium Babylonicum*, Scripta Pontificii Instituti Biblici, Roma 1950.
- Hartner, Willy: *Oriens-Occidens. Ausgewählte Schriften zur Wissenschaft und Kulturgeschichte*, Festschrift zum 60. Geburtstag, Band I-II, Hildesheim (I) 1968 & (II) 1984.

- Hunger, Hermann und David Pingree: *MUL.APIN. An Astronomical Compendium in Cuneiform*, Archiv für Orientforschung, Beiheft 24, 1989.
- Jensen, P.: *Die Kosmologie der Babylonier; Studien und Materialien*, Strassburg 1890.
- King, L.W.: *Babylonian Boundary Stones and Memorial Tablets in the British Museum*, London 1912.
- Krupp, F.C.: *Beyond the Blue Horizon. Myth and Legends of the Sun, Moon, Stars and Planets*, New York 1991.
- : *The Search of Ancient Astronomics*, London 1979.
- : *Skywatchers, Shamans and Kings. Astronomy and Archeology of Power*, New York 1997.
- Kugler, Franz Xavier: *Sternkunde und Sterndienst in Babel, I*, Babylonische Planetenkunde, Münster 1907.
- Lewy, Hans: *Aristoteles and the Jewish Sage*, HTR, 31, 1938, pp. 216ff.
- Lockyer, Norman: *The Dawn of Astronomy*, London (1895) 1964.
- Manilius: *Astronomica*, Loeb Classical Library, No. 469, London 1977.
- Maternus, Firmicus: *Ancient Astrology - Theory and Practice*, Matheseos Libri 8, Noyes Classical Studies, Park Ridge (New Jersey) 1975.
- Moesgaard, Kristian Peder: *The Full Moon Serpent. A Founding Stone of Ancient Astronomy?*, Centaurus, Honor of Olaf Pedersen 60th Birthday, vol. 24, 1980, pp. 51-96.
- Neugebauer, Otto, & H.B. Van Hoesen: *Greek Horoscopes*, Memoires of the American Philosophical Society, vol. 48, Philadelphia 1959.
- Pingree, David, & Erica Reiner: *Enuma Anu Enlil Tablets*, Malibu 1981.
- Ptolemaeus (Ptolemy), Claudius: (*Almagest*); *Syntaxis Mathematica*, ed. J.L. Heiberg, Band 1-2, Leipzig 1898-1903.
- : *Tetrabiblos*, Loeb Classical Library, No. 435, London 1970.
- Sinton, William M.: *A Special Eclipse, Mauna Kea, Hawaii*, Sky & Telescope, December 1981.
- von Spaeth, Ove: (Review:) *Deborah J. Warner: "The Sky Explored. Celestial Cartography 1500-1800"*, Astronomisk Tidsskrift, Årg. 14, 1981, pp. 177-179.
- Thiele, Georg: *Antike Himmelsbilder*, Berlin 1898.
- Thompson, Reginald Campbell: *Reports of the Magicians and Astrologers of Niniveh and Babylon in The British Museum*, vols. 1-2, London 1900.
- Thorndyke, Lynn: *The True Place of Astrology in the History of Science*, Isis, vol. 46, 1955, pp. 273-278.
- Unger, Arthur: *Besprechungskunst und Astrologie in Babylonien*, Archiv für Orientforschung, Band 14, 1944, pp. 251-284.
- van der Waerden, B.L.: *Die Anfänge der Astronomie*, Erwachende Wissenschaft, II, Groningen 1966 (English transl.: "Science Awakening, II: The Birth of Astronomy", New York 1974).
- Werner, Helmut: *Problems and Results of Comparative Studies of the Celestial Constellations*, Visitas In Astronomy, vol. 9, 1966, pp. 135-143.
- de Wohl, Louis: *A Method in the Madness*, (London 1946/1950?).
- Yeomans, Donald K.: *The Long-term Motion of the Comet Halley*, Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, London 1981, pp. 637-644.
- Zinner, Ernst: *Geschichte der Sternkunde*, Berlin 1930.

12: Kronologi og astronomisk datering (se også gruppe: 11)

I: EGYPTISK KRONOLOGI

- Baillie, M.G.L.: *Difficulties Associated with any Radical Revision of Egyptian Chronology: A Reply to Bernard Newgrosh*, Journal of Ancient Chronology Forum, vol. 3, 1989/1990, pp. 29-36.
- Barta, Winfried: *Thronbesteigung und Krönungsfeier als unterschiedliche Zeugnisse königlicher Herrschaftsübernahme*, Studien zur altägyptischen Kultur, 8, 1980, pp. 33-53.
- von Becherath, Jürgen: *Chronologie den ägyptischen Neuen Reiches*, Hildesheimer Ägyptologische Beiträge, 39, Hildesheim 1994.
- : *Die ägyptischen Königslisten des Manetho*, Orientalischer Literatur Zeitung, 54, 1959, pp. 6-11.
- : *Nochmals zu den Thronbesteigungsdaten Ramses'V. und VII.*, Göttinger Miszellen, Heft 157, Göttingen 1997, pp. 7-10.

- Berger, R.: *Ancient Egyptian Radiocarbon Chronology*, Philosophical Transactions of the Royal Society, A 269, London 1970, pp. 23-36.
- Boehme, R.M., & G. Dreyer, & B. Kromer: *Einige frühzeitliche 14C-Datierungen aus Abydos und Uruk*, MDAIK, 49, 1993, pp. 63-68.
- Borchardt, Ludwig: *Die Annalen und die zeitliche Festlegungen des alten Reiches der ägyptischen Geschichte*, Berlin 1917.
- : *Die Mittel zur zeitlichen Festlegung von Punkten der ägyptischen Geschichte und ihre Anwendung*, Kairo 1935.
- : *Versuche zu Zeitbestimmungen für die späte, griechisch-römische, Zeit der ägyptischen Geschichte*, Kairo 1938.
- : *Der zweite Papyrusfund von Kahun und die zeitliche Festlegung des mittleren Reiches der ägyptischen Geschichte*, ZÄS, 37, 1899, pp. 91ff.
- Faulkner, Raymond O.: *The Battle of Megiddo*, JEA, vol. 28, 1942, pp. 2-15.
- Borneer, Oscar: *Athens in the Late Bronze Age*, Antiquity, vol. 30, 1956, pp. 16f.
- Clayton, Peter A.: *Chronicle of the Pharaohs: The Reign-by-Reign Record of the Rulers and Dynasties of the Ancient Egypt*, London 1994.
- Coldstream, J.N.: *"The Rich Lady of Areiopagos*, Hesperia: Journal of the American School of Classical Studies at Athens, vol. 64, part 4, 1995, pp. 391-403.
- Edgerton, William F.: *Chronology of the 12th Dynasty*, JNES, vol. 1, 1942, pp. 307-312.
- : Critical Note: *On the Chronology of the Early 18th Dynasty (Amenhotep I to Thutmose III)*, AJSL, vol. 53, 1937, pp. 188-197.
- : *The Thutmosid Succession*, Chicago 1933.
- Edwards, I.E.S.: *Absolute Dating from Egyptian Records and Comparison With Carbon-14 Dating*, Philosophical Transactions of the Royal Society, A 269, London 1970, pp. 11-18.
- Gabolde, L.: *La chonologie du règne de Thoutmosis II*, Studien zur Altägyptischen Kultur, 14, 1987, pp. 61-81.
- Gauthier, Henri: *Encore le Problème de Hatchepsout*, ASAE, tome 33, 1933, pp. 190-192.
- : *Les fêtes du dieu Min*, Cairo 1931.
- Harris, J.R.: *How Long Was the Reign of Horemheb*, JEA, vol. 54, 1968, pp. 95-99.
- Hassan, Fekri A.: *Radiocarbon Chronology of Archaic Egypt*, JNES, 39, 1980, pp. 203-207.
- Hayden: *Dictionary of Dates*.
- Hayes, William C.: *Chronology: Egypt - to the End of Twentieth Dynasty*, CAH, vol. 1, part 1, (3rd ed.) Cambridge 1970, pp. 173-200.
- Helck, Wolfgang: *Bemerkungen zu den Thronbesteigungsdaten im Neuen Reich*, JBL, vol. 67, 1948, pp. 113-129.
- : *Die Datierung der Gefäßaufschriften aus der Djoserpyramide*, ZÄS, 106, 1979, pp. 131ff.
- : *Das Datum der Schlacht von Megiddo*, Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo, 28, 1972.
- : *Untersuchungen zur Manetho und den ägyptischen Königslisten*, Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Ägyptens, 18. Band, Berlin 1956.
- Hornung, Erik: *Untersuchungen zur Chronologie und Geschichte des Neuen Reiches*, Ägyptologische Abhandlungen, Band 2, Wiesbaden 1964.
- James, T.G.H.: *Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I*, CAH, 3rd. ed., vol. 2, part 1, 1973, pp. 289-313 (p. 308).
- Kemp, Barry: *Egyptian Radiocarbon Dating: A Reply to James Mellaart*, Antiquity, vol. 54, 210, 1980, pp. 25-28.
- Kitchen, Kenneth A., & Wolfgang Helck & Erik Hornung et al.: *High, Middle or Low?*, I-II, Acts of International Colloquium on Absolute Chronology Held at the University of Gothenburg 20th-22nd August 1987, Studies in Mediterranean Archaeology and Literature, Book 56, Gothenburg 1987.
- Krauss, Rolf: *Das Ende der Amarnenzeit: Beiträge der Geschichte und Chronologie des Neuen Reiches*, Hildesheimer ägyptologische Beiträge, Nr. 7, Hildesheim 1978.
- Lepsius, Richard: *Chronologie der Aegypter*, I, Berlin 1849, 58ff.
- Long, Ronald D.: *Ancient Egyptian Chronology, Radiocarbon Dating and Calibration*, ZÄS, Band 103, Berlin 1976, pp. 30-48.
- Luft, Ulrich: *Die Chronologische Fixierung des ägyptischen Mittleren Reiches nach dem Tempel-*

- archiv von Illahun, Wien 1992.
- Macnaughton, Duncan: *A Scheme of Egyptian Chronology*, London 1932.
- Manetho: *Aegyptiaca*, - se: Manetho, gruppe 2a.
- O'Mara, Patrick F.: *The Chronology of Palermo and Turin Canons*, Studies in Structural Archaeology of Ancient Egypt, II, La Canada, Calif. 1980, pp. 55ff.
- Mellaart, James: *Egyptian and Near Eastern Chronology: a Dilemma?*, Antiquity, vol. 53, 207, 1979, pp. 6-18.
- Meyer, Eduard: *Ägyptische Chronologie*, Philosophische und Historische Abhandlungen der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1904.
- Murnane, William J.: *Ancient Egyptian Coregencies*, SAOC, 40, 1977, pp. 8-23, 117-123.
- : *Once Again the Dates for Thutmose III and Amenhotep II*, Journal of the Ancient Eastern Society of Columbia University, vol. 3, 1970-1971.
- : *On the Accession Date of Akhenaten*, Studies in Honor of George R. Hughes, Studies in Ancient Oriental Civilization, No. 39, 1976-77, pp. 166-167.
- Nims, Charles F.: *The Date of the Dishonoring of Hatshepsut*, ZÄS, 93, 1966-1967, pp. 97-100.
- Read, John G.: *Chronological Placement for Thutmose III, Amenhotep II, Rameses II, and the Third Dynasty*, Discussions in Egyptology, 36, 1996, pp. 103-117.
- : *Placement of el-Lahun Lunar Dates and Resulting Chronology*, Discussions in Egyptology, 33, 1995, pp. 87-113.
- : *Early Eighteenth Dynasty Chronology*, JNES, vol. 29, 1970, pp. 1-11.
- Redford, Donald B.: *The Coregency of Thutmose II and Amenophis II*, JEA, vol. 51, 1965, pp. 108-121.
- : *On the Chronology of the Egyptian 18th Dynasty*, JNES, 25, 1966, pp. 113-114.
- : *History and Chronology of the Eighteenth Dynasty of Egypt*, seven studies, Toronto 1967.
- Rowton, M.B.: *Comparative Chronology of at the Time of Dynasty XIX*, JNES, 19, 1960, pp. 15ff.
- : *Manetho's Date for Rameses II*, JEA, 34, 1948, pp. 69ff.
- Schott, Siegfried: *Altägyptische Festdaten*, Akademie der Wissenschaften und Literatur, Jahrg. 50, No. 10, Wiesbaden 1950.
- : *Zum Krönungstag der Königin Hatshepsut*, Nachrichten der Wissenschaften in Göttingen, 1, Philologisch-historische Klasse Nr. 6, Göttingen 1955.
- Sethé, Kurt: *Altes und Neues Geschichte der Thronstreitigkeiten unter den Nachfolgern Thutmose I*, ZÄS, Band 36, 1898, pp. 24-81.
- : *Das Hatshepsut-Problem noch einmal untersucht, ihr Verlauf und ihre Bedeutung*, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften Berlin, Philologisch-historische Klasse, Abhandlung 4, Berlin 1932.
- : *Sethos I. und die Erneuerung der Hundsternperiode*, ZÄS, Band 66, 1931, pp. 1-7.
- : *Die Thronwirren unter den Nachfolgern Königs Thutmose I*, Leipzig 1896.
- Spalinger, Anthony: *Dates in Ancient Egypt*, Studien zur altägyptischen Kultur, Band 15, Hamburg 1988, pp. 255-276.
- Van Siclen, Charles C.: *New Data on the Date of the Defacement of Hatshepsut's Name and Image on Chapelle Rouge*, Goettinger Miszellen, 107, 1989, pp. 85-86.
- Thomas, H.L.: *Historical Chronology and Radiocarbon Dating*, Ägypten und Levante, Band II, Wien 1992, pp. 143-155.
- Weill, Raymond: *Bases, méthodes et résultats de la chronologie égyptienne*, Paris 1926.
- Weinstein, James: *Palestinian Radiocarbon Dating: a Reply to James Mellaart*, Antiquity, vol. 54, 210, 1980, pp. 21-24.
- Weisburd, S.: *Santorini Volcanic Ash Found in Egypt*, Science News, vol. 128, 1985, pp. 294ff.
- Uphill, E.S.: *A Joint Festival of Thutmose III and Queen Hatshepsut*, JNES, 20, 1961, pp. 248-251.
- Wente, Edward F.: *Thutmose III's Accession and the Beginning of the New Kingdom*, JNES, vol. 34, 1975, pp. 265-272.
- & Charles C. Van Siclen III: *A Chronology of the New Kingdom*, Studies in Honor of George R. Hughes, Studies in Ancient Oriental Civilization, No. 39, 1976-77, pp. 217-261.
- Weisburd, S.: *Santorini Volcanic Ash Found in Egypt*, Science News, vol. 128, 1985, pp. 294ff.
- Yeivin, Shemuel: *Amenophis II's Asiatic Campaigns*, JARCE, vol. 6, 1967, pp. 119-128.
- Yoyotte, Jean: *La date supposée du couronnement d'Hatshepsut*, Kêmi, 18, 1968, pp. 85-91.
- Zuhdi, Omar: *Manetho*, KMT 3,1 (spring) 1992, pp. 22-30.

II: EGYPTEN - ASTRONOMISK DATERING OG KALENDERE

- von Becherath, Jürgen: *Neue Überlegungen zum ägyptischen Kalender*, Saeculum, Jahrbuch für Universalgeschichte, Band 37, Freiburg 1986, pp. 1-7.
- Casperson, Lee W.: *The Lunar Dates of Thutmose III*, JNES, 37, 1986, pp. 143ff.
- Clagett, Marshall: *Ancient Egyptian Science, II: Calendars, Clocks, and Astronomy*, American Philosophical Society, Memoirs 214, Philadelphia 1995.
- Fotheringham, D.R.: *Some Considerations Regarding Professor Petrie's Egyptian Chronology*, PSBA, vol. 18, London 1896, pp. 99-102.
- Gardiner, Alan H.: *Reginal Years and Civil Calendar in Pharaonic Egypt*, JEA, 31, 1945, pp. 11-28.
- Helck, Wolfgang: *Erneut das angebliche Sothis-datum des Pap. Ebers und die Chronologie der 18. Dynastie*, Studien zum Altägyptischen Kultur, Band 15, Hamburg 1988, pp. 149-164.
- Huber, Peter J.: *Dating by Lunar Eclipse Omina. With Speculations on the Birth of Omen Astrology*, Essays on the Exact Sciences Presented to Asger Aaboe (ed. J.L. Berggren & B.R. Goldstein), Acta Historica Scientiarum Naturalium et Medicinalium, vol. 39, Copenhagen 1987, pp. 3-13.
- Ingham, M.F.: *The Length of the Sotic Cycle*, JEA, vol. 55, 1969, pp. 36-40.
- Kral, J.: *Der Kalender des Papyrus Ebers*, Recueil de Travaux, 6me ann., Paris 1885.
- Krauss, Rolf: *Sothis, Elephantine und d. altägypt. Chronologie*, Göttinger Miszellen, 50, pp. 71-80.
- : *Sothis- und Monddaten: Studien zur astronomischen und technischen Chronologie Altägyptens*, Hildesheimer ägyptologische Beiträge, Nr. 20, Hildesheim 1985.
- Leitz, Christian: (Datierung:) *Das Grab des Senenmut - se gruppe 11.I: Leitz' "Studien zur Ägyptischen Astronomie"*, 1991, pp. 327-320.
- Lello, Glenn: *Thutmose III's First Lunar Date*, JNES, vol. 37, 1978, pp. 327-330.
- Long, Ronald D.: *A Re-examination of the Sotic Chronology of Egypt*, Orientalia, NS vol. 43, Roma 1974, pp. 261-274.
- Lortet, M.: *Calendrier Cophte*, Mémoires de l'Académie des Sciences... de Lyon, Nouvelle Série, Classe des Sciences, tome 2, Lyon 1852, pp. 25-49.
- Luft, Ulrich: *Zur Chronologischen Verwertbarkeit des Sothisdatums aus Illahun*, Illahunstudien IV, Studien zur Altägyptischen Kultur, 16, 1989, pp. 226ff.
- : *Sothisperiode*, LA, vol. 5, 1984, col. 1117-1124.
- Mahler, E.: *Étude sur le calendrier égyptien*, Paris 1907.
- : *Sothis und Monddaten der alten Ägypter*, Actes du XIVe Congrès international des orientalistes, II, No. 4, Paris 1907, pp. 39-41.
- O'Mara, Patrick F.: *Can the Giza Pyramids be Dated Astronomically? Logical Foundations for an Old Kingdom Astronomical Chronology*, Discussions in Egyptology, 1996, vol. 33: pp. 73-85, vol. 34: pp. 65-82, vol. 35: pp. 97-112.
- Murnane, William J.: *Ancient Egyptian Coregencies*, SAOC, 40, 1977, pp. 8-23.
- : *Once Again the Dates for Thutmose III and Amenhotep II*, Journal of the Ancient Eastern Society of Columbia University, vol. 3, 1970-1971.
- : *On the Accession Date of Akhenaten*, Studies in Honor of George R. Hughes, Studies in Ancient Oriental Civilization, No. 39, 1976-77, pp. 166-167.
- Nims, Charles F.: *The Date of the Dishonoring of Hatshepsut*, ZÄS, 93, 1966-1967, pp. 97-100.
- Neugebauer, Otto: *Die Bedeutungslosigkeit der 'Sothisperiode' für die älteste ägyptische Chronologie*, Acta Orientalia, vol. 17, 1938, pp. 169-195.
- : *The Origin of the Egyptian Calendar*, JNES, vol. 1, 1942, pp. 346-403.
- von Oppolzer, Theodor: *Über Sothisperiode und das Siriusjahr der Ägypter*, Wien 1884.
- Parker, Richard A.: *The beginning of the Lunar Month in Ancient Egypt*, JNES, vol. 29, 1970, pp. 217-220.
- : *The Calendars of Ancient Egypt*, Studies in Ancient Oriental Civilization, vol. 26, Chicago 1950.
- : *The Lunar Dates of Thutmose III and Ramses II*, JNES, vol. 16, 1957, pp. 37-43.
- : *The Name of the 16th Day of the Lunar Month*, JNES, vol. 12, 1950.
- : *Once Again the Co-regency of Thutmose III and Amenhotep II*, Studies in Honor of John A. Wilson, Studies of Ancient Oriental Civilizations No. 35, Chicago 1969, pp. 75-82.
- : *Sotic Dates and Calendar 'Adjustment'*, Revue Égyptologie, tome 9, 1952, pp. 101-108.

- : *The Sothic Dating of the Twelfth and Eighteenth Dynasties*, Studies in Honor of George R. Hughes, Studies in Ancient Oriental Civilization, No. 39, 1976-77, pp. 177-189.
- Pellat, Ch.: *Cinq calendriers égyptiens*, Texte Arabes et Études Islamiques, 26, Le Caire 1986.
- Pogo, Alexandre: *Calendars on Coffin Lids From Asyut. (Second half of the third millennium)*, Isis, vol. 17, 1932, pp. 6-24.
- : *Der Kalender auf dem Sargdeckel des Idy in Tübingen*, (W. Gundel:) "Dekane und Dekansternebilder", Studien der Bibliothek Warburg, 19, 1936, pp. 22-26.
- : *Three Unpublished Calendars From Asyut*, Osiris, vol. 1, Brussel 1936, pp. 500-509.
- Renouf, Peter le Page: *Calendar of Astronomical Observations Found in Royal Tombs of the XXth Dynasty*, "The Life-Work of Sir Peter le Page Renouf", vol. 3, Paris 1905, pp. 97-119.
- Rose, L.E.: *The Astronomical Evidence for Dating the End of The Middle Kingdom of Ancient Egypt to the Early Second Millenium: A Reassessment*, JNES, 53, 1994, pp. 237ff.
- Schoch, Karl: *Die Länge der Sothisperiode*, Berlin-Steiglitz 1928.
- : *Syzygentafeln von K. Schoch*, (rev. P.V. Neugebauer), Astronomische Abhandlungen, Ergänzungshefte zu den Astromischen Nachrichten, Band 8, Nr. 2, Altona 1930.
- Sethe, Kurt: *Die Zeitrechnung der alten Aegypter im Verhältnis zu der anderen Völker*, Quellen und Forschungen zur Zeitbestimmung, II, Kairo 1935.
- von Spaeth, Ove: *Dating the Oldest Egyptian Star Map*, Centaurus International Magazine of The History of Mathematics, Science, and Technology, vol. 42:3, 2000, pp. 159-179.
- van der Waerden, B.L.: *Aegyptische Planetenrechnung*, Centaurus, vol. 16, 1974, pp.65-91.
- : *Egyptian 'Eternal' Tables*, Proceedings: Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, No. 50, 1947, pp. 536-547 & 782-788.
- : *Greek Astronomical Calendars. IV: The Egyptians and Their 'Perpetual Tables'*, Archive for History of Exact Sciences, vol. 32,II, 1985.
- : *The Motion of Venus in Greek, Egyptian and Indian Texts*, Centaurus, vol. 31,2, 1988, pp. 105-113.
- Winlock, Herbert E.: *The Origin of the Ancient Egyptian Calender*, Proceedings of the American Philosophical Society, 83, 1940, pp. 458ff.
- Winter, E.: *Zur frühesten Nennung der Epagomenentag und deren Stellung am Anfang des Jahres*, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 56, 1960, pp. 262ff.

III: EXODUS OG KRONOLOGI

- Abrabanel, Isaac: *Ma'ajnej haj-jeshu'ah*, (1497), se: gruppe 5.
- Bimson, John J.: *Redating the Exodus and Conquest*, JSOT Supplement Series, vol. 5, Sheffield (1978), 2. ed. 1981.
- & David Livingston: *Redating the Exodus*, Biblical Archaeology Review, vol. 13, No. 5, 1987, pp. 40-68.
- Bruins, H.J., & J. van der Plicht: *The Exodus Enigma*, Nature, 382, 18 July 1996, pp. 213-214.
- Jack, J.W.: *The Date of the Exodus*, Edinburgh 1925.
- Juvelius, Valter Henrik: *Judarnes tideräkning i ny belysning*, Dissertation (Helsinki Universitet), Kuopio 1906.
- Naveh, J.: *The Date of the Deir 'Alla in Aramaic Inscription*, Israel Exploration Journal, 17, 1967, pp. 266ff.
- Rasmusen, H. Quade: *Halley's komet og israelitternes udvandring af Ægypten*, Astronomisk Tidsskrift, Årg. 17, 1984, 1, pp. 44.
- Rowley, Harold Henry: *Israel's Sojourn in Egypt*, Bulletin of The John Ryland Library, vol. 22, Manchester 1938, pp. 243-290.
- Rutherford, Adam: *Hebrew Chronology*, London 1939.
- Shea, William H.: *Exodus, Date of the*, International Standard Bible Encyclopedia, 2, 1982, pp. 233-237.
- Stiebing, W.H.: *Should the Exodus and the Israelite Settlement be Redated?*, B.A.R., Washington Jul.-Aug. 1985.
- Weinstein, James: *Palestinian Radiocarbon Dating: a Reply to James Melaart*, Antiquity, vol. 54, 210, 1980, pp. 21-24.
- de Wit, Constant: *The Date and Route of the Exodus*, London 1960.

IV: ANDRE KALENDERE, STJERNETABELLER OG SOL-FORMØRKELSER

- Bretagnon, Pierre, & Jean-Louis Simon: *Planetary Programs and Tables from -4000 to +2800*, Richmond (Virginia) 1986.
- Ginzel, F.K.: *Handbuch der mathematischen Chronologie*, Band 1-3, Berlin 1906-1914.
- : *Spezieller Canon der Sonnen- und Mondfinsternisse... 900 v.Chr. bis nach 600 n.Chr.*, Berlin 1899.
- Hawkins, Gerald S., & Shosanna K. Rosenthal: *5,000- and 10,000-Year Star Catalogs*, Smithsonian Contributions to Astrophysics, vol. 10, No. 2, Washington D.C. 1967.
- Ideler, Christian L.: *Handbuch der matematischen und technischen Chronologie*, I, 1825, pp. 124ff.
- Kudlek, Manfred, & Eric H. Mickler: *Solar and Lunar Eclipses of the Ancient Near East From 3000 BC to 0 With Maps*, Alter Orient und Altes Testament, Sonderreihe, Band 1, Neukirchen-Vluyn, 1971.
- Liu, Bao-Lin, & Alan D. Fiala: *Canon of Lunar Eclipses 1500 B.C.-A.D. 3000*, Richmond (Virg.) 1992.
- Meeus, Jean: *Canon of Solar Eclipses*, London and New York 1966.
- & Hermann Mucke: *Canon of Lunar Eclipses -2002 to +2526*, Astron. Büro, Wien 1979.
- Moesgaard, Kristian Peder: *Elements of Planetary-, Lunar- and Solar Orbits 1900 BC to AD 1900, Tabulated for Historical Use*, Centaurus, vol. 19, 1975, pp. 157-181.
- & (appendix:) Leif Kahl Kristensen: *The Bright Stars of the Zodiac. A Catalogue for Historical Use*, Centaurus, 1976, vol. 20, pp. 129-158.
- Neugebauer, Otto: *A Babylonian Lunar Ephemeris From Roman Egypt*, "A Scientific Humanist; Studies in the Memory of Abraham Sachs", (ed. E. Leichty et al.), Occasional Publications of the Samuel Noah Cramer Fund, 9, Philadelphia 1988, pp. 301-304.
- Neugebauer, Paul V.: *Astronomische Chronologie*, I-II, Berlin 1929.
- : *Hilfsstafeln zur technischen Chronologie, II: Das Wandeljahr und das gebundene Mondjahr*, Astronomische Nachrichten 261, Nr. 6261, Kiel 1936-1937, pp. 377ff.
- : *Tafeln zur astronomischen Chronologie...*, Band 1-3, Leipzig 1912-1925.
- Stahlmann, William, & Owen Gingerich: *Solar and Planetary Longitudes for the Years -2500 to +2000 by 10-Day Intervals*, Madison 1963.
- Tuckerman, Brian: *Ephemeris (vol. 1:) 650 BC - 600 AD / (vol. 2:) 600-1650 AD*, American Philosophical Society, Philadelphia 1965-1975.

V: SUPPLERENDE KRONOLOGI-STUDIER

- Hammer, Claus U., & H.B. Clausen & W.L. Friedrich & H. Taubert: *The Minoan Eruption of Santorini in Greece Dated to 1646 BC?*, Nature, vol. 328, 1987, pp. 517-519.
- Kunholm, Peter Ian, et al.: *Anatolian Tree Rings and the Absolute Chronology of the Eastern Mediterranean 2220-718 BC*, Nature, 381, 17 June 1996, pp. 780-783.
- Munn-Rankin, Margaret: *Mesopotamian Chronologie: A Reply to James Mellaart*, Antiquity, vol. 54, 211, 1980, pp. 6-18.
- Parker, Richard A., & W.H. Duberstein: *Babylonian Chronology 626 B.C. - A.D. 75*, Brown University Studies, 19, Providence (Rhode Island) 1956.
- Rasmusen, H. Quade: *Om komet Halley og andre periodiske kometer*, Astronomisk Tidsskrift, Årg. 16, 1983, pp. 15-22.
- Rosenberg, Roy A.: *The 'Star of the Messiah' Reconsidered*, Biblica, 53, Roma 1972, pp. 105-109.
- Sachs, A.J., & Hermann Hunger: *Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia, vol. 1: 652 BC-262 BC*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophische Klasse, Denkschrift 195, Wien 1988.
- Sinnott, Roger W.: *How Long Is a Lunar Month?*, Sky and Telescope, November 1993, pp. 76-77.
- von Spaeth, Ove: *Astronomisk Dateringsnøgle Skjult i Digtet*, Appendix for Peter Zeeberg: "Tycho Brahes Urania Titania. Et Diget om Sophie Brahe", Renæssancestudier, vol. 7, Museum Tusculanum/Københavns Universitet 1994, pp. 311-321, incl. diagrammer.
- Yeomans, Donald K.: *The Long-term Motion of the Comet Halley*, Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, London 1981, pp. 637-644.
- Zotenberg, H.: *Chronique de Abou-Djafar-Mohammed ben Djarir al-Tabari*, tome 1-4, Paris 1867-1874.

Indeks

- Abel 107
Abiram 95, 96
Abrabanel, Rabbi 36
Abu Nehruz 101
Abu Simpel 76, 238
Aeneas 169, 175
Ahron 37
Akhenaten 60-62, 84
Akihito 138
Akkad 99
Albright, W.F. 23
Alexandria 42, 49, 238
Amenmesse 165
Amon 10, 29, 48, 54, 58-61, 66, 71, 84, 85, 88, 103, 144
Andersen, H.C. 157
Ankhaf 28
Apion 30, 31, 50
Arken, stjernebillede: se Skibet
Arnold, Dieter 68
Artapanos 30, 46, 49, 119
Aswan 26, 87, 238
Atlantis 29
Aton 60, 61, 184
Amenhotep I 62, 66, 150, 236
Amenhotep II 61, 79, 82, 89, 137, 236
Amenhotep III 60, 127, 185, 189
Amenhotep IV, se: Akhenaten
Amenhotep, vesir og arkitekt
 hos Tuthmosis I og Hatshepsut 87, 89, 127
Amenhotep, vesir og arkitekt
 hos Amenhotep III 127

Babylon 99, 100, 106, 113, 120
Balaam 123
Baring-Gould, S. 26, 36, 45, 46, 94, 97, 113, 122, 148
Biban el-Moluk, se: Kongernes Dal
Bimson, John J. 63
Breasted, James Henry 136
Brunner, Hellmut 24

Caesar, Julius 100
Cairo oldtidsmuseum 68
Canopus 31, 178
Carter, Howard 64, 68, 77, 80
Centaurus 176
Černý, Jaromír 137
Christina, dronning 57

Danaos 139
Dathan 95, 96
David-Neel, Alexandra 147
Deir el-Bahari 16, 17, 23, 57, 65, 66, 70-74, 79, 80, 86, 87, 103, 127-129, 148, 151, 154
Djoser (konge) 41, 74
"dokumentar"-teorien 22
Dorman, Peter F. 24, 79, 137
Dostojevskij, Fjodor 111
Drioton, Étienne 75, 76

Edfu 29
Edgerton, William F. 145
Egyptiske Dødebog, Den 123, 154, 165
Etiopien 47, 120-123, 154, 165
Eusebius 96, 119, 139

"faderens søster" 21
Faulkner, Raymond O. 184
Filon, se: Philo
Freud, Sigmund 16
frimurere 28, 103

Gardiner, Allan H. 5, 63, 138, 145
Gandhi 96
Gibel el- Silsileh, Gebel Sileseh 65, 80, 238
Ginzberg, Louis 112-115, 119, 124
gnostikere 162
Gordon, Cyrus 23
gralen 174
Greenberg, Gary 164
Griffenfeld 114

- Grimme, Hubert 47, 132
- Hacohen, Menachem 16
- Haggada 16
- Hanok 107
- Hapuseneb 64, 84-86, 96, 119, 141
- Hatnufer 24, 26, 80-83
- Hathor 66, 132
- Hatchepsut 57
- Hatshepsut 10, 15, 16, 26, 28, 41, 43, 46, 50, 53, 56-58, 60-64, 69-91, 96, 97, 102-105, 109, 110, 118, 123-129, 133, 135, 136, 138, 140, 142-155, 162-165, 219-221, 236
- Hayes, William C. 72, 73, 80, 146, 149
- heb-sed-festival, se: sed-festival
- Hekataios af Abdera 139
- Helck, Wolfgang 25, 68, 76
- Hermes Trismegistos 141
- hieros gamos 53, 56, 140
- Hiram 28
- Hirohito 138
- Hitchcock 112
- Hornung, Erik 184
- Horus 31, 39, 41, 47, 56, 101, 102, 132, 141, 185
- Horus' øje 38, 76, 184
- hyksos 123
- Iversen, Erik 6, 7, 76, 162
- Imenhotep 127
- Iset 54, 62, 138
- Isis 31, 55, 85
- Jacquet-Gordon 75
- Jahweh 28
- Jerusalem 28, 173
- Jethro 15, 69, 131
- Jesus 171-174
- Jobs Bog 28
- Jochebed 95
- Josefus 30, 31, 44, 47, 122, 140, 141
- Kadmos 139
- Kain 107
- Karlsvognen 32
- Karnak 30, 32, 86, 87, 128, 238
- Kekrops 139
- Kongernes Dal 64, 66, 85, 143, 146
- korsfæstelse 171-173
- Krauss, Rolf 16, 164, 165
- Kreta 46, 171
- Lancing, Ambrose 80
- Lauring, Palle 101
- Leitz, Christian 172
- Louvre 28
- Luxor 73, 238
- Maat 29
- Maatkare 71, 75
- Manetho 42, 130, 139, 141, 145, 159
- Margrethe I 57
- Maspero, Gaston 68
- Mentuhotep 17, 23, 110, 153
- Merietre-Hatshepsut 54, 62, 78, 144
- Merneptah 165
- Metropolitan Museum of Art 72, 80
- Meyer, Christine 177
- Meyer, Eduard 146
- Mithras 171
- Moesgaard, Kristian Peder 6, 7, 176, 187, 190
- Montu templet 128
- Moore, Dr. Patrick 7
- Murray, Margaret A. 101
- Mutnofret 15, 32, 66, 67
- Nechbet 75
- Nefertite 60
- Neferure 19, 52-55, 65, 70, 75, 77, 79, 81, 88, 119, 138, 140
- Neni 64
- Nephthys 85
- Neugebauer, Otto 176, 178
- Nietzsche, Frederick 109
- Notowitch, Nicolas 129
- Nubien 46, 47, 84, 127, 151, 238
- O'Connor, David 42, 161
- Osiris 28, 55, 85, 90, 102, 107, 141, 151
- Osman, Ahmed 16, 164

- Pagtens Ark 30, 154
 Papyrus Carlsberg VII 76
 Parach, rabbinerskrift 92, 93
 Parker, Richard A. 38, 102, 176, 177, 185, 190
 Paulus 40, 49, 174
 Pelusium 140, 238
 Pepi II 41, 100, 134
 Philo 44, 139
 Pilatus 171
 Platon 29, 161
 Ptolemæerne 135
 Punt 65, 85, 129, 151, 154, 238
 Pyramideteksterne 147
 Pythagoras 29

 Quran, Koranen 93, 172

 Ramose 24, 26, 73, 80-83
 Ramses II 13, 42, 76, 100, 127, 134, 185, 189
 Ramses III 143
 Ranke, Hermann 21
 Ratié, Suzanne 54, 63, 71, 75, 88, 130, 149
 Re 60, 74
 Romulus 108

 de Sade, Marquis 67
 Sahel 26, 87
 Salomon, konge 28
 samaritanerne 32, 241
 Sahellarakis, Yannis 171
 Sander-Hansen, C.E. 54
 Sanhedrin/Torsefta 115
 Sargon I 99, 104
 sed-festival 67, 68, 87, 96, 99-104, 108, 127, 144, 168
 Senmen, Senimen 24, 149
 Senenmut (Senmut) 17
 Serabit el-Khadim 69, 123, 131, 218
 Sesostri I 168
 Seth 108
 Sethe, Kurt 47, 132, 146
 Seti I 34, 36, 185, 186, 189
 Sheik Abd el-Gurna 25, 79
 Siculus, Diodorus 101, 139

 Sinai 69, 120-124, 127, 131, 132, 238
 Sinuhe 121
 Sirius 31, 32, 47, 63, 163, 178, 179, 189
 Skibet, stjernebillede 31
 Sloterdijk, Peter 163
 Snefru 28
 Sokrates 29
 Solon 29
 Spinoza 96
 Svetonius 100
 Strabon 101

 Tabernaklet 30, 49
 Targum 92, 93
 Teje 60
 Tildesley, Joyce 57, 82, 83
 Theben 19, 30, 32, 61, 65, 79, 84- 87, 124, 128, 131-134, 140, 144, 164, 165, 237
 Thompson, Reginal Campbell 106
 Thutiy 87, 150
 Tuthmosis I 45, 58, 62, 66, 88, 89, 103, 142, 145, 146, 150, 161, 236
 Tuthmosis II 15, 53, 56, 62, 84, 102, 136, 138, 145, 219-221, 236
 Tuthmosis III 15, 53-55, 62, 66, 72, 74, 77, 79, 82-108, 120-146, 149-159, 163, 165, 219-221, 236
 Tuthmosis IV 60, 236
 Tuyu 60

 Ulfeld, Corfitz 67
 Uphill, E.P. 130

 Verdens-aksen 31, 35, 49, 103, 172
 Vercoutter, Jean 96

 Werding, Hans 164
 Winlock, Herbert E. 71, 146, 177

 Yadin, Yigal 23
 Yashar (rabbinerskrift) 92, 93
 Yuia 60

 Zinner, Ernst 35, 178

FARAONER I 18. DYNASTI - UDSNIT 1581-1420 f.Kr.:

Amosis	- 25 år	: 1581-1556/55 f.Kr.
Amenhotep I	- 20 år 7 mdr	: 1556/55-1535/34 f.Kr.
Tuthmosis I	- 12 år 9 mdr.	: 1535/34-1522 f.Kr.
Tuthmosis II	- ca. 13 år	: 1522-1509 f.Kr.
Hatshepsut	- 21 år 9 mdr	: 1509-1487 f.Kr.
Tuthmosis III	- 53 år 7 mdr.	: 1509-1455 f.Kr. (de første 21 år og 9 mdr. tilhørte Hatshepsuts regentskab)
Amenhotep II	- 25 år 9 mdr.	: 1457-1431 f.Kr. (de første 2 år i co-regentskab med Tuthmosis III)
Tuthmosis IV	- ca. 10 år	: 1431-1420 f.Kr.

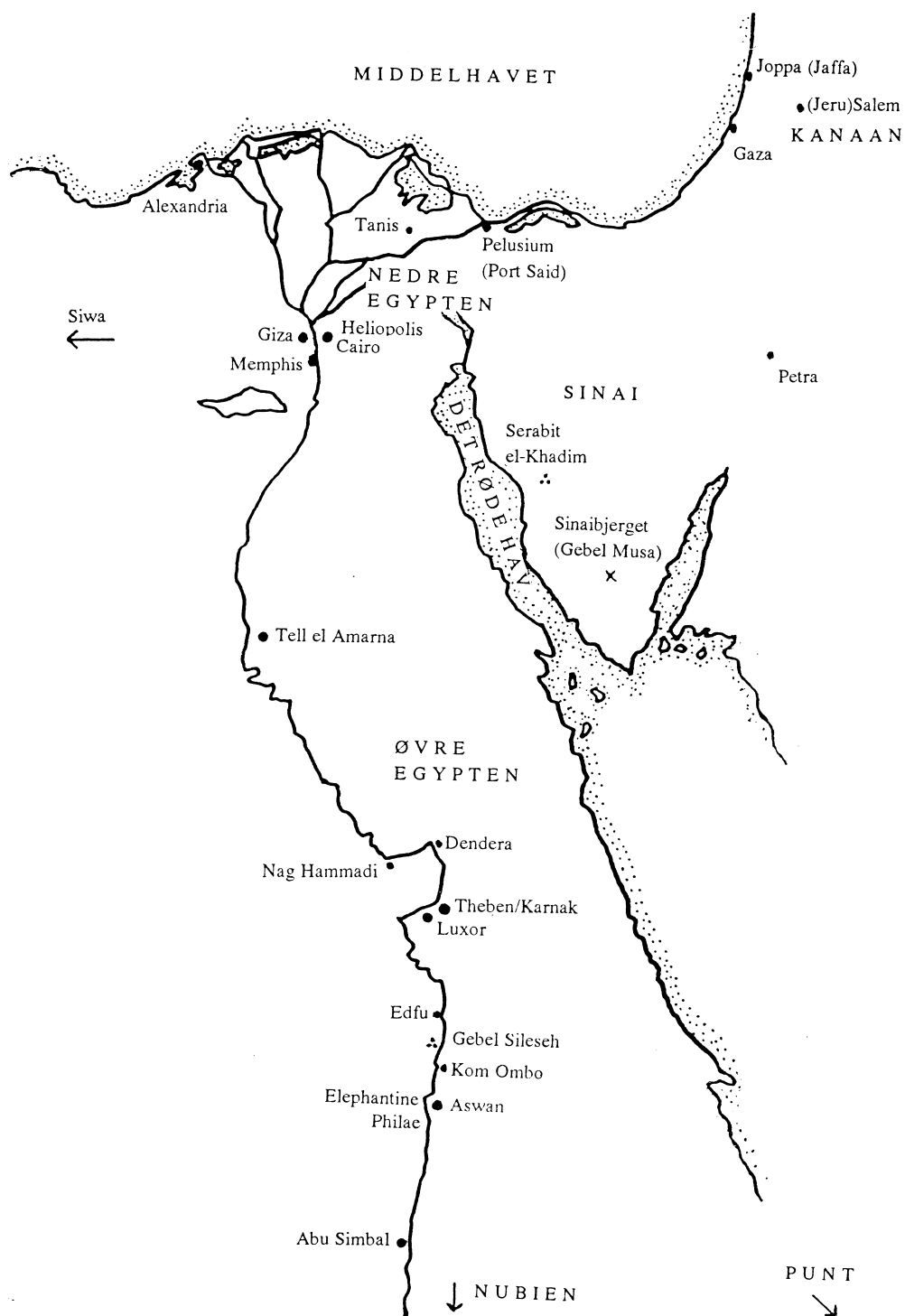
Egyptens 18. dynasti, det første i det "Nye Rige", herskede cirka fra 1580 til 1315 f.Kr.

Ovenstående udvalgte faraoners individuelle regeringslængder og årstal følger en særlig high-datering baseret på kendte data hos egyptologerne Alan H. Gardiner (: "Egypt of the Pharaohs") og Suzanne Ratié (: "La Reine-Pharaon") - og passer bl.a. med arkæologen John J. Bimson (: "Redating the Exodus"); samt ligger nær datering hos især fransk egyptologi foruden nærværende bogs præcisering ved astronomisk metode. Dertil berøres dette 18. dynastis hidtil mindre klarlagte specifikke dateringer også senere i Appendiks.

Orientering: Fra Egypten kendes bl.a. tre vigtige tidsobservationer, hvilke nu ses anvendt som udgangspunkter for farao-dateringen. Således kendes en astronomisk observation af stjernen Sirius i farao Amenhotep I's 9. regeringsår på den 11. måneds dag 9, men det er ikke nok til hans regeringstids nøjagtige placering, for det pågældende himmelbillede kan ifølge beregningerne optræde *cyklisk* med flere års mellemrum ved en lignende kalenderdato.

Men visse skoler inden for 1970-1990ernes egyptologi følger en trend med hypoteser om en relativ sen datering af disse egyptiske regenter. Her har de pågældende egyptologer valgt kun at anvende de tider, hvor sådanne cykliske "datoer" optræder i en sen periode (fremfor f.eks. i 1545 f.Kr., jf. Alan Gardiner). Dette leverer en datering, hvor bl.a. Amenhotep I og hans nærmeste efterfølgere skulle have levet på tilsvarende sene tidspunkter.

Derved kan disse farao-dateringer - der konstant i egyptologiens egen historie har været (og fortsat er) underlagt ændringer - muligt have en forskydning på op til 30 år eller mere, f.eks. i forhold til tidsregningen i nærværende bog.

Af seriens 5 bind er også disse planlagt eller udkommet. Kan læses indbyrdes uafhængigt:

Ove von Spaeth: De Fortrængte Optegnelser

ATTENTATET PÅ MOSES *1

- genopdagede beretninger afslører, at Bibelens største profet var født til at blive egyptisk tronfølger - men at fjender ved hoffet og præsteskabet forhindrede, at han blev farao.

Et utraditionelt materiale er her for første gang samlet og fremlagt i en helhed. Heri *afsløres* det omvæltende og skjulte *attentat på Moses*, og at hans liv og position var overraskende anderledes end hidtil antaget.

Sjældne overleveringer bekræfter Bibelens største profets *egyptiske* basis, mens episoden med barnet i sivkurvbåden overalt i oldtiden var et *kendt og veldefineret* ritual praktiseret for *kongelige* tronarvinger. Via astronomisk datering, der kan efterprøves objektivt på basis af moderne videnskabelig astronomi, *genetableres* kendskabet til Moses' tidsalder og status; flere gåder og mindre gennemskuelige bibelske forhold finder nu deres løsning.

"...det mest originale, men på flere punkter måske også det mest velunderbyggede bud på Moses-spørgsmålet inden for den moderne forskning... En storslået syntese ...Man føler sig ikke blot intellektuelt oplyst, men også menneskeligt beriget..."

Jens-André P. Herbener, projektleder ved ny videnskabelig oversættelse af Den Hebraiske Bibel (Det Gamle Testamente) til dansk.

Ove von Spaeth: Den Forsvundne Tronarving

ATTENTATET PÅ MOSES *3

- oldtidstekster dokumenterer, at den udstødte egyptiske kronprins Moses suverænt udnyttede Mellemøstens historiske spændingsfelt i sine udholdende forsøg på at vinde faraotronen tilbage.

Til helhedsbilledet af Moses og "den glemte fejde" føjes ny forståelse af uafklarede forhold bag hans dramatiske rolle i Egyptens og hebræernes historie, som medførte forandringer i hele Mellemøsten.

Af *sjældnere gamle kilder* vil fremgå, at Moses ved et kup blev fjernet som kronprins fra at få Egyptens trone, og fra sit eksil dygtigt intrigerede politisk for at genvinde sin adkomst den. Sluttelig foranstaltede han afgørende oprør hjulpet af hebræiske indvandrerarbejdere - men forgæves. Først *da* søgte de andet land.

En realistisk baggrund påvises for overgangen over Det røde Hav, og for Moses' skjulte baser. Og for første gang i historiefremstilling inddrages *i større helhed* de politisk *indgribende mysteriekulter* og religiøst magiske forhold.

"...et banebrydende med revolutionerende resultater ...utrolig oplevelse hvert minut ...et kvalitetsgrundlag, der i alle sammenhænge må aftvinge respekt..."

Jens Jørgensen, historiker cand.mag., historiecensor ved Københavns, Aarhus og Odense Universitet

Ove von Spaeth: Den Hemmelige Religion ATTENTATET PÅ MOSES *4

- Moses var den første grundlægger af en religion, og hans lære præger flere religioner i verden - gamle kilder afslører, at den også oprindeligt indeholdt 'mysterieguldet' fra Egypten og gudsnavnets hemmelighed.

Eksklusiv kultisk viden fra en mysterie- og *kosmologisk* overbygning i Moses' religion kan stadig spores i Bibelen, og med sammenhænge det ikke tidligere har været muligt at vise. En indviet elite fastholdt gennem tiderne denne hemmelige, delvis *egyptiske* lære, som Moses havde videregivet til israelitterne.

Her anvendtes Bibelen også som *mysterietekst*, hvortil udvikledes et særligt sprog "inde i" Bibelens tekster. Dette blev siden glemt - men kendte andre end de gamle præster bibelkoderne? I senere århundreder stod Bibelen *øverst på kirkens sorte liste*. Forinden var den skjulte lære genopdukket hos Egyptens gnostikere og i antikkens kultur, og siden i Hermeslæren der fødte renæssancen - og i nyere tid.

"...i sandhed et revolutionerende værk ...og adjektivet 'usædvanlig' skal tages i den mest positive forstand, man kan forestille sig. Det er BOGEN om Moses ...bydende nødvendigt, at værket kan blive vurderet i hele sin epokegørende fortolkning!..."

Jes P. Asmussen, dr.phil. et theol., Carsten Niebuhr Institutet, Kbh.s Universitet

(Separat, kapitlet: Striden om bibelkilderne:)

"...fint og logisk opbygget - jeg må komplimentere".

Bent Melchior, titld. overrabbiner, præst ved Det mosaiske Trossamfund i Kbh.

Ove von Spaeth: Profeten som Ukendt Geni ATTENTATET PÅ MOSES *5

- kontroversielle tekster om Bibelens største profet, der med en fortid som højtuddannet egyptisk kronprins skabte en avanceret lovgivning - mens hans øvrige revolutionerende nyskabelser senere blev ham frakendt.

Ny viden om manden bag myten og hans *fortsat betydningsfulde* indflydelse i vor tids kultur. Oldtiden vurderede Moses højt for hans mangesidige talent: general, filosof, stjernekyndig, mystiker - endog magiker, healer og opfinder.

Moseloven har overraskende *nutidige* principper: - miljølove, sociallove, menneskerettighedslove, asylret, gældssanering, dyrs beskyttelse, militær etik.

Bogen viser en *astronomisk* baggrund for Moses-tekster, der omtaler stjerner og himmellegemer, og for hans kalender til israelitterne. - Der gives den hidtil mest omfattende fremlæggelse af de historiske relationer til Jordens første alfabet, Sinai-skriften, der også indiceres i Bibelen, *den ældste bog* skrevet med *alfabetet*.

"...en betagende skildring af et menneske, der stod lige på grænsen mellem historie og forhistorie - og som ifølge denne kongeniale skildring selv skabte denne grænse. ...kilderne formidles, så læseren kan springe over lange afstande i tid og rum..."

Leo Hjortso, (nu afdøde) universitetslektor i klassisk filologi, Kbh.s Universitet

(Separat, kapitlerne om Moseloven:)

"...anerkendelse for mange fine iagttagelser og detaljer..."

Stig Jørgensen, professor, dr.jur., Institut for Retslære, Aarhus Universitet

- **Hvorfor var Moses forsvundet i mange år før exodus?**
- **Findes Moses' hemmelige gravkammer i Egypten?**
- **Hvilken højtstående egypter havde identitet som Moses?**
- **Kendte Moses historiens ældste stjernekort?**
- **Hvilke skrifter omtaler, at Moses henrettedes på skrømt?**

Det har undret historikere, at Moses ikke skulle have efterladt sig noget spor i faraos land. Opsigtsvækkende fund synes at rumme nye, betydelige indicier, der kan verificere Moses' eksistens i Egypten for 3400 år siden.

Forbedret dateringssikkerhed er opnået ud fra astronomisk metode og fra ny information afkodet i verdens ældste stjernekort, fundet 1927 i et hemmeligt gravanlæg (ved Luxor). Arkæologi og rabbinernes oldtidstekster fremdrager Moses' identitet som højtstående egyptisk leder hos landets elite.

Ved et velplanlagt baghold udmanøvreredes Moses, der med sin alsidige begavelse og personlighed sandsynligvis var blevet en af Egyptens største faraoner, hvorpå en anden prins nu stjal magten og systematisk søgte at destruere alle spor af sin rival. Men det efterfølgende fravær af holdepunkter har i nutiden skabt tvivl og postyr om Moses' tilstedeværelse i historien.

Bogen er den første, der i en så omfattende egyptisk sammenhæng kan påvise, hvordan synet på Moses' identitet og skæbne må revideres. Kontroversielle data i materialet giver således en hovednøgle til afdækning af en storstilet politisk intrige i det egyptiske hofs højeste cirkler - og dens konsekvenser. De "tavse år" i Moses' liv har nu fået tale.

"...den moderne forsknings resultater helt op til dato er anvendt og diskuteret i forbløffende grad ... velformuleret, tankevækkende ... vil kunne ændre vort nuværende syn på det historiske forløb i Den nære Orient i 2. årtusind f.Kr. ..."

Leo Hjortso, tidl. universitetslektor i klassisk filologi, Kbhv.s Universitet

OVE VON SPAETH begejstrede læsere, forskning og presse allerede med sin første bog om Moses. Han har solid basis i historiske og astronomiske studier, og har til de mange års intensive undersøgelser benyttet omfattende forskning i arkæologi, antropologi, oldtids-sprog, religionshistorie, egyptisk tradition samt mysterielæren og mytologien. Han belyser det usædvanligt righoldige og kontroversielle materiale også fra en holistisk vinkel.